

निर्णय नं. ८८८३

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

रिट.नं.०६८-WS-००४२

आदेश मिति: २०६९।५।७।५

विषय: उत्प्रेषण परमादेश ।

निवेदक: कन्सोर्टियम फर वोमेन राइट्सका
अधिकारप्राप्त अध्यक्ष भई आफ्नो हकमा
समेत ल.पु.जि.ल.पु.उ.म.न.पा.वडा नं. ५
बस्ने अधिवक्ता ज्योति लम्साल पौडेल समेत
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- कुनै कानूनमा प्रयुक्त कुनै वाक्यांशलाई मात्र एकांगी रूपमा हेरी संविधानसँग बाझिएको वा नबाझिएको भन्ने व्याख्या गर्न वा निष्कर्षमा पुग्न मिल्दैन । त्यसको लागि उक्त ऐन जारी गर्नुपर्नाको पृष्ठभूमि, समाजमा विद्यमान कुनै व्यवहार वा क्रियाकलापलाई रोकथाम, व्यवस्थित वा नियमन समेतका के कुन आवश्यकता र उद्देश्यबाट ऐन ल्याइएको थियो भन्ने जस्ता विषयतर्फ पनि सूक्ष्मतम् ढंगबाट विचार गरिनु पर्ने ।

(प्रकरण नं.३)

- दाइजोलाई सामाजिक आदर्शका रूपमा स्थापित गरेको वा दिनै पर्छ वा दिनुपर्ने चीज हो भन्ने सामाजिक व्यवहार सुधार ऐनको आशय र भावना देखिँदैन । ऐन जारी हुनुपूर्वको नेपाली समाजमा दाइजो प्रथा प्रचलनमै नभएकोमा ऐनले यस कुरालाई कानूनी संरक्षण दिई सामाजिक

विकृति ल्याएको भन्ने स्थिति छैन । त्यस पूर्वको समाजलाई यस प्रकृतिको समस्याले आक्रान्त पारेको कारण सामाजिक व्यवहारमा सुधार ल्याउनु पर्ने सामाजिक आवश्यकताबाटै यो ऐन जारी गरिएको वस्तुतथ्य र यथार्थतालाई हेक्का राख्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- दाइजो एउटा गम्भीर सामाजिक विकृतिका रूपमा रहेकोले राज्य वा राज्यका निकायको प्रयासबाट मात्रै यसको रोकथाम सम्भव नभएको जस्तो पनि देखिएको छ । यसको लागि राज्यका साथसाथै नागरिक समाज, गैरसरकारी संघसंस्था, सञ्चार क्षेत्र र समाजका हरेक सदस्यले आ-आफ्नो स्थानबाट इमानदार प्रयास गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.९३)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू टंकप्रसाद
दुलाल, सानुलक्ष्मी गःसी, बिन्द्रा महर्जन,
ज्ञानी महर्जन र रचना श्रेष्ठ

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण
पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २०(३)
- सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को दफा ५(१) (२), ३(१), ५(२)

आदेश

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(१) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ:-

निवेदकहरूमध्ये म अप्सरा राउत महिला अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्ने अधिकारकर्मी हुँ । अन्य निवेदकहरू मानव अधिकारको क्षेत्रमा काम

गर्ने अधिकारकर्मी हौं। महिलाहरूको आधारभूत मानव अधिकार उल्लंघन सार्वजनिक सरोकारको विषय भएकोले निवेदकहरूको पनि सरोकार र हकहित निहीत रहेको छ।

नेपाली समाजमा कायम रहेको दाइजो प्रथाले महिलाहरू माथि गम्भीर हिंसा भइरहेको छ। नेपालको कानून प्रणालीमा पनि दाइजोको अवधारणालाई मान्यता दिइएको पाइन्छ। मुलुकी ऐन स्त्री अंशधनको महलको ४ नं. मा स्वास्नी मानिसलाई माइती मावलीपट्टिका नातेदार इष्टमित्रले दिएको चल अचल र त्यसबाट बढेबढाएको सम्पत्ति दाइजो ठहर्छ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ। त्यस्तै सोही ५ नं.मा स्वास्नी मानिसले आफ्नो दाइजो पेवा आफूखुश गर्न पाउँछ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ। सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को दफा ३ मा विवाह हुँदा तिलक लिनदिन नहुने कुरा उल्लेख छ भने दफा ४ ले विवाहमा कुनै नगदी र वा जिन्सी लिन नहुने व्यवस्था गरेको छ। तर सोही दफा ५ ले दाइजो नियन्त्रणको व्यवस्था गरेपनि दफा ५(२) मा आफ्नो कुल परम्पराअनुसार राजीखुशीले बढीमा दश हजार रूपैयाँसम्म दाइजो दिन हुन्छ भन्ने व्यवस्था गरेको छ। यो व्यवस्थाले दाइजोलाई मान्यता दिएको देखिएको छ।

नेपाली समाजमा दाइजो, तिलक तथा दहेजलगायतका शब्दहरू दाइजोकै पर्यायवाचीका रूपमा प्रयोग भएका छन्। दाइजो प्रथाले नेपाली समाजमा महिलाउपर दैनिक गम्भीर हिंसाका घटनाहरू भइरहेको तथ्य विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित समाचारबाट पुष्टि भएको छ। यसैगरी एक्शन-एड नेपालको सहयोगमा कन्सोर्टियम फर वोमेन राइट्स र राष्ट्रिय महिला अधिकार मञ्चले संयुक्त रूपमा दाइजो विरुद्ध गरेको अध्ययनले दाइजोको कारणबाट महिलाहरू उपर गम्भीर हिंसा भएको तथ्यगत रूपमा पुष्टि गरेको छ। सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को दफा ५(२) को उपरोक्त व्यवस्था संरचनागत हिंसाको एउटा रूप भएको तथ्यमाथि उल्लिखित घटना र अध्ययनले देखाएको छ।

नेपालले अनुमोदन गरेको महिला विरुद्ध सबै किसिमका भेदभाव उन्मूलनसम्बन्धी महासन्धि, १९७९ को धारा २ ले भेदभावपूर्ण कानून र प्रथाहरू उन्मूलन गरी महिलाहरूको मानव अधिकारको सुनिश्चितता गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। उक्त दफा ५(२) को व्यवस्था महासन्धिको धारा २ विपरीत छ। समाजमा विद्यमान कानूनी अवधारणाहरू समय सापेक्षित रूपमा परिवर्तन हुँदै जानु आवश्यक हुन्छ। महिलामाथि संरचनागत हिंसाको रूपमा प्रयोग हुने, दाइजो, दहेज तिलक जस्ता शब्दहरूमा निहीत अवधारणाले महिला विरुद्ध गम्भीर हिंसा हुने गरेकोले उक्त दफा ५(२) मा प्रयुक्त आफ्नो कुल परम्पराअनुसार दश हजारसम्म दाइजो दिन हुन्छ भन्ने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २०(३) सँग बाभिएको छ। यसबाट महिलाहरूलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३, २० र २१ प्रदत्त मौलिक हकको समेत अपहरण भएको छ।

तसर्थ माथि प्रकरण प्रकरणमा उल्लेख भएबमोजिम सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को दफा ५(२) मा भएको आफ्नो कुल परम्पराअनुसार दश हजारसम्म दाइजो दिन हुन्छ भन्ने वाक्यांश संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ। त्यस्तै मुलुकी ऐन स्त्री अंशधनको महलमा प्रदान गरिएको स्त्री अंशधनको अधिकारमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी उक्त महलको ४ नं. र ५ नं. मा प्रयोग गरिएको दाइजो भन्ने शब्द हटाई सो शब्दको सट्टा “निजी सम्पत्ति” भन्ने शब्दहरू राखी सो नम्बरहरूमा संशोधन गर्ने विधेयक व्यवस्थापिका संसदमा पेश गर्नु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ। साथै नेपालमा विद्यमान दाइजो प्रथाको कारणबाट महिलामाथि हुने गम्भीर र अमानवीय हिंसा अन्त्यको लागि देहायका आदेशहरू जारी गरिपाउँ-

क) दाइजोसम्बन्धी अपराधलाई गम्भीर प्रकृतिको अपराधको श्रेणीमा राखी पर्याप्त सजायको

- व्यवस्था सहितको उपयुक्त कानून निर्माण गर्नु ।
- (ख) दाइजो प्रथा र सोबाट हुने हिंसा विरुद्ध आफ्नो क्षेत्रभित्र प्रभावकारी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु भनी स्थानीय निकाय र स्थानीय प्रशासनलाई तथा सो कार्यक्रमको प्रभावकारिताको ६६ महिनामा अनुगमन प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्नु भनी स्थानीय विकास मन्त्रालय र गृह मन्त्रालयको नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिपाउँ ।
- (ग) दाइजो प्रथाको विरुद्धमा राष्ट्रिय र स्थानीय सञ्चारका माध्यमहरूबाट प्रभावकारी कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु गराउनु ।

यसमा के कसो भएको हो ? विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाई आएपछि प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार दिई पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६८।१०।२३ मा भएको आदेश ।

यस मन्त्रालय आफ्नो स्थापनाकालदेखि नै महिला, बालबालिकाको हक, हित एवं सामाजिक सुरक्षाको क्षेत्रमा आफ्नो स्रोत र साधनले भ्याएसम्म सतत प्रयत्नशील रहँदै आएकोले विपक्षी बनाउनुपर्ने कुनै कारण नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको महिला, बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

सामाजिक व्यवहारमा भइरहेको र बढ्दो प्रतिस्पर्धात्मक भड्क र फजूल खर्चमा नियन्त्रण गरी सुधार गर्ने उद्देश्यले सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को निर्माण भएको हो । ऐन लागू हुनुपूर्व नेपाली समाजमा सामाजिक व्यवहारका नाउँमा व्याप्त विविध व्यवहारलाई सुधार गर्न आवश्यक व्यवस्थाहरू सो ऐनले गरेको पाइन्छ । प्रचलित संविधान र ऐन कानूनका व्यवस्थाहरू पालना गराउने कुरामा नेपाल सरकार पूर्णतः प्रतिबद्ध रहेको छ । गृह मन्त्रालयको मिति २०६७।१।१८ को पत्रबाट सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को

प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न गराउन सम्पूर्ण जिल्ला प्रशासन कार्यालय एवं प्रहरी प्रधान कार्यालयलाई पत्राचार गरिएको छ । कुल परम्पराअनुसार राजीखुशीले बढीमा १० हजारसम्म दाइजो लिन हुने ऐनको दफा ५(२) को व्यवस्था अपवादात्मक व्यवस्था हो । सो व्यवस्थालाई संविधानको धारा १७(३) र २३ को आफ्नो संस्कृति, साँस्कृतिक सभ्यताको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने र सामाजिक एवं साँस्कृतिक परम्पराको मर्यादा कायम राख्ने हकको सापेक्षतामा हेरिनु पर्दछ । त्यस्तै अवस्था मुलुकी ऐन स्त्री अंशधनको महलको ४ र ५ नं.मा उल्लिखित दाइजो भन्ने शब्दहरूका सन्दर्भमा समेत रहने हुँदा सो व्यवस्था संविधानसँग नबाभिएकोले अमान्य वा बदर घोषित गर्नुपर्ने तथा निजी सम्पत्ति भन्ने शब्द प्रयोग हुन सक्ने देखिँदैन । अतः रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

नेपालका विभिन्न भू-भागमा रहेका दाइजो विरुद्धका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न गृह मन्त्रालय र अन्तर्गतका कार्यालयहरू कटिबद्ध र प्रतिबद्ध रहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको गृह मन्त्रालयको तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

ऐनको दफा ५(२) मा राजीखुशी भएमा मात्र दाइजो दिन सकिने व्यवस्था भएकोले कसैले करकापबाट सो कार्य गरेमा ऐनबमोजिम सजाय हुने हुँदा दाइजो दिने व्यवस्थाबाट महिला विरुद्ध शारीरिक, मानसिक वा अन्य किसिमको हिंसाजन्य कार्य हुन्छ भनी अनुमान गर्न सकिने अवस्था नभएकोले रिट निवेदन निरर्थक छ । नेपाल सरकारले मुलुकी ऐनलाई खारेज गर्ने गरी तयार गरेको देवानी संहिताको विधेयक हाल व्यवस्थापिका संसदमा विचाराधीन रहेको र सो विधेयकले दाइजो शब्द हटाई निवेदन माग बमोजिम त्यस्तो सम्पत्तिलाई निजी सम्पत्तिको रूपमा नामाकरण गरी सकेको हुँदा सो विषयमा समेत निवेदन जिकीरबमोजिम

रिट जारी गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको कानून तथा न्याय मन्त्रालयको तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

दाइजोको कारण महिलाउपर हिंसाजन्य कार्यहरू भएका छन् भन्नु र महिला विरुद्ध शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य गरिने छैन भन्ने कुरा विलकुल फरकफरक कुरा हुन् । त्यसैले ऐनको दफा ५(२) को व्यवस्था संविधानको धारा २०(३) सँग बाभिएको छैन । कुनै पनि ऐनको प्रावधान संविधानसँग बाभिएको हो वा होइन भन्न ऐनको छुट्टाछुट्टै प्रावधानलाई नहेरी समग्र उद्देश्यलाई पनि हेरिनु पर्दछ । बहुदो तडकभडक र फजूल खर्चमा नियन्त्रण गरी सुधार गर्ने उद्देश्य राखी प्रचलनमा रहेको ऐनको उक्त प्रावधान संविधानसँग बाभिएको छ भन्नु तर्कसंगत देखिँदैन ।

सामाजिक परम्परा र प्रचलनअनुसार महिलालाई माइती मावलीपट्टिबाट दिइने चलअचल सम्पत्तिलाई दाइजो नै भनिने र त्यस प्रकारका सम्पत्ति महिलाको निजी सम्पत्ति नै हुने भन्ने आमधारणा समेत रहेको परिप्रेक्ष्यमा मुलुकी ऐन स्त्री अंशधनको महलको ४ र ५ नं. प्रयुक्त “दाइजो” भन्ने शब्द नै महिला हित विपरीत छ भन्नु मनोगत चाहना मात्र हो । तसर्थ विपक्षीले दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको संघीय मामिला, संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

विपक्षीले यस मन्त्रालयलाई प्रत्यर्थी बनाउनु पर्ने कुनै कारण र आधार खुलाउन नसकेकोले प्रथम दृष्टिमा नै रिट निवेदन खारेजभागी छ । राज्यमा के कस्तो कानूनी व्यवस्था आवश्यक छ, के कस्ता कानूनहरू बनाउनु पर्ने हो र ती कानूनमा के कस्ता प्रावधान राख्नुपर्ने हो भन्ने विषय विधायिकाको अधिकारक्षेत्र भित्रको विषय हो । साथै दाइजो प्रथाको सम्बन्धमा के कस्तो नीति अख्तियार गर्ने र त्यसलाई के कसरी व्यवस्थापन गर्ने भन्ने कुरा कार्यकारिणीको

क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने विषय भएकोले यसलाई न्यायिक निरूपणको विषय बनाउन मिल्ने पनि देखिँदैन । त्यसमा पनि उक्त कानूनी व्यवस्था संविधानसँग बाभिएको अवस्था छैन ।

दाइजो प्रथालाई निरुत्साही गर्न स्थानीय निकायहरूबाट प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्ने व्यवस्था नेपाल सरकार (म.प.) बाट मिति २०६७/१११ मा स्वीकृत जिल्ला विकास समिति अनुदान सञ्चालन कार्यविधि, २०६७, नगरपालिका अनुदान सञ्चालन कार्यविधि, २०६७ र गाउँ विकास समिति अनुदान सञ्चालन कार्यविधि, २०६७ को दफा ११ मा गरिएको छ । साथै ती निकायहरूबाट सञ्चालित कार्यक्रमहरूको सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन गर्ने व्यवस्था पनि उल्लिखित कार्यविधिहरूमा गरिएको छ । नेपाल सरकार (म.प.) बाट लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध राष्ट्रिय कार्ययोजना स्वीकृत भई हाल कार्यान्वित भइरहेको छ । दाइजो प्रथा लगायत अन्य हिंसाबाट प्रभावित महिलाहरूको उजुरी सुन्नका लागि ६६ वटा जिल्ला विकास समितिको कार्यालयहरूमा लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध उजुरी सुन्ने डेस्क स्थापना भई सञ्चालनमा रहेका छन् । त्यस्तै यस मन्त्रालयबाट गत आ.व. ०६७/०६८ मा लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध गोष्ठी सञ्चालन गर्न प्रत्येक जिल्लामा रु. ५०,०००/- विनियोजन भई सञ्चालन भएका छन् । चालु आ.व. मा सबै जि.वि.स. को कार्यालयहरूलाई आफ्नै स्रोतबाट उक्त कार्यक्रम गर्न निर्देशन दिइएको छ । यस प्रकार दाइजो प्रथालाई निरुत्साहित गर्न यस मन्त्रालय सतत प्रयत्नशील रहेकोले यस मन्त्रालयको नाममा कुनै किसिमको आदेश जारी गरिरहन नपर्ने भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको स्थानीय विकास मन्त्रालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले लिनु भएको विवादित दफा ५(२) को कानूनी व्यवस्था अमान्य गरिपाऊँ भन्ने दावी महिलाको हितमा छैन । ऐनको दफा ५ (२) मा दशहजार रूपैयाँसम्म दाइजो दिन पाउने

कुरा राजीखुशीमा हुने र यो प्रावधानले समाजमा प्रचलित रीत, परम्परा र प्रथालाई मान्यता दिएकोसम्म हो। यसले महिलाको अधिकारलाई संकुचन गर्ने नभएर प्रवर्द्धन गर्छ। दाइजो भन्ने शब्दले दिने अर्थ निजी सम्पत्तिले दिँदैन। शब्दले इतिहास, रीत, परम्परा र जनभावनालाई समेत अर्थात् उँछ। दाइजो शब्दले त महिलाको साम्प्रतिक अधिकारको सुनिश्चित गर्छ, द्विविधा हटाउँछ र भाषालाई सरल र बोधगम्य बनाउँछ। विपक्षी Redical Feminist हुन खोजेको प्रतीत हुन्छ। तर दावी त्यस लायक नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको शिक्षा मन्त्रालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री टंकप्रसाद दुलाल तथा निवेदक अधिवक्ताहरू सानुलक्ष्मी गःसी, बिन्द्रा महर्जन, ज्ञानी महर्जन र रचना श्रेष्ठले नेपाली समाजमा दाइजोका कारणले महिलामाथि दिनानुदिन गम्भीर प्रकृतिका हिंसाका घटना भैरहेका छन्। समाजमा प्रचलित परम्परागत मूल्य मान्यताका साथै विद्यमान कानूनमा भएका व्यवस्थाहरूले पनि यसलाई संरक्षण गर्न मद्दत पुऱ्याई रहेको अवस्था छ। खासगरी सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को दफा ५ को शीर्षक दाइजो नियन्त्रण भएपनि सोही दफा ५(२) ले १० हजारसम्म दाइजो लिन दिन पाइने व्यवस्था गरेको छ। यसले गर्दा दाइजो प्रथालाई कानूनले नै संरक्षण दिएको स्थिति सिर्जना हुनुको साथै यो व्यवस्था संविधानको धारा २०(३) समेतसँग बाभिएकोले अमान्य घोषित गरिनु पर्दछ। साथै मुलुकी ऐन स्त्री अंशधनको ४ र ५ नं. मा महिलालाई माइतीमावली पट्टिबाट प्राप्त सम्पत्तिलाई दाइजो नामाकरण गरिएको छ। ऐनमा प्रयुक्त दाइजो भन्ने शब्दले महिला हिंसालाई बढाउने भएकोले निजी सम्पत्ति भन्ने शब्दमा रूपान्तरण गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेश जारी हुनुपर्दछ। त्यस्तै दाइजो प्रथाका विरुद्ध स्थानीय र राष्ट्रियस्तरबाट प्रभावकारी रूपमा

विशेष अभियान र कार्यक्रम सञ्चालन गरी रोकथाम गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा निर्देशनात्मक आदेश समेत जारी हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को कुनै एउटा प्रावधानलाई मात्र हेरेर व्याख्या गर्न मिल्दैन। यसको समग्र व्यवस्थाको अध्ययनबाट मात्र उद्देश्य स्पष्ट हुन्छ। सामाजिक कुरीति र तडकभडक रोक्ने उद्देश्य साथ यो ऐन बनेको हो। अन्य विभिन्न उद्देश्यका साथै तत्कालीन समाजमा विद्यमान दाइजो प्रथा रोकथाम गर्नु पनि यो ऐनको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ। ऐनको दफा ५ को शीर्षक नै दाइजो नियन्त्रण भन्ने हुँदा दाइजो नियन्त्रणका लागि गरिएको कानूनी व्यवस्थाले उल्टै दाइजो प्रथालाई प्रश्रय दिएको भन्न मिल्दैन। उक्त व्यवस्थाले केवल परम्परागत सामाजिक मान्यतामा असर नपरोस भनी दाइजो दिने पर्ने अवस्थामा समेत राजीखुशीले १० हजारसम्म मात्र दिन हुन्छ, भनेको छ। यो व्यवस्था संविधानको धारा २०(३) को व्यवस्था समेतसँग बाभिएको अवस्था नभएकोले निवेदन दावी खारेजभागी छ। त्यस्तै मुलुकी ऐन स्त्री अंशधनको ४ र ५ नं. मा प्रयुक्त दाइजो भन्ने शब्दलाई निजी सम्पत्ति भन्ने शब्दमा रूपान्तरण गरिनु पर्ने भन्ने पनि निवेदन जिकीर रहेको छ। ती शब्दहरूले महिलालाई माइती मावलीतर्फबाट प्राप्त सम्पत्तिलाई दाइजो नामाकरण गरी आफूखुश गर्न पाउने निजी सम्पत्तिको दर्जा दिएको अवस्थासम्म छ। उक्त व्यवस्था हटाउँदा उल्टै महिलाहरूकै सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारमा असर पर्ने भएकोले निवेदन औचित्यहीन छ। दाइजो प्रथा विरुद्ध नेपाल सरकारले विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको अवस्था भएकोले निर्देशनात्मक आदेश गर्नुपर्ने स्थिति समेत छैन। अतः रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

पक्ष विपक्षतर्फबाट विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपरोक्त तर्कपूर्ण बहस मननु गरी रिट निवेदनसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा मुख्यतः देहायका प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखिन आएको छ :-

१. सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को दफा ५(२) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २०(३) समेतसँग बाभिएको छ, छैन ?
२. निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन ?

२. निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको उपरोक्त पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा दश हजार रूपैयाँसम्म दाइजो लिनदिन हुन्छ भनी सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को दफा ५(२) मा गरिएको व्यवस्थाले राज्यको कानूनमार्फत् नै दाइजो प्रथालाई संरक्षण मिल्न गएको र जसको फलस्वरूप महिलामाथि गम्भीर प्रकृतिको हिंसाको घटनाहरू भैरहेको हुँदा संविधानको धारा २०(३) समेतसँग बाभिएको उक्त कानूनी व्यवस्था अमान्य र बदर घोषित हुनुपर्ने भन्ने समेत जिकीर लिएको देखिन्छ। प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा सामाजिक व्यवहार सुधार ऐन समाजमा विद्यमान कुरीति र तडकभडक नियन्त्रण गर्नको लागि आएको, दफा ५ ले दाइजो नियन्त्रणको व्यवस्था गरी दाइजो लिन दिनेलाई सजायको व्यवस्था समेत गरेको, दफा १६ मा यस प्रकृतिको मुद्दा सरकार वादी हुने व्यवस्था गरेकोमा ऐनको समग्र व्यवस्था नहेरी दफा ५(२) मा उल्लिखित कुरालाई मात्र लिई निवेदन परेको र उक्त व्यवस्था संविधानको कुनै पनि प्रावधानसँग नबाभिएको हुँदा निवेदन खारेज गरिनु पर्दछ, भन्ने समेत उल्लेख गरेको पाइन्छ।

३. यसमा संविधानको धारा २०(३) समेतसँग बाभिएको भनी निवेदकहरूले अमान्य र बदर घोषित गर्न जिकीर लिएको सामाजिक व्यवहार

(सुधार) ऐन, २०३३ को दफा ५(२) मा अन्य कुराका अतिरिक्त आफ्नो कुल परम्पराअनुसार राजीखुशीले दिनेले पनि बढीमा दश हजार रूपैयाँसम्म मात्र दाइजो दिन हुन्छ भन्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। कानूनले नै दश हजारसम्म दाइजो लिनदिन छुट दिएको कारण महिला विरुद्ध हिंसाका घटना भएको भन्ने निवेदन जिकीरको मुख्य आधार रहेको पाइन्छ। वस्तुतः कुनै कानूनमा प्रयुक्त कुनै वाक्यांशलाई मात्र एकांगी रूपमा हेरी संविधानसँग बाभिएको वा नबाभिएको भन्ने व्याख्या गर्न वा निष्कर्षमा पुग्न मिल्दैन। त्यसको लागि उक्त ऐन जारी गर्नुपर्नाको पृष्ठभूमि, समाजमा विद्यमान कुनै व्यवहार वा क्रियाकलापलाई रोकथाम, व्यवस्थित वा नियमन समेतका के कुन आवश्यकता र उद्देश्यबाट ऐन ल्याइएको थियो भन्ने जस्ता विषयतर्फ पनि सूक्ष्मतम ढंगबाट विचार गरिनु आवश्यक हुनजान्छ। अर्थात् के कस्तो आवश्यकता सम्बोधन गर्ने उद्देश्यबाट ऐन जारी गरिएको थियो भनी त्यसको पछाडि अन्तरनिहित उद्देश्य पैल्योउने प्रयास गर्नु यस सन्दर्भमा वाञ्छनीय हुन्छ।

४. कुनै पनि ऐनको उद्देश्य पत्ता लगाउने मुख्य औजार वा साधन त्यसको प्रस्तावना नै हो। निवेदकहरूले विवादमा ल्याएको सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को प्रस्तावना हेर्दा सामाजिक व्यवहारमा भइरहेको बढ्दो प्रतिस्पर्धात्मक भडक र फजूल खर्चमा नियन्त्रण गरी सुधार गर्न वाञ्छनीय भएको भन्ने समेत उल्लेख गरिएको देखिन्छ। प्रस्तावनामा अभिव्यक्त उक्त कुराबाट तत्कालीन नेपालको सामाजिक व्यवहारमा बढ्दो मात्रामा प्रतिस्पर्धात्मक तडकभडक हुने गरेको र त्यसको कारणबाट फजूल खर्चको अवस्था र स्थिति सिर्जना भएको भनी सो कुरा नियन्त्रण गरी सामाजिक व्यवहारमा सुधार गर्ने उद्देश्य राखेको स्पष्ट रूपमा देखिन आउँछ। ऐनको दफा २ को खण्ड (क) मा सामाजिक व्यवहार भन्नाले विवाह, व्रतबन्ध, चूडाकर्म, पास्नी, न्वारान, जन्मदिवस, छैठी, बुढो-पास्नी र पितृ-कार्य समेतलाई जनाउँछ, भन्ने उल्लेख

भएकोवाट यी कुराहरूमा समाजमा देखिएको बढदो प्रतिपस्था, तडकभडक र फजूल खर्च लगायतका नकारात्मक प्रचलन वा व्यवहारलाई नियन्त्रण वा रोकथाम गर्नकै लागि प्रस्तुत ऐन जारी भएको भन्ने थप प्रष्ट हुन आउँछ ।

५. यस ऐनले गरेका अन्य केही मुख्य व्यवस्थाहरूमा दफा ३ ले विवाह हुँदा तिलक लिनदिन नहुने गरी तिलकमा नियन्त्रणसम्बन्धी व्यवस्था गरेको देखिन्छ । त्यस्तै छोरीबेटीको विवाह गरी दिँदा दुलही पक्षले कुनै नगद वा जिन्सी लिन नहुने समेत व्यवस्था दफा ४ मा गरिएको छ भने विवाहमा दाइजो लिन दिन नहुने गरी दाइजोमा नियन्त्रणसम्बन्धी व्यवस्था दफा ५ ले गरेको पाइन्छ । दफा ६ ले दुलाहाको पढाई आदिमा लागेको अन्य आर्थिक दायित्व व्यहोर्नामा प्रतिबन्ध लगाएको छ भने दफा ७ मा विवाहमा ५१ जनाभन्दा बढी जन्ती लैजान नपाउने गरी जन्ती नियन्त्रणसम्बन्धी कुरा समेटिएको देखिन्छ । विवाह भोजमा नजिकका नातेदारबाहेक ५१ जना भन्दा बढी व्यक्तिलाई आमन्त्रण गर्न नहुने विवाह भोजमा नियन्त्रणसम्बन्धी व्यवस्था दफा ८ मा गरिएको पाइन्छ । साथै छैठी, न्वारान, जन्मदिवस, पास्नी, चूडाकर्म, बुढो-पास्नीको भोजमा नियन्त्रण, पितृ-कार्यको भोजमा नियन्त्रण, दाइजो आदि प्रदर्शन गर्न नहुने र भड्किलो रूपमा घर सजाउन नहुने व्यवस्थाहरू क्रमशः ऐनको दफा ९ देखि १२ सम्म उल्लेख भएको पाइन्छ । यसका अतिरिक्त ऐनको दफा १६ ले यस ऐन अन्तर्गतको मुद्दा नेपाल सरकार वादी हुने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । ऐनको प्रस्तावनादेखि विभिन्न दफाहरूमा गरिएका उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाहरूलाई समग्र रूपमा विश्लेषण गर्दा सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ दाइजो लगायतका तडकभडक र फजूल खर्चयुक्त सामाजिक व्यवहारलाई नियन्त्रण गरी सामाजिक व्यवहारमा सुधार गर्ने उद्देश्यबाटै ल्याइएको भन्ने प्रष्ट हुन्छ ।

६. निवेदकहरूले जिकीर लिएको दफा ५ को शीर्षक दाइजो नियन्त्रण भन्ने रही उपदफा (१) मा “विवाह हुँदा वा विवाह पछि, दुलही पक्षबाट

दुलही वा दुलहालाई यति नगद जिन्सी दाइजो, दान, बकस, भेटी, विदाई उपहार समेत जुनसुकै रूपमा दिनुपर्छ भनी दुलाहा पक्षले कर लगाउन वा यति लिने दिने भनी दुवै पक्षले अगावै तय गर्न हुँदैन र दाइजो दिएन भनी दुलाहा पक्षले टण्टा गर्न वा विवाह गर्न इन्कार गर्न वा विवाह भइसकेको भए दुलही विदाई गराई साथ नलग्न वा दुलही पछि मात्र विदाई गराई लग्ने प्रथा भएकाहरूले पछि विदाई गराई लग्न इन्कार गर्न हुँदैन” भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ । उपदफा (१) को उपरोक्त समग्र व्यवस्थाले जुनसुकै अवस्था र रूपमा होस दाइजो दिन लिन र माग्नु नहुने गरी निषेधात्मक व्यवस्था गरेको कुरा बोधगम्य नै छ । तर सोही उपदफा (२) मा “विवाह हुँदा जीउमा लगाएको एकसरो गहना बाहेक आफ्नो कुल परम्पराअनुसार राजीखुशीले दिनेले पनि बढीमा दश हजार रूपैयाँसम्मको मात्र दाइजो दिन हुन्छ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । उपदफा (१) र (२) को उपरोक्त व्यवस्थालाई तुलनात्मक रूपमा हेर्दा दाइजो नियन्त्रणको सम्बन्धमा उपदफा (१) को व्यवस्था मूल र उपदफा (२) को व्यवस्था अपवादात्मकसम्म देखिन आउँछ । अर्थात् दाइजो दिने लिने कुरा कानूनतः निषेधित हुँदाहुँदै पनि आफ्नो कुल परम्पराअनुसार दाइजो दिनुपर्ने अवस्थामा समेत दश हजारभन्दा बढी दिन नहुने गरी उक्त उपदफा (२) ले सीमा तोकेको पाइन्छ, त्यो पनि करकापवाट होइन राजीखुशी साथ दफा ५ को उपदफा (३) मा उपदफा (१) ले निषेध गरेको कार्य गर्ने वा उपदफा (२) प्रतिकूल कार्य गर्नेलाई समेत सजाय हुने व्यवस्था गरिएवाट कुल परम्परा विपरीत, करकापवाट वा दश हजारभन्दा बढी दाइजो लिएदिएमा सजायको भागिदार बन्नु पर्ने देखिन आउँछ । यस अवस्थामा उक्त उपदफा (२) को व्यवस्थाले दाइजो प्रथालाई प्रोत्साहित गरेको भनी मान्न मिल्ने अवस्था नदेखिई नियन्त्रणकै प्रयास गरेको देखिन्छ ।

७. उपरोक्त विश्लेषणको आधारमा ऐनको दफा ५ को उपदफा (२) को व्यवस्था दाइजो

नियन्त्रणकै प्रयास स्वरूप गरिएको व्यवस्था हो भन्ने कुरामा द्विविधामा पर्नुपर्ने कुनै कारण छैन। दाइजोलाई सामाजिक आदर्शका रूपमा स्थापित गरेको वा दिनै पर्छ वा दिनुपर्ने चीज हो भन्ने यस ऐनको आशय र भावना देखिँदैन। ऐन जारी हुनुपूर्वको नेपाली समाजमा दाइजो प्रथा प्रचलनमै नभएकोमा ऐनले यस कुरालाई कानूनी संरक्षण दिई सामाजिक विकृति ल्याएको भन्ने स्थिति छैन। त्यसपूर्वको समाजलाई यस प्रकृतिको समस्याले आक्रान्त पारेको कारण सामाजिक व्यवहारमा सुधार ल्याउनु पर्ने सामाजिक आवश्यकताबाटै यो ऐन जारी गरिएको वस्तुतथ्य र यथार्थतालाई हेक्का राख्नुपर्ने हुन्छ।

८. अर्कोतर्फ हिन्दू वा नेपालमा प्रचलित अन्य धर्म संस्कृति र कुल परम्पराअनुसार विवाह कार्य सम्पन्न गर्दा धार्मिक दृष्टिकोण र मान्यताबाट केही रीत, विधि वा प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ। विवाहमा छोरीचेलीलाई आफ्नो हैसियतअनुसार केही दिइने प्रचलन वा मान्यतालाई दानपुण्यको दृष्टिकोणबाट समेत लिने गरिन्छ। परम्परागत नेपाली समाजमा छोरीलाई जस्तो छोरीलाई जन्मसिद्ध रूपमा अंशहक प्राप्त नहुने स्थिति भएकोले विवाह तथा विवाह पछि समेत केही आर्थिक वा जिन्सी चीजवस्तु दिने वा सहयोग गर्ने कुरालाई तत्कालीन अवस्था र स्थितिमा अन्यथा हो भन्न सकिने आधार छैन। आर्थिक स्थिति मजबूत हुनेले विवाह गरेर दिएको छोरीलाई पछिसम्म सरसहयोग गर्ने प्रचलन हाम्रो समाजमा विद्यमान रहेकै छ। हुनेखानेले त्यसरी दिएको कुरालाई आर्थिक अवस्था कमजोर हुनेले पनि देखासिकी गर्ने तथा कतिपय समाज र क्षेत्रमा केटा पक्षबाट दाइजोलाई हककै रूपमा माग गर्ने प्रचलनले सामाजिक व्यवहारमा विकृति देखा परेको हो।

९. वस्तुतः कानूनले निषेध गरेको दाइजो माग्ने कार्य अपराधिक कार्य नै हो। यस्तो कार्य अपराधिक मानसिकताबाट ग्रसित व्यक्तिले मात्र गर्न सक्दछ। जन्मजन्मान्तर सम्म आइपरेको सुख:दुख साथसाथै व्यतित गर्ने प्रण गरी आफूले

विवाह गरेकी श्रीमती तथा बुहारीलाई दाइजो नल्याएको वा कम ल्याएको निहुँमा हिंसाजन्य अमानवीय व्यवहार गर्नु कानूनी रूपमा मात्र होइन नैतिक र सामाजिक रूपमा समेत घृणित कार्य हो। मानव जातिको सदस्यको रूपमा न्यूनतम रूपमा रहनु पर्ने आफ्नो उत्पत्ति र अस्तित्वको मूल्य मान्यता, गुण र चरित्र समेतको प्रतिकूल केही मानिसले देखाउने यस्तो हिंस्रक प्रवृत्तिलाई राज्यका संयन्त्रसँगै नागरिक समाजका सबै क्षेत्रबाट कडा प्रतिकार गरिनु पर्दछ।

१०. अर्कोतर्फ कानून सामाजिक व्यवहारको प्रतिविम्ब हो। कानूनले समाजलाई डोऱ्याउने नभई सामाजिक आवश्यकता र जनचाहनाअनुरूप राज्यले कानून निर्माण गर्दछ। हरेक समाजका आ-आफ्नै मौलिक पहिचान, परम्परा र सांस्कृतिक विशेषताहरू हुन्छन्। समाजमा गहिरोसँग जरा गाडेर बसेका त्यस्ता विषयहरूलाई कसैको चाहनाले मात्रै अवमूल्यन गर्न सम्भव हुँदैन। सामाजिक आवश्यकता र वस्तुस्थितिसँग साक्षात्कार नहुने गरी निर्माण गरिएको कानूनलाई समाजले पालना नगर्ने हुँदा कानून कार्यान्वयनको पाटो कमजोर बन्न पुग्दछ। हाम्रो समाजमा पनि कतिपय त्यस्ता कानूनहरू रहेको वास्तविकतालाई जतिसुकै ढाकछोप गर्न खोजेर पनि सम्भव छैन। सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को उद्देश्य राम्रो भएर पनि कतिपय व्यवस्थाहरू सामाजिक व्यवहारसँग मेल नखाने अव्यवहारिक प्रकृतिका भएको कुरा ऐन लागू भएको करिब ४० वर्षसम्म यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनको प्रश्न उठिरहनुबाट पुष्टि भैरहेको छ। उक्त ऐनको कार्यान्वयनकै विषयलाई लिएर सार्वजनिक सरोकार र हकहितको विषय प्रवेश गराई यस अदालतमा पटक-पटक प्रश्न उठाउने गरिएको र यस अदालतबाट समेत बारम्बार नेपाल सरकारलगायतका नाउँमा परमादेश र निर्देशनात्मक प्रकृतिका आदेशहरू जारी भएको कुरा स्मरणीय छ। त्यति हुँदाहुँदै पनि सामाजिक क्रियाकलापहरू खासगरी विवाह, व्रतबन्ध आदिमा देखिने तडकभडक

र भोजभतेरका पक्षहरूमा सुधार हुन सकेको भन्ने देखिन आएको छैन । सस्तो लोकप्रियता र सार्वजनिक चर्चाका लागि जस्तो देखिने गरी बारम्बार यस्ता विषयहरू उठाइने र अदालतबाट समेत यथोचित सम्बोधन गरी आदेशहरू दिइने गरेको भएपनि समाजिक अभ्यासको पक्षलाई हेर्दा यो विषय विचारणीय देखिन्छ । त्यसैले हरेक कुरालाई अति प्राविधिक ढंगबाट मात्र उठाउने सोच र शैलीले समाधान दिन सक्दैन भन्ने कुरामा सबैले ध्यान पुऱ्याउनु पर्ने हुन्छ ।

उपरोक्त विश्लेषणको आधारमा सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ को दफा ५(२) को व्यवस्थाले दाइजो प्रथालाई प्रोत्साहन गरेको नदेखिई नियन्त्रण नै गर्ने उद्देश्य राखेको र सो कानूनी व्यवस्था निवेदकले जिकीर लिएबमोजिम संविधानको धारा २०(३) प्रतिकूल समेत देखिन आएन ।

११. अब निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ । निवेदकहरूले मुलुकी ऐन स्त्री अंशधनको ४ र ५ नं. मा उल्लेख भएको दाइजो भन्ने शब्दले पनि महिला हिंसालाई प्रश्रय दिने हुँदा उक्त शब्दको ठाउँमा निजी सम्पत्ति भन्ने शब्द राखी रूपान्तरण हुनु पर्ने माग उठाउनु भएको छ । प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा व्यवस्थापिका संसदमा नेपाल सरकारले मुलुकी ऐनलाई खारेज गरी देवानी संहिताको निर्माणको लागि विधेयक पेश गरेको र उक्त विधेयकमा दाइजो भन्ने शब्द उल्लेख नगरी निजी सम्पत्ति भन्ने शब्द नै उल्लेख भएको हुँदा निवेदन जिकीर निरर्थक भएको भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ । वस्तुतः नेपाली समाजमा दाइजो भन्ने शब्दले महिलालाई माइतीमावली तर्फबाट दिइने सम्पत्तिलाई बुझ्ने प्रचलन रहेको पाइन्छ । त्यस्तो सम्पत्तिमा सम्बन्धित महिलाको मात्र निजी हक निहीत रहने र कसैलाई बण्डा गर्नु नपर्ने सन्दर्भमा मुलुकी ऐन अपुतालिको महलको ४ र ५ नं. मा दाइजो शब्दको प्रसंग उल्लेख भएको देखिन्छ । यसबाट महिलाहरूको साम्पत्तिक अधिकार

अनतिक्रम्य भई संरक्षण गर्ने कानूनको उद्देश्य रहेको देखिन्छ । अन्य प्रवन्धहरू नगरी दाइजो भन्ने शब्दलाई निजी सम्पत्ति भन्ने शब्दमा रूपान्तरण गर्दा यसबाट थप चुनौती समेत आउन सक्दछ । जुनकुरा स्वयं महिलाहरूकै लागि प्रत्युत्पादक समेत हुन सक्दछ । त्यसैले प्रस्तावित देवानी संहितामा उक्त विषयलाई समन्वित रूपमा स्थापित गरिसकेको भन्ने देखिएकोले तत्कालका लागि मुलुकी ऐनमा रहेको उक्त शब्दहरू रूपान्तर गरिहाल्नु पर्ने अवस्था समेत देखिँदैन ।

१२. निवेदिकाहरूले दाइजो प्रथाले नेपाली समाजमा नराम्रोसँग जरा गाडेको, यसको कारण कैयौं महिलाहरू गम्भीर प्रकृतिको हिंसाको शिकार भएको र सरकारको तर्फबाट यसको रोकथामको लागि प्रभावकारी र पर्याप्त पहलहरू समेत हुन नसकेको हुँदा स्थानीय निकायहरूको सहभागितामा यस सम्बन्धमा प्रभावकारी कदमहरू चाल्नु र केन्द्रीयस्तरमा त्यसको अनुगमनको व्यवस्था गर्नु तथा स्थानीय र राष्ट्रिय सञ्चार माध्यमहरूबाट दाइजो प्रथा विरुद्ध व्यापक प्रचार प्रसार गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा निर्देशनात्मक आदेश समेतको माग गरेको देखिन्छ । प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा, ७५ वटै जिल्ला प्रशासन कार्यालय र प्रहरी प्रधान कार्यालयलाई दाइजो प्रथा नियन्त्रण गर्न विद्यमान कानूनको कडाइका साथ पालना र कार्यान्वयन गर्न गराउन निर्देश गरिएको, स्थानीय तहमा बजेट छुट्याई गोष्ठी, सेमिनार आदि सञ्चालन गर्दै आएको हुँदा त्यस्तो आदेश जारी गर्न आवश्यक नभएको भन्ने समेत जिकीर लिएको पाइन्छ ।

१३. नेपाली समाजमा दाइजो, तिलक वा दहेज जस्ता दाइजोजन्य समस्याहरू रहेको भन्ने निवेदकले उठाएको कुरासँग असहमत हुनुपर्ने अवस्था छैन । दाइजोकै निहुँमा दिनानुदिन महिलामाथि अपमानजनक व्यवहारका अतिरिक्त कुटपीट र आगजनी गरी मार्नेसम्मका गम्भीर प्रकृतिका हिंसाहरू भैरहेको वस्तुतथ्यलाई अस्वीकार गर्नुपर्ने अवस्था छैन । सरकारी तवरबाट छिटपुट प्रयास भैरहेको भन्ने भए पनि समाजमा कायम रहेको दाइजोजन्य

हिंसाको समस्या घट्नुको साटो थप वृद्धि हुँदै गएको अवस्थामा सरकारी तवरबाट भएका प्रयासहरू समेत प्रभावकारी नभएको भन्ने देखिन्छ। दाइजो एउटा गम्भीर सामाजिक विकृतिका रूपमा रहेकोले राज्य वा राज्यका निकायको प्रयासबाट मात्रै यसको रोकथाम सम्भव नभएको जस्तो पनि देखिएको छ। यसको लागि राज्यका साथसाथै नागरिक समाज, गैरसरकारी संघसंस्था, सञ्चार क्षेत्र र समाजका हरेक सदस्यले आ-आफ्नो स्थानबाट इमानदार प्रयास गर्नुपर्ने टड्कारो खाँचो देखिएको छ।

१४. राज्यको तर्फबाट कम्तिमा पनि ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन र यस प्रकृतिको सामाजिक समस्यालाई प्रभावकारी रूपमा सम्बोधन गर्नको लागि कानून कार्यान्वयन र सामाजिक क्षेत्रका सम्बन्धित विज्ञहरू समेत संलग्न गराई व्यापक रूपमा अध्ययन गर्ने गराउने, सोका आधारमा आवश्यक राष्ट्रिय नीति र कार्यक्रम बनाउने र त्यसको आधारमा प्रभावकारी कार्यान्वयनको छुट्टै संयन्त्र र विधि निर्माण गर्ने तथा यस प्रकृतिको समस्याबाट प्रताडितहरूको लगत लिने र आवश्यक मानवीय सहयोग पुऱ्याउने र राष्ट्रिय र स्थानीय सञ्चार माध्यमको प्रयोग गरी दाइजो विरुद्ध जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने लगायतका ठोस कार्यहरू गर्न विलम्ब भैसकेको देखिन्छ।

१५. तसर्थ माथि प्रकरण प्रकरणमा गरिएको विश्लेषणका आधारमा सामाजिक व्यवहार (सुधार) ऐन, २०३३ सामाजिक व्यवहारमा सुधार गर्नकै लागि ल्याइएको, ऐनको दफा ५ दाइजोमा नियन्त्रण गर्ने प्रयोजनकै लागि व्यवस्था गरिएको र ऐजन् दफा ५(२) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा २०(३) समेतसँग बाभिएको अवस्था देखिन नआएकोले निवेदन माग बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गर्न मिलेन।

१६. तर उक्त कानूनको प्रभावकारिता र समसामयिक सुधारको बारेमा सबै क्षेत्रका व्यक्तिहरू संलग्न गराई व्यापक रूपमा अध्ययन गरी त्यसको आधारमा कानूनमा सुधार गर्ने, उपयुक्त रणनीति र

कार्यक्रम बनाई लागू गर्ने, कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन र अनुगमनका लागि दक्ष जनशक्ति र पर्याप्त बजेटसहितको छुट्टै संरचनाको व्यवस्था गर्ने, दाइजो प्रथाबाट हुने हिंसालाई नियन्त्रण गर्न सो विरुद्धको अभियानलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने र सोको लागि राष्ट्रिय तथा स्थानीय सञ्चारमाध्यमलाई प्रयोग गर्ने लगायतका कार्यहरू अविलम्ब गर्नु भनी विपक्षी नेपाल सरकार समेतका नाउमा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ। आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई गराई कार्यान्वयनको अनुगमन गर्न यस अदालतको फैसला कार्यान्वयन महानिर्देशनालयलाई लेखी पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल
न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल भदौ ७ गते रोज ५ शुभम्-
इजलास अधिकृत: नारायणप्रसाद सुवेदी

निर्णय नं. ८८८८

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिरअली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
०६८-DF-००१६
फैसला मिति: २०६९।२।४।५

मुद्दा:- नापी दर्ता बदर दर्ता।

पुनरावेदक वादी: जिल्ला ताप्लेजुङ्ग, फुडलिङ्ग गाउँ
विकास समिति वडा नं. ५ बस्ने डम्बरकुमार
नेयोडहाड लिम्बू समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: जिल्ला ताप्लेजुङ्ग, फूलबारी
गा.वि.स.वडा नं ८ घर भई जिल्ला मोरङ्ग,
उर्लाबारी गाउँ विकास समिति वडा नं. ४
बस्ने गंगामाया सेन्दाङ्ग लिम्बू

शुरू फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री नारायणप्रसाद श्रेष्ठ

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

का.मु.मुख्य न्या.श्री ऋषिराज मिश्र

मा.न्या.श्री पुरूषोत्तम भण्डारी

यस अदालत संयुक्त इजलासमा रायवाभी:

मा.न्या.श्री अवधेशकुमार यादव

मा.न्या.श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

- थाहा पाएको कुराको निर्धारण दर्ता बदरको दावी लिन पक्षको अनुकूलता वा सुविधाअनुसार हुने नभई सो कुरा प्रत्येक मुद्दाको तथ्य, सम्बन्धित पक्ष वा व्यक्तिले सो दर्ताको तथ्य थाहा पाउन सक्ने घटना, अवस्था र परिस्थितिको विद्यमानताबाट हुने कुरा हो । त्यसैले जग्गा पजनीको १७ नं. बमोजिम कुनै जग्गाको दर्ता बदर तर्फ नालिस गर्ने प्रयोजनको लागि वादी या दावीकर्ताले यो यस परिस्थिति र अवस्थाले यस मितिमा सो कुरा थाहा पाएको भन्ने तथ्यलाई प्रथमतः आधार प्रमाणसहित स्थापित गर्न सक्नुपर्ने ।

- आफ्नो सुविधा र अनुकूलताअनुसार कुनै अमुक मितिमा सम्बन्धित लिखतको नक्कल सारी थाहा पाएको भन्ने देखाई जग्गा पजनीको १७ नं. को हदम्याद समाई जहिलेसुकै पनि दर्ता बदरको दावी लिन नपाइने ।

(प्रकरण नं.४)

- थाहा पाएर पनि निर्धारित समयवाधिभित्र कानूनी उपचारप्रति उदासीन रहने

व्यक्तिलाई आफूखुशी वा काल्पनिक घटनाक्रम देखाई जहिलेसुकै अदालत प्रवेश गर्न वा नालिस गर्न दिने व्यवस्था भन्ने होइन । त्यसैले अदालतले आफूसमक्ष पेश भएको विवादको विषयवस्तुको निरोपण गर्नुभन्दा अगाडि सो विवाद कानूनद्वारा निर्धारित समयसीमा वा हदम्यादभित्र आफूसमक्ष प्रस्तुत गरिएको छ, छैन भन्ने प्राथमिक प्रश्नको निरोपण गर्नुपर्ने ।

- कानूनको परिधि वा हदम्यादभन्दा बाहिर गई वा हदम्यादविहीन अवस्थामा अदालत प्रवेश गराइएको विवादमा अदालतले अन्य तथ्यभित्र प्रवेश गरी विवादित प्रश्नहरूको निरोपण गर्नुपर्ने अवस्था नहुने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता दिलीप मादेन

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता हरिकृष्ण कार्की

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०४३, नि.नं. २९२३ पृष्ठ ११३८

- नेकाप २०६२, नि.नं.७५१९, पृ.४०१

सम्बद्ध कानून:

- जग्गा पजनीको १७ नं.

- जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ८

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को देहाय (क) (ख) बमोजिम पुनरावेदन अदालत इलामको फैसलाउपर मुद्दा दोहोर्‍याई पाउँ भनी वादीको तर्फबाट निवेदन परी दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई संयुक्त इजलासमा पेश हुँदा सो इजलासका माननीय न्यायाधीशहरू बीच मतैक्य हुन नसकी नियमानुसार यस इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :

१९५० सालको जाँचमा हाम्रा चेव्जु सुव्वा ओजाहाङ्ग जिम्मा निजै तिरो रू.६।५० मा दर्ता भई शेषपछि आमा ओजाहाङ्गमा लिम्बुनीले ७ नं. फाराम भरी करवीर लिम्बूले बनाएको लालपाटी छेउ तेर्सो डिलदेखि उभो पूर्व, मानसिंह लिम्बूको छोरा नरधोज लिम्बूले खाएको बारी पुच्छर तेर्सोबारीदेखि उँभो, पश्चिम, नरबहादुर लिम्बू र हर्कजङ्ग लिम्बू समेतको किपट जग्गा मणिशंकर नेवारले थैली हाली खाएको बारी, करवीर लिम्बूले थैली हाली खाएको बारीको ठाडो खोल्सादेखि उत्तर यति ४ किल्लाभित्रको जग्गा साहू तुलसीराम श्रेष्ठलाई कम्पनी रू.१६८।- मा २००२ सालमा भोग बन्धकी पारीत गरिदिई उकास गरी आएकोमा आमाको मृत्युपश्चात् हाम्रो हक हुन आएको सभै अगाडि करवीरको पाटी भित्ता उँभोदेखि ५० हात, ठाडो खोल्सा उत्तरदेखि ८ हात छोडी ५० हात, पदमकुमारीको बारी दक्षिण, हाम्रै साँध पश्चिम यति ४ किल्लाभित्रको जग्गा प्रतिवादी मनमाया सेन्दाडबाट रू.१,२०,०००।- लिई र नं. २१३ मिति २०४४।८।२२ गते राजीनामा पारीत गरिदिएको र तेर्सो ८ हात चौडाई ठाडो ५८ हात लम्बाई बाँकी रहेको अन्दाजी ०-७-०-० जग्गा नापी हुँदा निजै गंगामाया सेन्दाडले कि.नं. २८६ को क्षेत्रफल १-६-०-३ मा घुसाई नापी दर्ता गराई टामन सिग्देललाई अधिकृत वारेसनामा दिई विवादित जग्गा र. नं. ५३२ मिति २०५९।१०।१२ गते रू.७,००,०००।- मा उद्योग वाणिज्य संघ, ताप्लेजुङ्गका नाममा राजीनामा पारीत गरी लिनु दिनु गरेकोले हाम्रो घुसेजति ०-७-०-० आना जग्गाको दर्ता बदर गरी हाम्रा नाममा दर्ता कायम गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६०।५।२६ को संयुक्त फिराद पत्र ।

यी फिरादीहरूले म गंगामाया सेन्दाडलाई र.नं. २१३ मिति २०४४।८।२२ गते जग्गा राजीनामा पारीत गरी दिनु भएपछि सो जग्गा २०४५ सालको सभै नापीमा कि.नं. २८६ मा क्षेत्रफल १-६-०-३ कायम गरी नापी दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाणपूजा

पाई मेरो हक कायम हुन आएको उक्त जग्गा र. नं. ५३२ बाट मिति २०५९।१०।१२ मा अधिकृत वारेसबाट पारीत गरिदिएकी र उद्योग वाणिज्य संघ ताप्लेजुङ्गले पनि जग्गा लिन उपयुक्त ठानी पारीत गरी लिएको हो । नापीको समयमा वादी मध्येका चन्द्रबहादुर टोलीमा उपस्थित रही कि.नं. २८८ को जग्गा दर्ता गराएका छन् भने अर्का डम्बरकुमारले कि.नं. २८९ को जग्गा दर्ता गराएका छन् । सोही समयमा थाहा पाएर पनि नापी भएको करीब १५ वर्ष पछि हदम्यादको अभावमा परेको फिराद खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६०।१०।०७ को प्रतिउत्तर पत्र ।

आदेशानुसार वादीको साक्षी कालीबहादुर नेयोहाङ्ग, प्रतिवादीका साक्षी अम्बरकुमार श्रेष्ठको बकपत्र भई मिसिल संलग्न रहेको ।

यी वादीले कि.नं. २८६ को क्षेत्रफल १-६-०-३ को जग्गा प्रतिवादी गंगामाया सेन्दाडको नाउँमा मिति २०४५।२।२७ मा नापी दर्ता गरी सकेपछि हाल आएर मिति २०६०।५।२६ मा वादीले फिराद पत्र करीब १५ वर्ष नाघेर दर्ता गर्न आएको देखिन्छ, भने मिति २०६०।१।२२ मा यस अदालतमा पेश भएको नक्सा मुचुल्कामा समेत प्रतिवादीको कि.नं. २८६ मा ३२ फीट कम भएको देखिन आउँदा र वादीहरूले नापी दर्ताको समयमा आफ्नो नाउँमा कित्ता काट गरी दर्ता सेस्ता कायम गर्न नसकेको आधारबाट समेत वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने ताप्लेजुङ्ग जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६१।२।११ को फैसला ।

प्रतिवादीमध्येकी गंगामाया सेन्दाडलाई हामीले मिति २०४४।८।२२ को राजीनामा पारीत गरी दिएको किल्लाबमोजिमको जग्गाको लम्बाई ५० हात र चौडाई ५० हातको जग्गा हो । विपक्षी प्रतिवादीलाई दिएको जग्गाको नापअनुसार कि.नं. २८६ को क्षेत्रफल १-६-०-३ हुने हो भने हाम्रो खोल्सातर्फ रहेको बाँकी ८ हात जग्गा कहाँ छ ? त्यसैले प्रष्ट देखिन्छ कि विपक्षी प्रतिवादीले हाम्रो हक भोगको ८ हात जग्गा कि.नं. २८६ मा नै

घुसाई जम्मा क्षेत्रफल १-६-०-३ कायम गरेको हो । त्यसैले हाम्रो घुसाए जतिको जग्गा अन्दाजी क्षेत्रफल ०-७-०-० को दर्ता बदर गरी हाम्रा नाममा दर्ता हुनुपर्ने गरी फैसला हुनुपर्नेमा शुरू ताप्लेजुङ्ग जिल्ला अदालतले वादी दावी नपुग्ने भनी गरेको मिति २०६१।१२।११ को फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी हाम्रो फिराद तथा पुनरावेदन जिकरीबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीहरूको पुनरावेदन अदालत इलाममा परेको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

मिति २०४४।८।२२ को राजीनामामा उल्लिखित किल्लातर्फ ध्यान नदिई भएको शुरू फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा प्रत्यर्थी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत इलामको मिति २०६१।९।३ को आदेश ।

दावीको जग्गा साविक दर्तावाला वादीहरूकै चेब्जु बाजे ओजाहाङ्ग लिम्बूका नाममा दर्ता भई निजको शेषपछि यी वादीहरूका आमा ओजाहाङ्गमा लिम्बुनीको हकमा आई निज ओजाहाङ्गमा लिम्बुनीको मुत्युपछि यी वादीहरूको हक स्थापित भई सभै अगाडि नै करवीरको पाटी भित्ता उभो पूर्वदेखि ५० हात, ठाडो खोल्सा उत्तरदेखि ८ हात छोडी ५० हात, पदमकुमारीको बारी दक्षिण हाँगै साँध दक्षिण, यति ४ किल्लाभित्रको जग्गा भनी उल्लेख गरी उक्त जग्गा प्रतिवादीमध्येकी गंगामाया सेन्दाङ्गलाई र.नं. २३१ मिति २०४४।८।२२ गते रू.१,२०,०००।- लिई राजीनामा पारीत गरी दिएको उक्त राजीनामाको लिखतबाट देखिन्छ । प्रतिवादी गंगामाया सेन्दाङ्गले राजीनामा पारीत गराई लिएपछि सो जग्गा २०४५।२।२७ गते नापी भई उक्त जग्गा कि.नं २८६ मा क्षेत्रफल १-६-०-३ कायम भएको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जाको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । विवादित जग्गा नापी भएको अवस्थामा यी पुनरावेदक मध्येका चन्द्रबहादुरले कि.नं. २८८ र अर्का पुनरावेदक वादीमध्येका डम्बरकुमारले कि.नं. २८९ को जग्गा नापनक्सा गराई सहिछाप गरेको भन्ने पनि फिलडबुक उतारको

प्रतिलिपिबाट देखिएको र सो विवादित जग्गाको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा प्रत्यर्थी प्रतिवादी गंगामाया सेन्दाङ्गको नाममा मिति २०४६।१।६ गते वितरण भएको समेत देखिन्छ । वादी दावीको जग्गा नापी गर्न छूट भएको वा वादीहरूको हक भोग स्वामित्वको जग्गा प्रतिवादी गंगामाया सेन्दाङ्गले आफ्नो जग्गामा घुसाई नापी गराएको भए जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ६ को देहाय (क) अनुसार आफ्नो जग्गा दर्ता गराउँदाको अवस्थामा आफ्नो जग्गा दर्ता हुन छूट भएको अवस्थामा नै थाहा पाउने भएकै हुँदा कानूनले निर्दिष्ट गरेको समयमा नै छूट जग्गातर्फ कानूनबमोजिम कारवाही चलाई हक कायम गराउन सक्नु पर्ने वा सोही समयमा सोही ऐनको दफा ७ अनुसार दावी विरोध गर्न सक्नु पर्नेमा सो समेत गर्न सकेको अवस्था देखिँदैन । प्रतिवादी गंगामाया सेन्दाङ्गले राजीनामा पारीत लिखतअनुसार भन्दा बढी जग्गा दर्ता गराएको भए सोही समयमा नै भगडा जनाई जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा वितरण भएको मितिले १२० दिनभित्रै सम्बन्धित निकायमा उजूर गर्नु पर्नेमा म्यादभित्र उजूर गरेको समेत नदेखिँदा वादी दावी पुन नसक्ने ठहराएको शुरू ताप्लेजुङ्ग जिल्ला अदालतको मिति २०६१।२।११ गतेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत इलामको मिति २०६३।५।१४ को फैसला ।

हामीले ८ हात अं. ०-७-०-० जग्गा बाँकी राखी सोबाहेक जग्गा मात्र विपक्षीलाई विक्री गरेका थियौं । नापीको समयमा हामी उपस्थित हुन नसकेकोले विपक्षीले आफ्नो जग्गामा मिसाई नाप जाँच गरेकी हुन । उनले नापी गराउँदैमा हाम्रो जग्गाको हक मेटिने होइन । सो कुरा थाहा पाएको मितिले जग्गा पजनीको १७ नं. र जग्गा मिच्नेको १८ नं. को हदम्यादभित्रै दायर गरेकोमा हदम्यादविहीन भन्न मिल्दैन । पुनरावेदन अदालतको फैसला उक्त कानूनी व्यवस्थाको त्रुटिपूर्ण हुनुका अतिरिक्त सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित (नेकाप २०४९, अङ्क ४, पृष्ठ ३७१ नि.नं. ४५१६, नेकाप

२०४९, अङ्क ३, पृष्ठ २४६, नि.नं. ४४९५, नेकाप २०५०, अङ्क १२, पृष्ठ ६९८, नि.नं. ४८३३) सिद्धान्त समेत विपरीत रहेको छ। जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा वितरण गरेको १२० दिनभित्र उजूर नगर्दा आफ्नो जग्गा अर्काको हुने होइन त्यस्तो हुने कानूनी व्यवस्था समेत छैन। उक्त हदम्याद पूर्जामा भएको त्रुटि सच्याउन निवेदन दिने म्याद हो। जग्गा नाप जाँच ऐनको दफा ८(२) को अपव्याख्या गरी फैसला भएको छ। विपक्षीलाई हामीले विक्री गरेको जग्गा ५०x५० हात हो। सोको क्षेत्रफल १-०-१-२ मात्र हुन्छ। विपक्षीले कि.नं. २८६ मा १-६-०-३ जग्गा दर्ता गराएकी हुँदा हाम्रो बाँकी जग्गा घुसाएर नापी गराएको स्पष्ट छ। अदालतबाट भएको नक्सा समेतले सो कुराको पुष्टि गरेको छ। हाम्रो ८ हात जग्गा छोडनु पर्नेमा नछोडी दर्ता गराएकोले मुद्दा दोहोर्याई हेरी दावीबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको यस अदालतमा परेको निवेदन।

प्रस्तुत मुद्दाको फिराद जग्गा मिच्नेको १८ नं. र जग्गा पजनीको १७ नं. लाई अंगाली दायर भएको स्थितिमा जग्गा नाप जाँच ऐनको दफा ६क को देहाय (क) र ७ नं. अनुसार जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा वितरण भएको १२० दिनभित्र सम्बन्धित निकायमा उजूर नगरेको भन्ने आधारमा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहराएको शुरू जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला मुलुकी ऐन, जग्गा मिच्नेको १८ नं. जग्गा पजनीको १७ नं. र नेकाप २०५०, अङ्क १२, पृष्ठ ६९८, नि.नं. ४८३३ मा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख) बमोजिम दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६६/१/२५ को आदेश।

राजीनामा गर्दा जति जग्गा क्रेतालाई दिएको हुन्छ त्यति जग्गा मात्र क्रेताको हुन्छ, बाँकी रहेको जग्गा स्वतः विक्रेता अर्थात् यी वादीको

हुन्छ। प्रतिवादीलाई विक्री गरिदिएको जग्गाको लम्बाई चौडाई उल्लेख गरेर नै दिएको देखिन्छ। समुच्चा साविक सेस्ताबमोजिमको जग्गा दिएको भन्ने लिखतमा उल्लेख छैन। त्यसरी नाप उल्लेख गरी दिएको जग्गाभन्दा बढी जग्गा खरिदकर्ता अर्थात् प्रतिवादीले सभै नापीमा नापी गराउँदा निजको स्वतः हक कायम हुने होइन। बढी जग्गा विक्रेता अर्थात् वादीको यथावत कायम रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ। जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ मा भएको तत्कालीन व्यवस्था हेर्दा उक्त ऐनको दफा ८ को उपदफा (२) मा उपदफा (१) बमोजिमको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा नपाएमा सोही क्षेत्रको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा वितरण प्रारम्भ भएको मितिले वा जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा पाएपछि त्यसमा चित्त नबुझे व्यक्तिले जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा पाएको मितिले एकसय बीस दिनभित्र तोकिएको अधिकारी समक्ष कारणसहित उजूर गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। यो व्यवस्था जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा नपाएको वा पाए पनि त्यसमा चित्त नबुझेमा उजूर गर्न सक्ने व्यवस्था देखिँदा उक्त व्यवस्था प्रस्तुत विवादमा सान्दर्भिक देखिन आएन। एकाको जग्गा सभै नापीमा अर्को व्यक्तिले आफ्नो जग्गामा घुसाई नापी गराएको सम्बन्धमा के कसरी र कहिले कहाँ उजूर गर्ने भन्ने स्पष्ट व्यवस्था समेत उक्त ऐनमा रहे भएको पाइँदैन। यसरी पुनरावेदक वादीहरूको जग्गा घुसाई नापी गराएकोमा जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ मा हदम्यादको व्यवस्था नभएपछि स्वतः अन्य ऐन आकर्षित हुने हुन्छ। यसर्थ प्रस्तुत मुद्दामा मुलुकी ऐन, जग्गा पजनीको १७ नं. तथा जग्गा मिच्नेको १८ नं. मा भएको व्यवस्था आकर्षित हुने देखिन आयो। अतः पुनरावेदक वादीले जग्गा पजनीको १७ नं. तथा जग्गा मिच्नेको १८ नं. मा भएको व्यवस्थाबमोजिमको म्यादभित्र फिराद लिई आएको देखिँदा हदम्यादविहीन भन्न मिलेन। पुनरावेदक वादीले विक्री गरेको भन्दा बढी जग्गा आफूले खरिद गरेको जग्गामा घुसाई नापी गराइ दर्ता

समेत गराएको देखिएकोले बढी नापी गराई प्रत्यर्थी प्रतिवादीका नाउँमा दर्ता गरेको पुनरावेदन अदालत इलामको आदेशानुसार मिति २०६३।३।१५ नापनक्सा भएको नक्सा कुण्डलीको न.नं. १९ को ०-३-१-३.७ जग्गा मात्र प्रतिवादीको नाममा कायम गरेको नापीको निर्णय दर्ता बदर भई वादीहरूको नाममा दर्ता समेत हुने ठहर्छ। वादीहरूले विक्री गरेको भन्दा बढी जग्गा नापी दर्ता गराएको निर्णय बदर गर्नु पर्नेमा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको ताप्लेजुङ्ग जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत इलामको मिति २०६३।५।१४ को फैसला मिलेको नहुँदा उल्टी हुन्छ भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादवको राय।

जग्गा विक्री गर्दा साविक दर्ता कित्ताबाट मध्ये जनाई लिनु दिनु भएको देखिँदैन। यसका साथै उक्त जग्गाको क्षेत्रफल वा अन्दाजी क्षेत्रफल के कति हो भन्ने कुरा उक्त राजीनामाको लिखतमा खुलेको देखिँदैन। वादीले प्रतिवादीलाई जग्गा विक्री गरेपश्चात् केही समयको अन्तराल पछि उक्त जग्गा मिति २०४५।१।२७ मा सर्भे नापी भएको देखिन्छ। प्रतिवादीले खरिद गरेको जग्गा सो सर्भे नापीमा नापी गराउँदा कि.नं. २८६ र क्षेत्रफल १-६-०-३ कायम भएको र सो बमोजिमको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा प्रतिवादीले मिति २०४६।१।१६ मा नै पाएको तथ्यमा अन्यथा देखिएन। यसका साथै यी वादीहरू मध्येका चन्द्रबहादुरले सोही जग्गाको सीमानामा अवस्थित जग्गा कि.नं. २८८ मा र डम्बरकुमारले कि.नं. २८९ जग्गा आफैँ उपस्थित भई आफ्नो नाममा नापनक्सा गराई सहिछाप गरेको भन्ने फिल्डबुकबाट देखिनुको अतिरिक्त निजहरूले नापी गराएको उल्लिखित जग्गा प्रतिवादीलाई विक्री गरेको जग्गाको ठीक अगाडि सीमाना जोडिएरै रहेको भन्ने तथ्य नक्सा प्रिन्टबाट देखिन्छ। यसरी जग्गा नापी गराउँदा केही जग्गा नापी गराउनु र केही जग्गा नापी नगराई त्यसै छाड्नु पर्नाको कारण वादीले वस्तुगत रूपमा उल्लेख गर्न सकेको अवस्था छैन। यसरी आफ्नो हकभोगको जग्गा कुनै

नापी गराउने र कुनै नापी नगराई त्यसै छाड्नुपर्ने औचित्यता के हो त्यो वादीपक्षले स्पष्ट गर्न सकेको अवस्था छैन। प्रतिवादी गंगामायालाई विक्री गरी बाँकी रहेको भए उक्त जग्गा नापी गराउँदा छुटाउनु पर्ने कुनै ठोस एवं तर्कसंगत कारण उल्लेख गर्न यी वादीहरूले सकेका छैनन्।

फिराद दावी गर्दाको समयमा विवादको कि.नं. २८६ को जग्गा प्रत्यर्थी गंगामायाको नाममा दर्ता रहेको नभई उद्योग वाणिज्य संघ ताप्लेजुङ्गको नाममा दर्ता रहेको देखिन्छ। त्यसरी फिराद दावी गर्नु अगावैदेखि तेस्रो व्यक्तिको नाममा दर्ता भइरहेको जग्गा सम्बन्धमा दर्ता स्वामित्ववालालाई विपक्षीसम्म पनि बनाउन सकेको स्थिति देखिँदैन भने अर्कोतर्फ गंगामायाको नाममा रहेको अवधिभर दावी गर्न सकेको समेत देखिँदैन। यसका अतिरिक्त मिति २०४४।८।२२ मा विक्री गर्दा बाँकी राखेको भनिएको ८ हात जग्गामा आफ्नो भोग कब्जामा रहे भएको अवस्थालाई पुनरावेदकहरूले पुष्टि गराउन सकेको पनि देखिँदैन। प्रत्यर्थी गंगामायाको दर्ता अवधिभर नालेस गर्न नसकी एकैपटक उद्योग वाणिज्य संघ ताप्लेजुङ्गलाई उक्त जग्गा विक्री गरेपश्चात् २०६०।५।२६ मा जग्गा पजनीको १७ नं. तथा जग्गा मिच्नेको १८ नं. मा भएको हदम्यादलाई आधार मानी अदालत प्रवेश गरेको देखिन्छ। जग्गा पजनीको १७ नं. तथा जग्गा मिच्नेको १८ नं. मा भएको हदम्याद सदाको लागि खुला हदम्याद होइन त्यसको पनि निश्चित आधार र सीमा छ। उक्त व्यवस्थाअनुसार पनि मुद्दा गर्नुपर्ने कारण भए थाहा पाएको मितिबाट हदम्याद शुरू हुने तथ्यलाई अन्यथा व्याख्या गरिनु हुँदैन। प्रस्तुत विवादमा जग्गा नापी हुँदा यी वादीहरू स्वयं उपस्थित भै सीमानामा नै आफ्ना अरू जग्गा नापी गराएको तथा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा पाएको स्थितिमा आफ्नो जग्गा अरूले नापी गराएको भए सोही मितिबाट मुद्दा गर्नुपर्ने कारण सिर्जना भएको मान्नुपर्ने भएबाट यी वादीहरूले उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुरूप पनि उचित समयमा नै नापी दर्ता बदरको प्रक्रिया अवलम्बन गरेको

नदेखिदा त्यस्तो दावीलाई उचित मान्न मिलेन । अतः हदम्यादको आधारमा वादी दावी खारेज गर्नु पर्नेमा खारेज नगरी वादी दावी नपुग्ने ठहर गरे तापनि उक्त निर्णयबाट इन्साफमा तात्विक भिन्नता नहुने हुँदा पुनरावेदन अदालत इलामको मिति २०६३।१५।१४ को फैसला परिवर्तन गरिरहन परेन, उक्त फैसला सदर हुने ठहर्छ भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्कीको राय ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता दिलीप मादेनले वादीले लिखत पारीत गरी दिदा खुलाएको क्षेत्रफल भन्दा बढी जग्गा प्रतिवादीले प्राप्त गर्ने भन्ने हुँदैन । लिखतमा उल्लिखित क्षेत्रफल भन्दा बढी क्षेत्रफल नापी गराई दर्ता गराएमा त्यस्तो दर्ता दूषित भई बदर भागी हुन जान्छ । दूषित दर्ताको आधारमा जग्गामा हक पुग्न नसक्ने भनी सर्वोच्च अदालतले अनेकौं मुद्दामा बोलिसकेको छ । त्यस्तो दूषित दर्ता बदर तर्फ जग्गा मिच्नेको १८ नं. र जग्गा पजनीको १७ नं. बमोजिमकै हदम्याद आकर्षित हुन्छ । सो म्याद समाई परेको फिराद हदम्यादविहीन भनी खारेज गर्न मिल्दैन । अतः वादी दावी पुग्न नसक्ने भनी शुरू जिल्ला अदालतले गरेको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला प्रमाणको आधारमा नमिलेको हुँदा सो फैसला उल्टी गरी वादी दावीबमोजिम नापी निर्णय बदर गरी वादीको नाममा दर्ता हुने भनी संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादवले व्यक्त गर्नु भएको राय कायम हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी प्रतिवादीको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता हरिकृष्ण कार्कीले वादीबाट राजीनामा पारीत गराई लिने प्रतिवादीले आफ्नो नाममा नापी गराई विवादित जग्गा उद्योग वाणिज्य संघ ताप्लेजुङ्गलाई दिएकोमा सोलाई प्रतिवादी बनाइएको छैन । वादीबाट जग्गा खरिद गरी लिने प्रतिवादीले लिखतको चारकिल्ला भिडाई नापी दर्ता गराएको अवस्था छ । लिखतमा चौहदीभित्रको क्षेत्रफलमध्ये

यति राजीनामा गरेको भनी वादीले खुलाएको पनि छैन । त्यस्तो अवस्थामा समुच्चा क्षेत्रफल नै निजले प्रतिवादीलाई विक्री गरेको मान्नु पर्दछ । नापीको समयमा विवादको जग्गासँगै जोडिएको जग्गा वादीहरू स्वयंले नापी गराई आफ्नो नाममा दर्ता गराएका छन् । यदि हालको विवादित जग्गा प्रतिवादीले नापी गराउँदा त्यसमा वादीको जग्गा घुसेको भए नापीकै बखत सोउपर नालेस गर्नुपर्ने थियो । तर आफैले बेचेको कित्तासँगैको जग्गा आफ्नो नाममा दर्ता गराइसकेपछि हाल आएर प्रतिवादीलाई दिएको जग्गामा वादीले फिराद गर्न मिल्ने होइन । साथै हदम्यादको आधारबाट समेत प्रस्तुत फिराद दर्ता हुने अवस्था नहुँदा शुरूले वादी दावी नपुग्ने गरी गरेको फैसला सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर गरेको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्कीको राय कायम रहनु पर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

दुवै तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस समेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी निर्णय तर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत विवादमा मूलतः देहायका प्रश्नहरूको निरोपण गर्नुपर्ने देखियो :-

- क) प्रस्तुत मुद्दामा वादीको फिराद हदम्यादभित्र दायर भएको छ, वा छैन ?
- ख) पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला मिले नमिलेको के हो ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत विवादको कि.नं. २८६ को जग्गा पुनरावेदक वादीहरूले र.नं. २१३ मार्फत् मिति २०४४।८।२२ मा राजीनामा पारीत गरी प्रतिवादी गंगामाया सेन्दाङलाई दिएको देखिन्छ । सो राजीनामाको लिखतमा करवीरको पाटी भित्ता उँभो पूर्व ५० हात, ठाडो खोल्सा उत्तरदेखि ८ हात छोडी ५० हात, पदमकुमारीको बारीदेखि दक्षिण, हाम्रो साँधको पश्चिम यति चारकिल्लाभित्रको फुडलिङ भन्ने वारी भनी चारकिल्ला खोली सो चारकिल्लाभित्रको जग्गाको

लिखत पारीत गरी हस्तान्तरण गरेको देखिन्छ । तत्पश्चात् मिति २०४५।२।२८ मा सो जग्गामा कित्ता नापी भई कि.नं. २८६ कायम भएको देखिन्छ । नापी भई कायमी कि.नं. २८६ को जग्गाको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा मिति २०४६।१।१६ मा प्रतिवादीले लिई भोग गर्दै आएकोमा विवाद छैन । सोही जग्गा निजले उद्योग बाणिज्य संघ ताप्लेजुङ्गलाई मिति २०५९।१०।१२ मा पारीत गरिदिदाको अवधिसम्म निज प्रतिवादीले निर्विवाद रूपमा भोग चलन गर्दै आएको देखिन्छ । विवादित जग्गा नापी हुँदाका बखत सो कि.नं. २८६ कायम भएको छ भने सोहीसँग जोडिएको कि.नं. २८८ को जग्गा वादीमध्येकै चन्द्रबहादुर नेयोहाङ लिम्बूले र कि.नं. २८९ को जग्गा वादीमध्येकै डम्बरकुमार नेयोहाङ लिम्बूले स्वयम् नापी दर्ता गराएको तथ्य नापीको क्षेत्रीय किताबको प्रतिलिपि समेतबाट देखिन्छ । पुनरावेदन अदालत, इलामको आदेशानुसार मिति २०६३।३।१५ मा भएको नक्सा मुचुल्का हेर्दा वादीले प्रतिवादीलाई मिति २०४४।८।२२ मा पारीत गरिदिएको उक्त कि.नं. २८६ को जग्गा र वादीहरूले स्वयम् नापी दर्ता गराएको कि.नं. २८८ र २८९ को जग्गा समेत साँध जोडिएको देखिन्छ । अर्थात् कि.नं. २८६ को दक्षिणपट्टि वादीहरूकै कि.नं. २८८ र २८९ का जग्गा एउटै मितिमा कित्ता नापी भई एकै साथ नापी दर्ता भई वादीहरू र प्रतिवादीको नाममा आफ्नो आफ्नो जग्गाको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा प्राप्त गरेको भन्नेमा पनि कुनै विवाद छैन ।

३. साँध जोडिएर रहेको विवादको कि.नं. २८६ र वादीहरूका नाममा रहेको कि.नं. २८८ र २८९ का जग्गाहरू एउटै नापी टोलीबाट एउटै मितिमा सभै नापनक्सा भै वादीहरू स्वयम् उपस्थित भई आफ्नो जग्गा नापी गराएको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा यदि प्रतिवादीलाई पहिले आफैँले राजीनामा पारीत गरी दिएको मिति २०४४।८।२२ को लिखतबमोजिमको जग्गामा वादीहरूको दावीबमोजिमको आफ्नो जग्गा बाँकी रहेको वा घुसेको भए सो नापीमा सो विषयमा दावी जिकीर

लिन वा नापनक्सा भइसकेपछि पनि जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ८ बमोजिम तोकिएको हदम्यादभित्र सोको उपचार खोज्न सक्ने अवस्था विद्यमान रहँदा रहँदै सोअनुरूप वादीहरूले दावी गर्न सकेको पाइदैन । तर वादीहरूले जग्गा पजनीको १७ नं. को हदम्याद समाई प्रस्तुत फिराद दिएको देखिन्छ । मिति २०४५।२।२७ मा एकै मितिमा विवादित कि.नं. २८६ सँगै जोडिएका वादीका नाममा रहेका कि.नं. २८८ र २८९ नापनक्सा गराउन सक्ने वादीहरूले आफैँले राजीनामा पारीत गरी प्रतिवादीलाई दिएको कि.नं. २८६ प्रतिवादीले समुच्चा नापनक्सा गराउँदा प्रतिवाद नगरी वसेको र त्यसरी नापनक्सा भएको करीव १५ वर्ष पछि मिति २०६०।५।२६ मा मात्र प्रस्तुत फिरादपत्र दर्ता गराई आफैँले विक्री गरेको जग्गाउपर दावी लिएको देखिन्छ ।

४. यी वादीहरूले फिराद गर्दा आधार लिइएको जग्गा पजनीको १७ नं. मा -एकाको हकको जग्गा अर्कोले दर्ता गराएकोमा थाहा पाएको मितिले ६ महिनाभित्र र अरू कुरामा भए गरेको मितिले दुई वर्षभित्र नालिस नदिए लाग्न सक्तैन भन्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । सो व्यवस्थाअनुसार कसैको हकभोगको जग्गा हकै नहुने अर्को व्यक्तिले दर्ता गराएको अवस्थामा हकवाला व्यक्तिले सो दर्ता गराएको तथ्य थाहा पाएको मितिले ६ महिनाभित्र नालिस दिई दर्ता बदरको लागि दावी लिई सक्नु पर्दछ । उक्त कानूनी व्यवस्थामा प्रयुक्त थाहा पाएको मिति भन्ने वाक्यांशको आशय हेर्दा हक नपुग्ने व्यक्तिले अर्कोको हकको जग्गा दर्ता गराएको कुरा वास्तविक हकदार वा हकवालाले कुनै व्यवहार, घटना वा परिस्थिति वा यस्तै अन्य कुनै आधारबाट जानकारी लिएको वा थाहा पाएको मितिलाई सम्भन्नु पर्दछ भन्ने देखिन्छ । थाहा पाएको कुराको निर्धारण दर्ता बदरको दावी लिने पक्षको अनुकूलता वा सुविधाअनुसार हुने नभई सो कुरा प्रत्येक मुद्दाको तथ्य, सम्बन्धित पक्ष वा व्यक्तिले सो दर्ताको तथ्य थाहा पाउन सक्ने घटना, अवस्था

र परिस्थितिको विद्यमानताबाट हुने कुरा हो । त्यसैले जग्गा पजनीको १७ नं. बमोजिम कुनै जग्गाको दर्ता बदर तर्फ नालिस गर्ने प्रयोजनको लागि वादी या दावीकर्ताले यो यस परिस्थिति र अवस्थाले यस मितिमा सो कुरा थाहा पाएको भन्ने तथ्यलाई प्रथमतः आधार प्रमाणसहित स्थापित गर्न सक्नु पर्दछ । आफ्नो सुविधा र अनुकूलताअनुसार कुनै अमुक मितिमा सम्बन्धित लिखतको नक्कल सारी थाहा पाएको भन्ने देखाई जग्गा पजनीको १७ नं. को हदम्याद समाई जहिलेसुकै पनि दर्ता बदरको दावी लिन पाइने होइन र कानूनी व्यवस्थाको उद्देश्य पनि त्यो होइन ।

५. कानूनमा हदम्यादसम्बन्धी व्यवस्था राख्नुको पनि एउटा निश्चित उद्देश्य र मनसाय हुन्छ । सिद्धान्ततः विवादको अनन्ततालाई निश्चित समयभित्र सीमित गर्नु हदम्यादसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको मुख्य उद्देश्य हो । यसका साथै वास्तविक रूपमा अन्याय परेको पक्षलाई छोटो समयमा आफ्नो हक स्थापित गराउने एउटा महत्वपूर्ण बाटो पनि हो । तर त्यसको अर्थ अन्याय भएको तर वास्तविकता थाहा पाएर पनि निर्धारित समयावधिभित्र कानूनी उपचारप्रति उदासीन रहने व्यक्तिलाई आफूखुशी वा काल्पनिक घटनाक्रम देखाई जहिलेसुकै अदालत प्रवेश गर्न वा नालिस गर्न दिने व्यवस्था भने होइन । त्यसैले अदालतले आफू समक्ष पेश भएको विवादको विषयवस्तुको निरोपण गर्नुभन्दा अगाडि सो विवाद कानूनद्वारा निर्धारित समयसीमा वा हदम्यादभित्र आफूसमक्ष प्रस्तुत गरिएको छ, छैन भन्ने प्राथमिक प्रश्नको निरोपण गर्नु पर्दछ । कानूनको परिधि वा हदम्यादभन्दा बाहिर गई वा हदम्यादविहीन अवस्थामा अदालत प्रवेश गराइएको विवादमा अदालतले अन्य तथ्यभित्र प्रवेश गरी विवादित प्रश्नहरूको निरोपण गर्नुपर्ने अवस्था हुँदैन ।

६. यसका अतिरिक्त वादीहरूले प्रस्तुत फिरादपत्रमा मिति २०४४।६।२२ को राजीनामामा बाँकी राखिएको भनिएको जग्गा विवादित कि.नं. २८६ को पश्चिमतर्फ अर्थात् खोल्सातर्फ उत्तर

दक्षिण ठाडो चिरामा बाँकी राखिएको भनी उल्लेख गरिएको पाइन्छ । साथै भै आएको नक्सा मुचुल्काबाट पनि सोही कुरा देखिन्छ । वादीकै दावीअनुसार पनि कि.नं. २८६ को पश्चिमपट्टि त्यसरी उत्तर दक्षिण खोल्साको समानान्तर हुने गरी आफ्नो जग्गा बाँकी रहेको भन्ने वादीहरूलाई प्रतिवादीले नापनक्सा गराई कि.नं. २८६ कायम गराई लिंदा खोल्सातर्फ अर्को छुट्टै कित्ता नदेखिएपछि आफ्नो जग्गा पनि प्रतिवादीकै नाउँमा परेछ भनी थाहा नहुने अवस्था नै आउँदैन । आफैँ उपस्थित भएको नापीको समयमा प्रतिवादीलाई दिएको जग्गाको पश्चिमतिर पर्ने ठाडो खोल्साको समानान्तर जग्गा बाँकी भएको भए सोको छुट्टै कित्ता कायम हुनुपर्ने तथ्य वादीहरूलाई थाहा वा जानकारी नहुने भनी मान्न पनि मिल्दैन । त्यसैले यी समग्र अवस्थाहरूको रोहमा वादी दावीलाई अवलोकन गर्दा कि.नं. २८६ को जग्गा नापनक्सा हुँदाकै बखत अर्थात् मिति २०४५।२।२७ मा नै हाल वादीहरूले दावी लिएको जग्गा एकमुष्ट रूपमा नापी भई कि.नं. २८६ कायम भई प्रतिवादीको नाममा नापी दर्ता भएको कुरा वादीहरूलाई थाहा जानकारी रहेको तथ्य पुष्टि हुन आउँछ ।

७. अर्को विचारणीय तथ्य के छ भने पुनरावेदक वादीले प्रस्तुत फिराद पत्र दर्ता गर्दा विवादको कि.नं. २८६ को जग्गा प्रतिवादी गंगामायां सेन्द्राङको नाममा दर्ता कायम रहिरहेको नभई निजले उद्योग वाणिज्य संघ, ताप्लेजुङ्गको नाममा हकहस्तान्तरण गरी दिइसकेको देखिन्छ । प्रतिवादी गंगामायाबाट मिति २०५१।१०।१२ मा उद्योग वाणिज्य संघले राजीनामा पारीत गराई लिइसकेपछि मिति २०६०।५।२६ मा मात्र दायर भएको प्रस्तुत फिराद पत्रमा सो उद्योग वाणिज्य संघ, ताप्लेजुङ्गलाई प्रतिवादी बनाउन सकेको छैन । यसरी प्रतिवादी गंगामायांको नाममा जग्गा कायम रहेको अवधिभर विवादको जग्गा सम्बन्धमा कुनै दावी नै नगरी तेस्रो व्यक्तिको नाममा गैसकेपछि प्रस्तुत फिराद दायर हुन आएकोले पनि यसको अरू तथ्यभित्र प्रवेश गरी निर्णय गर्नुपर्ने अवस्था रहेन ।

८. यस्तै विषयवस्तु समावेश भएको मु.स.गर्ने भक्तबहादुर दुगु विरूद्ध मु.स.गर्ने कृष्णबहादुर प्रजापती भएको निर्णय बदर समेत मुद्दामा सर्भे नापीको क्रममा एकाको हकभोग दर्ताको जग्गा अर्काको नाममा दर्ता भएकोमा त्यस्तो जग्गा नापी भई दर्ता सेस्ता खडा भएको मितिबाटै मुद्दा गर्नुपर्ने कारण सिर्जना भएको मान्नु पर्दछ भनी सिद्धान्त कायम भएको देखिन्छ। (नेकाप २०६२, नि.नं. ७५१९, पृष्ठ ४०१) भने लाला वृद्धिमान श्रेष्ठ विरूद्ध पूर्णकला उपाध्याय भएको दर्ता बदर हक कायम मुद्दामा सर्भे नाप जाँचको क्रममा एकाको जग्गा अर्काको नाममा नापी दर्ता भएकोमा त्यस्तो जग्गा नापी भई दर्ता सेस्ता खडा भएको मितिबाटै मुद्दा गर्नुपर्ने कारण सिर्जना भएको मान्नु पर्दछ। (नेकाप २०४३, नि.नं. २९२३, पृष्ठ ११३८) भनी बृहद पूर्ण इजलासबाट कानूनी सिद्धान्त कायम भएको पाइन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा पनि उक्त नजीर सिद्धान्त आकर्षित हुने अवस्था विद्यमान छ।

९. उपर्युक्त सिद्धान्तहरू समेतबाट प्रस्तुत मुद्दामा वादीहरूले विवादको कि.नं. २८६ सँगै सीमाना जोडिएका कि.नं. २८८ र २८९ को जग्गा नापी गराई आफैँ उपस्थित भई फिलडवुकमा सहिछाप समेत गरिसकेको अवस्थामा एकै मितिमा नापी भएको उक्त कि.नं. २८६ को जग्गामा आफ्नो जग्गा बाँकी रहेको र त्यसमा घुसेको अवस्था भए सोही मितिबाट कानूनले निर्दिष्ट गरेको हदम्यादभित्र नालिस गर्न सक्नु पर्ने स्पष्ट हुन्छ। तर वादीको फिराद सो अनुसार दायर नभई जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ८ एवं जग्गा पजनीको १७ नं. मा उल्लिखित हदम्याद समेत नघाई नापी भएको करीव १५ वर्षपछि दर्ता भएको देखिँदा त्यस्तो हदम्यादविहीन फिराद दावीको अन्य कुरामा विवेचना गरी निर्णय गरिरहनु परेन। हदम्यादको अभावमा दायर भएको प्रस्तुत फिराद खारेज हुन्छ।

१०. अतः माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्था, प्रतिपादित सिद्धान्त एवं विवेचना समेतबाट फिराद दावी खारेज गर्नु पर्नेमा नगरी वादी दावी

नपुग्ने भनी शुरू ताप्लेजुङ्ग जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत इलामको मिति २०६३।१।१४ को फैसलाबाट मुद्दाको इन्साफमा कुनै तात्त्विक भिन्नता नपर्ने हुँदा सो फैसला सदर गर्ने गरी यस अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्कीले व्यक्त गर्नु भएको राय मनासिव देखिँदा सोही राय कायम हुन्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमवमोजिम बुझाई दिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.भरतराज उप्रेती
न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०६९ साल जेठ ४ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत :- विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८८८५

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
दे.पु.नं.०६७-DF-०००५
फैसला मिति: २०६९।३।२१।५

मुद्दा: निर्णय बदर समेत।

पुनरावेदक प्रतिवादी: सिरहा जिल्ला लहान
नगरपालिका वडा नं. ३ बस्ने धनमन्तीदेवी
चौधरी समेत

विरूद्ध

प्रत्यर्थी वादी: सिरहा जिल्ला लहान नगरपालिका
वडा नं. ६ बस्ने पवनकुमार शारदा

शुरु फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या.श्री नरेन्द्रकुमार शिवाकोटी

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री दामोदरपुरुष ढकाल

मा.न्या.श्री गौरीबहादुर कार्की

सर्वोच्च अदालत रायवाभी :

मा.न्या.श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ

मा.न्या.श्री दामोदरप्रसाद शर्मा

क्रममा दर्ता दूषित रहेको देखिनु नै त्यस्तो दर्ता बदर वा निष्क्रिय गर्नका लागि पर्याप्त आधार बन्ने ।

(प्रकरण न..७)

- एकपटक बिक्री गरिदिएको जग्गा फेरि आफ्नै नाममा दर्ता गराएको क्रियालाई दूषित दर्ता होइन भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण न..८)

- आफ्नो हक नै नपुग्ने सम्पत्ति आफ्नो हो भनी दर्ता गराउँदैमा स्वतः हक प्राप्त हुने हुँदैन । आफ्नो हक टुटिसकेको वा हकै नभएको सम्पत्तिलाई अवाञ्छित वा गैरकानूनी तवरबाट दर्ता गराउनु दूषित दर्ता हुने ।

(प्रकरण न..६)

- दूषित दर्ता मुद्दाको रोहमा देखिने कुरा हो । यो यो क्रिया दूषित दर्ता हुन्छ, त्यस्तो दूषित दर्ता बदर गराउन यो यस्तो कार्यविधि अवलम्बन गर्नुपर्दछ भन्ने छुट्टै व्यवस्था कानूनमा निर्धारण भएको नदेखिने ।
- दूषित दर्ताको सिद्धान्त, न्यायसम्पादनको सिलसिलामा कसैले अवाञ्छित, अनैतिक वा गैरकानूनी तवरबाट जालसाज वा फट्याइँ गरी आफ्नो हक टुटेको वा आफ्नो हकै नपुग्ने अर्काको हकको जग्गा वा सार्वजनिक जग्गालाई दर्ता गराई बसेको देखिएमा त्यस्तो अवाञ्छित दुष्प्रयासलाई शून्यमा परिणत गरी हक पुग्ने व्यक्तिहरूको हक तथा सार्वजनिक सम्पत्तिको रक्षा गरी कानूनको शासनलाई सम्मान गर्ने उद्देश्यले अदालत आफैँले विकास गरेको एक समन्यायिक सिद्धान्त भएकाले यस्ता अवाञ्छित कार्यहरूलाई सहन वा प्रोत्साहन गर्ने कुरा नहुने ।
- दूषित दर्ता भनी वादीले नै दावी लिनुपर्दछ भन्न मिल्दैन । अपितु न्यायिक निरोपणको

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय रामजीप्रसाद मैनाली र हरिहर दाहाल तथा अधिवक्ता जयनारायण हुजेदार प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्यामप्रसाद खरेल र सुशीलकुमार पन्त तथा अधिवक्ताद्वय सीताराम अग्रवाल र रमनकुमार श्रेष्ठ

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६६, कात्तिक, पृ. ११२९

सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय: यस अदालतको संयुक्त इजलासमा माननीय न्यायाधीशहरूका बीच मतैक्य हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलासमा पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सँक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ :-

विपक्षीहरूका पिता तथा पति नन्दीलाल चौधरीले मेरो पितालाई सा.कि.नं. १४८८ को ज.वि. २-१२-४ मध्ये ०-२-१७-१३ (दुईकठ्ठा सत्र धुर साढे तेह्र कन्वा) जग्गा समेत मिति २०३०।३।१ मा सुक्रीविक्री राजीनामा लेखी विक्री गरेकोमा ऐनको म्यादभित्र लिखत पास नगरी दिएकोले पछि मिति २०३०।१२।१२ को सिरहा जिल्ला अदालतको फैसलाबमोजिम तत्कालीन भूमि प्रशासन कार्यालय सिरहाबाट मिति २०३१।६।२६ मा रजिष्ट्रेशनसमेत पारीत भई मिति २०५६।८।१६ को पारीत अंशबण्डाले

उल्लिखित जग्गा मेरो अंश फाँटमा परी मैले चलन गरी आएको थिएँ । २०२६ सालमा सभै नापी हुँदाका वखत २ गाउँ पञ्चायतबीचमा रहेको उक्त जग्गा एरियासम्बन्धी विवादका कारण फिल्डबुकमा भगडा जनिई कसैको नाममा दर्ता हुन सकेको थिएन । पछि उक्त जग्गा नन्दीलाल चौधरीले मिति २०३४।३।२७ को निर्णयले आफ्नो नाउँमा दर्ता गराएको र निजको मृत्युपश्चात् निजकी पत्नी विपक्षी धनमन्ती देवीले मिति २०५७।५।७ मा नामसारी गराई विपक्षी आमा छोराहरूले मिति २०५७।५।२७ मा अंशबण्डा पारीत गराई विभिन्न कित्ता अर्थात् कि.नं. ३३८, कि.नं. ३३९, कि.नं. ३४०, कि.नं. ३४१, कि.नं. ३४२ र कि.नं. ३४३ कायम गरी आ-आफ्नो नाममा दर्ता गराएकोले साह्रै अन्यायमा परेको हुँदा मालपोत कार्यालय सिरहाको मिति २०३४।३।२७ को निर्णय र २०५७।५।७ को नामसारी निर्णय तथा मिति २०५७।५।२७ को अंशबण्डा लिखत र विपक्षीहरूको नाउँको दर्ता समेत बदर गरी उक्त जग्गाहरू मेरो नाउँमा दर्ता कायम समेत गरी कोर्टफी र अन्य दस्तूर समेत विपक्षीहरूबाट दिलाई भराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी पवनकुमार शारदाको मिति २०५७।१।१८ को फिरोद पत्र ।

विवादित हाम्रो नाउँ दर्ताका जग्गाहरू सर्वै नापी हुँदा २०२६ सालमा नै सेस्तासमेत कायम भएको हो, उक्त जग्गा जग्गा नापजाँच ऐन, २०१९ अनुसार नापनक्सा भै सेस्ता कायम भएको र उक्त सेस्तामा जग्गा र जग्गाधनीसमेत कायम भएको अवस्थामा उक्त ऐनविपरीत दायर भएको फिरोद पत्र हदम्यादविहीन र निराधार हुँदा दावीबमोजिम निर्णय एवं दर्तासमेत बदर हुनुपर्ने होइन, छैन । वादी दावीबाट अलग फुर्सद गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी धनमन्तीदेवी समेतको मिति २०५८।३।१ को संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र ।

वादीका साक्षीहरू वेचन यादव र वीरवल शर्माले आ-आफ्नो पक्षको समर्थन हुने गरी बकपत्र गरेको ।

मिति २०३१।६।२५ को पारीत लिखतमा उल्लेख भएअनुसारको जग्गामा बण्डापत्रवाट वादीको हक स्थापित भै सकेको देखिँदा मिति २०३४।३।२७ को दर्ता निर्णय, २०५७।५।७ को नामसारी निर्णय र प्रतिवादीहरूको सो हदसम्मको बण्डापत्र र सोअनुरूपको प्रतिवादीहरूका नाउँको दर्तासमेत बदर भै २०३१।६।२५ को पारीत लिखतबमोजिमको जग्गा वादीका नाउँमा दर्तासमेत हुने ठहर्छ भन्ने शुरु सिरहा जिल्ला अदालतको मिति २०५९।६।९ को फैसला ।

वादीको दावीमा विवादित जग्गा सा.कि.नं. १४८८ बाट खरिद गरेको भन्ने उल्लेख छ भने उक्त जग्गा मिति २०२६।२।३१ मा नापीमा कि.नं. ३२ कायम भएको थियो । सो कि.नं. ३२ को जग्गा विक्री नभएको तथा २०२७ सालमा भूमि प्रशासन ऐन लागू भएपश्चात् कि.नं. १४८८ को जग्गा कायम नरहेको साथै जमिन्दारी उन्मूलनपश्चात् दा.खा. हुन नसकेको जग्गालाई मालले गाउँ बलकमा दर्ता गरेकोमा सो दर्ता दूषित हुने हुँदा दूषित दर्ताको आधार तोकी नापी दर्ताको जग्गामा वादीको हक पुग्ने गरी गरेको शुरुको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले उल्टी गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी धनमन्तीदेवी चौधरीसमेतको पुनरावेदन अदालतमा परेको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

आफ्ना बाबु र लोग्नेले विक्री गरी कानूनबमोजिम हक छाडेको जग्गा दावीको जग्गा बाहेक अर्को हो भनी प्रतिवादीहरूले जिकीर लिन सकेको पाइएन । वादीले दावी गरेको जग्गा नै पारीत लिखतबमोजिमको होइन भने सो लिखतको साविक कि.नं. १४८८ को जग्गा कुन हो भनी देखाउने दायित्व पनि यी प्रतिवादीहरूको हुन आउँछ । सो प्रमाण पुऱ्याउने दायित्व निजहरूले पूरा गरेको देखिन आएन । पारीत लिखतबमोजिमको लम्बाइ चौडाइबमोजिम विवादको जग्गामा घर बनाई वादीले भोग गरी रहेकोमा पनि प्रतिवादीहरूले विवाद उठाउन सकेको पाइएन । साविक कि.नं. १४८८ मा ज.वि. २-१२-४ भएकोमा सोबाट

ज.वि. ०-२-१७-१३ सम्म वादीका बाबुले खरिद गरेकोमा नापीमा गाउँ ब्लकमा समेत परेको कारणबाट विवाद रहेको देखिए तापनि वादीको जग्गा गाउँब्लकमा परेको भए त्यहाँ पर्छ भनी प्रतिवादीहरूले जिकीर लिन सकेको पाइएन । आफूले विक्री गरी एकपटक विधिवत रूपमा हक छाडिसकेको जग्गासमेत प्रतिवादीहरूका लोग्ने र बाबु नन्दीलालले दूषित रूपमा दर्ता गराई सोही दूषित दर्ताको आधारमा नामसारी र बण्डापत्र समेत गराएको क्रियालाई कानूनसम्मत मान्न मिल्ने देखिन आएन । अतः यस्तो अवस्थामा वादी दावीबमोजिम दर्ता निर्णय, नामसारी निर्णय र बण्डापत्र र प्रतिवादीहरूको नामको दर्तासमेत बदर भै वादीका नाममा दर्ता हुने ठहर्‍याएको सिरहा जिल्ला अदालतको मिति २०५९।६।१।४ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने समेतको पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६०।६।२८ को फैसला ।

वादीको फिराद हदम्याद नाघी परेको अवस्थामा सोतर्फ ध्यान नदिई हचुवा किसिमले फैसला भएको छ । वादीको फिराद पत्रमा वादीले खरिद गरेको सा.कि.नं. १४८८ को ज.वि. २-१२-४ मध्ये ०-२-१७-१३ जग्गा २०३०।३।१ मा सुकीविक्री राजीनामा गराई दे.नं.२७१३ को लिखत पारीत मुद्दाबाट फैसला गराई र.नं. ९१७० बाट रजिष्ट्रेशन पारीत समेत गराई निजको पिताको नाउँमा १४८८ को ०-२-१७-१३ सेस्ता कायम गराई सो जग्गा गाउँ ब्लकमा दर्ता गराई पिताको स्वर्गारोहण पछि आमा जसोदा देवीको नाउँमा नामसारी भै मिति २०५६।८।१६ को बण्डापत्रमा उक्त १४८८ को ०-२-१७-१३ वादीको अंश भागमा परी निजको नाउँमा कायम रहेको भन्ने एकातिर वादी लेखबाट पुष्टि भै उक्त जग्गा १४८८ को ०-२-१७-१३ जग्गाको छुट्टै अस्तित्व कायम हुँदै २०५६।८।१६ सम्म कायम रहेको छ भने दावी लिएको जग्गा २०३४।३।२७ को निर्णयबाट कि.नं. ३२ को २-११-१०-० र किताकाट भै कि.नं. ८४

को २-१०-१० कायम भै हाल २०५७।५।७ को नामसारी र २०५७।५।२७ को बण्डापत्रबाट किताकाट भै कायम भएको कि.नं. ३३८, ३३९, ३४०, ३४१ र ३४२ का जग्गाहरू हुन् र दुवै वादी प्रतिवादीको जग्गाहरू साविकदेखि नै छुट्टाछुट्टै किसिमबाट दा.खा. दर्ता र नामसारी एवं बण्डापत्र हुँदै आएबाट हाल आएर वादीले हामी प्रतिवादी निवेदकको २०३४।३।२७ को निर्णय २०५७।५।७ को नामसारी र २०५७।५।२७ को बण्डापत्रलाई दावी गरेको सर्वथा गैरकानूनी छ । वादीले स्वयं आफ्नो जग्गा गाउँ ब्लकमा परेको भनेबाट निजको जग्गा साविक कि.नं. १४८८ को ०-२-१७-१३ जग्गा अनवरत रूपमा दा.खा. भै नामसारी एवं २०५६।८।१६ को बण्डापत्र समेतबाट पुष्टि भै राखेको अवस्थामा गाउँ ब्लकको जग्गाले नापी कायम दर्ताको जग्गा पक्रन सक्ने अवस्था आउँदैन ।

विपक्षी वादीले कि.नं. ३२ को जग्गा लिएको भए निज स्वयंले पनि तत्कालै दा.खा. गराउँदा कि.नं. ३२ बाट दा.खा. गराउन सक्नुपर्थ्यो । साथै नामसारी बण्डापत्र गर्दा समेत कि.नं. ३२ पत्री बण्डापत्र गर्न सक्नुपर्थ्यो । त्यसो गर्न सकेको अवस्था छैन । उक्त कि.नं. ३२ को जग्गा हामी प्रतिवादीहरूले नै भोग चलन दर्ता गरी आएको जग्गा हो । यसको अलवा २०३४ सालदेखि आजसम्म उक्त जग्गाको पोत तिरी आएको अवस्थामा पोत बुझाई आउने व्यक्तिले कि.नं. ३२ को जग्गा निर्णय बदर नामसारी र बण्डापत्र बदर गर्नका लागि २०५७।१।१८ मा मुद्दा दायर गर्छ भने दूषित मनसायले गरेको भन्ने स्वतः पुष्टि हुनजान्छ । अतः पति पिता नन्दीलालले २०२६।२।६ मा सर्भे नापी भएको आधारमा कि.नं. ३२ कायम भएको सो कायमी कि.नं. ३२ को जग्गा २०३४।३।२७ मा दर्ता गराई अटुट रूपमा हामी प्रतिवादीहरूले भोग चलन गरी आएकोमा सम्पत्ति जस्तो संवेदनशील विषयमा ठोस प्रमाणको आधारमा फैसला गर्नुपर्नेमा सो नगरी कानून तथा नजीर सिद्धान्त समेतको गलत व्याख्या गरी शुरु जिल्ला अदालतबाट भएको

फैसलालाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको नदेखिई त्रुटिपूर्ण देखिँदा मुद्दा दोहोर्न्याई हेरी पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी न्याय इन्साफ पाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र ।

२०३४।३।२७ मा भएको निर्णय बदर गर्नका लागि मिति २०५७।१।१८ मा फिराद परेको देखिएको, तत्काल प्रचलित जग्गा पजनीको १७ नं. बमोजिम २ वर्षको हदम्याद तोकिएकोमा पछि मिति २०३४।१।२७ मा संशोधन भएको कानूनको हदम्याद पत्री नालेस दिएकोमा पुनरावेदन अदालतको फैसलामा हदम्यादसम्बन्धी कुनै विवेचना नगरी गरेको निर्णयमा कानूनको व्याख्यात्मक तथा जग्गा पजनीको १७ नं. को त्रुटि हुनुका साथै नेकाप २०४९, अङ्क ३, नि.नं. ४४९९ तथा नेकाप २०५५, अङ्क ८, पृ. ४७१, नि.नं. ६५८७ मा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख) बमोजिम दोहोर्न्याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ । विपक्षी भिकाई आएपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६२।१।२६ को आदेश ।

विवादित कि.नं.को जग्गा प्रतिवादीहरूका पति तथा पिता नन्दीलाल चौधरीले घरसारमा २०३०।३।१ मा सा.कि.नं. १४८८ को ज.वि. २-१२-४ मध्ये ज.वि. ०-२-१७-१३ जग्गा वादीका बाबुलाई विक्री गरी दिएकोमा लिखत पारीत नगरिदिएबाट सोउपर परेको लिखत पास मुद्दाको अदालतको २०३०।१।२१ को फैसलाबमोजिम उक्त लिखत २०३१।६।२६ मा पारीत भई फिल्डवुकमा भ्रगडा जनिएको कारणले दर्ता हुन बाँकी रहेकोमा सोही जग्गा प्रतिवादीका बाबुले २०३४।३।२७ मा आफ्नो नाउँमा दर्ता गरेकोमा निजको मृत्युपछि निजको श्रीमती धनमन्तीले २०५७।५।७ मा आफ्नो नाउँमा नामसारी गराई ऐ. ५।२७ मा सो जग्गा प्रतिवादीहरू बीच बण्डापत्र भएको समेत देखियो । तर मिसिल संलग्न अन्य कागजात हेर्दा साविक उक्त कि.नं. १४८८ को जग्गाबाट कि.का. भै केही

जग्गा यी वादीका बाबुले राजीनामाद्वारा खरिद गरी अदालतको फैसलाअनुसार निजको नाउँमा लिखत पास भएको समेत देखिन आउँछ । प्रस्तुत विवादमा वादीले खरिद गरेका कि.नं.का जग्गाहरू साविक कि.नं. १४८८ को नभै अन्य जग्गा हो भनी प्रतिवादीहरूले देखाउन सकेको पनि पाइँदैन । साथै विवादित कि.नं. को जग्गामा वादीले घर बनाई भोग गरी रहेकोमा पनि प्रतिवादीहरूले सोउपर विवाद उठाउन सकेको समेत देखिँदैन । यसरी आफूले एकपटक विक्री गरी हक छाडी दिएको जग्गालाई प्रतिवादीहरूका पिता तथा पति नन्दीलालले दूषित रूपमा सोही जग्गा आफ्नो नाउँमा दर्ता गरी सोही दूषित दर्ताको आधारमा प्रतिवादीहरूमध्ये धनमन्तीको नाउँमा नामसारी गरी प्रतिवादीहरू बीच बण्डापत्र गरेको कार्यलाई कानूनसम्मत रूपमा नभई दूषित रूपमा दर्ता भए गरेको रहेछ भनी भन्नुपर्ने देखिन आयो । साथै यस्तै विषयवस्तु समावेश भएको पुनरावेदन नं. ०६५-DF-००४ को कृष्णकुमारी भट्टको मु.स. गर्ने रत्नप्रसाद भट्ट पुनरावेदक वादी विरुद्ध चित्रकुमारी गुरुङ प्रत्यर्थी प्रतिवादी भएको लिखत बदर मुद्दामा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट “छलकपट जालसाज, कृत्रिम आधार नक्कली प्रमाणपत्र आपसी मिलेमतो र सार्वजनिक सम्पत्तिमा कब्जा जस्ता माध्यमबाट भएका दर्ताबाट कसैको हक प्राप्त नहोस् भन्ने नै दूषित दर्ताको मूल मर्म हो । विना स्रोत विना आधार र स्रोत लिखत वा प्रमाणको प्रतिकूल हुन पुगेको दर्तालाई पनि दूषित दर्ताकै दाँजोमा राख्नुपर्ने हुन्छ । यस्तो कार्यले समय सीमाका कारणले मान्यता पाउने स्थिति नरहोस् भनेर नै दूषित दर्ता बदर गराउन हदम्याद नलाग्ने सिद्धान्त कायम भएको हो” भनी मिति २०६६।५।४ मा फैसला भई सिद्धान्त प्रतिपादन भएको समेत देखिन आएको र प्रस्तुत मुद्दामा समेत विवादित कि.नं. जग्गालाई अदालतको फैसलाबमोजिम वादीको नाउँमा लिखत पारीत भैसकेको अवस्थामा सोही जग्गालाई प्रतिवादीहरूको पिता तथा पतिले आफ्नो नाउँमा

दर्ता गराएको कार्यलाई दूषित दर्ता मान्नुपर्ने र यस्तो दूषित रूपमा गराएको दर्तालाई बदर गराउन हदम्याद नलाग्ने भन्ने कुरामा कुनै विवाद रहेन । तसर्थ शुरु जिल्ला अदालतले प्रतिवादीहरूको नाउँमा विवादित कि.नं.का जग्गाहरूको दर्ता समेत बदर गरी वादीका नाउँमा दर्ता कायम हुने ठहर्‍याएको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६०।६।२८ को फैसला मनासिव देखिँदा सो सदर हुने ठहर्‍छ । माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्माले छुट्टै राय व्यक्त गर्नुभएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम सुनुवाइको लागि प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठको राय ।

प्रत्यर्थी वादीको फिराद पत्रबाटै निजले पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका स्व.पति तथा पिता नन्दीलाल चौधरीले कि.नं.३२ को जग्गाको मिति २०३४।३।२७ मा गराएको दर्ता बदरको माग गरेको देखिन्छ । वादी सो २०३४।३।२७ को दर्ता बदरका लागि मुलुकी ऐन जग्गा पजनीको १७ नं.को हदम्याद पत्री अदालत प्रवेश गरेको पाइन्छ । विवादित जग्गा पुनरावेदक प्रतिवादीका पति पिता नन्दीलाले दर्ता गराउँदाका बखत अर्थात् मिति २०३४।३।२७ मा प्रचलित जग्गा पजनीको १७ नं. मा एकाको जग्गा अर्कोले दर्ता गराएकोमा दर्ता गराएको मितिले दुई वर्षभित्र नालिस नदिए लाग्न सक्दैन भन्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । सो कानूनी व्यवस्थाबमोजिम मिति २०३४।३।२७ को दर्ता बदरका लागि मिति २०३६।३।२६ सम्ममा नालिस दिई सक्नुपर्ने र सोपश्चात् त्यस विषयमा फिराद नै लाग्न नसक्ने भने ज्ञात हुन आउँछ । उक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम प्रस्तुत मुद्दाको फिराद पर्न आएको नदेखिई मिति २०३४।९।२७ मा भएको मुलुकी (सातौँ संशोधन) ऐन, २०३४ बाट जग्गा पजनीको १७ नं. मा भएको एकाको जग्गा अर्कोले दर्ता गराएकोमा थाहा पाएको मितिले छ महिनाभित्र नालिस दिनुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था पत्री नालिस पर्न आएको देखिन्छ । तर

जुन बखत कामकारवाही भएको हो सोही बखत प्रचलित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम नालिस लाग्ने हुँदा पछि भएको संशोधनको सुविधा प्रत्यर्थी वादीले प्राप्त गर्न सक्ने देखिँदैन ।

हदम्यादसम्बन्धी प्रश्न कानूनी प्रश्न हो र कुनै पनि मुद्दामा प्रारम्भिक रूपमा निरूपण हुनुपर्ने प्रश्न पनि यही नै हो । यस्तो कानूनी प्रश्नका सम्बन्धमा मुद्दाका पक्षहरूले विवाद नउठाएको भए पनि अदालत स्वयंले आफू समक्ष ल्याइएको विवादको विषयवस्तुमा प्रवेश गर्नु अधि गम्भीरतापूर्वक ध्यान पुर्‍याउनु पर्ने हुन्छ । हदम्यादसम्बन्धी प्रश्न कानूनी प्रश्न भएको कारण शुरुमा जिकीर नलिँदैमा केही फरक पर्दैन । यो प्रश्न जुनसुकै तहमा उठाउन र हेर्न मिल्छ । प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले शुरु प्रतिउत्तर फिराउँदादेखि नै हदम्याद नरहेको भन्ने जिकीर लिएको भए तापनि शुरु तथा पुनरावेदन दुबै अदालतको फैसलामा प्रतिवादी पक्षबाट उठाइएको सो कानूनी प्रश्नको छोटो विश्लेषणसम्म पनि भएको देखिँदैन । यसबाट प्रतिवादी पक्षले उठाएको हदम्यादसम्बन्धी सो महत्वपूर्ण कानूनी प्रश्नमा मातहत अदालतहरूले दृष्टि नपुर्‍याएको प्रष्ट रूपमा देखिन आउँछ, जुनकुरा हदम्यादसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र मान्य सिद्धान्तअनुकूल देखिन आउँदैन । त्यसैले मिति २०३४।९।२७ पछिको दर्ताका सम्बन्धमा थाहा पाएको छ महिनाभित्र नालिस दिन पाइने भए पनि ऐनको सो व्यवस्था संशोधनअघिको व्यवहारका सम्बन्धमा आकर्षित हुन सक्दैन । कानूनले निर्दिष्ट गरेको हदम्याद नघाई पर्न आएको फिरादबाट मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी शुरु जिल्ला अदालतले पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको दर्तालाई दूषित दर्ता ठहर्‍याई दर्ता बदर हुने गरी गरेको फैसलालाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला समेत मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहर्‍छ । सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठज्यूको रायसंग सहमत नहुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद

शर्माको फरक रायसहित यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६७।१।२८ मा भएको निर्णय ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरियो ।

पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री रामजीप्रसाद मैनाली र श्री हरिहर दाहाल तथा अधिवक्ता श्री जयनारायण हुजेदारले वादीले नै दूषित दर्ता हो, हदम्याद लाग्दैन भनी फिराद पत्रमा दावी गरेको अवस्था छैन । जग्गा पजनीको महलको हदम्यादभिन्न आएको भनी वादीले फिराद पत्रमा उल्लेख गरिरहेको अवस्थामा अदालत आफैले दूषित दर्ता हो, हदम्याद समेत लाग्दैन भनी फैसला गर्न मिल्दैन । दूषित हो वा होइन भन्ने प्रश्न कानूनी प्रश्न होइन । यो प्रश्न तथ्यगत प्रश्न भएकोले वादीले नै दावी गर्नुपर्छ । अन्यथा अदालत आफैले दूषित ठहर गर्न नमिल्ने हुँदा समेत पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला उल्टी गर्ने गरेको माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्माको राय सदर हुनुपर्दछ, भनी बहस गर्नुभयो ।

त्यस्तै प्रत्यर्थी वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री श्यामप्रसाद खरेल र श्री सुशीलकुमार पन्त तथा अधिवक्ताद्वय श्री सीताराम अग्रवाल र श्री रमनकुमार श्रेष्ठले दावीको जग्गामा भोग पनि वादीकै छ । जग्गा बेच्ने व्यक्ति आफैले फेरि आफ्नै नाममा दर्ता गरेको क्रियालाई पनि दूषित नभन्ने हो भने दूषित दर्ताको परिभाषा नै विलिन हुन पुग्दछ । तसर्थ वादी दावीबमोजिम प्रतिवादीहरूका नामको दर्ता बदर गरी वादीका नाममा दर्ता कायम हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला सदर गर्ने सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठको राय सदर कायम हुनुपर्दछ, भनी बहस गर्नुभयो ।

२. उल्लिखित बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादीहरूका पति पिता नन्दीलाल चौधरीले मेरा पितालाई साविक कि.नं. १४८८ को

२-१२-४ मध्येबाट ०-२-१७-१३ जग्गा मिति २०३०।३।१ मा राजीनामा लेखी दिएकोमा लिखत पारीत गरी नदिएकोले लिखत पारीत गराइपाऊँ भन्ने मुद्दा गरी सिरहा जिल्ला अदालतको मिति २०३०।१२।१२ को फैसलाबाट लिखत पारीत हुने ठहरी सो फैसलाबमोजिम भूमि प्रशासन कार्यालय सिराहाबाट मिति २०३१।६।२६ मा रजिष्ट्रेशन पारीत भई मिति २०५६।८।१६ मा अंशबण्डा हुँदा मेरो अंश भागमा परी मैले भोग बसोबास गरी आएको सोही जग्गा प्रतिवादीहरूका पति पिता स्व. नन्दीलालले मिति २०३४।३।२७ मा कि.नं. ३२ कायम गराई आफ्नै नाममा दर्ता गराएका र निजको मृत्युपछि निजकी पत्नी विपक्षी धनमन्ती देवीले मिति २०५७।५।७ मा नामसारी गराई मिति २०५७।५।२७ मा विपक्षीहरूबीच अंशबण्डा हुँदा कि.नं. ३३८, ३३९, ३४०, ३४१, ३४२ र ३४३ कायम गराई दर्ता गराएको हुँदा उक्त मिति २०३४।३।२७ को दर्ता निर्णय, मिति २०५७।५।७ को नामसारी निर्णय, मिति २०५७।५।२७ को अंशबण्डा लिखत र सो बमोजिम विपक्षीहरूका नाममा भएको दर्ता समेत बदर गरी मेरा नाममा दर्ता गरिपाऊँ भन्ने वादीको दावी रहेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूले प्रतिउत्तर फिराउँदा हामीले अंशबण्डा गरेको कि.नं. ३२ को जग्गा नापीका बखत नै कि.नं. ३२ कायम भएको र सोही समयदेखि हामीले भोगचलन गरी आएका हौं, सो जग्गा हाम्रा पति पिताले वादीका पितालाई विक्री गरेको होइन भन्ने जिकीर गरेको देखिन्छ ।

३. मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट वादीका बाबु दुलीचन्द्र शारदाले प्रतिवादीहरूका पति पिता नन्दीलाल चौधरीबाट साविक कि.नं. १४८८ को ०-२-१७-१३ जग्गा मिति २०३०।३।१ मा खरिद गरी लिएको र सो जग्गा सिरहा जिल्ला अदालतको मिति २०३०।१२।१२ को फैसलाले वादीका बाबु दुलीचन्द्र शारदाको नाममा पास हुने ठहरी निजका नाममा दर्ता भएको देखिन्छ । प्रतिवादीका पति पिताले मिति २०३४।३।२७ को भूमि प्रशासन कार्यालय, सिरहाको निर्णयले दर्ता गराएको कि.नं.

३२ को जग्गा साविक कि.नं. १४८८ को जग्गा हो भन्ने वादीको दावी रहेको छ भने वादी दावीको जग्गा उक्त कि.नं. ३२ को जग्गा होइन भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकीर रहेको देखिन्छ ।

४. सो सम्बन्धमा वादी दावीको जग्गा आफ्ना पति पिताले दर्ता गराएको कि.नं.३२ को जग्गा होइन भनी प्रतिवादीहरूले जिकीर गरेको भए तापनि वादी दावीको सो जग्गा कुन हो भनी प्रतिवादीहरूले देखाउन सकेको पाइँदैन । दावीको जग्गामा बसोबास पनि वादीको नै रहेको भन्ने तथ्य मिसिल संलग्न वादीका साक्षीहरूको वकपत्रबाट देखिन आएको छ । वादीको सो भोगलाई प्रतिवादीहरूले चुनौती दिन सकेको भन्ने पनि मिशिलबाट देखिँदैन । यसबाट प्रतिवादीहरूका पति पिता नन्दीलाल चौधरीले वादीका बाबु दुलीचन्द्रलाई मिति २०३०।३।१ मा विक्री गरिदिएको साविक कि.नं. १४८८ को जग्गा नै निज नन्दीलालले कि.नं. ३२ कायम गराई मिति २०३४।३।२७ मा पुनः आफ्नो नाममा दर्ता गराइलिएको रहेछ भन्ने देखिन आउँछ ।

५. यसरी एकपटक आफूले अरुलाई विक्री गरिदिएको जग्गा नै फेरि आफ्नो नाममा दर्ता गराएको प्रतिवादीहरूका पति पिताको कार्य दूषित हो होइन भन्ने प्रश्न प्रस्तुत मुद्दामा विवादित प्रश्नको रूपमा उठेको देखिन्छ । सो सम्बन्धमा दूषित दर्ताका विषयमा यस अदालतबाट अवलम्बन गरिँदै आएको न्यायिक दृष्टिकोण अवलोकन गर्नु आवश्यक देखिएको छ ।

दूषित दर्ताका सम्बन्धमा, कृष्णकुमारी भट्टको मु.स. गर्ने रत्नप्रसाद भट्ट पुनरावेदक वादी र चित्राकुमारी गुरुङ प्रत्यर्थी प्रतिवादी भएको ०६५-DF-०००४ को लिखत बदर मुद्दा (नेकाप २०६६, कात्तिक, पृ. ११२९) मा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट “छलकपट, जालसाज, कृत्रिम आधार, नक्कली प्रमाण, आपसी मिलेमतो र सार्वजनिक सम्पत्तिमा कब्जा जस्ता माध्यमबाट भएका दर्ताबाट कसैको हक प्राप्त नहोस् भन्ने नै दूषित दर्ताको मूल

मर्म हो । बिना स्रोत, बिना आधार र स्रोत लिखत वा प्रमाणको प्रतिकूल हुन पुगेको दर्तालाई पनि दूषित दर्ताकै दर्जामा राख्नुपर्ने हुन्छ । यस्ता कार्यले समयसीमाका कारणले मान्यता पाउने स्थिति नरहोस् भनेर नै दूषित दर्ता बदर गराउन हदम्याद नलाग्ने सिद्धान्त कायम भएको हो” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ ।

६. जग्गामा हक प्राप्त गर्ने र हक छोड्ने छोडाउने सम्बन्धमा निश्चित कानूनी प्रक्रियाहरू निर्धारण गरिएका हुन्छन् । आफ्नो हक नै नपुग्ने सम्पत्ति आफ्नो हो भनी दर्ता गराउँदैमा स्वतः हक प्राप्त हुने हुँदैन । आफ्नो हक टुटिसकेको वा हकै नभएको सम्पत्तिलाई अवाञ्छित वा गैरकानूनी तबरबाट दर्ता गराउनु दूषित दर्ता हुन्छ । त्यस्तो दूषित दर्ता विषयमा नालेस गर्न उपरोक्त प्रतिपादित सिद्धान्तबाट हदम्याद लाग्ने अवस्था देखिएन । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूका पति तथा पिताले विक्री गरेको तर पास गरी नदिएको जग्गा विषयमा वादीका पिताले नालेस गरी लिखत पास गराई प्रतिवादीहरूका पति पिताको हक टुटिसकेको अवस्थामा आफ्नो हक नै नपुग्ने उक्त जग्गाको निजले पुनः गराएको दर्ता दूषित नै भएकोले उपरोक्त प्रतिपादित सिद्धान्तको आधारबाट फिराद दायर गर्ने हदम्याद नभएको भन्ने माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्माको रायसंग सहमत हुन सकिएन ।

७. प्रतिवादीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले वादीले दूषित दर्ताको दावी नलिएको हुँदा त्यसतर्फ बोल्न नमिल्ने भनी लिनुभएको जिकीरतर्फ विचार गर्दा, दूषित दर्ता मुद्दाको रोहमा देखिने कुरा हो । यो यो क्रिया दूषित दर्ता हुन्छ, त्यस्तो दूषित दर्ता बदर गराउन यो यस्तो कार्यविधि अवलम्बन गर्नुपर्दछ भन्ने छुट्टै व्यवस्था कानूनमा निर्धारण भएको देखिँदैन । दूषित दर्ताको सिद्धान्त, न्यायसम्पादनको सिलसिलामा कसैले अवाञ्छित, अनैतिक वा गैरकानूनी तबरबाट जालसाज वा फट्याइँ गरी आफ्नो हक टुटेको वा

आफ्नो हकै नपुग्ने अर्काको हकको जग्गा वा सार्वजनिक जग्गालाई दर्ता गराई बसेको देखिएमा व्यक्तिको त्यस्तो अवाञ्छित दुष्प्रयासलाई शून्यमा परिणत गरी हक पुग्ने व्यक्तिहरूको हक तथा सार्वजनिक सम्पत्तिको रक्षा गरी कानूनको शासनलाई सम्मान गर्ने उद्देश्यले अदालत आफैले विकास गरेको एक समन्यायिक सिद्धान्त हो । कानून न्याय प्रदान गर्ने औजार हो । न्याय कानूनको उद्देश्य हो । यसैले कानून, न्याय वा समन्याय कुनैले पनि यस्ता अवाञ्छित कार्यहरूलाई सहन वा प्रोत्साहन गर्ने कुरा हुँदैन । तसर्थ दूषित दर्ता भनी वादीले नै दावी लिनुपर्दछ भन्न मिल्दैन । अपितु न्यायिक निरोपणको क्रममा दर्ता दूषित रहेको देखिनु नै त्यस्तो दर्ता बदर वा निष्क्रिय गर्नका लागि पर्याप्त आधार बन्दछ ।

८. माथि विवेचित आधार प्रमाण एवं पूर्ण इजलासको उल्लिखित फैसलाबाट छलकपट वा जालसाजबाट तथा बिना आधार वा बिना स्रोत गराएको दर्तालाई समेत दूषित दर्ता मान्नुपर्ने र यस्तो दूषित दर्ता बदरका लागि हदम्यादसमेत नलाग्ने भन्ने सिद्धान्त कायम भइरहेको सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूका पति पिताले वादीका पितालाई एकपटक बिक्री गरिदिएको जग्गा फेरि आफ्नै नाममा दर्ता गराएको क्रियालाई दूषित दर्ता होइन भन्न मिल्ने भएन । तसर्थ प्रतिवादीका पति पिताले दूषित रूपमा गराएको कि.नं. ३२ को दर्तासम्बन्धी मिति २०३४।३।२७ को निर्णय, सोही जग्गा प्रतिवादी धनमन्तीदेवीका नाममा नामसारी भएको मिति २०५७।५।७ को नामसारी निर्णय एवं प्रतिवादीहरू बीच पारीत मिति २०५७।५।२७ को बण्डापत्र र सो बमोजिम कित्ताकाट भई प्रतिवादीहरूका नाममा भएको कि.नं. ३३८, ३३९, ३४०, ३४१, ३४२ को दर्तासमेत बदर गरी वादीका नाममा दर्ता गर्ने ठहर्‍याएको शुरु सिराहा जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत राजविराजको इन्साफ सदर गर्ने गरी संयुक्त इजलासमा सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री

रामप्रसाद श्रेष्ठले व्यक्त गर्नुभएको राय मनासिव देखिँदा सो राय सदर हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.तर्कराज भट्ट
न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

संवत् २०६९ साल असार २१ गते रोज ५ शुभम्-
इजलास अधिकृत : मातृकाप्रसाद आचार्य

निर्णय नं. ८८८६

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
पुनरावेदन नं.०६४-CR-७४७
फैसला मिति: २०६९।१।२५
मुद्दा:- गैरकानूनी सम्पत्ति भ्रष्टाचार ।

पुनरावेदक/वादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगको तर्फबाट अनुसन्धान अधिकृत
गोविन्दबहादुर श्रेष्ठको प्रतिवेदनले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

विपक्षी/प्रतिवादी: जिल्ला दाङ, मानपुर गा.वि.स.
वडा नं. १ स्थायी ठेगाना भई हाल काठमाडौं
महानगरपालिका वार्ड नं. ९, वत्तीसपुतली
वस्ने युवराज शर्मा समेत

विशेष अदालतमा फैसला गर्ने न्यायाधीशहरू -
मा.न्या.श्री भूपध्वज अधिकारी
मा.न्या.श्री कोमलनाथ शर्मा
मा.न्या.श्री चोलेन्द्र शम्शेर ज.व.रा.

- सरकारवादी फौजदारी मुद्दाको आधारभूत र मूल दावी भनेको अभियोगपत्र वा आरोपपत्रमा लिइएको दावी नै हो । त्यसैका आधारमा नै अदालतबाट अभियोग दावीअनुसार सजाय हुने वा नहुने भनी ठहर हुने ।
(प्रकरण नं. ६)
 - प्राईभेट कम्पनीको शेयर किनबेच संस्थापकहरूसँग सम्बन्धित नातेदार, साथीभाइ वा चिनेजानेका ब्यक्तिबीच गोप्य र अनौपचारिक तवरबाट हुनसक्ने अवस्थालाई इन्कार गर्न सकिँदैन । शेयर किनबेचका लागि सम्बन्धित नियमनकारी निकायको पूर्व अनुमति नचाहिने हुँदा सम्बन्धित कम्पनी र कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको अभिलेखवाट प्रतिवादीको नाममा उक्त कम्पनीको शेयर स्वामित्व नदेखिएको भन्ने आधारले मात्र विवाद पर्नु अगावै स्वतन्त्र रूपमा प्रतिवादीले आधिकारिक निकायमा पेश गरेको विवरण अन्यथा हो भन्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं. २२ र २३)
 - गैरकानूनी आर्जन गरेको भनी पर्ने भ्रष्टाचारका मुद्दाहरूमा जाँच अवधिमा प्रतिवादीले आर्जन गरेको सम्पत्ति र गरेका खर्चहरूको सो अवधिमा निजलाई कानूनी रूपमा प्राप्त भएका आयहरूबाट स्रोत पुष्टि गर्न सक्नुपर्ने ।
 - आधारभूत सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा त्यसबाट बढेबढाएको सम्पत्ति समेत स्वतः गैरकानूनी हुने भई दफा ४७ बमोजिम जफत हुने स्थिति रहन्छ । त्यसैले बढेबढाएको सम्पत्तिको स्रोत खोज्न वा त्यस्तो सम्पत्तिबाट आधारभूत सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुने गरी अर्थ गर्न मिल्दैन । बढेबढाएको सम्पत्तिलाई आयको मान्यता दिँदा परिणामतः त्यसले आधारभूत सम्पत्तिकै स्रोत पुष्टि हुनजाने अवस्था सिर्जना हुन आउँछ, जुन कानूनसम्मत हुन नसक्ने ।
(प्रकरण नं. ३२)
 - फौजदारी मुद्दामा अदालतले अभियोग दावी लिइएको भन्दा बढी प्रतिवादीलाई सजाय हुने गरी निर्णय दिन मिल्दैन । त्यसो गरिनु न्यायका मान्य सिद्धान्तअनुरूप पनि हुदैन । तथापि माग दावी लिइएको सजायको दायराभित्रै रही मिसिल संलग्न सबूदप्रमाणको वस्तुनिष्ट मूल्याङ्कनका आधारमा न्यायिक निष्कर्षमा पुग्ने अधिकार अदालतमा अन्तर्निहित रहेको हुन्छ । अभियोग पत्रमा लिइएको मूल दावीको सीमाभित्र रही मिसिल संलग्न तथ्यप्रमाणको मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरी प्रतिवादीको आयस्रोत, सम्पत्ति तथा खर्चको समुचित निष्कर्ष निकालिनु प्रचलित कानून र स्थापित न्यायिक सिद्धान्त अनुरूप नै हुने ।
(प्रकरण नं. ३६)
- पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता शंकरबहादुर राई
- विपक्षी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्यामप्रसाद खरेल एवं विद्वान अधिवक्ताहरू रंजितभक्त प्रधानाङ्ग, शेरबहादुर के.सी., ईश्वरीचन्द्र शर्मा, कृष्णप्रसाद सापकोटा र योगेन्द्रबहादुर अधिकारी
- अवलम्बित नजीर:
- नेकाप २०६८ अङ्क ६, नि.नं. ८६३०, पृ. ९१७ सम्बद्ध कानून:
 - भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१), १४क, १५, १६ग, एवं २९
 - भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२), २४ र ४७
 - प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(७)

फैसला

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६४।८।२७ को फैसलाउपर विशेष अदालत ऐन २०५९ को दफा १७ बमोजिम वादी नेपाल सरकारकातर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन दायर भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य र निर्णय यस प्रकार छ:-

श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय अन्तर्गत व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य आयोजनाका प्रमुख युवराज शर्माले गैरकानूनी तवरले सम्पत्ति संग्रह गरी विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा नगद मौजदात राखेको, विभिन्न कम्पनीको शेयर खरिद गरेको, धेरै ठाउँमा जग्गा र भव्य महल बनाई आफू कार्यरत रहेको नेपाल आयल निगमलाई डुबाई रातारात करौडौंको मालिक बनेकोले निजको सम्पत्ति छानबिन गरी कारवाही गरिपाऊँ भन्ने दे.नं. ४३८२ मिति २०५९।७।४ को आयोगमा दर्ता भएको उजूरी निवेदन ।

प्रतिवादी युवराज शर्माको परिवारमा निजकी श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) र दुई जना छोराहरू प्रतीक पोखरेल र प्रशन्न पोखरेल रहेका, निज प्रतिवादी २०३६ सालदेखि मेकानिकल इन्जिनियर पदमा सेवा प्रवेश गरी मिति २०५३।१।२० देखि हालसम्म श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयअन्तर्गत वरिष्ठ कारखाना निरीक्षक (रा.प.द्वितीय) पदमा कार्यरत रही २०५२।८।२२ देखि हालसम्म व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्य आयोजनाको प्रमुख पदमा काजमा कार्यरत रहेको । यस अवधिभित्रको मिति २०५५।१।३० देखि २०५७।१।२८सम्म नेपाल आयल निगमको महाप्रबन्धक पदमा कार्यरत रहेको ।

मैले नोकरी २०३४ सालदेखि शुरु गरेतापनि बीचमा टुटेकाले २०३६ सालदेखि अटुट रूपमा निजामती सेवामा हालसम्म कार्यरत छु । हाल म श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयअन्तर्गत श्रम कार्यालय वाग्मती अञ्चलमा दरवन्दी रही काजमा व्यवसायजन्य सुरक्षा तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी आयोजना

सैवु, ललितपुरमा कार्यरत छु । मैले नेपाल आयल निगममा महाप्रबन्धकको रूपमा पनि कार्य गरेको छु । मेरो कार्यकालमा सो निगममा कुनै चुहावट भएको जानकारी मलाई छैन । अन्य सामाजिक संस्थामा आवद्ध हुँदा स्वीकृति लिनु पर्छ भन्ने जानकारी छैन र स्वीकृति लिएको छैन । मेरी श्रीमतीको पेशा स्वरोजगार र सामाजिक क्रियाकलाप हो ।

मेरो पुख्र्यौली सम्पत्ति दाङ र नेपालगञ्जमा भएकोले अंशबण्डासम्बन्धी कागजात दाङमा छन् । २०१९ सालमा मेरो अंशबण्डा भए तापनि म सानो भएको कारण मैले कागजात राख्ने कुरा आएन, पछि खोज्दा नभेटिएकाले २०४७ सालमा पुनः अंशबण्डा गरिएको हो । दुईपक्षबीच समझदारी गरी गर्ने हो भने पटक/पटक अंशबण्डा हुन सक्छ । दाङ र नेपालगञ्जको घर पुख्र्यौली घर हो । नेपालगञ्जको घर २०२८ सालमा र दाङको घर २००२ सालमा बनेको हो । काठमाडौंको घर २०५२।२०५३ तिर शुरु गरी २०५४ मा पूरा भएको हो । घर निर्माणमा अन्दाजी १२ लाख जति लागेको छ । तलव भत्ता, विदेश भ्रमण, पेपर प्रस्तुती, सेमिनार, गोष्ठीवाट प्राप्त रकमको पनि प्रमाण छैन । नेपाल सरकारले भाडामा लिएको समय मात्रको दाङ र नेपालगञ्जको घर भाडाको कागजात पेश गर्नेछु अन्य आम्दानीको प्रमाण राख्ने प्रचलन नभएकोले छैनन् । जग्गा जमिनको आम्दानी र खर्चको हिसाव किताव नराखेको हुँदा प्रमाणित हुने कागजात छैनन् । मेरी श्रीमतीका नाममा २ पटक गरी जम्मा ९ लाखको राष्ट्रिय वचतपत्र खरिद गरेको छु । अनमोल क्याटरिङमा हालसम्म मैले लगानी लगाएको छैन, कुरा मात्र भएको हो ।

मेरो लगानीमा यो स्रोतवाट यो लगानी भएको भन्न सकिदैन । सवै लगानीको स्रोत मेरो पैतृक सम्पत्ति, भाइहरूवाट प्राप्त रकम, जग्गा विक्री, घर भाडा, तलव भत्ता, जग्गाको आयस्रोत आदि भएकाले छुट्याएर यही नै स्रोतवाट भन्न सकिदैन । मेरो हालको सवै सम्पत्तिको आयस्रोत पैतृक, भाइहरूवाट प्राप्त रकम, जग्गा विक्री, जग्गाको उव्जनी आय, तलवभत्ता, घरभाडा

आदिवाटै हो । तसर्थ उपरोक्त सवै आयस्रोतवाट जम्मा भएको मध्येवाट श्रीमतीको नाममा वचतपत्र खरिद गरेको हो ।

पिताको अंशवाट प्राप्त धन सम्पत्तिलाई पैतृक भनेको हुँ । मेरो नाममा दर्ता भएको जग्गा जमिनवाट वार्षिक एकलाख पचासहजारदेखि दुईलाख सम्म आय हुने गरेको छ । मेरो आमाको मृत्युपछि मलाई बज्यैले पाल्नु भएकोले पछि के होला भनी २०१९ सालमा म ९ वर्षको हुँदै अंशवण्डा गरी दिनु भएको हो । मैले २०३४ सालमा प्राप्त गर्दा घर जग्गा जमिन २४ विगाहा सुन अन्दाजी ३५० तोला चाँदीका गहना १२०० तोला चाँदीका रूपैयां ५ पाँच हजार र ७५ हजार नगद जति प्राप्त भएको मात्र सम्भना छ ।

वा.३ च. ६१२२ नं. को कारको स्रोतको सम्बन्धमा माथि उल्लेख भइसकेका आयस्रोत पैतृक सम्पत्ति आदि लगायत भाइ अनन्तवाट प्राप्त २१ लाख, भाइ कुमारवाट प्राप्त ५ लाख आदि समेतको एकमुष्ट रकमवाट गाडी खरिद गरेको हुँ ।

मेरी आमावाट म मात्र एक छोरा हुँ । कान्छी आमातर्फ ३ भाइ अनुदयराज शर्मा, मुरारी शर्मा र अनन्तराज शर्मा हुन् । भाइ कुमार र म दुई भाइका नाति हौं । निजहरूले लगानी गरी व्यापार व्यवसाय गर्न भनी रकम दिएका हुन् । भाइ अनन्त २०४८ सालदेखि USA मा छन् निजको देशभित्र रहेको सम्पत्तिको आय मैले नै भोग चलन गरेको छु । यहाँको आम्दानी मेरो सरह जग्गा जमिनवाट हुन्छ, लगभग एकलाख पचासहजारदेखि दुई लाख र नेपालगञ्जको घरभाडावाट वार्षिक लगभग एकलाख जति आम्दानी हुन्छ । Environment Sector Programme Support डेनिडा र नेपाल सरकारबीच वातावरणीय सुधारको सहयोगका लागि स्थापित संस्था हो । यो सहयोग भित्र श्रम मन्त्रालय पनि पर्ने हुँदा म श्रम मन्त्रालयवाट मनोनीत भै आवद्ध भएको हुँ । म Component Manager हुँ । Component Manager को हैसियतवाट कुनै सुविधा छैन । मेरो गाडी नं. वा.३.च. ६१२२ त्यस संस्थाले भाडामा लिएवापत,

क्लासहरू लिए वापत, नेपाल सरकारले तोकिएको वाहेक, ट्रान्सलेसन आदिवाट रकम बुझेको छु । कुनवापत कति प्राप्त भयो मलाई यकीन याद छैन ।

गाडी भाडामा दिँदाको मसँग अहिले सम्झौतापत्र छैन । ESPS का तत्कालीन CTA संग कुरा गरी ESPS वाट प्रयोग हुने गरी गाडी भाडामा दिएको हो । भुक्तानीका लागि दिएको निवेदन आयोजनाको पत्राचार गर्ने लेटर हेड हैन तालिममा तालिमलाई दिने कागज हो । म २०५५ वैशाखको अन्तिम सातादेखि २०५७ वैशाखको अन्तिम सातासम्म महाप्रबन्धकको हैसियतले काम गरेको हुँ । Kathmandu Institute of Technology Pvt. Ltd. मा मेरी श्रीमतीको नाममा रु.५,७२,०००/- को शेयर छ । भाइले दिएको रकमवाट शेयर लिएको हो । रु.७२,०००/- KAT वाट आएको भत्ता पनि नगद नदिई शेयरमा जोडिएको छ । भाइ अनन्तराज शर्माले मलाई व्यवसायमा लगाउन रकम दिएका हुन् उनी यहाँ नवस्दाको कारण समेतले गर्दा भाउजू (मेरी श्रीमती) को नाममा शेयर लिन मञ्जूर गरी सो शेयर लिएको हो । भाइ अनन्तले अमेरिकावाट पठाएको To Whom it May Concern कागजले उक्त कुरा पुष्टि गर्दछ भन्ने मलाई लाग्दछ ।

मैले ESPS वाट बैंकक टुरवापत रु.५४,०००/-, बैंकक स्टडी टुरवापत रु.५७,५३७, नेपालगञ्ज टुरवापत रु.६,४९५/-, कार्यपत्र प्रस्तुत गरे वापत रु.६३,०००/-, सहजकर्तावापत रु.२९,९४२, धुलिखेलमा ३ दिन सेमिनार भ्रमण भत्ता रु.४,२४२, धुलिखेलमा ४ चार दिन सेमिनार भत्ता रु.५,७००, विराटनगरमा महिला कामदार ट्रेडिङ सञ्चालनवापतको खर्च रु.५१,२१५/- कार्यपत्र प्रस्तुत भत्ता, रु.३,६००/-, कार्यपत्र प्रस्तुत भत्ता रु.४,०००/- मेरो गाडी नं. वा.३.च. ६१२२ को मासिक भाडा १ महिना १५ दिनको रु.६०,०००/- बैंकक ट्रेकिङको Full Payment रु.११,७०८/-, सुरक्षा सप्ताह मनाउंदा लागेको खर्चको भुक्तानीवापत रु.३२,५५२/- मेरो गाडी वा.३.च. ६१२२ को एक महिनाको गाडी भाडा ४०,०००/- बुझेको छु । जहाँसम्म मलाई लाग्दछ,

ESPS Sub Component No 4 MOLTM को वजेटबाट सबै रकम तालिम कार्यक्रम, अध्ययन भ्रमण आदिबाट लिएको मात्र मलाई सम्झना छ। मानपुर वा.नं. १(क) कि.नं. २०९ क्षेत्रफल ०-३-१८ र कि.नं. ३९१ क्षेत्रफल ०-२-१७ को जग्गा खरिद गर्दा पेश गरेको छु। सबै प्रकारका आयस्रोत मिश्रित भई जुन काममा पनि त्यस्तो मिश्रित पैसाबाट गर्ने गरेको हो। तसर्थ यो पनि त्यस्तै मिश्रित रकमबाट खरिद गरेको हो।

काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वा.नं. ९ कि.नं. ६१, ३५५, १०१, ३५४, ११५ र २६८ क्षेत्रफल ०-०-०-३, ०-६-१-२, ०-२-२-३, ०-३-३-२, ०-३-०-० र ०-१-०-०, (रोपनी) जग्गा सबै प्रकारका आयस्रोत मिश्रित भई जम्मा भएको रकमबाट पटकपटक गरी खरिद गरेको हो। मिश्रित रकमको मोटामोटी भई जम्मा भएको रकमबाट पटकपटक गरी उक्त जग्गाहरू खरिद गरेको हो। पैतृक जायजथा, कृषिबाट प्राप्त आय, जग्गा जमिन वेचविखनबाट प्राप्त आय, आफ्नो तलव भत्ता, घर भाडाबाट प्राप्त रकम विदेश भ्रमणमा जाँदा वचत रकम आदिलाई मिश्रित रकम भन्ने मेरो मनसाय हो। यसमा कार्यपत्र प्रस्तुत गर्दा प्राप्त रकम पनि पर्दछ।

विदेश भ्रमणबाट भएको आय मोटामोटी रु.१० लाख जति होला तर यकीन रकम मलाई सम्झना छैन। खड्का भद्रकालीको जग्गा पैतृक आयस्रोतबाट खरिद गरिएको हो। कि.नं. ३५५ र ६१ मा, २०५२/०५३ तिर भवन निर्माणको काम शुरु गरी २०५४ सालभित्र बनाई २०५४ साल माघ महिनाबाट उक्त घरमा बस्न थालिएको हो। घर बनाउँदाको यकीन लागत त सम्झना छैन। मोटामोटी ११/१२ लाख लागेको हुन सक्छ। मिश्रित आयस्रोतको रकमबाट नै घर पनि बनाएको हो।

रु.१० लाख ३० हजारमा खरिद गरिएको कार मिश्रित आयस्रोतको रकमबाट नै खरिद गरेको हुँ। श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) को नामको कृषि विकास बैंक वत्तीसपुतली शाखाको २३१५८२ नं.को खातामा मिति २०५४/४/१५ मा ७० हजार,

०५४/७/५ मा २४ हजार, ०५५/४/११ मा ५० हजार, २०५५/७/२६ मा ७५ हजार, ०५६/७/३० मा रु.१ लाख, ०५६/१०/२१ मा रु.५० हजार, ०५७/६/६ मा रु. २ लाख, ०५९/४/३० मा रु.४० हजार, ०५९/५/४ मा रु.३ लाख र ०५९/७/१४ मा रु.३० हजार जम्मा गरी विभिन्न मितिमा सो रकम निकालेको सन्दर्भमा मलाई सम्झना भएअनुसार मिश्रित आयस्रोतबाट प्राप्त केही रकमलाई बेला बेलामा बैंकमा जम्मा गर्ने र भिक्ने गरिएको हो। कुन कुन कामको लागि के कति रकम राखिन्छ भिकिन्छ त्यस्तो टिपोट गर्ने मेरो वानी नभएकाले यकीन रूपले भन्न सकिदैन।

नविल बैंक लि.को मेरो नामको खाता नं. ०११००१३१०३६०१ मा मिति १० मे १९९९ मा ५ लाख, सोही दिन चेक नं. ५५५८२०२१ वाट ४ लाख र मिति १२ मे १९९९ मा रु.१ लाख जम्मा गरी २४ जुलाई २००० मा रु.२ लाख, २४ जुलाई २००० मै ३ लाख र २५ जुलाई २००० मा रु.५ लाख निकालेको सम्बन्धमा छोरालाई विदेश पठाउँदा भिसा आवेदन दिँदा प्रशस्त आयस्रोत र Bank Balance खोज्छ, त्यस्तै सिलसिलामा रकम राखिएको र पछि भिकिएको हुनसक्छ तर यकीन भन्न सकिदैन। आयस्रोत चाँही मिश्रित आयस्रोतबाट जम्मा गरेको रकममध्येको रकम हो। मिश्रित आयस्रोतमा पहिले लेख्दा छुट हुन गएको रकमहरू: वचतपत्रको व्याज रकम, बैंकबाट प्राप्त व्याज, (मोटामोटी ५ लाख), ०४७ सालदेखि ०५४ सालसम्म व्यक्तिहरूलाई घर वहाल दिँदाको रकम (करिव ५ लाख), ०५४ पछिको घरभाडा प्राप्त आयोगमा पेश भएको श्रम कार्यालय भेरी अञ्चलको पत्रमा उल्लेख रकमका साथै लकडी वेचेको रकम आदि रु.३ लाख समेत आयमा समावेश गरिपाउँ।

नविल बैंकको खातामा २६ नोवेम्बर २००१ मा रु.१३,८१,२००/-, १९ डिसेम्बर २००१ मा रु.४,५०,०००/- जम्मा गरी विभिन्न मितिमा रकम निकालेको सन्दर्भमा यी उल्लिखित दुवै रकम ESPS वाट Safety Week २००१ मनाउने सिलसिलामा

कामलाई छिटो छरितो गर्न विभिन्न ठाउँमा लोकेका व्यक्ति र ठाउँमा उपरोक्त रकम दिई पठाई मैले काम सम्पन्न गरी ESPS मा प्रतिवेदन दिएको छु । ती कुरा बैंकमा बुझे पुष्टि हुनेछ र प्रतिवेदन चाहिएमा ESPS मा सुरक्षित हुनु पर्ने हो त्यहाँबाट मगाउन सकिन्छ ।

छोरालाई विदेश पठाउन भीसा आवेदन गर्दा रकम देखाउन १५ अगष्ट २००२ मा रु.५,७५,०००।-, १६ अगष्ट २००२ मा रु.१,०४,०००।- र सोही मितिमा पुन रु.१,७४,०००।-, २७ डिसेम्बर १९९८ मा रु. २ लाख, १० मार्चमा रु.२ लाख, २३ जुलाई १९९९ मा रु.३ लाख, २७ जनवरी २००० मा रु. २ लाख नविल बैंकमा रकम जम्मा गरी विभिन्न मितिमा निकालेको हो । भीसा नपाएपछि त्यो रकम विभिन्न मितिमा घरकामको लागि भिकिएको जस्तो लाग्छ तर यकीन सम्भना भने छैन ।

नेपाल बैंक लि.डिल्लीवजारको नं.०२५४६५० को मेरी श्रीमतीको नाममा जम्मा भएको रकम हाम्रो मिश्रित आयस्रोतमध्येको रकम हो । HAMS को २० लाखको शेयरमध्ये रु.१५ लाखको शेयर भाइ अनन्तराज शर्माले दिएको रकमबाट किनेको हुँ । बाँकी ५ (पाँच) लाखको शेयर डक्टररी पढ्न गएका काकाका छोरा भाइ कुमार पोखरेलको लागि काकी बालिकादेवीबाट ५ (पाँच) लाख लिएको हुँ । साथै भाइ कुमार गत श्रावण-भाद्रमा युक्रेनबाट पढाई सकी फर्किसकेको हुँदा सो रकमको शेयर निजलाई प्रदान गर्न HAMS मा निवेदन दिइ सकेको छु ।

मैले मिति २०५३।१२।११ मा पेश गरेको सम्पत्ति विवरण सम्बन्धित निकायमा हुनु पर्ने हो । सो सम्बन्धमा मलाई केही जानकारी छैन । रु.१८,००,०००।- को अनमोल क्याटरिङ्ग प्रा.लि. को १८,०००।- कित्ता शेयर खरिद गर्ने कुरा भएकोले सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगमा पेश गरेको विवरणमा समेत सो व्यहोरा खुलाई दिएको हुँ । तर खरिद गरेको छैन । उक्त आयोगमा विवरण पेश गर्दा भूलवस दाडमा खरिद गरेको २ कित्ता र विक्री

गरेको २ कित्ता जग्गा उल्लेख गर्न छूट हुन गएको छ । मेरो लकरवाट भिकिएका गहनाहरू मेरो विवाहमा ससुराली र घरवाट प्राप्त भएको गहना भएकोले त्यसलाई पैतृक सम्पत्तिका रूपमा लिइयोस् । सोमध्ये केही गहना मेरी कान्छी साली सोविता हमालले राख्न दिएको हो भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी युवराज शर्माले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

काठमाडौं महानगरपालिका वार्ड नं. ९ मा एउटा घर, हाल बनाएको टिनको छाना भएको स्टोर घर पनि त्यही संगै छ । राष्ट्र बैंकमा वचतपत्र छ । अन्य बैंकहरूमा वचत खाताहरू छन् । शंखमूलमा रहेको KITA मा पाँचलाखको शेयर छ । साथै मैले शुरुको १ वर्ष कार्य गरेबापतको शुल्क पनि त्यही शेयरमा जम्मा गरिएको छ । कुन कुन बैंकमा कति रकम छ याद छैन । राष्ट्रिय वचतपत्रमा २ पटक गरी ५ लाख र ४ लाखको वचतपत्र खरिद गरी श्रीमानले मेरो नाममा राख्नु भएको हो । KITA मा रु. ५ लाख भन्दा बढी शेयर छैन । संस्थामा कार्य गर्दा मासिक रु.५,०००।- प्राप्त रकम त्यही शेयरमा जम्मा छ । दाङ जिल्लामा जग्गा छैन । बाँके जिल्लामा हाल अन्दाजी १ कठ्ठा जमिन छ । अरु सबै जमिन विक्री भइसकेको छ । हाम्रो पैतृक सम्पत्ति, जग्गा जमिनको आय, घरभाडा, आर्जनबाट वचत गरी श्रीमानले मेरो नाममा राखी दिनु भएको रकम, श्रीमानको पुख्र्यौली जेथा, वावु वाजेले दिनु भएको सुन चाँदी नगद आदि वार्षिक एक लाख पचहत्तर हजारदेखि २ लाखसम्म कृषि आयबाट आम्दानी हुनुको साथै आँप आदि वगियाहरूबाट पनि केही रकम आउँछ । मैले पनि मेटलका पेन्टिङ्गहरू पटकपटक गरी १ लाख २५ हजारसम्ममा विक्री गरेको छु ।

बाँके जिल्ला, वनकटवा गा.वि.स. वा.नं. १(ड) कि.नं. १०३ क्षेत्रफल १-०-० विगाह र ऐ. कि.नं. १५७ क्षेत्रफल ०-७-१७ को जग्गा मेरो आफ्नै भाइले मलाई वकस दिएको जमीन हो । काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं ९ कि.नं. ११५ क्षेत्रफल ०-३-०-०, कि.नं.२६८ क्षे.फ. ०-१-०-

०, कि.नं.६१ क्षेत्रफल ०-०-०-३, कि.नं. ३५५ क्षेत्रफल ०-६-१-२, कि.नं. १०१ क्षेत्रफल ०-२-२-३ र कि.नं. ३५४ क्षेत्रफल ०-३-३-२ को जग्गा को संग कसरी खरिद गरीयो मलाई याद छैन, सबै कागज श्रीमानले पेश गरी सक्नु भएको छ। आयस्रोत श्रीमानले पेश गर्नु भएको छ। कि.नं. ६१ क्षेत्रफल ०-०-०-३ र कि.नं. ३५५ क्षेत्रफल ०-६-१-२ मा घर बनाएको छ। २०५२/५३ वाट शुरु गरी २०५४ साल माघ महिनामा गृह प्रवेश गरेको, घर निर्माणमा अन्दाजी दशलाख जति खर्च भएको छ। घर निर्माण गर्दा नेपालगञ्जका घरघडेरीहरू विक्री गरेको साथै श्रीमानको अन्य आयस्रोतबाट निर्माण गरेको हो।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक मुख्य शाखा कार्यालयमा भएको ००४/२६९ नं. को खाताबाट १६ अगष्ट २००२ मा रु.७५,०००/- श्रीमानलाई चाहेको हुनाले सो रकम निकाली श्रीमानलाई दिएको हो। उक्त रकम हाम्रो पारिवारिक संयुक्त आम्दानीबाट जम्मा भएको रकम हो। राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक शाखा कार्यालय नेपालगञ्जमा भएका बचत हिसाव नं.६०७९ बाट एक लाख रकम काठमाडौंमा घर निर्माण गर्दा चाहिएला भनी ल्याएको हुनसक्छ। यकीन याद भएन। त्यो कृषिवाट आएको आम्दानी हो। कृषि विकास बैंकिङ्ग कार्यालय, वानेश्वर स्थित नं. २३१५८२ को खातामा मिति २०५४।४।५ देखि २०५९।७।९ सम्ममा रु.९ लाख ५० हजार भन्दा वढी रकम जम्मा गरेको र सोही अवधिमा करीव रु.८ लाख निकालेको सम्बन्धमा घरसंगै रहेको जमिन खरिद गर्दा राष्ट्रिय वचतपत्र खरिद गर्दा खर्च भएको हो। नविल बैंक, कान्तिपथमा खोलिएको छोराको नामको वचत खाता नं. ०११००१३२९४८०१ मा १० मार्च १९९९ मा रु.२ लाख, जुलाई १९९९ मा रु.३ लाख, २७ जनवरी २००० मा रु. २ लाख गरी रु. ७ लाख भन्दा वढी रकम जम्मा गरेको र १० मे १९९९ मा रु. ४ लाख, २४ जुलाई २००१ मा रु.३ लाख र ३ जुलाई २००२ मा रु. ३ लाख रकम निकालेको सम्बन्धमा हाम्रो पारिवारिक आम्दानीबाट विभिन्न मितिमा आएको रकम हो

यकीनसंग याद छैन। केही रकम छोरालाई विदेश पठाउने सिलसिलामा बैंक कोष देखाउने हुँदा श्रीमानको खातामा रकम जम्मा गरेको छ। घर घरायसीमा खर्च पनि भएको होला याद छैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी शीला पोखरेल (शर्मा) ले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान।

प्रतिवादी युवराज शर्माको पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त दाङ र बाँकेका जग्गा विगाहा ७-३-१२.५ र का.जि. खड्का गाउको ०-६-०-० रोपनी जग्गा र घरलाई अनुसन्धान बाहिर राखिएको छ भने त्यसबाट प्राप्त गरेको आयको मौद्रिक वचतलाई अनुसन्धानको दायराभित्र राखिएको छ।

प्रतिवादी युवराज शर्माले सार्वजनिक पद धारण गरेपश्चात् आर्जन गरेको सम्पत्ति :

(क) घर जग्गा

१. घर जग्गा धनीको नाम: शीला पोखरेल (शर्मा)
घर जग्गोको विवरण: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं म.न.पा. वार्ड नं.९ कि.नं. ११५ र २६८ क्षेत्रफल क्रमशः ०-३-०-० र ०-१-०-० गरी जम्मा क्षेत्रफल ०-४-०-० रोपनी
खरिद मिति र मूल्य रु. २०५८/८/१९ २,००,०००/-
जग्गाको हालको मूल्य रु. ६,००,०००/-
२. घर जग्गाको विवरण: ऐ.ऐ.कि.नं. १०१ र ३५४ क्षेत्रफल क्रमशः ०-२-२-३ र ०-३-३-२ गरी जम्मा ०-६-२-१ रोपनी
खरिद मिति र मूल्य रु. ०५६/५/२५, १,६४,२००/-
जग्गाको हालको मूल्य रु. ९,८४,३७५/-
३. घर जग्गाको विवरण: ऐ.ऐ.कि.नं. ३५५ र ६१ क्षेत्रफल क्रमशः ०-६-१-२ र ०-०-०-३ गरी जम्मा ०-६-२-१ रोपनी जग्गा
खरिद मिति र मूल्य रु. २०५१/६/३, ६१,५२५/-
जग्गाको हालको मूल्य रु. ९,८४,३७५/-
घरको हालको मूल्य रु. ३१,७६,०४३/७८
४. घर जग्गाको विवरण: जिल्ला बाँके, वनकटवा गा.वि.स. वडा नं. १(ड) कि.नं. १०३ को क्षे.फ १-०-० विगाहा जग्गा मध्ये हाल

नेपाल कानून पत्रिका २०६८, पुस

वांकी रही कायम भएको कि.नं.१५७ क्षेत्रफल०-७-१७ विगाहा जग्गा

खरिद मिति र मूल्य रु. २०४५११५ मा कि.नं. १०३ को पुरै १-०-० विगाहा जग्गा कोमूल्य ३२,०००/-

जग्गाको हालको मूल्य रु. प्रतिवादीकी श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) ले माइतीवाट बक्स पाएको जग्गा भएकोले अनुसन्धानको दायरा बाहिर राखिएको छ

५. घर जग्गा धनीको नाम: युवराज शर्मा

घर जग्गाको विवरण: काठमाडौं जिल्ला खड्का भद्रकाली गा.वि.स.वडा नं. ६(क) को कि.नं. ३२८ क्षेत्रफल १-०-० रोपनी जग्गा मध्ये अंशवण्डा भै हाल कायम हुन आएको कि.नं. ५५८ को क्षेत्रफल ०-६-०-० जग्गा

खरिद मिति र मूल्य रु. २०४३/५/२९ ७५,०००/- मा १ रोपनी जग्गा खरिद गरेको

जग्गाको हालको मूल्य रु. २,६२,५००/-

घर जग्गाको विवरण: जिल्ला बाँके, नेपालगञ्ज नगरपालिका वार्ड नं. ७(क) कि.नं. ३५५ क्षेत्रफल ०-१-० विगाहा जग्गा मध्ये अंशवण्डा हुंदा कायम भएको कि.नं. ४३६ क्षेत्रफल ०-०-६ विगाहा जग्गा

खरिद मिति र मूल्य रु. २०४४/३/३३ मा कि.नं. ३५५ को ०-१-० विगाहा जग्गा रु.१०,०००/- मा खरिद गरेको

जग्गाको हालको मूल्य रु. ७२,०००/-

घर जग्गाको विवरण: जिल्ला दाङ, मानपुर गाउँ विकास समिति वडा नं. १(क) कि.नं. ३९१ क्षेत्रफल ०-२-१७ विगाहा जग्गा

खरिद मिति र मूल्य रु. २०५४/१/९ ४२,०००/-

जग्गाको हालको मूल्य रु. ५७,०००/-

घर जग्गाको विवरण: जिल्ला दाङ, मानपुर गाउँ विकास समिति वडा नं. १(क) कि.नं. २०९ क्षेत्रफल ०-३-१८ विगाहा जग्गा

खरिद मिति र मूल्य रु. २०५०/३/२२ १४,०००/-

जग्गाको हालको मूल्य रु. ७८,०००/-

३. घर जग्गाको विवरण: शीला पर्छाई पोखरेल

घर जग्गाको विवरण: जिल्ला बाँके, नेपालगञ्ज नगरपालिका वार्ड नं. १(ख) (साविक उदयपुर) कि.नं. ६४८ क्षेत्रफल ०-१-१२.५ विगाहाजग्गा

खरिद मिति र मूल्य रु. २०४८/४/१९ ८१,२५०/-

जग्गाको हालको मूल्य रु. ४,०६,२५०/-

जग्गाको हालको मूल्य जम्मा

३४,४४,५००/- ३१,७६,०४३/७८

जम्मा

६६,२०,५४३/७८

(ख) बैंक मौजदात

१. खातावालाको नाम: शीला पोखरेल (शर्मा)

नाता: श्रीमती

बैंकको नाम:राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, विशालवजार, वचत खाता नं.००४१२६९

रकम रु. १३,६५४/३९

बैंकको नाम: नेपाल बैंक लिमिटेड, नेपालगञ्ज वचत खाता नं.५४९२, ६०७९

रकम रु. १३,६६१/३६ / २९,०८४/८१

बैंकको नाम: कृषि विकास बैंक, वत्तिसपुतली वचत खाता नं.२३१५८२

रकम रु. १,७७,५२४/५२

बैंकको नाम: नविल बैंक, कान्तिपथ

वचत खाता नं.०११००१३२९,४८०१

रकम रु. ७३,३२१/०७

बैंकको नाम: नेपाल बैंक लिमिटेड डिल्लीवजार

वचत खाता नं.०२५४६५०

रकम रु. ७,९५९/६०

बैंकको नाम: कृषि विकास बैंक, नेपालगञ्ज

वचत खाता नं.०७०३७२

रकम रु. १३,३०१/३४

२. खातावालाको नाम: युवराज शर्मा

नाता: स्वयं

बैंकको नाम:राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, नारायणपुर, दाङ

वचत खाता नं.५६३

रकम रु. २,३६१/७३

बैंकको नाम: नविल बैंक, कान्तिपथ

वचत खाता नं.०११००१३१०३६०१

रकम रु. १,३९,९८७/५४

बैंकको नाम: नेपाल बैंक लिमिटेड डिल्लीवजार

वचत खाता नं.०१९११५०

रकम रु. ११,१२१/१६

बैंकको नाम: नेपाल बैंक लिमिटेड सिटी अफिस नेपालगञ्ज

वचत खाता नं.९१३४

रकम रु. ५२,५२२/८०

जम्मा: ५,३४,५००/३२

८८८६ - नेपाल सरकार विसुवराज शर्मा समेत

(ग) शेयर लगानी

तालिका

शेयरधनीको नाम	कम्पनी/वैकको नाम	शेयर नम्बर/क्रमांक	शेयर संख्या	रकम रु.
युवराज शर्मा	हस्पिटल फर एडभान्स मेडिसिन एण्ड सर्जरी प्रा.लि.	१३२८७९ देखि १४७८७८ सम्म	१५,०००	१५,००,०००/-
युवराज शर्मा	"	२९ जुलाई २००१ मा खरिद गरेको	-	५,००,०००/-
शीला पोखरेल (शर्मा)	महिला सहकारी संस्था	७८७७६देखि ७८८७५ सम्म र ८५३०० देखि ८५४४९ सम्म	२५०	२५,०००/-
शीला पोखरेल (शर्मा)	वैक अफ काठमाडौं लि.	१७१७२०१ देखि ऐ.१७१७२१० सम्म र वोनस शेयर	१३	१,३००/-
प्रतीक पोखरेल	"	१७१७२२१ देखि ऐ. १७१७२३० सम्म र वोनस शेयर देखि	१३	१,३००/-
युवराज शर्मा	"	१७१७८१ देखि ऐ.१७१७९० सम्म र वोनस शेयर	१३	१,३००/-
युवराज शर्मा	एन.आई.डि.सी. क्यापिटल मार्केट	१३५०२४ देखि १३५०३३ सम्म (२०५०।२।१४)	१०	१०००/-
प्रशान्त पोखरेल	नेपाल बैंक लि.	शेयर नं.अप्राप्त	१०	१०००/-
शीला पोखरेल (शर्मा)	काठमाडौं इन्स्टिच्यूट अफ टेक्नोलोजी प्रा.लि.)	मिति २०५७।३।६ देखि ०५।८।३।३० सम्म शेयरमा लगानी गरेको रकम	-	५,७२,०००/-
युवराज शर्मा	अनमोल क्याटरिंग प्रा.लि.	मिति २०५८।१।२।२० मा खरिद गरेको	१८०००	१८,००,०००/-
				४४,०२,९००/-

(घ) राष्ट्रिय वचतपत्र :

प्रतिवादीले पेश गरेको ३ वटा सम्पत्ति विवरण (मिति २०५९।३।१० मा श्री सम्पत्ति न्यायिक जाचवुक्त आयोग, मिति २०५९।६।१ मा श्री श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय र २०५९।८।९ मा यस आयोगमा पेश गरेको विवरण) बमोजिम शेयर खरिद गर्न लगानी गरेको रकम ।

वचतपत्र धनीको नाम: शीला पोखरेल (शर्मा)

वचतपत्रको नाम: राष्ट्रिय वचतपत्र २०६२(ख)

दर्ता नं	खरिद मिति	रकम रु.
३७७	२०५७/२/३१	१,००,०००/-
३७६	"	१,००,०००/-

नेपाल कानून पत्रिका २०६८, पुस

३७५	„	१,००,०००/-
३७४	„	१,००,०००/-
३७३	„	१,००,०००/-
राष्ट्रिय वचतपत्र २०६४ (क)		
८७४	२०५६/३/२४	१,००,०००/-
८७३	„	१,००,०००/-
८७२	„	१,००,०००/-
८७१	„	१,००,०००/-
	जम्मा	९,००,०००/-

(ड) गाडी :

युवराज शर्माको नाममा खरिद भई मिति २०५७।४।३० मा यातायात व्यवस्था कार्यालय वागमती अंचलमा दर्ता गरेको बा.३च ६९२२ को हुण्डाई कम्पनीको SANTRO GLS. (DX2) मोडलको गाडीको मूल्य रु. १०,३०,०००।-

(च) सुन चाँदी :

नविल बैंक लिमिटेड, कान्तिपथ स्थित लकर नं. २९६ वाट वरामद भएका मध्ये सुन, सुनको गहना र जवाहरातको मूल्य
रु. ५,८५,८९७।६०
कूल सम्पत्ति १,४०,७३,७६९।७०

स्रोत खुलेको सम्पत्ति :

युवराज शर्मा: काठमाडौं जिल्ला, खड्का भद्रकाली गा.वि.स.वडा नं. ६ (क) कि.नं. ३२८ क्षेत्रफल १-०-०-० रोपनी जग्गा मिति २०४३।५।२९ मा रु.७५,०००।- मा सगोलमा रहेको वखत खरिद गरी अंशवण्डा हुँदा निजको भागमा कि.नं. ५५८ कायम भई ०-६-०-० रोपनी प्राप्त हुन आएको जग्गाको हालको मूल्य रु.२,६२,५००।-
युवराज शर्मा: जिल्ला बाँके, नेपालगञ्ज नगरपालिका वार्ड नं. ७(क) कि.नं.३५५ क्षेत्रफल ०-१-० विगाहा जग्गा सगोलमा रहेको वखत मिति २०४४।३।३३ मा लिखतबमोजिम रु.१०,०००।- मा खरिद गरी अंशवण्डा हुँदा निजको भागमा

कि.नं. ४३६ कायम भई ०-०-६ विगाहा प्राप्त हुन आएको जग्गाको हालको मूल्य रु.७२,०००।-
शीला पोखरेल (शर्मा): जिल्ला बाँके, नेपालगञ्ज नगरपालिका वडा नं. १(ख) कि.नं. ६४८ क्षेत्रफल ०-१-१२.५ विगाहा जग्गा मिति २०४८।४।१९ मा लिखतबमोजिम रु.८९,२५०।-मा खरिद गरेको जग्गाको हालको मूल्य रु.४,०६,२५०।-
युवराज शर्मा: जिल्ला दाङ, मानपुर गा.वि.स. वडा नं. १(क) कि.नं. २०९ क्षेत्रफल ०-३-१८ विगाहा जग्गा मिति २०५०।३।२२ मा लिखतबमोजिम रु.९४,०००।- मा खरिद गरेको जग्गाको हालको मूल्य रु.७८,०००।-
शीला पोखरेल (शर्मा): मिति २०५१।६।३३ मा खरिद गरेको काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ९ कित्ता नं. ६९ र ३५५ क्षेत्रफल क्रमश ०-०-०-३ र ०-६-१-२ रोपनी जग्गाको मूल्य रु.९,८४,३७५।-
युवराज शर्मा: जिल्ला दाङ मानपुर गा.वि.स. वडा नं. १(क) कि.नं.३९९ क्षेत्रफल ०-२-१७ विगाहा जग्गा मिति २०५४।१।१९ मा लिखतबमोजिम रु.४२ हजारमा खरिद गरेको जग्गाको हालको मूल्य रु.५७,०००।-
शीला पोखरेल (शर्मा): राष्ट्रिय वचतपत्र २०६४ (क) दर्ता नं. ८७४, ८७३, ८७२ र ८७१ मिति २०५६।३।२४ मा वचतपत्र खरिद गरेको रु.४,००,०००।-
शीला पोखरेल (शर्मा): काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ९ कि.नं. १०९ र ३५४ को जम्मा क्षेत्रफल ०-६-१-२ रोपनी जग्गा मिति २०५६।५।२५ मभा खरिद गरेको रु.९,८४,३७५।- मूल्य वरावरको जग्गामध्ये स्रोत खुलेको रु.१,३४,०००।-
शीला पोखरेल (शर्मा): मिति २०५७।२।३१ मा RBP नं.०००३७३, ०००३७४, ०००३७५, ०००३७६, ०००३७७ को राष्ट्रिय वचतपत्र २०६२ (ख) खरिद गर्दाको रु.५ लाखमध्ये स्रोत खुलेको रु.१,७१,०००।-
युवराज शर्मा: मिति २०५७।९।२५ मा Hospital for Advance Medicine and Surgery Pvt. Ltd. को शेयर खरिद गरेको रु.५ लाख मध्ये स्रोत खुलेको रु.१,४३,०००।-
शीला पोखरेल (शर्मा): Kathmandu Institute of Technology Pvt. Ltd. को मिति २०५७।२।२१ मा रु. २ लाखको शेयर खरिद गरेको मध्ये स्रोत खुलेको रु.४०,०००।-

युवराज शर्मा: मिति २०५८।३।१५ मा Hospital for Advance Medicine and Surgery Pvt. Ltd. को शेयर खरिद गरेको रु.५ लाखमध्ये स्रोत खुलेको ... रु.७६,०००।-

शीला पोखरेल (शर्मा): Kathmandu Institute of Technology Pvt. Ltd. को मिति २०५८ मा रु.६ हजारको शेयर खरिद गरेको रु.६०,०००।-

शीला पोखरेल (शर्मा): मिति २०५८।६।१ मा महिला सहकारी संस्था लि.को शेयर खरिद गरेको रु.२५,०००।-

शीला पोखरेल (शर्मा): मिति ०५।८।१९ मा काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा.वा.नं.९ कि.नं. ११५ र २८६ को जम्मा क्षेत्रफल ०-४-०-० रोपनी जग्गाथैली अङ्क रु. २ लाख राखी खरिद गरेको भए तापनि रु.६ लाखमा खरिद गरेको हुन सक्ने देखिएकोले सो जग्गा खरिद गर्दा स्रोत खुलेको रकम रु.१,२३,०००।-

युवराज शर्मा: मिति २०५८।१२।२० मा अनमोल क्याटरीङ्ग प्रा.लि. को १८ लाखको शेयर खरिद गरेको मध्ये स्रोत खुलेको जम्मा रकम रु.८५,०००।-

शीला पोखरेल (शर्मा): मिति २०५९ सालमा का.म.न.पा. वा.नं. ९ स्थित शीला पोखरेल शर्माको घर कम्पाउण्ड भित्र रु.२,२५,०४७।५६ मा गार्ड क्वाटर निर्माण गरेको उक्त रकममध्ये स्रोत खुलेको रकम रु.७६,०००।-

शीला पोखरेल (शर्मा): राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, विशालवजारस्थित खाता नं. ४१२६९ मा रहेको मौजदात ... रु.१३,६५।३९

शीला पोखरेल (शर्मा): नेपाल बैंक लि.सिटी अफिस नेपालगञ्जस्थित खाता नं. ५४९२ मा रहेको मौजदात रु.१३,६६९।३६

युवराज शर्मा: नेपाल बैंक लि.सिटी अफिस नेपालगञ्जस्थित खाता नं. ९१३४ मा रहेको मौजदात .. रु.५२,५२।८०

शीला पोखरेल (शर्मा): राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक नेपालगञ्जस्थित खाता नं. ६०७९ मा रहेको मौजदात रु.२९,०८।४८९

शीला पोखरेल (शर्मा): कृषि विकास बैंक, नेपालगञ्जस्थित खाता नं. ०७०३७२ मा रहेको मौजदात .. रु.१३,३०९।३४

शीला पोखरेल (शर्मा): नेपाल बैंक लिमिटेड डिल्लीवजारस्थित खाता नं. ०२५४६५० मा रहेको मौजदात .. रु.७,९५।६०

युवराज शर्मा: नेपाल बैंक लिमिटेड डिल्लीवजारस्थित खाता नं. ०१९१५० मा रहेको मौजदात ... रु.११,९२९।६६

युवराज शर्मा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक नारायणपुरस्थित खाता नं. ५६३ मा रहेको मौजदात रु.२,३६९।७३

शीला पोखरेल (शर्मा): युवराज शर्मा, प्रतीक पोखरेल बैंक अफ काठमाडौं लि.मा शेयर लगानी गरेको रकम लगानी र लाभांश शेयर समेतको रु.३,९००।-

युवराज शर्मा: नविल बैंक लि.,कान्तिपथ स्थित लकर नं. २१६ वाट वरामद भएका सुन, सुनको गहना र जवाहरातहरू रु.५,८५,८९।७६०

युवराज शर्मा: एन्आइ.डि.सी. क्यापिटल मार्केटमा १० किता शेयर लगानी गरेको रकम रु.१,०००।-

प्रशान्त पोखरेल: नेपाल विकास बैंक लि.को १० किता शेयरमा लगानी गरेको रु.१,०००।-

३९,२८,५०९।७९

माथि उल्लिखित सम्पत्तिहरू मध्ये क्र.सं. १४, १६, २६, २८ र २९ मा उल्लिखित रु.१,१५,९००।- मूल्य वरावरको सम्पत्ति प्रतिवादीको नियन्त्रणमा रहेको र क्र.सं. २६ मा उल्लिखित रु.५,८५,८९।७६० मूल्य वरावरको भौतिक सम्पत्ति सम्मानीत अदालतमा पेश गरेको र सो तालिकामा उल्लिखित अन्य रु.३२,२६,७९।२।१९ मूल्य वरावरको सम्पत्ति आयोगको आदेशवाट रोक्का रहेको ।

आरोपपत्रको तालिका नं. ९ क्र.सं. १ मा उल्लिखित प्रतिवादीको नाममा दर्ता भएको काठमाडौं जिल्ला खड्का भद्रकाली गा.वि.स. वडा नं. ६(क) कि.नं. ३२८ क्षेत्रफल १-०-०-० रोपनी जग्गा मिति २०४३।५।२९ मा को रु.७५,०००।- थैली अङ्क उल्लेख गरी खरिद गरेको देखिएको छ । उक्त जग्गा अंशबण्डा गर्दाको अवस्थामा ०-६-०-० रोपनी जग्गा प्रतिवादीले प्राप्त गरेको उक्त जग्गा खरिद गर्दा प्रतिवादीले सो लिखतबमोजिमको मूल्य र अंशबण्डावाट प्राप्त जग्गाको आधारमा हुने समानुपातिक रु.२८,१२५।- रकम प्रतिवादीले सो जग्गा खरिद गर्दा लगानी गरेको हुन सक्ने देखिन्छ । (उक्त जग्गा खरिद गर्दाको समयमा प्रतिवादी सगोलमा रहेको) उक्त जग्गा खरिद गर्दाको स्रोतको

विषयमा हेर्दा प्रतिवादीको मिति २०३६ सालदेखि जग्गा खरिद गर्दाको समयसम्म प्राप्त गरेको तलव भत्ताको वचत रकम (तलव भत्ता शत प्रतिशत वचत गरेको अनुमानको आधारमा) वाट खरिद गरेको हुन सक्ने स्थिति देखिएको छ। सो १ रोपनी जग्गा मध्ये अंशबण्डा हुँदा निजको भागमा कि.नं.५५८ कायम भई ०-६-०-० रोपनी जग्गा प्राप्त हुन आएवाट सो जग्गा सगोलको सम्पत्तिवाट समेत खरिद गरेको हुन सक्ने देखिन्छ। अतः हालको मूल्याङ्कनवाट देखिएको रु.२,६२,५००/- को उक्त सम्पत्तिलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन।

क्र.सं.२ मा उल्लिखित जिल्ला बाँके, नेपालगञ्ज नगरपालिका वा.नं. ७ (क) कि.नं.३५५ क्षेत्रफल ०-१-० को जग्गा प्रतिवादी युवराज शर्माले आफ्नो नाममा मिति २०४४।३।३ मा लिखत बमोजिम रु.१०,०००/- थैली अङ्क उल्लेख गरी सगोलमा रहदा खरिद गरेको, अंशबण्डा गर्दाको अवस्थामा ०-०-६ विगाहा जग्गा प्राप्त गरेको हुँदा उक्त जग्गा खरिद गर्दा प्रतिवादीले सो लिखतबमोजिमको मूल्य र प्राप्त गरेको जग्गाको आधारमा समानुपातिक रूपमा हुने रु.३,०००/- जग्गा खरिद गर्दा निजले उपभोग गरेको हुन सक्ने देखिएको छ। उक्त सम्पूर्ण जग्गा खरिद गर्दा सगोलका परिवारका अन्य अंशियारहरूको रकम समेतको आयवाट सो जग्गा खरिद गरेको हुन सक्ने अवस्था रहेको छ।

सो जग्गा खरिद गर्दाको समयमा प्रतिवादी तर्फवाट लगानी गरेको स्रोतको विषयमा हेर्दा प्रतिवादीको २०४३ भाद्रदेखि २०४४ जेठसम्मको तलव, भत्ताबापत प्राप्त गरेको रकमको वचतवाट खरिद गरेको हुन सक्ने देखिएको छ। सम्पत्ति अंशबण्डा हुँदा ०-१-० विगाहा जग्गामध्ये प्रतिवादीको नाममा ०-०-६ विगाहा जग्गा अंश भागमा परेको देखिन्छ। अतः उक्त जग्गाको हालको मूल्याङ्कन बमोजिम कायम हुन आएको रु.७२,०००/- मूल्य वरावरको सो सम्पत्तिलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन।

क्र.सं. ३ मा उल्लिखित जिल्ला बाँके, नेपालगञ्ज नगरपालिका वडा नं. १(ख) कि.नं. ६४८ क्षेत्रफल ०-१-१२.५ विगाहा जग्गा प्रतिवादीले आफ्नी श्रीमती शीला पोखरेल(शर्मा) का नाममा मिति २०४८।४।१९ मा लिखतबमोजिम रु.८१,२५०/- थैली अङ्क उल्लेख गरी खरिद गरेको देखिएको छ। जिल्ला बाँके नेपालगञ्ज नगरपालिका वार्ड नं. ८ मा पर्ने क्षेत्रफल ०-०-१९-५ र ०-०-०-६.७५ विगाहा जग्गा प्रतिवादीले मिति ०४६।२।३ मा विक्री गरेको, ऐ.ऐ. मा पर्ने क्षेत्रफल ०-०-१० विगाहा जग्गा मिति २०४८।२।१ मा विक्री गरेको, ऐ.ऐ. को क्षेत्रफल ०-३-२.५ विगाहा जग्गा २०४८।२।९ मा विक्रीगरेको र २०४७ सालको खेतीको आय समेतवाट सो जग्गा खरिद गरेको हुन सक्ने देखिन्छ। अतः हालको रु.४,०६,२५०/- मूल्य वरावरको उक्त कि.नं. ६४८ जग्गालाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन।

क्र.सं. ४ मा उल्लिखित युवराज शर्माको नाममा दर्ता भएको जिल्ला दाङ, मानपुर गा.वि.स. वडा नं. १(क) कि.नं. २०९ क्षेत्रफल ०-३-१८ विगाहा जग्गा मिति २०५०।३।२२ मा लिखतबमोजिम रु.१४,०००/- मा खरिद गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीले विदेश भ्रमण, पारिश्रमिक, घरभाडा र कृषिको आयवाट प्राप्त मिश्रित स्रोत वाट नै चल अचल सम्पत्ति जोडेको भनी आयोग समक्षको वयान कथनमा उल्लेख गरेको छ। प्रतिवादी २०४८ मार्गमा विदेश भ्रमण गर्दा स्पेन्सर गर्ने संस्थावाट अमेरिकी डलर १००० प्राप्त गरेको कुरा निजको नाममा जारी भएको राहदानीवाट देखिन्छ। प्राप्त गरेको उक्त रकमको वढीमा ७० प्रतिशतसम्म वचत हुन सक्ने रकम मध्येवाट सो जग्गा खरिद गरेको हुन सक्ने देखिएकोछ। अतः रु.७८,०००/- मूल्य वरावरको सो सम्पत्तिलाई स्रोत खुलेको सम्पत्ति गणना गरी दावीमा लिइएको छैन।

क्र.सं. ५ मा उल्लिखित का.म.न.पा. वडा नं. ९ कि.नं.६१ र ३५५ को जग्गा क्षेत्रफल

०-६-१-२ रोपनी रु.९,८४,३७५।- मूल्य वरावरको जग्गा प्रतिवादीले मिति २०५१।६।३ को लिखतबमोजिम रु.६१,५२५।- थैली अङ्क उल्लेख गरी खरिद गरेको देखिन्छ। जग्गा खरिद गर्दाको लिखतमा जग्गाको थैली अङ्क रु.६१,५२५।- लेखिएको देखिन्छ। सो थैली अङ्क जग्गाको वास्तविक मूल्य नभई रजिष्ट्रेशन पारीत गर्दा तिर्नुपर्ने दस्तूरको प्रयोजनको लागि सम्म उल्लेख गरेको भन्ने प्रष्टै छ। उक्त जग्गाको पारीत लिखतमा हालै देखिको वकस उल्लेख भएतापनि निजले सो जग्गा वकसवाट प्राप्त गर्ने आधार, कारण र सम्बन्ध पनि नदेखिएको र प्रतिवादीले उक्त जग्गा खरिद गरी प्राप्त गरेको भनी जिकीर लिएको देखिएवाट सो जग्गा खरिद गर्दा प्रतिवादीले न्यूनतम रु.९,८४,०००।- रकम खर्च गरी जग्गा खरिद गरेको हुनसक्ने अवस्था देखिन्छ।

तसर्थ, सो जग्गाको अवस्थिति, पूर्वाधार तथा गौशाला क्षेत्रको सामिप्यमा रहेको आधार समेतमा हेर्दा उक्त मूल्यमा सो जग्गा सो समयमा खरिद हुन नसकिने देखिएको हुँदा प्रतिवादीले न्यूनतम रूपमा हालको मूल्यबमोजिमको रकम खर्च गरी जग्गा खरिद गरेको हुन सक्ने भएकोले हालको मूल्यलाई नै खरिद मूल्य रु.९,८४,३७५।- कायम गरिएको छ। उक्त जग्गा खरिद गर्दाको स्रोतको विषयमा प्रतिवादीले खेतीपातिको आय, तलव, भत्ताको वचत रकम घरभाडा आदिको मिश्रित आयवाट खरिद गरेको भनी जिकीर लिएको देखिएको छ।

प्रतिवादीले लिएको जिकीरतर्फ हेर्दा २०४८, २०४९ दर २०५० सालको खेतीको आयवाट हुन सक्ने वचत रकम, २०४४ आषाढदेखि उक्त जग्गा खरिद गर्दाको समय २०५१ भाद्रसम्म प्राप्त गरेको तलव भत्तावाट वचत गरेको रकम मिति २०४८।४।९ मा जिल्ला बाँके नेपालगञ्ज न.पा. वडा नं. ८ मा पर्ने ०-०-१८ विगाहा जग्गा विक्री गर्दा प्राप्त गरेको आम्दानी रकम र २०४९।१।१० मा विदेश भ्रमण गर्दा स्पान्सर गर्ने संस्थावाट प्राप्त ११००

अमेरिकी डलरमध्ये ७० प्रतिशत वचत गरेको हुन सक्ने रकम समेतको हिसाव गर्दा कूल रु.४,२८,५१९।७० रकमको स्रोत खुलेको देखिन्छ। प्रतिवादीको काठमाडौं शहरीक्षेत्रमा घरवास योग्य घडेरी सो अधि नभएको र त्यस्तो घडेरी सर-सापट, ऋण सापटी लिई खरिद गरेको हुन सक्ने देखिन्छ। अतः रु.९,८४,३७५।- मूल्य वरावरको उक्त सम्पत्तिलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन।

क्र.सं. ६ मा उल्लिखित दाङ जिल्ला मानपुर गा.वि.स. वडा नं. १(क) कि.नं. ३९१ क्षेत्रफल ०-२-१७ विगाहा रु.५७,०००।- मूल्य वरावरको जग्गा प्रतिवादीले मिति २०५४।१।९ मा लिखतबमोजिम रु.४२,०००।- थैली अङ्क उल्लेख गरी खरिद गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीले जिकीर लिए बमोजिम २०५२।१।२ मा जिल्ला बाँके रभेना गा.वि.स. वडा नं. १(ग) कि.नं. १७९ क्षेत्रफल ०-६-१०.५ विगाहा जग्गा विक्री गरेको देखिएकोले सो रकम र २०५१ सालको कृषिको आयवाट वचत भएको रकम मध्येवाट सो जग्गा खरिद गरेको हुन सक्ने देखिएकोले हाल रु.५७,०००।- पर्ने उक्त सम्पत्तिलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन।

क्र.सं. ७ मा उल्लिखित मिति २०५६।३।२४ मा प्रतिवादीकी श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) को नाउँमा द.नं ८७१, ८७३ र ८७४, २०६४ (क) को जम्मा रु. ४ लाखको राष्ट्रिय वचतपत्र खरिद गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीले स्रोतको विषयमा लिएको जिकीरतर्फ हेर्दा निजको वयानबमोजिम सो वचतपत्र २०५४ र २०५५ सालको खेतीको आम्दानी, २०५५।५।२४ र २०५६।३।४ मा स्पान्सर गर्ने संस्थावाट प्राप्त गरेको जम्मा ३४०० अमेरिकी डलर विदेश भ्रमण गर्दा ७० प्रतिशतसम्म वचत हुन सक्ने रकम, २०५४ वैशाखदेखि २०५६ जेष्ठसम्मको नेपालगञ्जस्थित पैतृक घरको भाडा रकम र सो अवधिको पारिश्रमिक समेतवाट वचत हुने रकमवाट खरिद गरेको हुन सक्ने भएकोले उक्त रु.४ लाखको

राष्ट्रिय वचतपत्रलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिका रूपमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन ।

क्र.सं. ८ मा उल्लिखित काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ९ कि.नं. १०१ र ३५४ जम्मा क्षेत्रफल ०-६-२-१ को जग्गा मिति २०५६।२।२५ मा जग्गा खरिद गर्दाको लिखतमा थैली अङ्क रु.१,६४,२००।- उल्लेख गरी खरिद गरेको देखिन्छ । सो जग्गा खरिद गर्दा प्रतिवादीले न्यूनतम रु.९,८४,०००।- रकम खर्च गरी जग्गा खरिद गरेको हुन सक्ने अवस्था जग्गा रहेको स्थानमा भएका भौतिक पूर्वाधारहरूको उपलब्धता र जग्गाको परिमाण समेतले पुष्टि गर्दछ । सो कुराको पुष्टि हाल कायम भई आएको मूल्याङ्कित अङ्कले समेत समर्थन गरेको देखिएको छ । सो जग्गा खरिदको स्रोत तर्फ हेर्दा प्रतिवादीको विदेश भ्रमण, तलब भत्ता, घरभाडा र २०५५ सालसम्मको खेतीवाट वचत हुनसक्ने अधिकतम रु.१,३४,०००।- मात्र देखिएकोले सो जग्गा खरिद गरेको कुल रकम ९,८४,३७५।- मध्ये १,३४,०००।- लाई मात्र स्रोत खुलेको सम्पत्तिका रूपमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन ।

क्र.सं.९ मा उल्लिखित RBP नं. ००३७३ देखि ०००३७७ सम्मको जम्मा रु.५ लाखको राष्ट्रिय वचतपत्र २०६२ (ख) मिति २०५७।२।३१ मा प्रतिवादीकी श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) को नाममा खरिद गरेको देखिएको छ । सो वचतपत्र खरिद गर्दाको स्रोतका सम्बन्धमा प्रतिवादीले स्पष्ट रूपमा आयोग समक्षको वयानमा खुलाउन सकेको देखिँदैन । रु.५ लाखको रकमको वचतपत्र खरिद गर्दाको स्रोत प्रतिवादीले स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्न नसकेतापनि २०५६ असारहदेखि २०५७ वैशाखसम्मको निजको पारिश्रमिक सोही अवधिको नेपालगञ्जस्थित प्रतिवादीको नामको पैतृक घरको भाडा र २०५६ सालको कृषिको आमदानी समेतको अधिकतम जम्मा रु.१,७१,०००।- को मात्र स्रोत खुलको देखिएको छ । अतः उक्त रु. ५ लाखको राष्ट्रिय

वचतपत्रमध्ये रु.१,७१,०००।- रकमलाई मात्र स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन ।

क्र.सं. १० मा उल्लेख भएबमोजिम मिति २०५७।१।२५ मा प्रतिवादी युवराज शर्माका नाउंमा Hospital for Advance Medicine and Surgery Pvt. Ltd. को रु.५ लाखको शेयर खरिद गरेको देखिएको छ । उक्त कम्पनीको शेयर प्रतिवादीले मिति २०५७।१।२५ देखि २०५८।३।१५ सम्म ५ पटक गरी रु.२० लाखको शेयर गरेको देखिन्छ । उक्त शेयर रकमको स्रोतको विषयमा प्रतिवादीले सो शेयर आफूले छुट्टी भिन्न भई वसेका भाइका रकमले निजका लागि आफ्नो नाममा शेयर खरिद गरेको भनी जिकीर लिएको देखिन्छ । यसरी प्रतिवादीले आफूले गरेको कसूरवाट वचन तथा आफ्नो वैध स्रोतहरू वढाउन भूठा र काल्पनिक कुरा वयान कथनमा उल्लेख गरेतापनि रु.५ लाखको शेयर खरिद गर्दाको समयमा प्रतिवादीसंग २०५७ जेष्ठदेखि ऐ.मंसिरसम्मको निज प्रतिवादीको नेपालगञ्जस्थित घरको भाडा, ऐ. अवधिको निजको पारिश्रमिक (शतप्रतिशत वचत गरेको अनुमानको आधारमा) र २०५७ सालको कृषि आय समेतवाट प्राप्त गरेको रकम मध्येवाट अधिकतम रु.१,४३,०००।- रकम मात्र वचतमा रहेको देखिएको छ । तसर्थ उक्त रकम सो कम्पनीको उक्त शेयरमा लगानी गरेको हुन सक्ने देखिएकोले २०५७।१।२५ मा खरिद गरेको रु.५ लाखको उक्त शेयरमध्ये स्रोत खुलेको रु.१,४३,०००।-को शेयरलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन ।

क्र.सं. ११ मा उल्लेख भएबमोजिम प्रतिवादी युवराज शर्माकी श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) का नाममा मिति २०५७।१।२।१ मा Kathmandu Institute of Technology Pvt. Ltd. को रु. २ लाखको शेयर खरिद गरेको देखिएको छ । सो शेयर खरिद गर्दाको आमदानीको स्रोततर्फ हेर्दा प्रतिवादीको भाइ नाता पर्ने भनिएका अनन्त शर्माले

संयुक्त राज्य अमेरिकावाट पठाएको रु.२१ लाखमध्ये रु. ५ लाखको शेयर खरिद गरेको भनी जिकीर लिएको देखिन्छ। सो जिकीरमा विश्वासयोग्य आधार देखिएन।

प्रतिवादीले लिएको जिकीरबमोजिम २०५७ पौषदेखि ऐ. फागुनसम्मको पारिश्रमिक र सोही अवधिको घरभाडा वाहेक सो अवधिमा अन्य कुनै आय प्राप्त भएको देखिदैन। प्रतिवादीको २०५७ पुसदेखि ऐ.फागुनसम्मको पारिश्रमिक र घरभाडा आम्दानीवाट अधिकतम रु.४०,०००/- रकम वचतमा रहेको देखिएको छ। उक्त रकम सो कम्पनीको शेयर खरिदमा लगाएको हुनसक्ने देखिएकोले खरिद गरेको रु. २ लाखको उक्त शेयर मध्ये सो रु.४०,०००/- को शेयरलाई मात्र स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन।

क्र.सं. १२ मा उल्लेख भएबमोजिम मिति ०५दा३१५ मा प्रतिवादी Hospital for Advance Medicine and Surgery Pvt. Ltd. को रु. ५ लाखको शेयर खरिद गरेको देखिन्छ। सो शेयर नजिकका भाइ नाता पर्ने कुमार पोखरेलको लागि उक्त प्रा.लि. को शेयर खरिद गर्न कुमार पोखरेलकी आमा वालिका देवीले प्रतिवादीलाई रु.५ लाख विभिन्न मितिमा दिएको भनी आयोग समक्षको वयानमा उल्लेख गरेको देखिन्छ। तर कुन कुन मितिमा र के कति रकम निज वालिका देवीले दिएको भन्ने सम्बन्धमा कुनै कागज प्रमाण पेश गर्न नसकेकोले सो भनाइ विश्वासयोग्य छैन। यद्यपि उक्त शेयर खरिदको स्रोततर्फ हेर्दा निज प्रतिवादीले विदेश भ्रमण गर्दा स्पान्सर गर्ने संस्थावाट मिति २०५८११२८ मा अमेरिकी डलर ६८० प्राप्त गरेको देखिएकोमा सो रकमको अधिकतम ७० प्रतिशत सम्म वचत गरेको हुन सक्ने देखिएकोले सो वचत रकम, २०५७ चैत्रदेखि २०५८ जेठसम्मको पारिश्रमिक र सोही अवधिको प्रतिवादीको नाममा रहेको नेपालगञ्जस्थित पुख्र्यौली घरको भाडा समेतवाट वचत गरेको हुनसक्ने अधिकतम रु.७६,०००/- समेत खर्च गरी उक्त

शेयर खरिद गरेको हुन सक्ने देखिएकोले मिति २०५८३१५ मा खरिद गरेको रु.५ लाखको उक्त शेयरमध्ये रु.७६,०००/- को शेयरलाई मात्र स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन।

क्र.सं. १३ मा उल्लेख भएबमोजिम मिति २०५८३३३० मा प्रतिवादीकी श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) को नाममा Kathmandu Institute of Technology Pvt. Ltd. को रु.६० हजारको शेयर खरिद गरेको देखिएको छ। सो शेयर खरिद गर्दाको स्रोत तर्फ हेर्दा निज शीला पोखरेलले सो Kathmandu Institute of Technology Pvt. Ltd. मा काम गरे बापत प्राप्त पारिश्रमिकलाई शेयरमा परिणत गरेको देखिएकोले सो सम्पत्तिलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन।

क्र.सं. १४ मा उल्लेख भएबमोजिम मिति ०५दा६१९ मा प्रतिवादीकी श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) को नाममा महिला सहकारी संस्था लि. को रु.२५,०००/- को शेयर खरिद गरेको देखिएको छ। सो शेयर खरिदको स्रोत तर्फ हेर्दा निज प्रतिवादी युवराज शर्माले विदेश भ्रमणमा जाँदा मिति २०५८३३२२ मा स्पान्सर गर्ने संस्थावाट ६१० अमेरिकी डलर प्राप्त गरेको देखिएकोमा सो रकमको ७० प्रतिशतसम्म वचत भएको हुन सक्ने देखिएको छ। यसरी उक्त वैध आम्दानीवाट रकम वचत गरेको समय र शेयर खरिद गरेको समयको सामीप्यताको आधारमा सो वचत रकमवाटै उक्त शेयर खरिद गरेको हुन सक्ने देखिएकोले रु.२५,०००/- को उक्त शेयरलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन।

क्र.सं.१५ मा उल्लेख भएबमोजिम मिति ०५दा८१८ मा प्रतिवादीकी श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) को नाममा काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा. वडा नं. ९ कि.नं.११५ र २६८ जम्मा क्षेत्रफल ०-४-०-० रोपनी रु. ६ लाख मूल्य वरावरको जग्गा लिखतमा रु. २३ लाख थैली अङ्क उल्लेख गरी खरिद गरेको देखिएको छ। सो जग्गा थैली अङ्क उल्लेख

गरिएको रकममा खरिद विक्री हुन सक्ने नदेखिएकोले हालको मूल्य न्यूनतम रु. ६ लाख रकम खर्च गरी प्रतिवादीले सो जग्गा खरिद गरेको हुन सक्ने देखिएकोले उक्त रु. ६ लाखलाई नै खरिद मूल्य कायम गरिएको छ ।

उक्त जग्गा खरिदको स्रोत तर्फ हेर्दा २०५८ जेष्ठसम्मको आम्दानीवाट क्र.सं. १४ सम्मको सम्पत्ति खरिद गरेकोले २०५८ असारदेखि ऐ. कात्तिकसम्मको पारिश्रमिक, ऐ. अवधिको प्रतिवादीको नामको नेपालगञ्जस्थित पैतृक घरको भाडा र २०५८ सालको कृषि आयको वचतवाट समेत जम्मा रु.१,२३,०००/- मात्र वचत हुनसक्ने देखिएकोले रु. ६ लाखमा खरिद गरिएको उक्त जग्गाको रु.१,२३,०००/- को मात्र स्रोत खुलेकोले रु.६ लाखमध्ये रु.१,२३,०००/- रकमलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन ।

क्र.सं. १६ मा उल्लेख भएबमोजिम प्रतिवादीले अनमोल क्याटरिङ्ग प्रा.लि. को रु.१८ लाखको शेयर खरिद गरेको व्यहोरा मिति २०५९।६।१ मा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ५० को उपदफा (१) को प्रयोजनको लागि श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयमा पेश गरेको देखिन्छ । त्यस्तै गरी मिति २०५९।३।१० मा श्री सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगमा सम्पत्ति विवरण स्वघोषित रूपमा पेश गर्दा पनि निज प्रतिवादीले मिति २०५८।१२।२० मा उक्त प्रा.लि. को रु.१८ लाखको शेयर खरिद गरेको व्यहोरा आफैले खुलाई दिएको देखिन्छ । निज २०५८।११।१६ मा विदेश जाँदा ८५० अमेरीकी डलरमध्ये ७० प्रतिशत वचत हुनसक्ने रकम, २०५८ मंसिरदेखि फागुनसम्मको तलबभत्ता र पैतृक घरभाडावाट अधिकतम ८५००० वचत हुनसक्ने देखिदा त्यतिसम्म स्रोत खुलेको सम्पत्ति गणनागरी दावीमा लिइएको छैन ।

क्र.सं. १७ मा उल्लेख भएबमोजिम काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं. ९ स्थित

प्रतिवादीको श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) को नाममा भएको घर कम्पाउण्डमा २०५९ सालमा रु.२,२५,०४७।५६ खर्च गरी गार्ड क्वाटर निर्माण गरेको देखिन्छ । सो अवधिमा निज प्रतिवादीसंग २०५८ चैत्र र वैशाखको पैतृक घरको भाडा रकम, ऐ.अवधिको तलब र २०५९ सालको खेतीबापत प्राप्त हुने आम्दानीवाट अधिकतम रु.७६,०००/- मात्र वचत हुनसक्ने देखिएको छ । अतः गार्ड क्वाटर निर्माण गर्दा खर्च भएको रु.२,२५,०४७।५६ रकममध्ये वचत गरेको रु.७६,०००/- रकम गार्ड क्वाटर निर्माण गर्दा लगानी गरेको हुन सक्ने देखिएकोले रु.७६,०००/- रकमलाई मात्र स्रोत खुलेको रकममा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन ।

क्र.सं.१८ देखि २५ सम्म उल्लेख भएबमोजिम शीला पोखरेल (शर्मा) का नाममा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक विशालवजारस्थित खाता नं. ४१२६९ मा रु.१३,६५४।३९, नेपाल बैंक लिमिटेड सिटी अफिस नेपालगञ्जस्थित खाता नं. ५४९२ मा १३,६६१।३६, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक नेपालगञ्जस्थित खाता नं. ६०९७ मा २९,०८४।८१, कृषि विकास बैंक नेपालगञ्जस्थित खाता नं. ०७०३७२ मा रु.१३,३०१।३४ र नेपाल बैंक लिमिटेड डिल्लीवजारस्थित खाता नं. ०२५४६५० मा रु.७,९५९।६० गरी जम्मा रु.७७,६६१।५० प्रतिवादीकी श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) का नाममा बैंक मौजदात रहेको देखिन्छ ।

त्यसैगरी प्रतिवादी युवराज शर्माको नाममा नेपाल बैंक लिमिटेड सिटी अफिस नेपालगञ्जस्थित खाता नं. ९१४३ मा रु.५२,५२२।८०, नेपाल बैंक लिमिटेड डिल्लीवजारस्थित खाता नं. ०१९११५० मा रु.११,१२१।१६, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक नारायणपुरस्थित खाता नं. ५६३ मा रु.२,३६१।७३ गरी जम्मा रु.६६,००५।६९ प्रतिवादी युवराज शर्माका नाममा बैंक मौजदात रहेको देखिन्छ । ती बैंक खाताको कारोवार रहेवाट उक्त रकमहरू स्वाभाविक आम्दानीवाट वचत गरेको हुनसक्ने देखिएकोले उक्त रु.१,४३,६६७।१९ को बैंक

मौजदातलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन ।

क्र.सं.२६, २८ र २९ मा उल्लेख भएबमोजिम प्रतिवादी युवराज शर्मा निजकी श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) र छोरा प्रतीक पोखरेलका नाममा बैंक अफ काठमाडौं लिमिटेडमा रु.३,९००/- शेयरलगानी गरेको (लाभांश शेयर समेत) गरेको देखिएको छ, त्यस्तैगरी प्रतिवादी युवराज शर्माका नाममा एन.आई.डि.सी. क्यापिटलमार्केटको रु.१,०००/- को र प्रतिवादीका छोरा प्रशान्न पोखरेलका नाममा नेपाल विकास बैंक लिमिटेडको रु.१,०००/- गरी जम्मा रु.५,९००/- को शेयर खरिद गरेको देखिएको छ । उक्त शेयरहरू स्वाभाविक परिमाणको रहेकोले ती शेयरहरू तलव भत्ता, घरभाडा आदिवाट वचत भएको रकमवाट खरिद गरेको हुनसक्ने भएकोले सो शेयरहरूलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छैन ।

क्र.सं.२७ मा उल्लेख भएबमोजिम प्रतिवादी युवराज शर्माको नाममा भएको नविल बैंक लिमिटेड कान्तिपथस्थित लकर नं. २१६ वाट वरामद भएका सुनको गहना र जवाहरातहरूको जम्मा रु.५,८५,८१७६० को मूल्याङ्कन भई आएको छ । सो गर गहनाका स्रोतका सम्बन्धमा प्रतिवादीले पारिश्रमिक, घरभाडा, कृषि, विदेश भ्रमण आदिको मिश्रित स्रोतवाट खरिद गरेको भनी वयान कथनमा जिकीर लिएको देखिन्छ । प्रतिवादीले लिएको जिकीरतर्फ हेर्दा निजले विदेशमा तालिम सेमिनारमा सहभागी हुन जाने सिलसिलामा मिति २०४६।३।१२ मा अमेरिकी डलर ४००.००, २०४८।६।२० मा अमेरिकी डलर ४००.००, २०४९।१।१३ मा अमेरिकी डलर १०००.००, २०५३।८।२६ मा अमेरिकी डलर ७००.००, २०५४।२।२६ मा अमेरिकी डलर १४००.००, २०५५।५।२४ मा अमेरिकी डलर ७००.००, २०५८।९।१६ मा अमेरिकी डलर १०००.०० जम्मा ७,१००.०० अमेरिकी डलर पासपोर्ट सुविधाबापत डलर खरिद गरी सटही गरी विदेशमा तालिम सेमिनारमा भाग लिन गएको

देखिन्छ । सुन, सुनको गहना र जवाहरतको परिमाण तथा व्यावहारिकता समेतका आधारमा हेर्दा सो सम्पत्ति प्रतिवादीले एकै पटकमा खरिद गरेको नभई पटकपटकको आयस्रोतवाट खरिद गरेको हुनसक्ने देखिएको छ ।

प्रतिवादीले मिति २०४६।३।१२ देखि २०५५।२।२६ सम्म (८ पटक) पासपोर्ट सुविधाबापत अमेरिकी डलर ७१००.०० खरिद गरेको र उक्त डलर खरिद गर्दा नेपाल राष्ट्र बैंकवाट त्रैमासिक रूपमा प्रकाशित बुलेटिनमा उल्लिखित विनिमय दरबमोजिम हुने रु.३,६३,२८०/- रकम खर्च गरी डलर खरिद गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीले डलर खरिद गर्दा खर्च गरेको रकम रु.३,६३,२८०/- को स्रोतको विषयमा हेर्दा २०४४ सालदेखि २०५५ सालसम्मको प्राप्त तलव भत्ताको वचत रकम, (शतप्रतिशत वचत गरेको अनुमानको आधारमा २०४८ सालदेखि २०५४ सालसम्मको खेतीपाती समेतको मिश्रित आयवाट प्राप्त गरेको रकमको वचत भएको सम्पत्तिवाट खरिद गरेको जानकारी सम्बन्धित बैंकवाट प्राप्त भएको) गरेको हुनसक्ने आधार देखिएको छ । प्रतिवादीका उपर्युक्त स्रोत खुलेका आयवाट पासपोर्ट सुविधाबापतको डलर खरिद गरेको तथ्य पुष्टि भएको हुँदा उक्त नगद सम्पत्तिले पटकपटक गरी सुन, सुनका गहना तथा जवाहरत खरिद गरेको हुनसक्ने आधार स्थापित भएको हुँदा रु.३,६३,२८०/- रकम खर्च गरी खरिद गरेको उक्त सम्पत्तिको हालको वजार मूल्यबमोजिम हुन सक्ने रु. ५,८५,८१७६० वरावरको चल सम्पत्तिलाई स्रोत खुलेको सम्पत्ति गणना गरी दावीमा लिइएको छैन ।

प्रतिवादीको वयानबमोजिम छोरा प्रशान्न पोखरेललाई विगत २ वर्षदेखि (२०५८ र २०५९ सालभित्र) निजी खर्चमा निजी क्षेत्रले सञ्चालन गरेको नेपाल इन्जिनियरिङ कलेज भक्तपुर दुवाकोटमा दोस्रो वर्षमा अध्ययन गराइरहेको देखिएको छ । निजको वयानबमोजिम उक्त कलेजमा अध्ययन गराउँदा भर्ना शुल्क रु.१०,०००/- तथा मासिक

अध्ययन खर्च समेत रु.१०,०००।- नियमित खर्च लाग्ने गरेको भनी उल्लेख गरेवाट छोरामाको अध्ययन खर्च समेत गरी विगत २ वर्षको समयावधिमा मात्र निजको न्यूनतम रु.२,५०,०००।- खर्च भइसकेको स्थिति छ। प्रतिवादी छुट्टी भिन्न भएदेखि विगत २ वर्ष अधिसम्म मासिक रु.५,०००।- का दरले घर खर्च हुने गरेको भनी वयान कथनमा जिकीर लिएको देखिन्छ। निजले लिएको जिकीरबमोजिम छुट्टी भिन्न भएको समयदेखि विगत २ वर्षसम्मको ११ वर्षको अवधिमा न्यूनतम रु.६,६०,०००।- घर खर्च भईसकेको अवस्था छ। यसरी जम्मा रु.९,१०,०००।- रकम प्रतिवादीको वयानबमोजिम खर्च भइसकेको छ। उक्त घर व्यवहार तथा अध्ययनमा खर्च भइसकेको रकमको स्रोततर्फ हेर्दा प्रतिवादीले घर भाडा, तलव भत्ता, विदेश भ्रमण र कृषिको आय वाहेकको अन्य स्रोतहरूबाट आर्जन गरेको रकमबाट खर्च भएको हुन सक्ने भएकोले घर खर्च भएको उक्त रु.९,१०,०००।- रकम र सो रकम खर्च गर्न प्राप्त गरेका स्रोतहरूलाई प्रतिवादीले वयानमा जिकीर गरेको विषयवस्तुलाई विश्लेषण गर्ने प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरी अनुसन्धानको दायरा वाहिर राखिएको छ।

स्रोत नखुलेको सम्पत्ति :

शीला पोखरेल (शर्मा): काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वार्ड नं. ९ कि.नं.६१ र ३५५ को जम्मा क्षेत्रफल ०-६-२-१ रोपनी जग्गामा रु.२८,२३,०७४।७७ खर्च गरी घर निर्माण गरेकोमा स्रोत खुलेको नदेखिएको सो रकमको समानुपातिक वृद्धिले हालको मूल्याङ्कनबमोजिम हुने ... रु.२९,५०,९९६।२२

शीला पोखरेल (शर्मा): मिति २०५६।१।२५ मा खरिद गरेको ऐ.ऐ. कि.नं. १०१ र ३५४ को जम्मा क्षेत्रफल ०-६-२-१ रोपनीको रु.९,८४,३७५।- मूल्य वरावरको जग्गामध्ये स्रोत नखुलेको जग्गाको मूल्य ... रु.८,५०,३७५।-

शीला पोखरेल (शर्मा): शीला पोखरेल (शर्मा) को नाममा मिति २०५७।२।३१ मा RBP नं. ल०००३७७ देखि ०००३७७

सम्मको रु.५ लाखको राष्ट्रिय वचतपत्र खरिद गरेको मध्ये स्रोत नखुलेको रु.३,२९,०००।-

शीला पोखरेल (शर्मा): मिति २०५७।३।६ मा श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) को नाममा Kathmandu Institute of Technology Pvt. Ltd. को शेयर खरिद गरेको रकम रु.३,१२,०००।-

युवराज शर्मा: मिति २०५७।४।३० मा बा३च ६१२२ नं.को SANTRO, GLS (DX2) गाडी खरिद गरेको रकम रु.१०,३०,०००।-

युवराज शर्मा: मिति २०५७।९।२५ मा Hospital for Advance Medicine and Surgery Pvt. Ltd. को खरिद गरेको रु.५ लाख शेयरमध्ये स्रोत नखुलेको रकम रु.३,५७,०००।-

युवराज शर्मा: मिति २०५७।११।२ मा Hospital for Advance Medicine and Surgery Pvt. Ltd. को शेयर खरिद गरेको रकम रु.५,००,०००।-

शीला पोखरेल (शर्मा): मिति २०५७।१२।१ मा Kathmandu Institute of Technology Pvt. Ltd. खरिद गरेको रु.२ लाखको शेयर मध्ये स्रोत नखुलेको रकम रु.१,६०,०००।-

युवराज शर्मा: मिति २०५७।१२।१७ मा Hospital for Advance Medicine and Surgery Pvt. Ltd. को शेयर खरिद गरेको रकम रु.४,००,०००।-

युवराज शर्मा: मिति २०५८।१।२९ मा Hospital for Advance Medicine and Surgery Pvt. Ltd. को शेयर खरिद गरेको रकम रु.१,००,०००।-

युवराज शर्मा: मिति २०५८।३।१५ मा Hospital for Advance Medicine and Surgery Pvt. Ltd. को रु.५ लाखको शेयरमध्ये स्रोत नखुलेको रकम रु.४,२४,०००।-

शीला पोखरेल (शर्मा): काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वा.नं. ९ कि.नं. ११५ र १६८ को जम्मा क्षेत्रफल ०-४-०-० को जग्गा मिति २०५८।८।१९ मा रु.६ लाख मूल्य वरावरको जग्गा मध्ये स्रोत नखुलेको रकम रु.४,७७,०००।-

युवराज शर्मा: अनमोल क्याटरिंग प्रा.लि. को मिति २०५८।१२।२० मा रु.१८ लाख शेयर खरिद गर्न लगानी गरेको रकममध्ये स्रोत नखुलेको रकम रु.१७,१५,०००।-

शीला पोखरेल (शर्मा): का.म.न.पा.वा.नं. ९ स्थित शीला पोखरेल शर्माको घर कम्पाउण्ड भित्र २०५९ सालमा गाई क्वाटर निर्माण

गर्दा रु.२,२५,०४७५६ खर्च गरेको रकममध्ये स्रोत नखुलेको रकम

रु.१,४९,०४७५६

शीला पोखरेल (शर्मा): कृषि विकास बैंक वत्तिसपुतलीस्थित शीला पोखरेल (शर्मा) को नामको खाता नं. २३१५८२ मा भएको बैंक मौजदात रकम

रु.१,७७,५२४।५२

युवराज शर्मा: नविल बैंक, कान्तिपथस्थित युवराज शर्माको नामको खाता नं. ०११००१३१०३६०१ मा भएको बैंक मौजदात

रु.१,३९,९८७।५४

शीला पोखरेल (शर्मा): र प्रशन्न पोखरेल: नविल बैंक, कान्तिपथस्थित शशीला पोखरेल (शर्मा) को नामको खाता नं. ०११००१३२९४८०१ मा भएको बैंक मौजदात रु.७३,३२१।०७ जम्मा रु.१,०१,४५,२५१।९१

माथिको तालिकामा उल्लेख भएको स्रोत नखुलेको सम्पत्तिहरू मध्ये क्र.सं. १३ मा उल्लिखित सम्पत्ति प्रतिवादीको नियन्त्रणमा रहेको र अन्य सम्पत्तिहरू आयोगको आदेशले रोक्का रहेको ।

तालिका नं. १० क्र.सं. १ मा उल्लिखित शीला पोखरेल (शर्मा) को नाममा दर्ता भएको का.म.न.पा. वडा नं. ९ कि.नं. ६१ र ३५५ को जम्मा क्षेत्रफल ०-६-२-१ रोपनी जग्गामा प्रतिवादीले रु.२९,५०,९९६।२२ मूल्य वरावरको आधुनिक घर निर्माण गरेको देखिएको छ । घर निर्माण गरिएको उक्त जग्गा मिति ०५१।६।३ मा प्रतिवादीले खरिद गरेको देखिन्छ । घर निर्माणको स्रोतको विषयमा प्रतिवादीले आफ्नो मिश्रित स्रोतको आयको वचत रकमबाट घर निर्माण गरेको भनी जिकीर लिएको देखिएको छ । प्रतिवादीले लिएको जिकीरतर्फ हेर्दा घर निर्माण गर्दाको समयसम्मको वैध आयस्रोतलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको क्र.सं.१ देखि ६ सम्मका सम्पत्तिहरू खरिद गर्दा उपयोग गरी सकेकोले सो समयमा प्रतिवादीसंग वैधानिक आयस्रोत वचत रहेको स्थिति देखिदैन ।

नेपाल सरकारले निर्धारण गरेको मापदण्डबमोजिम ०५४ सालको तत्कालीन स्वीकृत मूल्य २९,५०,९९६।२२ रहेको कुरा प्राविधिक मूल्याङ्कन प्रतिवेदनबाट देखिएको छ । आयोग समक्षको वयान

कथनमा उक्त घर निर्माण गर्न रु.१२,००,०००।- मात्र खर्च भएको भनी आफूले गरेको आर्थिक अपराधको कसूरबाट बच्न भूठा वयान दिई आयोगको अनुसन्धान कार्यमा समेत असहयोग गरेको देखिन्छ । अतः सो जग्गामा निर्माण गरको स्रोत खुल्न सक्ने स्पष्ट आधार र तथ्यहरू प्रतिवादीले स्थापित गर्न नसकेको र प्राप्त प्रमाण कागजातले पनि वैधानिक आर्जनको स्रोत पुष्टि नभएवाट रु.२९,५०,९९६।२२ मूल्य वरावरको उक्त सम्पत्तिलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ ।

क्र.सं. २ मा उल्लिखित का.म.न.पा. वार्ड नं. ९ कि.नं. १०१ र ३५४ जम्मा क्षेत्रफल ०-६-२-१ रोपनी रु.९,८४,३७५।- मूल्य वरावरको जग्गा प्रतिवादीले मिति २०५६।५।२५ मा लिखतबमोजिम रु.१,६४,२००।- थैली अङ्क राखी खरिद गरेको देखिएको छ । सो थैली अङ्क जग्गाको वास्तविक मूल्य नभई रजिष्ट्रेशन पारीत गर्दा तिर्नु पर्ने दस्तूरको प्रयोजनको लागि सम्म उल्लेख गरेको भन्ने प्रष्टै छ । गौशाला जस्तो एरियाको सामिप्यमा अवस्थित गाडी जाने कालोपत्रे वाटोको सुविधा भएको स्थानमा २०५६ साल ताका ०-६-२-१ रोपनी जग्गाको मूल्य लिखतमा उल्लेख भएबमोजिम हुन नसक्ने स्पष्टै छ । जग्गाको रजिष्ट्रेशन लिखतमा हालै देखिएको वकस उल्लेख गरेको देखिएतापनि निजले सो जग्गा वकस प्राप्त गर्ने आधार र कारण नदेखिएको र प्रतिवादीले उक्त जग्गा खरिद गरी प्राप्त गरेको भनी जिकीर लिएको देखिएवाट सो जग्गा खरिद गर्दा प्रतिवादीले न्यूनतम रु.९,८४,०००।- रकम खर्च गरी जग्गा खरिद गरेको हुन सक्ने अवस्था देखिन्छ । सो कुराको पुष्टि हाल कायम भई आएको मूल्याङ्कित अङ्कले समेत समर्थन गरेको देखिएको छ ।

प्रतिवादीले मिश्रित स्रोतहरूबाट मिति २०५६।३।२४ मा रु. ४ लाखको राष्ट्रिय वचतपत्र खरिद गरेको भनी जिकीर लिएको देखिएको र सो नगद सम्पत्तिलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समाविष्ट गरी गणना गरी सकिएको छ । तत्पश्चात प्रतिवादीसंग अधिकतम रु.१,३४,०००।- वचत हुन सक्ने देखिएकोले

स्रोत खुलेको सम्पत्तिको तालिकाको क्र.सं ८ मा समाविष्ट भई सकेकोले मिति २०५६।१।२५ मा खरिद गरेको माथि उल्लिखित रु.९,८४,०००।- मूल्यमध्ये रु.८,५०,०००।- भन्दा बढी रकमको वैधानिक स्रोतहरू वचत हुनसक्ने अवस्था देखिदैन । अतः रु.९,८४,३७५।- मूल्य वरावरको उक्त जग्गामध्ये ८,५०,३७५।- को सम्पत्तिलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ ।

राष्ट्रिय वचतपत्र नं. ०००३७३ देखि ०००३७७ सम्मको रु.५ लाखको वचतपत्र प्रतिवादीले मिति २०५७।३।३१ मा एकाघरको श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) को नाममा खरिद गरेको देखिएको छ । प्रतिवादीले जिकीर लिएको स्रोतको सम्बन्धमा प्रतिवादीले जिकीर गरेबमोजिमका मिश्रित स्रोतहरू तर्फ हेर्दा मिति २०५६ असारदेखि २०५७ वैशाखसम्मको पारिश्रमिक (तलव भत्ता १०० प्रतिशत वचत भएको अनुमानको आधारमा), सो अवधिको घरभाडा र २०५६ सालको खेतीको आम्दानीवाट वचत गरको रकम समेत जम्मा रु.१,७१,०००।- रकमको मात्र स्रोत खुल्न सक्ने आधार स्थापित भएको हुँदा सो वरावरको उक्त वचतपत्र (नगद सम्पत्ति) लाई स्रोत खुलको सम्पत्तिको तालिकाको क्र.सं. ९ मा समाविष्ट गरी सकिएकोले बाँकी हुन आउने रु.३,२९,०००।- मूल्य वरावरको वचतपत्र खरिद गरेको रकमको स्रोत खुल्न सक्ने स्थिति देखिएन । उक्त रु.५ लाखको वचतपत्रमध्ये रु. (३,२९,०००।- मूल्य वरावरको वचतपत्रको स्रोत नखुलेको हुँदा सो मूल्य वरावरको वचतपत्र (नगद सम्पत्ति) लाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ ।

क्र.सं.४ मा उल्लेख भएबमोजिम मिति ०५।७।३६ मा प्रतिवादीको एकाघरकी श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) का नाममा रु.३,१२,०००।- को Kathmandu Institute of Technology Pvt. Ltd. को शेयर खरिद गरेको देखिन्छ । सो शेयर खरिद गर्दाको स्रोतका सम्बन्धमा प्रतिवादीसंग सोधनी गर्दा प्रतिवादीका भाइ नाता पर्ने (सानीमाका छोरा)

अनन्त शर्माले अमेरिकावाट पठाएको रु.२१,००,०००।- मध्येवाट रु.५,००,०००।- को Kathmandu Institute of Technology Pvt. Ltd. को शेयर खरिद गरेको भनी आयोग समक्षको वयानमा प्रतिवादीले उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

सो शेयर खरिद गर्दाको स्रोततर्फ हेर्दा UNDP अन्तर्गत संयुक्त राज्य अमेरिकाको न्यूयोर्कमा कार्यरत तथा २०४७ सालदेखि छुट्टी भिन्न भएका निजको भाइ नातापर्ने अनन्त शर्माले विभिन्न मितिमा निज प्रतिवादीलाई लगानी गर्न रु.२१ लाख दिएको भनी आयोग समक्षको वयानमा जिकीर लिएको देखिन्छ । सोही व्यहोराको पत्र निज प्रतिवादीका भाई पर्ने भनिएका अनन्त शर्माले फ्याक्समार्फत् पठाएको देखिन्छ । प्रतिवादी तथा रकम पठाउने भनिएका अनन्त शर्माले कुन कुन मितिमा के कति रकम कुन कुन बैंकमार्फत रकम ट्रान्सफर गरी पठाएको हो सोको प्रमाण पेश गर्न सकेको देखिदैन भने अर्कातिर भाइ नाता पर्ने (सानीमाका छोरा) अनन्त शर्माले आफैँ शेयर खरिद गर्न सक्ने कानूनी हैसियत रहेको अवस्थामा ठूलो परिमाणको रकम निज प्रतिवादीलाई अनन्त शर्माको तर्फवाट शेयर खरिद गर्न दिएको भन्ने कुरा उक्त शेयर प्रतिवादीकी श्रीमतीको नाममा खरिद भएवाट समेत विश्वास गर्न सकिने आधार स्थापित हुन सकेन । प्रतिवादीले सो शेयर खरिद गर्दाको अवधिसम्मका वैधानिक स्रोतवाट वचत गरेको रकमले स्रोत खुलेको सम्पत्तिको तालिकाको क्र.सं. ९ सम्मको सम्पत्ति खरिद गर्न उपयोग गरेवाट उक्त सम्पत्ति स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समाविष्ट भइसकेको स्थिति रहेवाट उक्त शेयर खरिद गर्दाको समयमा प्रतिवादीसंग कुनै पनि वैधानिक स्रोतहरू वचतमा रहे भएको अवस्था छैन । अतः उक्त Kathmandu Institute of Technology Pvt. Ltd. मा लगानी गरेको शेयर रु.३,१२,०००।- रकमलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावी लिइएको छ ।

क्र.सं. ५ मा उल्लिखित वा.३ च.६१२२ नं. को HUNDAI SANTRO (DX2) को गाडी

प्रतिवादीले मिति ०५७४१२० मा रु.१०,३०,०००।- (विलबमोजिम) आफ्नै नाममा खरिद गरेको देखिएको छ। उक्त गाडी खरिद गर्दाको वैधानिक स्रोतहरूको विषयमा प्रतिवादीसँग सोधनी गर्दा आफ्नो मिश्रित आयबाट खरिद गरेको भनी वयान कथनमा जिकीर लिएको देखिन्छ। तत्कालीन समयमा प्रतिवादीसँग वैधानिक आयको जे जति रकम वचत थियो उक्त रकम स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा समाविष्ट भैसकेको अवस्था देखिएवाट रु.१०,३०,०००।- नगद सम्पत्ति खर्च गरी खरिद गरेको उक्त गाडीको स्रोत खुल्न सक्ने आधार तथा कारण स्थापित हुन सकेन। अतः रु.१०,३०,०००।- मूल्य वरावरको उक्त गाडीलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ।

प्रतिवादीले आफ्नै नाममा विभिन्न मितिमा Hospital for Advance Medicine and Surgery Pvt. Ltd. को रु.२० लाखको शेयर खरिद गरेको देखिन्छ। सो मध्ये रु.५ लाखको शेयर मिति २०५७११२५ मा खरिद गरेको देखिएको छ। सो शेयर खरिद गर्दाको स्रोत तर्फ हेर्दा UNDP अन्तर्गत संयुक्त राज्य अमेरिकाको न्यूयोर्कमा कार्यरत २०४७ सालदेखि छुट्टी भिन्न भएका निजको भाइ नाता पर्ने अनन्त शर्माले विभिन्न मितिमा निज प्रतिवादीलाई लगानी गर्न रु. २१ लाख दिएको भनी आयोग समक्षको वयानमा जिकीर लिएको देखिन्छ। सोही व्यहोराको पत्र निज प्रतिवादीको भाइ पर्ने अनन्त शर्माले फ्याक्स मार्फत पठाएको देखिन्छ। प्रतिवादी तथा रकम पठाउने भनिएका अनन्त शर्माले कुन कुन मितिमा के कति रकम कुन कुन बैंकमार्फत रकम ट्रान्सफर गरी पठाएको हो सोको प्रमाण पेश गर्न सकेको देखिदैन भने अर्कातिर भाइ नाता पर्ने (सानिमाका छोरा) अनन्त शर्माले आफै शेयर खरिद गर्न सक्ने कानूनी हैसियत रहेको अवस्थामा ठूलो परिमाणको रकम निजप्रतिवादीकोतर्फबाट शेयर खरिद गर्न दिएको भन्ने कुरा विश्वास गर्न सकिने आधार स्थापित हुन सकेन। उक्त शेयर खरिद गर्दाको अवधि २०५७ जेष्ठ देखि ऐ. मंसिरसम्मको

घरभाडा, ऐ. अवधिको तलव भत्ता र २०५७ सालको कृषिको आय समेतबाट अधिकतम रु.१,४३,०००।- को मात्र स्रोत खुलेको देखिएकोले सो वरावरको शेयर मूल्यलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी सकिएको हुँदा रु. ५ लाखमध्ये बाँकी रु.३,५७,०००।- को स्रोत खुल्न सकेको पाइएन। अतः रु. ५ लाख मध्ये रु. ३,५७,०००।- को उक्त शेयरलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ।

क्र.सं.७ मा उल्लेख भएअनुसार प्रतिवादीले आफ्नो नाममा मिति २०५७१११२ मा Hospital for Advance Medicine and Surgery Pvt. Ltd. को रु.५ लाखको शेयर खरिद गरेकोमा सो शेयर खरिद गर्दाको समयमा निज प्रतिवादीसँग कुनैपनि वैधानिक आम्दानी रकम वचत रहेको नदेखिएवाट उक्त शेयर खरिद गर्दाको स्रोत स्थापित हुन सकेन। अतः मिति २०५७१११२ मा खरिद गरेको रु. ५ लाखको उक्त शेयरलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ।

क्र.सं.८ मा उल्लेख भएअनुसार मिति २०५७१२११ मा प्रतिवादीको श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) को नाममा Kathmandu Institute of Technology Pvt Ltd. को रु.२ लाखको शेयर खरिद गरेको देखिन्छ। सो शेयर खरिद गर्दाको आम्दानीको स्रोतको विषयमा प्रतिवादीको भाइ नाता पर्ने भनिएका अनन्त शर्माले संयुक्त राज्य अमेरिकाबाट पठाएको रु. २१ लाखमध्ये रु. ५ लाखको Kathmandu Institute of Technology Pvt. Ltd. को अनन्त शर्माका लागि प्रतिवादीकी श्रीमतीको नाममा शेयर खरिद गरेको भनी जिकीर लिएको देखिन्छ। भाइनाता पर्ने (सानिआमाका छोरा) अनन्त शर्माले कुन कुन मितिमा कुन कुन बैंकमार्फत के कति रकम पठाएको भन्ने प्रमाण कागज पेश गर्न सकेको देखिदैन। यद्यपि सो अवधि २०५७ पुसदेखि ऐ. फागुनसम्मको तलव भत्ता, ऐ. अवधिको घरभाडा गरी जम्मा रु.४०,०००।- को स्रोत खुल्न आएकोले बाँकी हुन आएको रु.१,६०,०००।- मूल्य वरावरको

उक्त शेयरलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावी लिइएको छ ।

क्र.सं. ९ र १० मा उल्लेख भएअनुसार प्रतिवादी युवराज शर्माले आफ्नै नाममा मिति २०५७।२।१७ र २०५८।१।२१ मा क्रमशः रु.४ लाख र रु.१ लाख गरी रु. ५ लाखको Hospital for Advance Medicine and Surgery Pvt. Ltd. को शेयर खरिद गरेको देखिन्छ । नभएको कारोवारलाई भए गरेको भनी भाइ नातापने अनन्त शर्मावाट सो प्रा.लि.को शेयर खरिद गर्न रु.२१ लाख प्रतिवादीले पाएको छ भन्ने जिकीर कसूरवाट वच्ने प्रयत्नस्वरूप माध्यम बनाएको आधार स्थापित भइसकेको छ । सो अवधि (२०५७।२।१७ र २०५८।१।२१ भन्दा अगाडि) सम्ममा निज प्रतिवादीको वैधानिक आम्दानीको स्रोतवाट स्रोत खुलेको सम्पत्ति खरिद गर्न उपयोग गरेको देखिएको छ । तसर्थ सो शेयर खरिद गर्दाको समयमा प्रतिवादीको वैधानिक आम्दानीको कुनै स्रोत वचत हुनसक्ने अवस्था देखिदैन । अतः उक्त प्रा.लि. को मिति २०५७।२।१७ र २०५८।१।२१ मा खरिद गरेको जम्मा रु. ५ लाखको शेयरलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ ।

क्र.सं. ११ मा उल्लेख भएअनुसार मिति २०५८।३।१५ मा प्रतिवादी Hospital for Advance Medicine and Surgery Pvt. Ltd. को रु.५ लाखको शेयर खरिद गरेको देखिन्छ । सो शेयर निजका भाइ नाता पने कुमार पोखरेलेको लागि उक्त प्रा.लि. को शेयर खरिद गर्न कुमार पोखरेलकी आमा वालिकादेवीले प्रतिवादीलाई रु.५ लाख विभिन्न मितिमा दिएको भनी आयोग समक्षको वयानमा उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

प्रतिवादीले गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको सम्पत्तिवाट आफ्नै नाममा खरिद गरेको सो प्रा.लि. को जम्मा रु.२० लाखको शेयरमध्ये रु. ५ लाखको उक्त शेयर भाइ नाता पने कुमार पोखरेलको नाममा नामसारी गर्न मिति २०५९।६।१ मा उक्त प्रा.लि. समक्ष निवेदन दिएको समेत देखिन्छ । उक्त शेयर

खरिद गर्दाको अवस्थामा सम्पत्ति न्यायिक जाँचवुझ आयोगको गठन नभएकोले आफ्नै नाममा उक्त शेयर खरिद गरेको र मिति २०५८।१।२४ मा सो आयोगको गठन भए पश्चात आफूले गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको सम्पत्ति लुकाउने छिपाउने वदनियत राखी कुमार पोखरेलको नाममा नामसारी गर्न निवेदन दिएवाट प्रतिवादीको वदनियत अझ स्पष्ट भएको छ । प्रतिवादीले लिएको जिकीरको आधारमा समेत हेर्दा रु. ५ लाख रकम दिने भनिएकी वालिकादेवी पोखरेल र निजका छोरा कुमार पोखरेलले नेपाल अधिराज्यभित्र चल अचल सम्पत्ति खरिद गर्ने कानूनी हैसियत समेत रहेको अवस्थामा निजी क्षेत्रले सञ्चालन गरेको तथा प्रतिफलको निश्चितता नभएको कम्पनीको शेयर खरिद गर्न आफू माध्यम बनेको भनी लिएको जिकीर विश्वास योग्य छ भन्ने आधार स्थापित हुन सकेन । यद्यपि निजको आम्दानीको अन्य वैधानिक स्रोत तर्फ हेर्दा मिति २०५८।१।२८ मा प्रतिवादीले विदेश भ्रमणका लागि ६९०.०० अमेरिकी डलर प्राप्त गरेको देखिन्छ । सो डलरमध्ये वचत भएको हुनसक्ने ७० प्रतिशतले हुने रु.३६,२७३।३० तथा २०५७ चैतदेखि २०५८ जेष्ठसम्मको निजको पारिश्रमिक र घरभाडासमेत गरी जम्मा रु.७६,०००।- को स्रोत खुल्न आएको देखिएकोले सो वरावरको सम्पत्ति स्रोत खुलेको सम्पत्तिको तालिकाको क्र.स.१२ मा समाविष्ट गरी सफिएको छ । अतः मिति ०५।३।१५ मा प्रतिवादीका नाममा खरिद गरेको Hospital for Advance Medicine and Surgery Pvt. Ltd. को रु.५ लाखको शेयर मध्ये रु.४,२४,०००।- को शेयरलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ ।

क्र.सं. १२ मा उल्लेख भएअनुसार प्रतिवादीको एकाघरकी श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) का नाममा मिति २०५८।९।१९ मा काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वा.नं. ९ कि.नं. ११५ र १६८ को जम्मा क्षेत्रफल ०-४-०-० रोपनी रु.६ लाख मूल्य वरावरको जग्गा थैली अड्ड रु.२ लाख उल्लेख गरी खरिद गरेको देखिन्छ ।

प्रतिवादीउपर आयोगले कारवाही प्रारम्भ गर्नु भन्दा एकवर्ष अगाडि मात्र खरिद गरेको गौशालाको सामिप्यमा रहेको, कालोपत्र जस्ता पूर्वाधारहरू रहेको उक्त जग्गाको हालको मूल्य रु. ६ लाख अनुसार नै तत्कालीन समयमा पनि न्यूनतम रु.६ लाख मूल्य पर्ने देखिएको छ। सो जग्गा खरिदको स्रोतका सम्बन्धमा प्रतिवादीको तलव भत्ता, घरभाडा, कृषिको आय र विदेश भ्रमणवाट वचत भएको रकमवाट खरिद गरेको भनी जिकीर लिएको देखिन्छ। प्रतिवादीले लिएको जिकीर तर्फ हेर्दा मिति २०५८।३।२२ मा प्रतिवादीले विदेश भ्रमणमा जाँदा ६१०.०० अमेरिकी डलर प्राप्त गरेको देखिएकोले सोको ७० प्रतिशत वचत भएको हुनसक्ने अनुमान गर्दा वचत हुन आउने रु.३२,१९५।८०, २०५८ असारदेखि ऐ. भदौसम्मको तलव भत्ता, ऐ.अवधिको घरभाडाको रकममध्ये २०५८।६।१ मा महिला सहकारी संस्थाको रु.२५,०००।- को शेयर खरिद गरी बाँकी रहेको अधिकतम रु.४७,०००।- र २०५८ सालको खेतीको आमदानी, २०५८ असोज, कात्तिकको तलव भत्ता र सो अवधिको घरभाडा समेतको हिसाव गर्दा अधिकतम रु.१,२३,०००।- रकम मात्र वैधानिक स्रोत खुल्ला भएको हुँदा स्रोत खुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी सकिएकोले रु.४,७७,०००।- रकमको स्रोत खुल्ला गर्न आधार स्थापित भएन। अतः मिति २०५८।८।१९ मा खरिद गरेको उक्त रु. ६ लाखको अचल सम्पत्तिमध्ये रु.४,७७,०००।- को वैधानिक आमदानीको स्रोत खुल्ला नसकेकोले सो सम्पत्तिलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ।

क्र.सं. १३ मा उल्लेख भएअनुसार प्रतिवादीले आफ्नो नाममा अनमोल क्याटरिङ प्रा.लि. को मिति ०५८।१२।२० मा रु.१८ लाखको शेयर खरिद गरेको कुरा निजले स्वघोषित रूपमा सम्पत्ति न्यायिक जाँचवुझ आयोगमा पेश गरेको सम्पत्ति विवरण, मिति ०५९।६।१ मा आफू कार्यरत रहेको मन्त्रालयमार्फत् निजामती किताव खानामा पेश गरेको सम्पत्ति विवरण र आयोग समक्ष मिति

२०५९।८।९ मा पेश गरेको विवरणमा समेत सो कम्पनीको शेयर खरिद गरेको व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिएको छ। यसरी प्रतिवादीले पटकपटक रु.१८ लाखको शेयर लगानी गरेको भनी सम्पत्ति विवरणमा उल्लेख गरको तर सो कम्पनीको प्रवन्धपत्र र नियमावलीमा निजले कुनै पनि रकमको शेयर खरिद गरेको कुरा उल्लेख भएको देखिँदैन। यसरी प्रतिवादीले सो कम्पनीमा रु.१८ लाख लगानी गरेको छु भनी लिखित रूपमा जिकीर लिएको विवरणको आधारमा उक्त रु.१८ लाख लगानी गर्दाको समयमा प्रतिवादीसँग के कति नगदसम्पत्ति वैध आयको वचत रकम थियो भन्ने तर्फ हेर्दा २०५८ मंसिरदेखि ऐ. फागुनसम्मको तलव भत्ता ऐ.अवधिको घरभाडा र विदेश भ्रमणमा जाँदा मिति २०५८।११।१६ मा स्पेन्सर गर्ने संस्थावाट बुझी लिएको ८५०.०० अमेरिकी डलर (७० प्रतिशत वचत भएको अनुमान गरिएको) समेतको आमदानीवाट अधिकतम रु.८५,०००।- को मात्र स्रोत खुल्ला आएको हुँदा उक्त रकम वरावरको लगानीलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको तालिकाको क्र.सं. १६मा उल्लेख गरी गणना गरी सकिएकोले रु.१७,१५,०००।- रकम वरावर लगानी गरेको सम्पत्तिको स्रोत खुल्ला गर्न आधार स्थापित हुन सकेन। अतः रु. १८ लाखको उक्त शेयरमध्ये रु.१७,१५,०००।- को उक्त शेयर खरिद गर्न लगानी गरेको रकमलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ।

क्र.सं. १४ मा उल्लेख भएअनुसार प्रतिवादीको श्रीमतीका नाममा का.म.न.पा. वा.नं. ९ स्थित घर कम्पाउण्डभित्र २०५९ सालमा रु.२,२५,०४७।५६ खर्च गरी गार्ड क्वाटर निर्माण गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीको वैधानिक आमदानीको स्रोततर्फ हेर्दा २०५८ फागुनसम्मको आमदानीवाट स्रोत खुलेको सम्पत्तिको वुंदा नं. १ देखि १६ सम्मको सम्पत्ति खरिद गर्दा उपयोग भैसकेकोले प्रतिवादीको २०५८ चैत्र र २०५९ वैशाखको तलव भत्ता र ऐ. अवधिको घरभाडा र २०५९ सालको कृषिको आमदानी समेतको हिसाव गर्दा अधिकतम रु.७६,०००।- रकमको

मात्र वैधानिक स्रोत खुल्ला भएकोले सो वरावरको सम्पत्तिलाई स्रोत खुलेको सम्पत्तिको तालिकाको क्र.सं. १७ मा समाविष्ट भैसकेको हुँदा उक्त गार्ड क्वार्टर निर्माण गर्दा रु.१,४९,०४७।५६ खर्च गरेको रकमको वैधानिक स्रोत खुल्ला नआएको हुँदा उक्त क्वार्टर निर्माण गर्दाको रु.२,२५,०४७।५६ मध्ये रु.१,४९,०४७।५६ को सम्पत्तिलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ।

क्र.सं. १५ मा उल्लेख भएअनुसार शीला पोखरेल (शर्मा) को कृषि विकास बैंक, वतीस पुतली शाखा स्थित खाता नं. २३१५८२ मा रु.१,७७,५२४।५२ मौजदात रहेको देखिएको छ। उक्त बैंकमा प्रतिवादीकी श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) ले मिति २०५४।२।८ मा खाता खोलेको देखिन्छ। बैंक खाता खोलेपश्चातको मिति २०५९।५।४ सम्मको ५ वर्ष ३ महिनाको अवधिमा रु.९,६९,५००।- रकम पटक/पटक जम्मा गरेको देखिएको छ। प्रतिवादीले स्रोतको विषयमा गोश्वारा रूपमा हाम्रो मिश्रित आयस्रोतबाट प्राप्त केही रकम बेला बेलामा जम्मा गर्ने, भिकने गरेको र भिकेको के केमा खर्च गरियो, त्यस्तो टिपोट गर्ने बानी नभएकोले यकीन रूपमा भन्न सकिदैन भनी वयान कथनमा उल्लेख गरेको देखिन्छ। खातामा जम्मा गरेको रकमको परिमाण र अवधिलाई हेर्दा उक्त जम्मा गरेको रकमको स्रोत खुल्ने आधार पुष्टि हुन सक्ने अवस्था पाइएन।

प्रतिवादीले स्रोत खुल्ला नसकेको नगद सम्पत्ति भिकी कुन कुन सम्पत्ति खरिद गरेको हो सो उल्लेख गर्न नसकेपनि स्रोत खुल्ला नसकेको सम्पत्ति संग्रह गर्न बैंकबाट भिकेको रकम उपयोग गरेको हुन सक्ने भएकोले बैंकबाट भिकेको रकमको छुट्टै दावी नलिई उक्त खातामा मौजदातमा रहेको रु.१,७७,५२४।५२ रकमलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ।

क्र.सं. १६ मा उल्लिखित प्रतिवादीको नाममा नविल बैंक लि., कान्तिपथ शाखास्थित खाता नं. ०११००१३१०३६०१ मा रु.१,३९,९८७।५४

मौजदात रहेको देखिएको छ। बैंकमा प्रतिवादीले मिति २०५४।४।२४ (८ अगष्ट १९९६) देखि मिति २०५९।४।३१ (१६ अगष्ट, २००२) सम्मको ६ वर्षको अवधिमा रु.२१,४८,०००।- रकम (ट्रान्सफर रकम बाहेक) पटकपटक नगद जम्मा गरेको देखिएको छ। जम्मा गरेको रकमको स्रोतको विषयमा प्रतिवादीले गोश्वारा रूपमा हाम्रो मिश्रित आयस्रोतबाट प्राप्त केही रकम बेला बेलामा जम्मा गर्ने, भिकने गरेको र भिकेको के केमा खर्च गरियो, त्यस्तो टिपोट गर्ने बानी नभएकोले यकीन रूपमा भन्न सकिदैन भनी वयान कथनमा उल्लेख गरेको देखिन्छ। अतः बैंकबाट भिकेको रकम दावीमा नलिई उक्त खातामा मौजदातमा रहेको रु.१,३९,९८७।५४ रकमलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ।

क्र.सं. १७ मा उल्लिखित श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) र छोरा प्रशान्त पोखरेलको संयुक्त नाममा नविल बैंक लि., कान्तिपथ शाखास्थित खाता नं. ०११००१३२९४८०१ मा रु.७३,३२१।०७ मौजदात रहेको देखिएको छ। उक्त बैंकमा श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) ले मिति २०५५।३।३२ (६ जुलाई १९९८) मा खाता खोलेको देखिन्छ। बैंक खाता खोले पश्चातको मिति २०५५।१०।२३ (२७ जनवरी २०००) सम्मको १ वर्ष ६ महिना २१ दिनको अवधिको रु.१०,००,०००।- रकम पटकपटक नगद जम्मा गरेको देखिएको छ। उक्त जम्मा गरेको रकमको स्रोतको विषयमा श्रीमती शीला (शर्मा) पोखरेलले आफूलाई स्रोतको विषयमा केही थाहा नभएको, सबै कुरा श्रीमानलाई थाहा छ भनी अनभिज्ञता प्रकट गरेको अवस्था छ।

खातामा जम्मा गरेको रकमको परिमाण र अवधिलाई हेर्दा उक्त जम्मा गरेको रकमको स्रोत पुष्टि हुन सक्ने अवस्था छैन। प्रतिवादीले स्रोत खुल्ला नसकेको नगद सम्पत्ति बैंकमा जम्मा गरेको देखिएकोले उक्त खातामा मौजदात रहेको रु.७३,३२१।०७ रकमलाई स्रोत नखुलेको सम्पत्तिमा गणना गरी दावीमा लिइएको छ।

बैंक खातावाट भिकेको रकम कुनकुन सम्पत्ति खरिद गरेको हो सो उल्लेख गर्न नसकेपनि स्रोत खुल्न नसकेको सम्पत्ति संग्रह गर्न बैंकवाट भिकेको रकम उपयोग गरेको हुन सक्ने देखिएको छ । बैंकवाट भिकी स्रोत खुल्न नसकेको सम्पत्तिहरू संग्रह गर्न उपयोग गरेको हुन सक्ने देखिएको उक्त बैंक खातावाट भिकेको रकमका सम्बन्धमा छुट्टै दावी लिइएको छैन ।

प्रतिवादीका छुट्टि भिन्न भएका भाइ (सानीआमाको छोरा) ले संयुक्तराज्य अमेरिकाको न्युयोर्कवाट Kathmandu Institute of Technology Pvt. Ltd. र Hospital for Advance Medicine and Surgery Pvt. Ltd. को शेयर खरिद गर्न विगत ५ वर्षदेखि (शेयर खरिद गरेको समयभन्दा अघि) रु. २१ लाख पठाएको भनी जानकारी दिएको र सोही कुराको जिकीर प्रतिवादीले वयान कथनमा लिएको देखिएको छ । प्रतिवादीका भाइले फ्याक्सपत्र मार्फत जानकारी गराएको पत्रमा आफू र आफ्नी श्रीमतीको वार्षिक आय १ लाख अमेरिकी डलर रहेको व्यहोरा समेत उल्लेख गरेको देखिन्छ । उक्त विषयमा हेर्दा पैसा पठाउने भनिएका भाइ २०४७ सालदेखि अंशबण्डा भई छुट्टी भिन्न बसेका देखिन्छन् । निजले रु. २१ लाख रकममध्ये केही रकम आफूले नेपाल आउँदा ल्याएको र केही रकम अमेरिकावाट पठाएको भनी उल्लेख गरेको तर्फ हेर्दा संयुक्त राष्ट्रसंघ जस्तो सम्मानित संस्थामा कार्यरत कर्मचारीले असंगठित क्षेत्रमार्फत् (हुण्डी) रकम पठाउने कुरा विश्वासयोग्य छैन । निजले पठाएको रकम कुन बैंकमार्फत् प्रतिवादीलाई प्राप्त भएको सो सम्बन्धमा प्रतिवादीले कुनै प्रमाण प्रस्तुत गर्न सकेको देखिँदैन भने रकम पठाउने भनिएका अनन्त शर्माले पनि सो विषयमा केही कुरा उल्लेख गर्न सकेको पाइएन ।

अंशबण्डा भई छुट्टी भिन्न भई वसेको भाइले पठाएको रकमवाट निजका भाइको लागि Hospital for Advance Medicine and surgery Pvt.Ltd. को रु. १५ लाखको शेयर आफ्नो नाममा र Kathmandu Institute of Technology Pvt Ltd. को रु. ५ लाखको

शेयर एकाघरकी श्रीमती शीला (शर्मा) पोखरेलका नाममा खरिद गरेको भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा भाइ अनन्त शर्माले नेपाल अधिराज्यभित्र कुनैपनि प्रकारको सम्पत्ति खरिद गर्न सक्ने कानूनी हैसियत रहेका आफ्नो आर्जनको नगद सम्पत्तिले आफ्नै अंशबण्डा भई छुट्टी भिन्न बसेका दाजु भाउजूको नाममा खरिद गर्न लगाएको भन्ने जिकीरमा विश्वासयोग्य आधार देखिएन । त्यसैगरी वार्षिक १ लाख डलरको ठूलो परिमाणको रकम आम्दानी हुने व्यक्तिले Hospital for Advance Medicine and surgery Pvt. Ltd. को शेयर खरिद गरेको विधि (Method of share purchase) लाई हेर्दा Hospital for Advance Medicine and surgery Pvt. Ltd. को मिति २०५७।१२।२५ मा रु. ५ लाख, २०५७।११।२२ मा रु. ५ लाख, २०५७।१२।१७ मा रु. ४ लाख र २०५८।१।२१ मा रु. १ लाखका र ०५।७।३६ मा Kathmandu Institute of Technology Pvt Ltd. का ३ लाख १२ हजार मिति २०५७।१२।१९ मा रु. २ लाखको शेयर खरिद गरेको देखिएको हुँदा ती कम्पनीहरूको शेयर खरिद गरेको विधि (Method of share purchase) ले समर्थन गरेको देखिँदैन ।

माथि उल्लिखित तर्क र विश्लेषणको आधारमा पनि प्रतिवादीले आफूले गरेको कसूरबाट वचन कपोलकल्पित र बनावटी कुरा उल्लेख गरेको स्पष्ट हुन्छ । तसर्थ Kathmandu Institute of Technology Pvt. Ltd. शेयर प्रतिवादी आफूले गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको नगद सम्पत्तिबाट शेयर खरिद गरेको तथ्य स्थापित हुन्छ ।

संकलित तथ्य, उल्लिखित विवरण र मूल्याङ्कन समेतका आधारमा प्रतिवादी युवराज शर्माले सार्वजनिक जवाफदेहीको पदमा प्रवेश गरेपछि रु.१,४०,७३,७६१।७० बराबरको चल अचल सम्पत्ति आर्जन गरेको देखिएको छ । जसमध्ये रु. ३९,२८,५०९।७९ को वैधानिक आर्जनको स्रोत खुलेको छ भने रु.१,०१,४५,२५१।९१ को वैधानिक आर्जनको स्रोत प्रतिवादीले प्रमाणित गर्न सकेको छैन । प्रतिवादीले आर्जन गरेको सम्पत्ति र यापन गरी रहेको जीवनशैलीको

अन्तरसम्बन्धको तथ्यपरक विश्लेषण गर्दा उपरोक्त उल्लेख भएबमोजिम स्वाभाविक आम्दानीको स्रोतसँग प्रतिवादीको अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्चस्तरको जीवनशैली रहे भएको र स्रोत खुल्न सकेको वैध आर्जन भन्दा अत्यधिक बढी मूल्यको अचल सम्पत्ति संग्रह गरेको प्रमाणित हुन्छ ।

प्रतिवादी युवराज शर्मा र शीला पोखरेल (शर्मा) को नाममा रहेको उपरोक्त जग्गाहरू, प्रतिवादी, निजकी श्रीमती र छोरा प्रशन्न पोखरेलका नाममा उपरोक्त बैंकमा रहेको रकम, गाडी खरिद गर्दाको रकम र शेयरको रकम समेत गरी जम्मा रु. १,०१,४५,२५१।९९ वरावरको चल अचल सम्पत्ति प्रतिवादी युवराज शर्माले गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको प्रमाणित भएकोले सो कार्य भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७ (१) र दफा १५ र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिमको कसूर देखिन आयो । तसर्थ प्रतिवादी युवराज शर्मालाई तत्कालीन प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७, को दफा ७(१), १४क, १५, १६ग एवं २९ तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) र दफा ४७ बमोजिम विगो रु. १,०१,४५,२५१।९९ को विगोबमोजिम जरीवाना र हद्दसम्म कैद गरी निजले गैरकानूनी रूपमा संग्रह गरेको वैधानिक स्रोत नखुलेको उक्त चल अचल सम्पत्ति जफत गरिपाऊँ । साथै प्रतिवादीले अनमोल क्याटरिङ्ग प्रा.लि.को शेयर खरिद गरेको भनी उल्लेख गरेको रु.१८,००,०००।- मध्ये स्रोत नखुलेको १७,१५,०००।- को रकम गैरकानूनी आर्जन भएको र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ४७ तथा अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९(ख) बमोजिम जफत हुने सम्पत्ति भएकोमा उक्त शेयर बापतको रकम कब्जा गरी जफत गर्न सकिने स्थितीमा नरहेको देखिएकोले सो रकम वरावरको विगो प्रतिवादीको स्रोत खुलेको अन्य सम्पत्तिबाट उक्त रकम जफत गरी असूलउपर गरिपाऊँ ।

प्रतिवादी युवराज शर्मा नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएको नेपाल आयल निगमको महाप्रबन्धक रहेको अवधिमा समेत गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी संग्रह गरेको र सो सम्पत्तिको समेत मागदावी लिइएको हुँदा साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १४क. बमोजिम र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २४ बमोजिम थप सजाय समेत गरी निजले गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको सम्पत्ति श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) र छोरा प्रशन्न पोखरेलका नाममा समेत राखेको देखिएकोले उक्त सम्पत्ति साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १६ ग. र प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ४७ बमोजिम जफत गरी पाउनसम्म निजहरूलाई प्रतिवादी कायम गरिएको हुँदा सजायको मागदावी गरिएको छैन । निजहरूको नाममा रहेको सम्पत्ति समेत जफत गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग मागदावी ।

आरोपपत्रको तालिका नं. २ मा मेरो सम्पूर्ण पैतृक सम्पत्ति उल्लेख गरिएको छैन । केवल हालको अचल पैतृक सम्पत्तिको मात्र उल्लेख गरिएको छ । आरोपपत्रको तालिका नं. २ मा उल्लेख गरिएको पैतृक सम्पत्तिका अतिरिक्त मेरो बाँके जिल्ला नेपालगञ्ज न.पा. वडा नं. १७ मा २०२४ सालमा बनेको मेरो पैतृक घर अंशबण्डाको कागजवाटै मलाई प्राप्त भएको हो । दाङ मानपुर गा.वि.स. मा २०४२ सालमा निर्माण भएको घर अंशबण्डामा खुलाउन छूट भएतापनि मैले अंशबण्डावाट प्राप्त गरेको हो त्यसलाई पनि तालिका नं. २ मा उल्लेख गरेको छैन । सो दाङको घरलाई मैले सम्पत्ति आयोगमा र निजामती कितावखानामा समेत उल्लेख गरेको छु । त्यसै गरी मेरा पिताको २००९ सालमा भएको बण्डापत्रमा उल्लिखित ७ वटा मौजामा भएको जग्गाको वार्षिक आम्दानीका साथै २०२२ सालमा ७ नम्बर फाँटवारीमा उल्लिखित ५६ विगाहा वाहेक (७ वटा मौजामा भएको करिब ४ सय विगाहा वाट) अन्य जग्गा विक्री गरिएको साथै

संस्कृत विश्वविद्यालयलाई १८४ विघा ५ कठठा दान गरिएको थियो । यसरी विक्री गरिएको सम्पत्तिवाट सुन चाँदी खरिद गरियो । २०२२ साल अघि व्यावहारिक रूपमा २०१९ सालमै बुवा, बजै र मेरो बीचमा अंशबण्डा भएको थियो । जसको पुष्टि गर्नका लागि २०२२ सालमा म नाबालक भएको अवस्थामा पनि मेरा नाउँमा बुवाले भरेको ७ नं. फाँटवारीमा २४ विगाहा जग्गा उल्लेख गरिदिनु भएको छ । २०२२ सालदेखि २०४७ सालसम्म मेरो लगभग १४ विगाहा जग्गा विक्री गरियो यकीन मिति जानकारी छैन । यसैगरी २०४७ सालसम्म बजै र बुवाका नाममा रहेको करिव ६ विगाहा जग्गा विक्री भएको छ । सानीआमातिरका भाइहरू वढ्दै गए र २०४७ सालमा नरमकरम मिलाउन विशेष गरी बुवाका नाममा रहेको नेपालगञ्जको घरघडेरी मिलाउन सवैका सहमतिले वैधानिक रूपमै अचल सम्पत्तिको अंशबण्डा भयो । २०४७ सालसम्म विक्री भएका जग्गावाट प्राप्त रकम एवं आम्दानी सुनचाँदीहरू आ-आफूले नै राखियो जसको बण्डा गरिएन ।

आमा सानैमा परलोक भएकोले म हजुरआमाको संरक्षकत्वमा हुर्किएको, पढेको हुनाले २०३४ सालमा म इन्जिनियरिङ्ग शिक्षा पूरा गरी आएपछि मेरो नाउँमा रहेको जग्गा जमिनको अलावा माथि उल्लिखित जग्गाको आम्दानी तथा जग्गाको विक्रीवाट प्राप्त रकम र सोमध्येवाट खरिद गरिएको सुन गरी जम्मा ३५० तोला सुन, १२०० तोला चाँदी, ५००० चाँदीका खपटा र नगद रु. ७५ हजार बजैवाट प्राप्त गरेको थिएँ । जुन २०४७ सालमा बण्डा भएको छैन । २०४७ सालमा अंशबण्डा भएपछि मेरा नाउँमा करीव ७ विगाहा जग्गा प्राप्त भयो जुन आरोपत्रको तालिका नं. २ मा उल्लेख छ तर मेरो पैतृक सम्पत्तिको आम्दानी, नगद, सुन चाँदीको उल्लेख गरिएको छैन ।

आरोपत्रको तालिका नं. ३, ४, ५, ६, ७, ८ मा उल्लेख गरिएका सवै सम्पत्तिहरू मेरो स्वामित्वको मात्र होइन । २०३४ सालमा मेरो अचल

सम्पत्तिको आम्दानी वार्षिक करीव १,५०,०००।- जति हुने गर्दथ्यो सोलाई समयसमयमा वढे वढाउने कार्यमा लगानी गरिरहेको थिएँ । मैले बजैवाट प्राप्त गरेको नगदलाई पनि वढे वढाउने लगानी गर्दै आएँ । म नोकरी प्रवेश (मेकानिकल इन्जिनियर (रा.प.तृ.) गरेपछि प्राप्त तलब, भत्ता, सेमिनार, गोष्ठी, परामर्शवापत हालसम्म (२०५९।७ सम्म) प्राप्त करीव १५ लाख, विदेश भ्रमण जाँदा म भारत, अमेरिका, युरोप, एसिया समेतका देशमा कार्यालयकै तर्फवाट करीव २० पटक गएको र यसरी जाँदा प्राप्त गरेको खर्च कटाइ करीव रु.१० लाख हो । म विदेश भ्रमण गरेको प्रमाण राहदानीमा छ तर भारतमा जाँदा कहिले काही स्थलमार्गवाट जाने हुनाले सो उल्लेख छैन । अ.दु.अ.आ.ले आरोपत्रमा केवल राहदानीमा उल्लेख भएको रकमलाई मात्र गणना गरेको छ तर जुन देशमा म भ्रमण गरेको थिएँ त्यही देशमा प्राप्त हुने रकमलाई वैध स्रोतको रूपमा उल्लेख गरीदिएको छैन । माथि उल्लेख गरेका मध्येको पैतृक सुनलाई विभिन्न मितिमा विक्री गर्दा प्राप्त रकम करिव रु.३०,००,०००।- (तीस लाख) हो । २०३४ सालवाट २०५९ सम्मको कृषि आय (वार्षिक सरदर १५००००) र २०३४ सालमा बजैवाट प्राप्त रु. ७५,०००।- लाई समय समयमा लगानी गरी त्यसवाट वढेवढाएको रकम गरी करीव रु. ३५,५०,०००।- भएको यसको तथ्यगत प्रमाण नहुने र व्यवहारिकतामा चल्ने हुनुका साथै सो समयमा कानूनी वाध्यता नभएकोले ठोस प्रमाण छैन ।

नेपालगञ्जको घर वहालवाट २०४७ सालदेखि २०५९ सालसम्मको घर भाडा वार्षिक सरदर रु.६०,०००।- का दरले हुने जम्मा रु.७,२०,०००।- मेरो दाइ मानपुर गा.वि.स. मा भएको काठ विक्रीवाट विभिन्न मितिमा प्राप्त रकम रु.३,००,०००।- हुने गर्दछ । जसको प्रमाणको हकमा घर भाडा लगाएको सम्बन्धमा श्रम कार्यालय नेपालगञ्जले लेखिदिएको पत्रवाट पुष्टि हुन्छ । काठको हकमा कुकाठ विक्री गर्न कुनै कानूनी

वन्देज नभएको र व्यक्तिगत रूपमा विक्री वितरण गरिएकोले त्यसको कुनै प्रमाण छैन। श्रीमतीले दाइजोको रूपमा प्राप्त गरेको बाँके जिल्ला नेपालगञ्ज न.पा. वडा नं. ८ को करीव १ कठ्ठा जग्गै प्राप्त गरेको र सो विक्री गर्दा रु. ४३,२००/- प्राप्त भएको, यसै गरी बाँके जिल्ला वनकटुवा गा.वि.स. वडा नं. १ (ड) मा भएको १ विगाह जग्गा माइतीवाट वकस पाइ रु. ३२,०००/- मा विक्री भएको सो लाई अ.दु.अ.आ. ले मानिरहेको छ। यसै गरी श्रीमतीले माइतीवाट टिकाटाला विहादानवाट प्राप्त रकमवाट किनेको बाँके जिल्ला चटार गा.वि.स. मा १८ धुर ऐ. रभेना गा.वि.स. मा ६ कठ्ठा १०.५ धुर ऐ. नेपालगञ्ज न.पा. वडा नं. ८ मा ३ कठ्ठा ११ धुर समेतका जग्गा विक्री गरी प्राप्त भएको रकम रु. २,६६,०००/- सोको प्रमाण अ.दु.अ.आ. मा पेश गरेको छ। मैले दाइ जिल्ला जनता महाविद्यालय गा.वि.स. (विजौरी) को करीव १४ कठ्ठा जग्गा मिति २०५४ सालमा विक्री गरी रु. ६०,०००/- प्राप्त भएको छ। जुन जग्गा पैतृक रूपमा आएको र विक्री गरेको प्रमाणको लिखतको फोटोकपीसमेत पेश गरेको छ।

यसैगरी श्रीमतीले स्वरोजगारवाट (जस्तै खाद्यान्न विक्री, मेटल र फेब्रिक प्रिन्ट, कुखुरा पालन) आर्जन गरी रु. २,५०,०००/- प्राप्त भएको छ। यसरी मैले माथि उल्लेख गरेका सम्पूर्ण स्रोतवाट मेरो जम्मा स्रोत करीव रु. १ करोड हुन्छ। यी वाहेक मेरो अ.दु.अ.आ.ले अनुसन्धानको दायरा वाहिर राखेको तालिका नं. २ को सम्पत्तिको र नेपालगञ्ज र दाइको घर जग्गा समेतका जग्गाको अनुमानित सम्पत्ति भण्डै १ करोड हुन्छ।

आरोपपत्रको तालिका नं. ५ को क्रमसंख्या १ मा उल्लिखित शेयर रकम रु. १५,००,०००/- (पन्ध्र लाख) मेरो आर्जित लगानीको नभै भाइ अनन्तराज शर्माको रहेको हो। यसैगरी तालिका नं. ५ को क्रमसंख्या ९ मा शीला पोखरेलका नाउँमा खरिद गरिएको रु. ५,७२,०००/- को शेयर मध्ये रु. ५ लाखको शेयर निज भाइ अनन्तराजको

लगानीवाट खरिद गरिएको हो। यसरी जम्मा २१ लाख भाइको मसँग रहेको छ भने मैले २० लाख लगानी गरीदिएको छु। के.आइ.टी को शीला पोखरेलको नाउँको ५,७२,०००/- को शेयरमध्ये मैले माथि उल्लेख गरे अनुसार रु. ५ लाख र अर्को रु. १२ हजारको शेयर भाइ अनन्तराज शर्माको नै भएको र बाँकी ६० हजार मेरो श्रीमतीले उक्त संस्थामा काम गरेबापत प्राप्त गरेको पारिश्रमिक लगानी गरी शेयर किनिएकोले रु. ५,७२,०००/- हुन गएको हो। यसैगरी ह्याम्स अस्पतालको रु. ५,००,०००/- को शेयर कान्छा काकाको छोरा डा.कुमार पोखरेल विदेश अध्यापन गर्न गएको अवस्थामा निजकी आमा मेरो काकीले शेयर खरिद गरिदिन भनी रु. ५ लाख दिनु भएको र मैले शेयर खरिदका लागि रु. ५ लाख जम्मा गरिदिँ र मेरा नाउँमा रसिदसम्म बनेकोले मेरा नाउँमा शेयर देखिन गएको हो। पछि भाइ विदेशवाट अध्ययन पूरा गरी आएपछि मैले निजका नाउँमा शेयर स्थानान्तरण गरिदिन निवेदन सम्बन्धित संस्थामा दिइसकेको छु। मैले सो रकम जम्मा गरी रसिदसम्म मेरा नाउँमा लिएको थिएँ, शेयर प्रमाणपत्र लिएको थिइन।

अनमोल क्याटरिङ्ग प्रा.लि.मा रु. १८ लाख लगानी गरेको भन्ने सम्बन्धमा मैले सम्पत्ति आयोगमा सम्पत्ति विवरण भर्ने समयमा नै अनमोल क्याटरिङ्ग प्रा.लि. मा रु. १८ लाख लगानी गर्ने भन्नेसम्म कुरा चलेको र काम भै नसकेको अवस्था भएकोले लगानी गरिएला भनी उक्त कुरा उल्लेख गर्दै तर पछि लगानी हुन सकेन जुन कुरा मैले अ.दु.अ.आ.मा दिएको वयानमा समेत उल्लेख गरिसकेको छु। तसर्थ उक्त रु. १८ लाख लगानी भएको अवस्था नहुनाले सम्पत्तिमा समावेश गर्न मिल्दैन।

घर निर्माण गर्दा मैले माथि उल्लेख गरेको स्रोत मध्येवाट रु. १३ लाखमा निर्माण गरेको हुँ। अ.दु.अ.आ.ले गरेको मूल्याङ्कनसँग मेरो सहमति छैन। क्र.सं.२ मा उल्लिखित जग्गा मैले २०५६

सालमा माथि उल्लिखित स्रोत मध्येवाटै खरिद गरेको हुँ। खरिद गर्दा रु.१,६४,०००/- लगानी भएको छ। तर अ.दु.अ.आ.वाट मूल्याङ्कन मनोमानी रूपमा गरिएको छ जसमा मेरो सहमति छैन। उक्त जग्गा र क्र.स. १२ को जग्गा एकै ठाँउको हो। पहिले बगर थियो पछि मात्र विकसित भयो। तालिका नं. १० को क्रमसंख्या ३ मा उल्लिखित वचतपत्र पनि मेरो हो उल्लिखित जग्गा एवं मैले माथि उल्लेख गरेको स्रोतवाटै खरिद गरिएको हो। वा.३च.६१२२ नं. को गाडी पनि मैले माथि उल्लिखित स्रोतहरू मध्येवाटै रु.१०,३०,०००/- मा खरिद गरेको हुँ। क्र.सं.१४ मा उल्लिखित गार्ड क्वार्टर भनितापनि सो दुई वटा कोठा भएको टिनले छाएको स्टोर कोठा मात्र हो। जसको निर्माण गर्दा केवल १ लाख २५ हजार लागेको थियो जसको स्रोत माथि उल्लेख गरेमध्येकै हो।

नेपाल राष्ट्र बैंकको रु.९ लाखको वचतपत्रवाट प्राप्त भएको व्याज रु. २ लाख ५० हजार र २०३७ सालदेखि २०५९ सालसम्म समयसमयमा विभिन्न बैंकमा राखिएको रकमको व्याजवाट प्राप्त रकम करिव २ लाख ५० हजार साथै मेरो कारलाई भाडामा लगाएवापत प्राप्त रकम रु. १ लाख समेत मेरो स्रोत हो। कार मैले २ महिना १५ दिन E.S.P.S डेनिडालाई भाडामा दिएको थिएँ। माथिका उल्लिखित कुराको प्रमाणको हकमा वचतपत्रको व्याज वचतपत्र मै उल्लेख गरेको छ जुन मैले अ.दु.अ.आ. पेश गरेको छु त्यसै गरी विभिन्न बैंकको व्याज सम्बन्धमा अ.दु.अ.आ.ले विभिन्न बैंकवाट मगाएको स्टेटमेन्टमा नै उल्लेख होला। कार भाडामा लगाएको प्रमाणको हकमा अ.दु.अ.आ.ले मगाएको कागज मिसिल संलग्न हुनुपर्छ यदि नभएमा सोको प्रमाण Environment Sector Program Support वाट मगाइ प्रमाण लगाइ पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी युवराज शर्माको वयान।

मेरो नाउँमा रहेका सम्पत्तिहरू वैध आर्जनका नै हुन्। ती सम्पत्तिहरू आफ्नो पैतृक

सम्पत्ति र वैध आर्जनवाट वढाएको हो। गैरकानूनी आर्जन गरेको होइन। मेरो श्रीमान आयल निगममा रहँदा निगमलाई ४ अर्ब नाफा समेत गराएको हो। का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ९ कि.नं. ६१ र ३५५ को जग्गामा घर निर्माण गर्दा फिनिशिसड समेत जम्मा १२ लाख ५० हजार मात्र लागेको छ। घर निर्माण गर्दा पैतृक सम्पत्ति सुन चाँदी विक्री, घर जमीनको आयस्ता, तलब भत्ता, विदेश भ्रमण आदिवाट निर्माण गरेको हो। २०५६।५।२५ मा खरिद गरेको ०-६-२-१ जग्गा १ लाख ६४ हजारमा मिश्रित आयवाट खरिद गरेको हो। अ.दु.अ.आ. ले गरेको रु.८,५०,३७५। को मूल्याङ्कनसंग म सहमत छैन। मेरो वुवाले नेपालगञ्ज न.पा. वडा नं. ८ मा दिएको १ कठ्ठा जग्गा विक्री गरी प्राप्त रकम २०४६ देखि २०५३ सालसम्म ८ पटक विभिन्न मितिमा जग्गाहरू बेची र मैले व्यूटीपार्लरमा व्यूटीसियनको रूपमा काम गर्दा प्राप्त रकम समेतवाट वचतपत्र खरिद गरेको हुँ। का.जि.का.म.न.पा.वडा नं. ९ कि.नं. ११५ र १६८ को जम्मा क्षे.फ. ०-४-०-० जग्गा र घरकम्पाउण्डभित्रको गार्ड क्वार्टर निर्माण गर्दा २०३९ सालमा मेरो दाईजो रकमवाट कोहलपुर चटार गा.वि.स.(बाँके) हाइवेमा रहेको जग्गा २०४७ मा विक्री गरेको रकम, र विक्री गर्नुभन्दा अघि अस्थायी छाप्रो बनाई महिनाको ३००।- का दरले ८ वर्षसम्मको २८,८००।- (अठ्ठाईस हजार आठसय) रकम भाइले मिति २०४५।११।५ मा दिएको वकसपत्रवाट १ विगाह जग्गा दिएको सोवाट प्राप्त आय २०४६ देखि २०५४ सालसम्म १ विगाहको अरहर (पहेंलो दाल) खेतीवाट प्रति वर्ष रु.८,०००।- (आठ हजार) का दरले ९ वर्षसम्म ७२,०००।- (बहत्तर हजार) उक्त जग्गामध्ये २०५५ सालमा १२ कठ्ठा विक्री गरी प्राप्त रकम र बाँकी जग्गाको आयस्ता मैले विभिन्न प्रकारका मेटल एवं फेब्रिक पेन्टिडवाट प्राप्त रकम साथै श्रीमानको आमदानीवाट खरिद तथा निर्माण गरेको हो।

Kathmandu Institute of Technology Pvt. Ltd. मा शेयर किन्दा देवरको इच्छा अनुसार मेरो नाउँमा रु.५ लाख १२ हजारको शेयर खरिद गरेको हो । K.I.T. मा १ वर्ष सम्म व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य गर्दाको आम्दानी २०४८ सालमा नेपालगञ्ज न.पा.वार्ड नं. १७ मा खरिद गरेको १ कठ्ठा १२.५ धुर जग्गावाट भएको आम्दानी, नेपालगञ्ज न.पा. वडा नं. ८ मा २ कठ्ठा ११.५ धुर जग्गामा २०४५ सालदेखि २०५२ सालसम्म तरकारी खेतीको लागि भाडामा दिँदा भएको वार्षिक ३,०००/- का दरले ८ वर्षको रु.२४,०००/- र उक्त जग्गा विक्री गरेको रकम समेत नै नेपाल बैंक लिमिटेड कान्तिपथमा रहेको बैंक मौजदात हो । देवर अमेरिका बस्ने हुँदा उहाँको पैतृक सम्पत्ति रेखदेख र लगानी समेत मेरो श्रीमानले गर्दै आउनु भएको छ । मेरो बुवा स्व.मोहनबहादुर पछाईको वाँकेमा १२ सय विगाह जमीन थियो । म ९, १० वर्षको हुँदा मेरो नाउँमा ५२ विगाह जति जग्गा थियो । मलाई विवाहमा अन्दाजी २० तोला सुन र चाँदीका भाडाहरू चलन चल्तीअनुसारको दाईजो, फर्निचर दिईएको थियो । मेरो श्रीमान आफैं इन्जिनियर भएकाले घर निर्माणको इष्टिमेटदेखि घर निर्माण कार्य पूरा हुँदासम्म परामर्श शुल्क नपरेको, निर्माण सामग्रीहरू र लेबर खर्च कुन कंहा कसरी सहूलियत दरमा प्राप्त गर्न सक्ने जानकारी भएकाले अ.दु.अ.आ.ले घर मूल्याङ्कन गरेको मूल्यमा निर्माण नभई रु.१२ लाख ५० हजारमा निर्माण भएको साँचो हो । मेरो श्रीमानले राष्ट्रसेवकको रूपमा काम गर्दा कुनै गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरी मेरा नाउँमा राख्नु भएको छैन । अभियोगपत्र भूठा हो । अतः मेरो नाउँको सम्पत्ति जफत हुनु पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शीला पोखरेल (शर्मा) ले गरेको वयान ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मागदावी भूठा हो हामी पहिलादेखि नै पैतृक

सम्पत्ति प्रशस्त भएका मानिस हौं । आयल निगममा मेरो बुवा कार्यरत रहँदा मेरो जानकारीमा रहे सम्म ४ अरब नाफा भएको छ । हाम्रो नाममा भएका सम्पत्तिहरू पैतृकवाट बढे बढाएको र वैध आर्जन हुन् भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी प्रशान्न पोखरेलले गरेको वयान ।

वादीका साक्षीहरू इ.जागेश्वर महासेठ, जयन्तकुमार राजवंशी, ई.प्रकिर्ण तुलाधर समेतले गरेको वकपत्र र प्रतिवादीका साक्षीहरू कुमुदराज शर्मा, अनुपमराज शर्मा, कुमार पोखरेल, अनन्तराज शर्मा र नन्दनकुमार शर्मा समेतले गरेको वकपत्र मिसल सामेल रहेको ।

प्रतिवादीको नाममा देखिएको र साथमा रहेको जाँच अवधिमा आर्जन गरेको सम्पत्तिको विवरण देहायबमोजिम भएको देखिन आउँछ । यस विषयमा आयोगले दावी लिएको प्रतिवादीको मौजुद सम्पत्तिको विवरण, प्रतिवादीले जिकीर लिएबमोजिमको सम्पत्तिको तथ्य र विश्लेषणको आधारमा देहायबमोजिम देखिन आएको छः

तालिका नं. ९

यस प्रकार प्रतिवादीले उल्लेख गरेको आयको स्रोत र पेश भएको प्रमाणको विश्लेषणबाट देहायबमोजिमको स्रोतबाट देहायबमोजिमको आय भएको देखिन्छ। आयोगले आयका ती स्रोतमध्ये केही स्रोत स्वीकारेको भए पनि स्वीकारेको स्रोतमा समेत सबैमा आयको रकम कटान गरेको पाइँदैन। तैपनि देखाइएको स्रोत र विश्लेषणबाट प्रतिवादीको आयको स्रोत र त्यसबाट प्राप्त रकम देहायबमोजिम भएको देखिन आउँछ:

तलव भत्ता	- रु.१४,८३,१८०।-
विदेश भ्रमण	- रु.९,७७,७४०।-
घर भाडा	- रु.६,७३,४५१।-
जग्गा विक्री	- रु.४,१८,२७२।-
रुख विक्री	- रु.३,००,०००।-
वचतपत्र व्याज	- रु.१,८७,०००।-
बैंक व्याज	- रु.६,१०,८३१।-
कृषि आय	- रु.२३,६५,०००।-
शीला पोखरेल (शर्मा) को आय	- रु.३,८५,२५०।-
कारभाडा	- रु.१,००,०००।-
पैतृक सम्पत्ति	- रु.४,५०,०००।-
जम्मा :	- रु.७९,५०,७२४।-

यी उल्लिखित आयका स्रोत बाहेक अन्य आयका स्रोत रहेको र ती स्रोतबाट पनि थप आय भएको भन्ने प्रतिवादीको जिकीर रहेको छ। अमेरिकामा रहेको भाइ अनन्तराज शर्माले पठाएको रकम रु.१,००,०००।- र भाई कुमार पोखरेलको नाममा शेयर खरिद गर्न पठाएको रकम रु.५,००,०००।- समेत आयको स्रोतको रूपमा मान्नु पर्ने भन्ने प्रतिवादीको भनाई रहेको छ। निजले देखाएको सो स्रोतबाट रकम प्राप्त गरी ह्याम्स अस्पताल र के.आइ.टी. को शेयर खरिद गर्न प्रयोग हुन नसक्ने अवस्था नरहेपनि निजको नाममा शेयर खरिद भएको हुँदा निजको नामको शेयर भाइको लागि खरिद भएको भन्ने विश्वसनीय आधार र प्रमाण नहुँदा सो

रकमलाई प्रतिवादीको आयमा समावेश हुन सक्ने स्थिति देखिएन।

प्रतिवादी युवराज शर्मा उपर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) मा उल्लेख भएको मनासिव कारण विना अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेको भन्ने आरोप लगाइएको छ। सो आरोप प्रतिवादीको आर्थिक पक्ष र व्यवहारसंग जोडिएको छ। आयको स्रोतसँग भएको सम्पत्तिको तालमेल नभएको भन्ने कुरा पनि दर्शाइएको छ। प्रतिवादीले प्राप्त गरेको आय र भएको सम्पत्तिको विश्लेषणबाट प्रतिवादीउपर लगाइएको आरोप तथ्यपरक भए नभएको देखिन आउँछ। उच्च जीवनस्तरको मापदण्डमा मुख्यत पारिवारिक पृष्ठभूमि, सामाजिकस्तर, आर्थिक कारोवार, पैतृक सम्पत्ति जस्ता कुराहरू सम्बन्धित देखिन्छन्। यी कुराबाट नै प्रतिवादीको जीवनयापनको स्तर निर्धारण हुन्छ। ऐनको आशय पनि यही रहेको छ। आरोपपत्रमा प्रतिवादीको आर्थिक पक्षसँग सम्बन्धित व्यवहारलाई आधार बनाइएको र निजको आर्जित सम्पत्तिलाई अवैधानिक स्रोतबाट आर्जन गरेको भनी सम्पत्तिको विश्लेषण गरिएको छ। आयोगको सो विश्लेषण हालको मोलको आधारमा भएको हुँदा स्वाभावत बढी देखिएको छ। त्यसलाई माथिका प्रकरणमा उल्लेख भएअनुसार आधिकारिक प्रमाणको आधारमा पाइएको सम्पत्ति आर्जित गर्दाको समयको यथार्थ हिसावको मूल्यबाट माथि प्रकरणमा उल्लेख भएबमोजिम वैध आयका स्रोतबाट निजलाई रु.७९,५०,७२४।- प्राप्त भएको देखिएको छ। निजको साथमा रहेको कुल सम्पत्ति रु.८२,५४,८०७।- देखिन्छ। यसबाट रु.३,०४,०८३।- निजको आयको स्रोतबाट पुष्टि नभएको देखिन आउँछ। सो रकम निजको कुल सम्पत्तिको ३.६८ प्रतिशत देखिन आउँछ।

प्रतिवादीको आय र व्ययको समुचित विश्लेषणबाट आय र व्ययको वीचमा देखिएको अन्तर न्यायोचित अनुमान, सामाजिक परिवेश र प्रचलनको आधारमा स्वाभाविक हो होइन भनी

विचार गर्नु पर्दा प्रमाणको अभावमा प्रतिवादीले जिकीर लिएको आयको स्रोत र रकम आयको रूपमा गणना हुन नसके पनि व्यवहारमा आयका सम्भावित स्रोत हुन नसक्ने भन्ने होइनन् । तर पनि समुचित प्रमाणको अभावमा आयमा समावेश गर्न नसकिएको कुरालाई सापेक्षिक रूपमा हेर्नु पर्ने देखिन्छ । ऐनको व्यवस्थावाट अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर निर्धारण गर्ने मापदण्ड प्रतिवादीको समाजिक र आर्थिक पक्ष रहेको र जाँच अवधिमा देखिएको प्रतिवादीको आर्थिक कारोवारको आधारमा माथि उल्लेख भए अनुसारको आय र व्ययको हिसाव गर्दा देखिएको अन्तर अस्वाभाविक नरहेको र यो अन्तरले मात्र ऐनले व्यवस्था गरेको अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेको देखिन नआएकोले प्रतिवादी उपरको आरोप पुष्टि हुन आएन ।

तसर्थ उल्लिखित आधार कारण तथा मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणवाट प्रतिवादी युवराज शर्माले वैध आयस्रोतको अनुपातमा अमिल्दो र अस्वाभाविक सम्पत्ति आर्जन गरेको पुष्टि हुन नआएको हुदा निज प्रतिवादीले दाविको कसूर गरेको नठहरी सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६४।८।२७ को फैसला

विशेष अदालतले प्रत्यर्थीको सम्पत्तिको वैधता परीक्षण गर्दा निजलाई प्राप्त भएको देखिने र प्राप्त हुन सक्ने आयलाई कुन कुन समयमा के कति आय प्राप्त भयो र सम्पत्ति आर्जन गरेको (बैंकमा जम्मा, घर निर्माण, घर जग्गा र अन्य चल सम्पत्ति खरिद र ठूलो अन्य कार्यमा रकम खर्च गरेको) समयमा निजको कति वैध आय बचत भएको हो सो यकीन गरी परीक्षण गर्नुपर्ने थियो । त्यस्तै, आय आर्जनको मिति यकीन हुन नसक्ने आय सम्बन्धमा पनि साल क्रमका आधारले आय रकम निर्धारण गरी आर्जित सम्पत्तिको स्रोत परीक्षण गर्नुपर्ने अवस्था थियो । तर विशेष अदालतले सबै आयलाई एकमुष्ट गणना गरी सबै आर्जित सम्पत्तिलाई तत्कालको मूल्यसँग परीक्षण गरेको छ ।

विशेष अदालतले प्रतिवादीको रु.३,०४,०८३- को सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुन नसकेको ठहर गरेतापनि त्यति रकमको स्रोत पुष्टि नहुनुलाई अमिल्दो र अस्वाभाविक मान्नु नहुने ठहर गरेको छ । प्रत्यर्थीको गणना गर्न नमिल्ने कतिपय आयहरूलाई पनि गणना गरी सम्पूर्ण आयस्रोतबाट प्राप्त रकम गणना गरी सकेपछि र आय भएको थियो कि भनी आशंकासम्म गर्न सकिने कुनै स्रोत नै बाँकी नभएको अवस्थामा पनि त्यति ठूलो परिमाणको रकमलाई अस्वाभाविक नमान्ने ठहर गरेवाट यस फैसलाले गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जनको कसूर गर्ने प्रवृत्तिलाई प्रश्रय मिलेको छ । जे जति सम्पत्तिको वैध आयस्रोत पुष्टि हुँदैन त्यति सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको ठहर गर्नुपर्ने हुन्छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को प्रावधानप्रतिकूल त्यति ठूलो परिमाणको रकमको स्रोत पुष्टि नभएकोमा पनि निजलाई सफाई दिईनु त्रुटिपूर्ण छ ।

आरोपपत्रमा २०५४ सालमा प्रतिवादीले घर निर्माण गर्दा रु.२४,३२,६२६- लागत परेको भनी उल्लेख भएकोमा विशेष अदालतले रु.१८,३३,१९३- को लागतलाई मान्यता दिएको भएतापनि सो लागतलाई धान्न सक्ने सोही अवधिसम्मको निजको वैध आयस्रोत भए नभएको तर्फ परीक्षण गरिनु पर्नेमा सो नगरी एकमुष्ट आय व्ययको गणना गरिनु त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादी युवराज शर्माले उक्त घर निर्माणमा मिश्रित स्रोतबाट प्राप्त आय खर्च भएको भन्नेतापनि त्यस्ता आयहरू प्रतिवादीको स्रोत खुलेको अन्य सम्पत्ति जोड्नमै खर्च भएको आवधिक हिसाबवाट देखिएको अवस्था छ ।

प्रतिवादी युवराज शर्मा तथा निजको परिवारको नाममा विभिन्न स्थानमा पटकपटक गरी जम्मा रु.५,६२,९७५- मा जग्गा खरिद भएको तथ्यलाई विशेष अदालतले स्वीकार गरेकै छ । उक्त जग्गाहरू खरिद गर्न निजको तत्-तत् अवधिसम्मको आयबाट पुग्ने नदेखिएको अवस्थामा

ती जग्गाहरू वैध स्रोतबाट खरिद भएको मान्न सकिने हुँदैन । साथै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) बमोजिम अवैधानिक स्रोतबाट आर्जित सम्पत्ति जफत गर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको परिप्रेक्ष्यमा हालको मूल्याङ्कनलाई अन्यथा भनी साविकको मूल्यलाई नै आधार मानी भएको फैसला कानूनी रूपमा त्रुटिपूर्ण छ ।

प्रतिवादी युवराज शर्मा स्वयंले लिखित रूपमा अनमोल क्याटरिङमा रु. १८,००,०००/- लगानी भएको भनी स्वीकार गरिरहेको अवस्थामा अदालत स्वयंले उक्त क्याटरिङमा लगानी भएको हो होइन भनी सोधनी गरी दिएको जवाफको आधारमा प्रतिवादीको लगानी नभएको देखिएको भनी भएको फैसला न्यायको मान्य सिद्धान्तविपरीत छ ।

प्रतिवादीलाई २०३६ सालदेखि जाँच अवधिसम्म रु. २३,६५,०००/- कृषिबाट आय प्राप्त भएको मानिएको छ । सो आय निजलाई सगोल मै रहुँदा देखिको पैतृक जग्गा जमिनबाट प्राप्त भएको भनी सम्पूर्ण जमिनको आयस्तालाई कृषि आयमा गणना गरिएको छ । पैतृक सम्पत्तिबाट प्राप्त हुने सम्पूर्ण आयको हकदार प्रतिवादी मात्र नहुने व्यावहारिक पक्षलाई अदालतले कुनै ध्यान नपुऱ्याएको एकातर्फ छ भने अर्को तर्फ प्रतिवादीलाई प्राप्त भएको कृषि आयसमेतबाट निजले पृथकपृथक समयमा घर जग्गा इत्यादि जोडेको र त्यसरी जोडेको सम्पत्तिलाई निजको स्रोत खुलेको अन्य सम्पत्तिको रूपमा गणना गरी आयोगले मान्यता दिएको तर्फ अदालतले दृष्टि पुऱ्याएको छैन ।

प्रतिवादीको श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) ले “सी” हर्वल व्यूटी मीनभवनमा काम गरी रु. १,१३,२५०/- र मेटल पेन्टिङ्ग एक्सपो २००२ मा विक्रीबाट रु. १,१२,०००/- आय प्राप्त गरेको भनी हचुवा तवरले निर्णय गरिनु त्रुटिपूर्ण छ । एक्सपो २००२ मा प्रतिवादीकी श्रीमतीले सामान विक्री गरी रकम प्राप्त गरेको विश्वसनीय र यकीन प्रमाणवेगर आय भएको भनी मान्यता दिएकोसमेत कानूनसम्मत छैन ।

माथि उल्लिखित आधार र कारणसमेतबाट विशेष अदालतले गरेको फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदावी बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर ।

प्रतिवादी युवराज शर्माले सम्पत्ति न्यायिक छानबीन आयोगमा पेश गरेको सम्पत्ति विवरणमा अनमोल क्याटरिङ प्रा.लि. को रु. १८,००,०००/- बराबरको शेयर खरिद गरेको कुरासमेत आफ्नो सम्पत्ति विवरणमा उल्लेख गरेको भन्ने तथ्यलाई निजले विशेष अदालत काठमाडौंसमक्ष गरेको बयानको स.ज. ७ (पाना ९) मासमेत स्वीकार गरेको देखिएको, निज प्रतिवादीका भाइ नाताका व्यक्ति अनन्त शर्माले अमेरिकाबाट पठाएको भनिएको रु २१ लाख रकमको विश्वसनीय प्रमाण प्रतिवादीले पेश गरेको नदेखिनुका साथै अभियोग पत्रमा स्रोत नखुलेको भनी दावी लिएको अन्य सम्पत्तिको वैधानिक स्रोत पुष्टि हुने प्रमाणको अभावमा प्रतिवादीलाई सफाइ दिने गरी विशेष अदालत काठमाडौंबाट मिति २०६४।८।२७ मा भएको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफल निमित्त विपक्षी भिकाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।९।१९ को आदेश ।

नियमानुसार पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री शंकरबहादुर राईले विशेष अदालतले प्रत्यर्थीको सम्पत्तिको वैधता परीक्षण गर्दा निजलाई प्राप्त भएको देखिने र प्राप्त हुन सक्ने आयलाई कुन कुन समयमा के कति आय प्राप्त भयो र सम्पत्ति आर्जन गरेको हो सो यकीन गरी परीक्षण गर्नुपर्नेमा त्यसो गरिएको छैन । विशेष अदालतले प्रतिवादी युवराज शर्माले रु.३,०४,०८३/- को सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुन नसकेको ठहर गरेको र त्यसभन्दा अरु कुनै स्रोत नै बाँकी नभएको अवस्थामा पनि त्यति ठूलो परिमाणको रकमलाई अस्वाभाविक नमान्ने ठहर गर्नु ऐनको मनसाय अनुरूप छैन । यस फैसलाले गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जनको कसूर गर्ने प्रवृत्तिलाई

प्रश्रय मिलेको छ । जे जति सम्पत्तिको वैध आयस्रोत पुष्टि हुँदैन त्यति सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको ठहर गर्नुपर्ने हुन्छ । तर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को प्रावधानप्रतिकूल त्यति ठूलो परिमाणको रकमको स्रोत पुष्टि नभएकोमा पनि निजलाई सफाई दिनु त्रुटिपूर्ण छ ।

विशेष अदालतको फैसलाउपर प्रतिवादी युवराज शर्माले पुनरावेदन नगरी निजले चित्त बुझाई बसेको अवस्था हुँदा उक्त फैसलामा कायम भएको वैध आय भन्दा अरू पनि आफ्नो वैध आय रहेको छ भनी निजले दावी गर्न मिल्ने अवस्था छैन । विशेष अदालत काठमाडौंले प्रतिवादीको नियमित रूपमा हुने खर्चको पाटोलाई समुचित विश्लेषण गरेको पाइदैन । प्रतिवादीको घर निर्माण गर्दा लागेको खर्च वा लागत कायम गर्ने सम्बन्धमा यस अदालतले यस अधिका मुद्दाबाट मापदण्ड कायम गरी रहेको अवस्था भएकाले प्रस्तुत मुद्दामा पनि सोही मान्यतालाई अँगालिनु पर्छ । निजको घर निर्माणमा लागेको ओभरहेड खर्च र ठेक्काकर घटाइएको बिगो मिलेको छैन । त्यसलाई छूट दिने अवस्था छैन । प्रतिवादी युवराज शर्मा स्वयंले सम्पत्ति छानवीन न्यायिक आयोगसमेतका आधिकारिक ठाँउमा लिखित रूपमा अनमोल क्याटरिडमा रु.१८,००,०००/- लगायी भएको भनी स्वीकार गरिरहेको अवस्थामा विशेष अदालत स्वयंले उक्त क्याटरिडमा लगानी नभएको भनी भएको फैसला न्यायको मान्य सिद्धान्तविपरीत छ । यस विषयमा प्रतिवादी आफै विवन्धित हुनु भएको अवस्था छ । हाल वहाँले भूलवस लेखिएछ भनेको आधारमा छूट पाउने अवस्था छैन । उक्त सम्पत्तिलाई मान्यता नदिएको मिलेको छैन ।

विशेष अदालतबाट प्रतिवादीलाई २०३६ सालदेखि जाँच अवधिसम्म रु. २३,६५,०००/- कृषिबाट आय प्राप्त भएको मानिएको छ । २०४७ सालमा अंशबण्डा हुँदा करिव सात विघा जग्गामात्र प्रतिवादीको भागमा परेको देखिएकाले त्यति जग्गाको आय मात्र गणना गरिनुपर्छ । सो अवधि अगाडि

पनि सोही अनुपातमा आय गणना हुनु पर्छ । कृषि आयको गणना सम्बन्धमा यस अदालतले स्थापित गरेको मापदण्डअनुसार नै हुनुपर्ने अवस्था छ । प्रतिवादीले आफै खेतीपाती गरेको नदेखिएको हुदा कृषि आय गणनामा त्यस कुरालाई समेत विचार गरिनु पर्छ । प्रतिवादीको नेपालगञ्जस्थित पुख्र्यौली घरमा श्रम कार्यालय बसेको भनितापनि त्यसको ठोस प्रमाण हुनुपर्छ । कार्यालयलाई घरभाडामा लगाउँदा कर कट्टी भएको देखिनु पर्छ ।

प्रतिवादीलाई बैंकको व्याजबाट आम्दानी भएको मानिएको छ । व्याजलाई मूल आयस्रोतको रूपमा मान्न मिल्दैन । प्रतिवादीलाई वैदेशिक भ्रमणबाट प्राप्त आय पनि त्रुटिपूर्ण रूपमा गणना गरिएको छ । पासपोर्टबाट सटही भएको देखिएको रकम खर्च हुने रकम हो । निजले भत्ता प्राप्त गरेको प्रमाण देखिनु पर्दछ । विशेष अदालतले प्रतिवादीलाई रुखको काठ विक्रीबाट आय प्राप्त भएको भनी मानेतापनि त्यसरी आय प्राप्त भएको कुरा प्रमाणबाट देखिनु पर्छ । बिना आधार कार भाडामा लगाएर आय प्राप्त गरेको भन्ने निष्कर्ष पनि त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादीका भाई नाताका भनिएका अनन्त शर्मा र कुमार शर्माले पठाइदिएको रकमबाट शेयरमा उनीहरूकै लागि लगानी गरेको भन्ने प्रतिवादीको कथनलाई विशेष अदालतले मान्यता दिएको छैन । ती व्यक्तिहरूबाट पठाइएको भनिएको रकमलाई वैधानिक स्रोतको रूपमा मान्यता नदिएपछि अब ती सम्पत्तिको स्रोतपनि पुष्टि हुनुपर्छ ।

प्रतिवादीकी श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) ले "सि" हर्वल व्युटि मीनभवनमा काम गरी रु. १,१३,२५०/- र मेटल पेन्टिङ्ग एक्सपो २००२ मा विक्रीबाट रु.१,१२,०००/- आय प्राप्त गरेको भनी विशेष अदालतद्वारा आय कायम गरिएकोमा सो संस्थाको कानूनी हैसियत र आधिकारिकतालाई पनि हेरिनु पर्छ । निजले कमाएको रकम नियमित वैयक्तिक खर्च हुने हुन्छ । यसलाई आयस्रोतमा गणना गरिएको त्रुटिपूर्ण रहेको छ ।

वादी नेपाल सरकारको मूलदावी भनेको आरोपपत्र भएकाले र पुनरावेदनपत्रमा आरोपपत्रबमोजिम गरिपाऊँ भनिएको हुनाले यस अदालतले पुनरावेदन पत्रमा उल्लिखित बुँदामा मात्रै सीमित हुनुपर्ने अवस्था हुदैन। विपक्षीले आयोगमा र अदालतमा बयान गर्दा २०३४ सालदेखि मूल्याङ्कन अवधि मानिनु पर्छ भनी जिकीर नलिनु भएकोले त्यसो हुनु पर्ने होइन। विपक्षीतर्फबाट उल्लेख गरिएका नजीरहरू प्रस्तुत मुद्दाम आकर्षित हुने होइनन्। विवादित विषयमा कानून, तथ्य र प्रमाणको आधार लिई विश्लेषण र व्याख्या भएको कुरा नजीर हुने हो तर त्यस्ता मुद्दाहरूलाई विपक्षीले उल्लेख नै गर्नु भएको छैन। उल्लिखित आधार र कारणसमेतबाट विशेष अदालतले गरेको फैसला बदर भई प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदावी बमोजिम सजाय होस्।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी युवराज शर्मा समेतकातर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री श्यामप्रसाद खरेल एवं विद्वान अधिवक्ताहरू श्री रंजितभक्त प्रधानाङ्ग, श्री शेरबहादुर के.सी., श्री ईश्वरीचन्द्र शर्मा, श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा र श्री योगेन्द्रबहादुर अधिकारीले वहस गर्नु भएको छ। उहाँहरूले गर्नु भएका वहस बुँदालाई तलका प्रकरणमा उल्लेख गरिएको छः-

प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी युवराज शर्माउपर छुट्टै उजुरी परी कारवाहीको शुरुवात भएको होइन। खुमबहादुर खड्काउपरको उजुरीमा यी प्रतिवादीलाई पोल गरिएको आधारमा मुद्दाको कारवाही भएको हो। प्रस्तुत मुद्दामा विशेष अदालतको फैसलाउपर नेपाल सरकारले पुनरावेदन गर्दा लिइएका जिकीरका सम्बन्धमा मात्र विचार गरी यस अदालतबाट फैसला हुन सक्ने हो। यस अदालतबाट भ्रगडिया भिकाउने आदेश हुदा मूलतः दुईवटा विषयलाई आधार लिइएकोमा ती कुरा प्रमाणित हुने अवस्था छैन। हाम्रो पक्ष प्रतिवादी युवराज शर्मा २०३४ सालदेखि नै सार्वजनिक सेवामा प्रवेश गरेको हुनाले सोही मितिबाट नै मूल्याङ्कन अवधि मानिनु पर्छ। न्यायको

रोहमा समेत त्यस अवधिदेखि नै सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गरिनु पर्दछ। २०३६ सालदेखि मूल्याङ्कन अवधि मानिएको कुरा मिलेको छैन। प्रतिवादी युवराज शर्माको २०१९ सालमा बण्डापत्र भएकोमा पैतृक सम्पत्तिको चक्कावन्दी मिलाउने लगायतका कारणले पुनः वैधानिक तवरले नै २०४७ सालमा बण्डापत्र भएको छ। विशेष अदालतको फैसलाउपर हाम्रो पक्षबाट पुनरावेदन नगरिएतापनि न्यायको रोहमा हेरिनु पर्दछ। इजलासबाट विवेक प्रयोग गरेर न्याय हुनुपर्ने अवस्था छ।

व्यक्तिको घर निर्माण गर्दा र सरकारी घर निर्माण गर्दा लागत स्वाभाविक रूपमा फरक पर्छ। आवास तथा भौतिक योजना विभागले कायम गरेको सरकारी भवन निर्माणको दररेटलाई व्यक्तिको घर निर्माणको दररेट मानिनु उचित हुदैन। व्यक्तिले आफै घर बनाउदा स्वाभाविक रूपमा कम लागत लागेको हुन्छ। यी प्रतिवादीको घरनिर्माण गर्दा जग खन्दा निक्किएको वालुवा घर बनाउदा प्रयोग गरेको हो, काठ दाडबाट ल्याएको साथै प्रतिवादी स्वयम् इन्जिनियर भएको कारणबाट कम लागतमा घर निर्माण गरेको हुनाले घर निर्माणको वास्तविक खर्च रु. १२,५०,०००। मात्रै रहेको छ। विशेष अदालतले २० प्रतिशत ओभरहेड खर्च र ठेक्का कर घटाएको विषयमा पुनरावेदनमा जिकीर नलिएको हुँदा त्यसलाई यथावत कायम गरिनु पर्छ। घरमा रहेको फर्निचर दाइजोवाट तथा दाडबाट ल्याइएका हुन् तिनलाई समेत जोडि घरको मूल्यमा कायम गरेको मिलेको छैन। नविल वैङ्को लकरवाट लगाएको करिव ५० तोला सुन प्रतिवादीको हजुरआमाले दिएको, पैतृक, दाइजो पेवावाट प्राप्त भएको सम्पत्ति हो।

शीला पोखरेलको नामको नेपाल राष्ट्र बैंकको राष्ट्रिय वचतपत्रवाट रु.१,८७,०००।- व्याज प्राप्त भएको छ। सो रकमलाई प्रतिवादीको आयको स्रोतको रूपमा गणना गरिनु पर्दछ। प्रतिवादी युवराज शर्मासँग ०३४ सालदेखि ०४६ सालसम्म जम्मा १०-६-१८ विगाह जग्गा रहेको थियो। २०४७ सालको अंशबण्डा पछि निजको नाममा ७-३-१२

विगाह जग्गा कायम भएको र सो जग्गाबाट २०४७ देखि २०५९ सालसम्मको रु. २३,९४,९९३-वरावरको कृषि आम्दानी भएको कुरा कृषि कार्यालयको पत्रसमेतबाट पुष्टि भएको छ। कृषि आयको गणनागर्दा २०३० सालमा तोकिएको कृतका आधारमा गरिनु न्यायोचित हुँदैन। त्यस समयमा परम्परागत आधारमा खेती हुन्थ्यो भने पछि आएर आधुनिक मल, बीउ, साधनसमेतको प्रयोग गरी आधुनिक तवरले खेती लगाउने चलन अपनाइएको छ। यसले स्वाभाविक रूपमा आम्दानीमासमेत फरक पर्ने कुरालाई विचार गरिनु पर्छ। नेपालगञ्ज न.पा. वडानं. १७ मा रहेको प्रतिवादीको पैतृक घर ०४७ सालदेखि सरकारी तथा व्यक्तिगत रूपमा भाडामा लगाइ आम्दानी प्राप्त गरेको प्रमाणबाट पुष्टि भएको र त्यसलाई विशेष अदालतले मान्यता दिएको छ। प्रतिवादी युवराज शर्माले आफ्नो दाङ मानपुर स्थित जग्गामा रहेका रुखहरू विक्री गरी रु. ३,००,०००/- आम्दानी गरेका, २०३४ सालदेखि २०५९ सालसम्म तलव भत्ता आदिबाट रु. १५,२०,२३३ आर्जन गरेको, प्रतिवादीहरूका नामको विभिन्न बैंक खातामा रहेका रकमबाट प्राप्त व्याज तथा सञ्चयकोषबाट लिइएको सापटिसमेतका रकमहरूलाई प्रतिवादीको वैध आयस्रोतको रूपमा मानिनु पर्दछ।

अनमोल क्याटरिङमा प्रतिवादीले लगानी गर्ने कुरासम्म गरेको हो लगानी भएको छैन भन्ने कुरा यस अदालतको आदेशसमेतबाट कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा बुझ्दा प्राप्त भएको पत्रसमेतबाट पुष्टि भएको छ। सम्पत्ति छानबीन न्यायिक आयोगमा विवरण भर्दा लगानी गर्ने कुरा चलिरहेको हुनाले लेखिएको हो। तर पछि लगानी गरिएन, त्यसरी लेखिनु भूल हुन गयो। सम्पत्तिको अस्तित्व नै नदेखिएको स्थितिमा त्यसलाई गणना गरिनु पर्ने अवस्था हुँदैन। प्रतिवादी शीला शर्माले सी हर्वल व्युटी पार्लरमा काम गरेकी, मेटल र फेब्रिक पेटिङ्ग कार्य समेतगरी रु. २,६५,२५०/- स्वआर्जन गरेको रकम समेत प्रतिवादीको आयको

स्रोतमा जोडिनु पर्दछ। यी कामहरूबाट आय प्राप्त भएको कुरा मिसिल प्रमाणबाट प्रमाणित भएको छ। अन्य प्रमाण चाहिने अवस्था छैन। यसका अलावा प्रतिवादीहरूले विभिन्न समयमा लिखतअनुसार जग्गा विक्री गरेको प्रमाणित भएकोले सो रकम प्रतिवादीको आयमा गणना गरिनु पर्दछ।

यस अदालतबाट यस्तै प्रकृतिका विभिन्न मुद्दाहरूमा अवलम्बन गरिएका नजीर सिद्धान्तहरूमा एकरूपता रहेको पाइँदैन। एकरूपतापूर्ण तवरले व्याख्या हुनु पर्ने अवस्था रहेको छ। सबै आम्दानी र खर्चको यथार्थ हिसाव किताव र प्रमाणहरू राख्ने प्रचलन र अवस्था समेत नरहेको कुरालाई विचार गरियोस्। प्रतिवादी युवराज शर्माले अस्वाभाविक सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचारको कसूर गरेको प्रमाणित भएको अवस्था नहुँदा आरोपित कसूरबाट सफाइ दिने गरी विशेष अदालतबाट भएको फैसला मिलेको हुदा सो फैसला सदर हुनु पर्दछ।

विपक्षीतर्फका कानून व्यवसायीबाट लिखित वहसनोट समेत पेश भएको रहेछ।

आज निर्णय सुनाउने तारिख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा दुवैपक्षका कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपरोक्त वहस जिकीर मननु गरी, पेश भएको लिखित वहस नोट र पुनरावेदनसहितको मिसिल कागज अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा देहायका विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आएको छ:-

१. विपक्षी प्रतिवादीहरूसँग के कति सम्पत्ति रहेको छ, निजहरूको वैध आम्दानीका स्रोतबाट ती सम्पत्तिको स्रोत प्रमाणित हुन्छ हुँदैन र त्यस सम्बन्धमा विशेष अदालतले गरेको विश्लेषणमा कुनै त्रुटि विद्यमान रहेको छ वा छैन ?
२. विपक्षी प्रतिवादीसँग रहेको सम्पत्ति र वैध आम्दानीको विश्लेषणबाट गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी आफ्नो हैसियतसँग अमिल्दो र उच्चस्तरको जीवन यापन गरेको भन्ने स्थिति देखिन्छ वा देखिँदैन ?

३. पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीरअनुसार विशेष अदालतको फैसला उल्टी भई प्रतिवादीलाई सजाय हुनु पर्ने हो वा होइन ?

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी युवराज शर्माले सार्वजनिक जवाफदेहीको पदमा प्रवेश गरेपछि रु.१,४०,७३,७६१।७० आर्जन गरेकोमा रु.३९,२८,५०९।७९ बराबरको स्रोत खुलेको र स्रोत नखुलेको रु.१,०१,४५,२५१।९१ बराबरको चल अचल सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको प्रमाणित भै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिमको कसूर गरेको देखिँदा निज प्रतिवादी युवराज शर्मालाई तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१), १४क, १५, १६ग, एवं २९ तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) र दफा ४७ बमोजिम विगो रु. १,०१,४५,२५१।९१ बमोजिम जरीवाना र हद्दसम्म कैद गरी निजले गैरकानूनी रूपमा संग्रह गरेको चल अचल सम्पत्ति जफत गरिपाऊँ । साथै प्रतिवादी युवराज शर्मा नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व भएको नेपाल आयल निगमको महाप्रबन्धक रहेको अवधिमा समेत गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी संग्रह गरेको र सो सम्पत्तिको समेत मागदावी लिइएको हुँदा साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १४क, बमोजिम र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २४ बमोजिम थप सजाय समेत गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको आरोपपत्रमा माग दावी लिइएको देखिन्छ ।

३. उल्लिखित दावीका सम्बन्धमा प्रतिवादी युवराज शर्माले अदालतमा बयान गर्दा आफूसँग भएको सम्पत्ति आफ्नो वैध आर्जन तलव, भत्ता, सेमिनार, गोष्ठी, परामर्शबापत प्राप्त रकम, विदेश भ्रमण जाँदा प्राप्त गरेको रकम, पैतृक सुन, चाँदीलाई विभिन्न मितिमा विक्री गर्दा प्राप्त रकम, बजैवाट प्राप्त रकमलाई लगानी गरी त्यसवाट बढेबढाएको तथा श्रीमतीको आर्जन, दाइजो पेवा, टीकाटालाबाट प्राप्त रकम आदिबाट बढे बढाएको सम्पत्ति हो ।

शेयरमा भाइ अनन्तराजको आम्दानीसमेत लगानी भएको छ । अनमोल क्याटरिङ्ग प्रा.लि.मा लगानी गर्ने भन्ने कुरासम्म चलेको हो तर लगानी गरेको छैन । आफू र आफ्नो परिवारका नाममा रहेको सम्पत्ति वैध स्रोतवाटै आर्जन गरेको हुँदा जफत गरी सजाय हुनुपर्ने होइन भनी कसूमा इन्कार रही बयान गरेका छन् भने प्रतिवादी शीला पोखरेल (शर्मा) ले बयान गर्दा आफ्ना नाउँमा रहेको सम्पत्तिहरू वैध आर्जनका नै हुन् ती सम्पत्तिहरू मैले विभिन्न प्रकारका मेटल एवं फेब्रीक पेन्टिङ्गबाट प्राप्त रकम, व्यूटीसियनको रूपमा काम गर्दा प्राप्त रकम, टिकोटालोवाट प्राप्त रकम, दाइजो पेवा तथा आफ्नो पैतृक सम्पत्ति र वैध आर्जनवाट बढे बढाएको हुँदा जफत हुनुपर्ने होइन भनी र अर्का प्रतिवादी प्रशान्त पोखरेलले आफ्नो नाममा रहेको सम्पत्ति पैतृक सम्पत्ति र सोवाट बढेबढाएको वैध सम्पत्ति हुँदा जफत हुनुपर्ने होइन भनी बयान गरेको पाइन्छ ।

४. उपरोक्त दावी र जिकीरका सम्बन्धमा विशेष अदालत काठमाडौँले सम्पत्ति आर्जन गर्दाको समयको मूल्याङ्कनका आधारमा प्रतिवादीको कुल सम्पत्ति रु.८२,५४,८०७- बराबर रहेको, जाँच अवधिको वैध आयका स्रोतवाट प्रत्यर्थी प्रतिवादीलाई रु.७९,५०,७२४।- प्राप्त भई रु.३,०४,०८३।- को स्रोत पुष्टि नभएको भन्ने निष्कर्ष निकालेको पाइन्छ । साथै प्रतिवादीको आय र व्यय बीचको सो अन्तर अस्वाभाविक नरहेको र उक्त अन्तरले मात्र ऐनले व्यवस्था गरेको अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेको मान्न नमिल्ने हुँदा प्रतिवादी उपरको आरोप पुष्टि हुन नआएको भनी प्रतिवादीलाई आरोपित कसूरबाट सफाई दिने गरी विशेष अदालतबाट फैसला भएको देखिन्छ ।

५. पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्रमा मूलतः प्रत्यर्थीको सम्पत्तिको वैधता परीक्षण गर्दा निजलाई प्राप्त भएको देखिने र प्राप्त हुन सक्ने आयलाई कुन कुन समयमा के कति आय प्राप्त भयो र सम्पत्ति आर्जन गरेको (बैंकमा जम्मा, घर निर्माण, घर जग्गा र अन्य चल सम्पत्ति खरिद

र ठूलो अन्य कार्यमा रकम खर्च गरेको) समयमा निजको कति वैध आय बचत भएको हो सो यकीन गरी परीक्षण गर्नुपर्नेमा सबै आयलाई एकमुष्ट गणना गरी सबै आर्जित सम्पत्तिलाई तत्कालको मूल्यसँग परीक्षण गरेको नमिलेको, रु. तीन लाख भन्दा बढी सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि नभएकोमा पनि सफाई दिईएको, प्रतिवादीको घर निर्माणको लागत धान्न सक्ने वैधानिक स्रोत नरहेको, अनमोल क्याटरिङको शेयरमा लगानी गरेको भनी प्रतिवादीले लिखित रूपमा सम्पत्ति विवरणमा देखाएकोमा त्यसलाई सम्पत्तिमा गणना नगरिएको, कृषि आयलगायतको गणना तथा प्रतिवादी शीला शर्माको आय गणनासमेतका कुराहरूमा विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले सो फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई आरोपपत्र माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनमा जिकीर लिइएको पाइन्छ।

६. विशेष अदालत काठमाडौँबाट प्रतिवादीको जाँच अवधिको कुल सम्पत्ति र आयस्रोतको विश्लेषण गरी रु.३,०४,०८३- बराबरको चलअचल सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुन नसकेको भनी भएको फैसलाउपर युवराज शर्मा समेतका प्रतिवादीहरूले पुनरावेदन गरेको नदेखिँदा निजहरूले विशेष अदालतको सो विश्लेषण र निष्कर्षसहितको फैसलालाई स्वीकार नै गरेको मान्नुपर्ने हुन्छ। त्यसैले प्रतिवादीका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले उक्त फैसला अन्यथा हुने गरी लिनु भएको बहस जिकीर ग्रहणयोग्य हुन सक्ने देखिँदैन। त्यस्तै प्रतिवादीतर्फबाट बहस गर्नुहुने विद्वान कानून व्यवसायीहरूले नेपाल सरकारकातर्फबाट पुनरावेदन गर्दा जुन विषयमा चित्त नवुभाई दावी जिकीर लिइएको छ सोही विषयहरूमा मात्र सीमित रही यस अदालतबाट विशेष अदालतको फैसलाको परीक्षण गरिनु पर्ने भनी जिकीर लिनु भएको छ त्यस सम्बन्धमा हेर्दा, विशेष अदालतले प्रतिवादीलाई आरोपित कसूरबाट सफाई दिँदा लिइएका आधार, सम्पत्तिको गणना र

कुन कुन आयस्रोतबाट के कति प्राप्त भएको हो भनी गरिएको विश्लेषणमध्ये विभिन्न बुँदाहरूमा त्रुटि कमजोरी रहेको भन्ने तर्क दिई उक्त विशेष अदालतको फैसला बदर गरी सारमा प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भनी पुनरावेदन जिकीर लिइएको देखिन्छ। सरकार वादी फौजदारी मुद्दाको आधारभूत र मूल दावी भनेको अभियोगपत्र वा आरोपपत्रमा लिइएको दावी नै हो। त्यसैका आधारमा नै अदालतबाट अभियोग दावीअनुसार सजाय हुने वा नहुने भनी ठहर फैसला हुन्छ। प्रस्तुत पुनरावेदनमा अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भनी जिकीर लिइएको, अभियोग दावी र जिकीरकै आधारमा मुद्दाका समग्र तथ्य र प्रमाणको मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरी विशेष अदालतको फैसलामा त्रुटि रहे नरहेको कुराको परीक्षण गरी मुद्दाको निरोपण गरिनु पर्ने हुँदा प्रत्यर्थातर्फका कानून व्यवसायीले लिनु भएको उल्लिखित जिकीर कानूनसम्मत र औचित्यपूर्ण देखिन आएन। त्यसमा पनि विशेष अदालतको फैसलाको समग्र तथ्यगत र कानूनी पक्षको विश्लेषण गर्दा मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणको विवेचनामा त्रुटि हुन गएको देखिएको अवस्थामा त्यस्ता त्रुटि कमजोरीहरू यस अदालतबाट सुधार हुन सक्ने र हालसम्मको न्यायिक परिपाटी पनि त्यस्तै रहेको हुँदा यस सम्बन्धमा थप विचार गरी रहनु पर्ने अवस्था देखिँदैन।

७. प्रत्यर्था प्रतिवादीको सम्पत्तिको वैधता परीक्षण गर्दा कुन कुन समयमा के कति आय प्राप्त भयो र सम्पत्ति आर्जन गरेको समयमा निजको कति वैध आय बचत भएको हो सो यकीन गरी परीक्षण गर्नुपर्नेमा विशेष अदालतले सबै आयलाई एकमुष्ट गणना गरी सबै आर्जित सम्पत्तिलाई तत्कालको मूल्यका आधारमा परीक्षण गरेको नमिलेको भनी पुनरावेदन पत्रमा नेपाल सरकारका तर्फबाट लिइएको जिकीरका सम्बन्धमा हेर्दा, यी प्रतिवादीको मिति २०३६ सालदेखि २०५९ सालसम्मलाई जाँच अवधि (Check Period) मानी अभियोग पत्र दायर

भएको छ। तर उक्त अवधिमध्ये के-कून वर्षमा प्रतिवादीको आयस्रोत के-कस्तो थियो र निजले के कति सम्पत्ति आर्जन गरेका थिए भन्ने कुरा तुलनात्मक रूपमा प्रष्ट देखिने गरी आय व्ययको विवरण सूची वादी पक्षले आरोपपत्र साथ पेश गर्न सकेको पाइँदैन। आरोपपत्रमा प्रतिवादीले सार्वजनिक पद धारण गरेपछि आर्जन गरेको समग्र सम्पत्ति, त्यसमध्ये स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्तिसम्मको एकमुष्ट विश्लेषण पेश गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीको प्रत्येक वर्षको आम्दानी र खर्चको तुलनात्मक विवरणसहित निश्चित र किटानी दावी लिनु पर्ने दायित्व भएको वादी पक्ष स्वयंमले त्यस्तो गर्न नसकेको अवस्थामा अदालतले फैसला गर्दा त्यस प्रकारले विश्लेषण गरेन भनी सोही आधारमा फैसलालाई त्रुटिपूर्ण रहेको भनी पुनरावेदन पत्रमा जिकीर लिनु उचित हुन सक्दैन। वादी पक्षले यकीन विवरणसहित दावी लिन नसकेको र प्रतिवादीले अदालतमा बयान गर्दासमेत प्रत्येक वर्षको निजको आयस्रोत र खर्चको प्रष्ट चित्रण उल्लेख गर्न नसकेको अवस्थामा अदालत आफैँले तथ्यको उत्खनन गरी फैसला गर्ने न्यायिक मान्यता र परिपाटी नभएको हुँदा पुनरावेदनपत्रमा लिइएको उक्त जिकीर मनासिव देखिन आएन।

८. प्रतिवादी युवराज शर्मा र निजका कानून व्यवसायीले इजलाससमक्ष प्रतिवादी २०३४ सालदेखि मेकानिकल ईन्जिनियरको पदमा कृषि विकास वैकमा जागिर शुरू गरेको हुँदा सोही अवधिदेखि जाँच अवधि कायम गरी कृषि आयलगायतका निजका आयस्रोतहरूको गणना गरिनु पर्ने भनी जिकीर पनि लिनु भएको अवस्था छ। यस सम्बन्धमा आरोपपत्रमा आयोगले २०३६ सालदेखि मेकानिकल ईन्जिनियर पदमा सेवा प्रवेश गरेको भनी सोही सालदेखि जाँच अवधि मानी आरोपपत्र पेश गरेको पाइँन्छ। प्रतिवादी युवराज शर्माले आयोग समक्ष र विशेष अदालतमासमेत बयान गर्दा २०३४ सालदेखि नै जाँच अवधि कायम गर्नु पर्ने भनी जिकीर लिन सकेको पाइँदैन। निजले

आयोगसमक्ष बयान गर्दा स.ज. ३ मा अगाडिदेखि सार्वजनिक पदमा काम गरेतापनि बीचको अवधिमा निरन्तरता कायम हुन नसकी टुटेको भन्ने कुरालाई स्वीकार गरेको पाइँन्छ। विशेष अदालत काठमाडौँले २०३६ साल भदौदेखि जाँच अवधि कायम गरी २०३६ सालदेखि २०५९ सालसम्मको निज प्रतिवादीको आयस्रोतको गणना गरेको पाइँन्छ। यसरी प्रतिवादीले आफ्नो जाँच अवधिको बारेमा मौकैमा बयान गर्दा दावी जिकीर लिन नसकेको, सेवामा निरन्तरता नरही बीचको अवधि टुटेको कुरालाई प्रतिवादीले नै स्वीकार गरी रहेको र निजको पुनरावेदन समेत नपरेको अवस्थामा वादी पक्षबाट परेको प्रस्तुत पुनरावेदनको सुनुवाइको क्रममा प्रतिवादीका तर्फबाट इजलासमा लिइएको जिकीरका आधारमा विशेष अदालतले कायम गरेको जाँच अवधि बारे अन्यथा विचार गर्नुपर्ने मनासिव आधार नदेखिएकाले प्रतिवादीका तर्फबाट लिइएको उल्लिखित जिकीर न्यायोचित देखिन आएन।

९. त्यसमा पनि के कति अवधिलाई जाँच अवधिको रूपमा लिने भन्ने कुरा अभियोजन पक्षमा निर्भर रहने कुरा हो। प्रतिवादीले सार्वजनिक पदमा व्यतित गरेको सम्पूर्ण अवधिलाई जाँच अवधिका रूपमा लिनै पछि भन्ने पनि कानूनको आशय होइन। अनुसन्धानको क्रममा आयको तुलनामा अस्वाभाविक रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको र उच्च जीवनयापन गरेको देखिएको सार्वजनिक जीवनको कुनै निश्चित अवधिलाई मात्र जाँच अवधिको रूपमा लिई प्रतिवादीउपर अभियोजन गर्न कुनै कानूनी बाधा देखिँदैन। साथै जाँच अवधि बढाएको कारण प्रतिवादीको आयस्रोतको मात्र एकलौटी गणना हुने पनि होइन। सो अवधिमा निजले गरेको खर्च वा आर्जन गरेको सम्पत्ति समेतको तुलनात्मक परीक्षण गरिने भएकोले २०३४ देखि २०३६ सालसम्मलाई जाँच अवधि नमानिएको कारणबाट प्रतिवादीलाई कुनै प्रतिकूल असर पर्ने अवस्था समेत देखिँदैन।

१०. प्रस्तुत पुनरावेदन समेतमा उठाईएका केही सैद्धान्तिक विषयमा माथि उल्लेख गरेअनुसार

विवेचना गरी सकेपछि अब यस मुद्दामा निरोपण गर्नु पर्ने पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचारगर्नु पर्ने हुन आएको छ। यस सम्बन्धमा आरोपपत्र माग दावी, प्रतिवादीको वयान जिकीर, विशेष अदालतको फैसला र पुनरावेदक वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर समेतका मिसिल संलग्न कागज प्रमाणका आधारमा प्रत्यर्थी प्रतिवादीको सम्पत्ति र आयस्रोतका सम्बन्धमा विषयगत विश्लेषण गर्नु पर्ने हुन आउछ, जसलाई तलका प्रकरणहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ:-

११. आरोपपत्रमा प्रतिवादी युवराज शर्मासमेतले आर्जन गरेको सम्पत्तिलाई हालको मूल्यमा मूल्याङ्कन गरी दावी लिइएको देखिन्छ। विशेष अदालतले सम्पत्ति आर्जन गर्दाको समयको मूल्यलाई आधार मानी प्रतिवादीले जाँच अवधिमा आर्जन गरेको सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गरेको पाइन्छ। यस विषयका सम्बन्धमा यस्तै प्रकृतिको समान कानूनी प्रश्न रहेको पुनरावेदक/वादी नेपाल सरकार विरुद्ध चिरञ्जिवी वाग्ले समेत प्रतिवादी भएको भ्रष्टाचार मुद्दा (नेकाप २०६७, नि.नं.८५१९), नेपाल सरकार विरुद्ध रामाज्ञा चतुर्वेदी समेतको मुद्दा (नेकाप २०६८, नि.नं.८६३०, पृष्ठ ९१७) नेपाल सरकार विरुद्ध मुरारीबहादुर कार्की समेतको मुद्दा (फौ.पु.नं.०६५-CR-०००९, फैसला मिति २०६९।२।३) लगायतका मुद्दाहरूमा यस अदालतबाट अनुसन्धानको क्रममा गरिएको मूल्याङ्कनको आधारमा नभई लिखत मूल्य अर्थात् सम्पत्ति आर्जन गर्दाको लागत मूल्यको आधारमा नै विगो कायम गर्नु मनासिव हुने भन्ने मापदण्ड कायम भएको छ। यसरी कुन अवधिको मूल्य कायम गर्ने र के आधारमा सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गर्ने भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतबाट स्थापित भइरहेको उक्त मापदण्डबाट एक निश्चित न्यायिक दृष्टिकोण स्थापित भई रहेको अवस्था हुदा त्यसलाई यस इजलासले अवलम्बन गर्नु नपर्ने कुनै विवेकसम्मत कारण देखिएको छैन। तसर्थ सम्पत्ति आर्जन गर्दाको लागत मूल्यका आधारमा प्रतिवादीहरूको सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गरी विगो

कायम गर्ने गरेको विशेष अदालतको फैसलामा कुनै त्रुटि विद्यमान देखिन आएन।

१२. आरोपपत्रमा प्रतिवादी युवराज शर्मा समेतले जाँच अवधिमा आर्जन गरेको सम्पत्तिलाई हालको मूल्यमा मूल्याङ्कन गरी रु.१,४०,७३,७६१।७० देखिएको भनी रु.३९,२८,५०९।७९ बराबरको स्रोत खुलेको र रु.१,०१,४५,२५१।९९ बराबरको स्रोत नखुलेको हुँदा स्रोत नखुलेको उक्त सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको भनी दावी लिइएको छ। प्रतिवादी युवराज शर्माले अदालतमा वयान गर्दा आफूसँग भएको सम्पत्ति आफ्नो वैध आर्जन तलव, भत्ता, सेमिनार, गोष्ठी, परामर्शबापत प्राप्त रकम, विदेश भ्रमण जाँदा प्राप्त गरेको रकम, पैतृक सुन चाँदीलाई विभिन्न मितिमा विक्री गर्दा प्राप्त रकम बजैवाट प्राप्त रकमलाई लगानी गरी त्यसबाट बढे बढाएको तथा श्रीमतीको दाइजो पेवा, टीकाटाला आदिबाट प्राप्त रकमबाट बढे बढाएको सम्पत्ति हो, आफू र आफ्नो परिवारका नाममा रहेको सम्पत्ति वैध स्रोतबाटै आर्जन गरेको हुँदा जफत गरी सजाय हुनुपर्ने होइन भनी कसूरमा इन्कार रही वयान गरेका छन्। विशेष अदालतले फैसला गर्दा प्रतिवादीको नाममा देखिएको र साथमा रहेको जाँच अवधिमा आर्जन गरेको सम्पत्तिको विवरणलाई वास्तविक खर्च र मौजदातअनुसार देखिएको रकम भनी रु. ८२,५४,८०७।- कायम गरेको पाइन्छ। यस सन्दर्भमा प्रतिवादीले जाँच अवधिमा आर्जन गरेको भनिएका चल अचल सम्पत्ति तथा गरेका खर्चहरूको बारेमा विशेष अदालतले गरेको विश्लेषण र त्यसमा निकालेको निष्कर्ष मिले नमिलेको के रहेछ, भन्ने सम्बन्धमा देहायबमोजिम विषयगत रूपमा विश्लेषण गरिएको छ :-

१३. आरोपपत्रमा काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं ९ मा रहेको प्रतिवादी शीला पोखरेल (शर्मा) को नामको कि.नं. ३५५ र कि.नं.६१ को जग्गामा २०५४ सालमा तत्कालीन मूल्य रु.१८,८८,३०२।०२ मा घर (मुख्य भवन) निर्माण भएको लागत कायम गरी इन्टेरियर

डेकोरेशन र फर्निचरसमेतको सम्बन्धित विशेषज्ञबाट मूल्याङ्कन गराई तत्कालीन समयको आधारभूत मूल्याङ्कन रु. २६,८१,७२०।०२ कायम गरिएको पाइन्छ। त्यसैगरी सोही स्थानमा २०५९ सालमा तत्कालीन मूल्य रु. २,२५,०४७।५६ मा निर्माण भएको सर्भेन्ट क्वाटर-१, २०५४ सालमा तत्कालीन मूल्य रु. १,४१,३५४।७५ मा निर्माण भएको ग्यारेज-१ समेत गरी सबै संरचनाहरूको तत्कालीन लागत रु. ३०,४८,१२२।३३ तथा हाल प्रचलित मूल्यअनुसार रु. ३१,७६,०४३।७८ भनी दावी लिएको देखिन्छ। प्रतिवादीले अदालत समक्ष गरेको वयानमा उक्त घर निर्माण गर्दा करिब १२ लाख ५० हजार र सर्भेन्ट क्वाटर निर्माण गर्दा रु. १ लाख २५ हजार लागेको भनी जिकीर लिएको पाइन्छ। विशेष अदालतबाट सो स्थानमा रु. १८,८८,३०२।-को घर, रु. २,११,८३४।-को सर्भेन्ट क्वार्टर र रु. १,४१,३५५।-को ग्यारेज निर्माण भएको भनी त्यसमा ओभरहेड र ठेक्का कर कटाई तथा विद्युतीय सामग्री र फर्निचरको मूल्याङ्कनलाई घर निर्माण लागतमा समावेश नहुने भनी छुट्टै हिसाव गरी घर निर्माण तर्फको कुल लागत रु. १८,३३,१९३।-मात्र लागेको भनी लागत मूल्य कायम गरेको देखिन्छ। उल्लिखित सर्भेन्ट क्वाटर निर्माणमा रु. २,२५,०४७।५६ लागेको भन्ने प्राविधिकको मूल्याङ्कन प्रतिवेदन हुँदाहुँदै विशेष अदालतले त्यसलाई गलत रूपमा उल्लेख गरी रु. १३,२१३।५६ घटाएर हिसाव गरी उल्लेखन गरेको प्रथमदृष्टिमा नै त्रुटिपूर्ण देखिन आएको छ। यस विषय समेतका कुराहरूलाई तलका प्रकरणहरूमा समग्र रूपमा मूल्याङ्कन गरिने छ।

१४. आरोपपत्रमा हाल प्रचलित मूल्यका आधारमा दावी लिइएको देखिएतापनि विशेष अदालतबाट घर निर्माण गर्दाको तत्कालीन लागत मूल्यका आधारमा नै मूल्याङ्कन गरेको देखिएकोले मूल्याङ्कनको सो आधारसम्मलाई यस अदालतबाट स्थापित सिद्धान्त र मापदण्डसमेतका आधारमा अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन।

१५. अब उक्त घरहरूको तत्कालीन लागत मूल्यबाट ओभरहेड र ठेक्का कर कटाएको तथा फर्निचर र विद्युतीय सामानको मूल्याङ्कन घरको लागतमा समावेश नहुने भनी छुट्टै हिसाव गरेको विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला नमिलेको भन्ने पुनरावेदक वादी पक्षका विद्वान उपन्यायाधिवक्ताको बहस जिकीरतर्फ हेर्दा, अनुसन्धानको क्रममा विवादित घरको स्थलगत मूल्याङ्कन इन्जिनियर प्रकिर्ण तुलाधरसमेतको प्राविधिक टोलीबाट भएको देखिन्छ। निजले पेश गरेको प्रतिवेदन हेर्दा उक्त मूल्याङ्कन नेपाल सरकारको स्वीकृत प्राप्त आधार दररेटअनुसार गरिएको र घर बनेको सालको दररेटको आधारमा नै मूल्याङ्कन गरिएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन आउँछ। त्यस्तै घरको सिभिल इन्जिनियरिङ्ग निर्माण कार्यको अलग्गै दररेट कायम गरिएको र सो बाहेकका अन्य विशेष खालका कार्यहरू जस्तै:- विद्युतीय संरचना, इन्टेरियर डेकोरेशन र फर्निचर आदिको मूल्याङ्कन सम्बन्धित विशेषज्ञहरूको प्रतिवेदनमा उल्लेख भएबमोजिम छुट्टै देखिने गरी मूल्यमा समावेश गरी कूल मूल्याङ्कन कायम गरिएको भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन आउँछ।

१६. प्रतिवादी शीला पोखरेल (शर्मा) का नाममा रहेको घर (मुख्य भवन) को मूल्याङ्कन विवरण हेर्दा घरको सिभिल इन्जिनियरिङ्ग निर्माण कार्यमा बाहेक विजुली, स्यानेटरी र साइट डेभलपमेन्टमा १२.५ प्रतिशत र फिनिसिङमा १० प्रतिशत लाग्ने भनी खर्च कायम गरेको देखिन्छ। त्यस्तै सर्भेन्ट क्वाटरमा विजुलीको २ प्रतिशत र साइट डेभलपमेन्टको २.५ प्रतिशत गरी ४.५ प्रतिशत मात्र तथा ग्यारेजमा विजुलीको १ प्रतिशतमात्र खर्च समावेश गरिएको देखिन्छ।

१७. यसरी घरको वास्तविक अवस्था इन्टेरियर डेकोरेशन, फर्निचरको स्तर समेतको वस्तुस्थितिको आधारमा प्राविधिक मूल्याङ्कन भै आएको देखिएको छ। साथै उक्त मूल्याङ्कन विवरणमा ठेक्का कर र ओभरहेड खर्चसमेत समावेश गरिएको भन्ने उल्लेख भएको देखिँदैन। अनुसन्धानको

क्रममा व्यक्तिले निजी तवरमा बनाएको घरको मूल्याङ्कन गर्न गएको इन्जिनियर सहितको प्राविधिक टोलीले सो मूल्याङ्कनमा ठेकेदारले प्राप्त गर्ने ओभरहेड खर्च र निजले तिर्नु पर्ने ठेक्का कर समेत समावेश गरी मूल्याङ्कन गरेको होला भनी अनुमान गर्न मिल्दैन। उक्त घरको मूल्याङ्कन टोलीमा रही प्रतिवेदन पेश गर्ने इन्जिनियर प्रकृर्ण तुलाधरले अदालत समक्ष उपस्थित भई बकपत्र गर्दा घरको मूल्याङ्कन सरकारी दररेट अनुसार नै गरेको भनी निजले दिएको प्रतिवेदनको समर्थन गरी बकपत्र गरेको अवस्था छ। निजले उक्त मूल्याङ्कनमा ओभरहेड खर्च र ठेक्का कर समेत समावेश गरिएको भनी खुलाएको पाइँदैन। यस अवस्थामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २३(७) बमोजिम विशेषज्ञहरूको उक्त मूल्याङ्कन प्रतिवेदनलाई यस अदालतले प्रमाणमा लिनु पर्ने हुन आउँछ।

१८. उल्लिखित आधारमा विशेष अदालतबाट शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागको मिति २०६४।४।१९ को पत्रमा लेखी आएको भन्ने आधार लिई प्राविधिक मूल्याङ्कन प्रतिवेदन समेतबाट समावेश भएको नदेखिएको ओभरहेड खर्च र ठेक्का कर समेत समावेश भएको भनी विशेषज्ञको मूल्याङ्कन प्रतिवेदनमा उल्लेख नभएको प्रतिवादीको घर निर्माण लागतमा ओभरहेड खर्च र ठेक्का करबापत जम्मा २० प्रतिशत घटाएर घर निर्माणको लागत कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण देखिन आउँछ। यस अदालतले यस्तै विषय समावेश रहेको पुनरावेदक नेपाल सरकार विरुद्ध मुरारीबहादुर कार्की भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा (फौ.पु.नं.०६५-CR-०००९, फैसला मिति २०६९।२।३) प्राविधिक मूल्याङ्कन प्रतिवेदन समेतबाट समावेश नभएको ओभरहेड खर्च र ठेक्का कर समावेश भएको भनी मूल्याङ्कन प्रतिवेदनमा उल्लेख नभएको प्रतिवादीको घर निर्माण लागतमा ओभरहेड खर्च बापत १५ प्रतिशत र ठेक्का करबापत ५ प्रतिशत गरी जम्मा २० प्रतिशत घटाएको मिलेको देखिएन भनी सिद्धान्त

कायम भएको छ। उक्त सिद्धान्त र मापदण्डसँग यो इजलास असहमत हुनुपर्ने कुनै कारण नभएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा ओभरहेड खर्च र ठेक्का कर घटाएर घर निर्माणको लागत कायम गर्न मिल्ने देखिन आएन।

१९. त्यसैगरी इन्टेरियर डेकोरेशन, विद्युतीय सामान र फर्निचरलाई घरको लागत मूल्यमा समावेश नहुने भनी विशेष अदालतले सोको छुट्टै हिसाव गरेको मिले नमिलेको के रहेछ भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि उल्लेख गरिएको घरको मूल्याङ्कन विवरणबाट घरको निर्माण लागतको अनुपातमा इन्टेरियर डेकोरेशन, फर्निचर र विद्युतीय सामानको पनि निश्चित प्रतिशत कायम गरी मूल्याङ्कन गर्ने प्राविधिक मापदण्ड नै रहेको भन्ने देखिन आएको छ। सम्बन्धित क्षेत्रका विशेषज्ञबाट मूल्याङ्कन गरी प्रतिवेदन पेश भई अदालतमा बकपत्र गर्दा त्यस्तो प्रतिवेदनलाई समर्थन र पुष्टि गरेको अवस्थामा त्यस्तो प्राविधिक विषयलाई अदालतबाट अनुमानको भरमा हचुवा तवरले अन्यथा ठहर गर्नु युक्तियुक्त र न्यायोचित हुन सक्दैन। अतः विवादित घर (मूख्य भवन), सर्भेन्ट क्वाटर र ग्यारेजका सबै संरचनाको मूल्याङ्कन गरी सम्बन्धित प्राविधिकले प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेको तत्कालीन मूल्य रु.३०,४८,१२२।३३ नै घर निर्माणको वास्तविक लागत मूल्य कायम हुन आउने देखिन्छ।

२०. प्रतिवादीले अनमोल क्याटरिङ्गमा रु. १८ लाखको शेयरमा लगानी गरेको भनी सम्पत्ति न्यायिक छानबीन आयोगसमेतमा लिखित रूपमा स्वीकार गरी रहेकोमा सो शेयर लगानीलाई प्रतिवादीको सम्पत्तिमा गणना नगरेको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भनी पुनरावेदन पत्र र पुनरावेदक तर्फबाट बहस गर्नु हुने विद्वान उपन्यायाधीवक्ताले जिकीर लिनु भएको छ। सो सम्बन्धमा हेर्दा, आरोपपत्रमा प्रतिवादी युवराज शर्माले पटकपटक रु.१८ लाखको शेयर लगानी गरेको भनी सम्पत्ति विवरणमा उल्लेख गरी स्वीकार गरेको तर सो कम्पनीको प्रवन्ध पत्र र नियमावलीमा

निजले कुनै पनि रकमको शेयर खरिद गरेको कुरा उल्लेख भएको नदेखिए तापनि उक्त शेयरमा लगानी गरेको रकम रु.१८,००,०००/- निज प्रतिवादीको आयमा गणना गरी शेयरवापतको रकम कब्जा गरी जफत गर्न सकिने स्थितिमा नरहेकोले सो रकम वरावरको विगो प्रतिवादीको स्रोत खुलेको अन्य सम्पत्तिबाट जफत गरी असूलउपर गरिपाऊँ भनी दावी लिएको पाइन्छ ।

२१. प्रतिवादी युवराज शर्माले अनमोल क्याटरिङ्गको शेयर खरिद गर्ने कुरासम्म भएको तर खरिद नगरेको हुँदा सो शेयरको रकम रु.१८,००,०००/-सम्पत्तिमा गणना हुन नहुने भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ । विशेष अदालत काठमाडौँले शेयर लिएको भन्ने कुरा अनमोल क्याटरिङ्गको अभिलेखमा नदेखिएको र अस्तित्वमा नै नभएको शेयरमा मौद्रिक लगानी गरेको मान्न मिल्ने नदेखिएको भन्दै त्यसलाई सम्पत्तिमा गणना गरेको पाइदैन । प्रतिवादीले आफ्नो नाममा अनमोल क्याटरिङ्ग प्रा.लि.को मिति २०५८।१२।२० मा रु.१८ लाखको शेयर खरिद गरेको कुरा निजले स्वघोषित रूपमा मिति २०५९।३।१० मा सम्पत्ति न्यायिक जाँचबुझ आयोगमा पेश गरेको सम्पत्ति विवरण, मिति २०५९।६।१ मा आफू कार्यरत रहेको मन्त्रालय मार्फत निजामती किताव खानामा पेश गरेको सम्पत्ति विवरण र आयोगसमक्ष मिति २०५९।८।९ मा पेश गरेको विवरणमा समेत सो कम्पनीको शेयर खरिद गरेको व्यहोरा उल्लेख गरेको कुरा संलग्न प्रमाणबाट देखिएको छ । प्रतिवादी युवराज शर्मा २०३६ सालदेखि निरन्तर रूपमा सार्वजनिक सेवाका विभिन्न पदमा कार्यरत रहेको र यस क्रममा निज आफैपनि विद्यमान ऐन नियमको कार्यान्वयन गर्ने अख्तियारवाला पदमासमेत बसेर जिम्मेवारी निर्वाह गरेको देखिन्छ । निजले आयल निगमको महाप्रबन्धक जस्तो जिम्मेवार पदमा समेत रहेर काम गरेको पाइयो । त्यस्तो व्यक्तिले आफ्नो व्यक्तिगत सम्पत्ति विवरण कानूनले निर्देश गरेबमोजिम राज्यको आधिकारिक

निकायमा लिखित रूपमा पेश गर्दा त्यसबाट के कस्तो जवाफदेहिता निर्वाह गर्नु पर्ने हो र त्यसबाट के कस्तो परिणाम उत्पन्न हुनसक्ने हो भन्ने कुरा तर्फ सोच विचार गरेनन् होला भनी अनुमान गर्न सकिदैन । निज प्रतिवादीले त्यसरी विवरण भर्दा लेखिएको विवरण सत्यसाँचो हो भनी लिखित रूपमा कबुलसमेत गरेको पाइन्छ । निजले एक पटकमात्र नभई तीन पटक सम्पत्ति विवरण भर्दा समेत अनमोल क्याटरिङ्गमा शेयर किनेको कुरा उल्लेख गरेको अवस्था छ । मिति २०५८।१२।२० मा शेयर गरिद गरेको भनी करिव ८ महिना पछिसम्म अर्थात् २०५९।६।१ र २०५९।८।९ मा स्वीकार गरेको पाइन्छ ।

२२. यस सन्दर्भमा अनमोल क्याटरिङ्ग प्रा.लि.को प्रकृति र शेयर खरिद विक्रीको प्रक्रिया समेत विचारणीय हुन आउछ । उक्त कम्पनी प्राईभेट कम्पनीको रूपमा रहेको देखिन आउँछ । यो जनसाधारणको लगानी भएको वा सरकारी लगानी भएको पब्लिक कम्पनी होइन । प्राईभेट कम्पनीले कम्पनीका आफ्ना कामकारवाहीहरू र गतिविधीहरू सार्वजनिक गरी रहनु अनिवार्यता हुदैन । यस्ता कम्पनीको कामकारवाही र गतिविधीहरूमा सरकारी वा नियमनकारी निकायको चासो कम हुने र नियन्त्रण पनि कमजोर हुन्छ । कतिपय अवस्थामा संस्थागत सुशासनका नियमहरू कडा रूपमा पालना गरिएका पाइँदैनन् । प्राईभेट कम्पनीको शेयर किनबेच संस्थापकहरूसँग सम्बन्धित नातेदार, साथीभाइ वा चिनेजानेका व्यक्तिबीच गोप्य र अनौपचारिक तवरबाट हुनसक्ने अवस्थालाई इन्कार गर्न सकिँदैन । शेयर किनबेचका लागि सम्बन्धित नियमनकारी निकायको पूर्व अनुमति चाहिँदैन । शेयर खरिद गरेपछिको निश्चित समयभित्र जानकारीसम्म गराउने हो ।

२३. उल्लिखित परिप्रेक्ष्यबाट समेत हेर्दा सम्बन्धित कम्पनी र कम्पनी रजिष्टारको कार्यालयको अभिलेखबाट प्रतिवादी युवराज शर्माको नाममा उक्त कम्पनीको शेयर स्वामित्व नदेखिएको भन्ने

आधारलेमात्र प्रस्तुत विवाद पर्नु अगावै स्वतन्त्र रूपमा प्रतिवादीले आधिकारिक निकायमा पेश गरेको विवरण अन्यथा हो भन्न नमिल्ने हुँदा यी प्रतिवादीले त्यस कम्पनीको शेयर खरिद गरेनन् होला भनी निष्कर्षमा पुग्न मिल्ने देखिँदैन। अतः अनमोल क्याटरिङ्ग प्रा.लि.को शेयरलाई प्रतिवादीको सम्पत्तिमा गणना नगरेको विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला मनासिव नदेखिएकोले उक्त प्रा.लि.मा प्रतिवादीले रु.१८,००,०००। लगानी गरेको अवस्थालाई इन्कार गर्न नमिल्ने हुँदा सो रकमलाई निजको सम्पत्तिमा गणना गर्नुपर्ने देखिन आयो।

२४. प्रतिवादी युवराज शर्मा र शीला पोखरेल (शर्मा) का नाममा मौजुद रहेका विभिन्न कित्ता जग्गाको हालको मूल्याङ्कन गरी सो जग्गाको मोल रु. ३४,४४,५००।- हुने भनी आरोपपत्रमा उल्लेख गरिएको र प्रतिवादीले सो जग्गा प्राप्त गर्दा रु.५,६२,९७५।- लागेको भनी जिकीर लिएकोमा विशेष अदालतले मालपोत कार्यालयबाट जग्गा पारीत हुँदा लिखतमा अङ्कित मोललाई मान्यता दिई रु.५,६२,९७५।- लाई जग्गा प्राप्त गर्दा प्रतिवादीले लगानी गरेको सम्पत्तिका रूपमा गणना गरेको पाइन्छ। यस अदालतले पनि जग्गाको मूल्याङ्कन कायम गर्दा सामान्यतः अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म लिखतमा अङ्कित मोललाई मान्यता दिई सोही अनुसार सम्पत्तिको गणना गर्ने मान्यतालाई आत्मसात गरी आएको हुँदा लिखत मूल्यका आधारमा मूल्याङ्कन कायम गरेको मनासिव देखिन्छ। तर प्रतिवादीले सार्वजनिक पद धारण गरेपछि खरिद गरेको भनी दावी लिइएको आरोपपत्रको तालिका नं.३ को क्र.सं. २ मा उल्लेख भएको कि.नं.३२८ हाल कायम कि.नं. ६४८७ को जग्गा, र क्र.सं. ५ मा उल्लेख भएको कि.नं.३५५ को हाल कायम कि.नं.४३६ को जग्गा समेत प्रतिवादीलाई अंशवण्डाबाट प्राप्त हुन आएको र निजको निजी मौद्रिक आर्जन लागेको नदेखिएको भनी विशेष अदालतले ती जग्गाको मोल रु.१,१७,०००।- घटाई सम्पत्तिको गणना गरेको पाइयो।

२५. उल्लिखित कि.नं.३२८ को १-०-०-० रोपनी जग्गा प्रतिवादी युवराज शर्माको नाममा जाँच अवधिभित्रै निजको तलवसमेतको आम्दानीबाट खरिद गरेकोमा अंशवण्डाबाट निजका भागमा ०-६-०-० जग्गा परेको तथा कि.नं. ३५५ को ०-१-० विगाहा जग्गा पनि जाँच अवधिभित्रै प्रतिवादीको तलवसमेतबाट खरिद गरेकोमा अंशवण्डाबाट निजका भागमा ०-०-६ जग्गा परेको र त्यसमा समानुपातिक हिसावले यी प्रतिवादीको क्रमशः रु.२८,१२५। र रु. ३,०००। लगानी परेको भनी आरोपपत्रमा दावी लिइएको छ। त्यस सम्बन्धमा प्रतिवादीले अन्यथा जिकीर लिन नसकेको र निज प्रतिवादीले रकम लगानी गरी खरिद गरेको देखिई रहेको अवस्थामा विना आधार र प्रमाण उक्त जग्गामा प्रतिवादीको लगानी नपरेको भन्दै सम्पत्तिमा गणना नगरेको विशेष अदालतको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण देखिन आयो। उक्त जग्गा खरिद गर्दा परेको प्रतिवादी हिस्साको लगानी रु.३१,१२५। समेत प्रतिवादीको जग्गा खरिद तर्फको लगानी रु.५,९४,१००।- कायम हुन्छ।

२६. प्रतिवादीको स्वामित्वमा रहेका अन्य सम्पत्तिहरूः शेयरमा गरेको लगानी, राष्ट्रिय वचतपत्र, सवारी साधन, बैंक मौजदात र सुनचाँदीका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट गरिएको विश्लेषण र कायम गरिएको मूल्याङ्कनका सम्बन्धमा विवाद नरहेकाले त्यस सम्बन्धमा थप विवेचना गरिरहनु परेन। तसर्थ ती सम्पत्तिको हकमा विशेष अदालतले प्रतिवादीको मौजुद सम्पत्तिका रूपमा गणना गरी कायम गरेको मूल्याङ्कनलाई अन्यथा गरी रहनु आवश्यक देखिन आएन। ईन्टेरियर डेकोरेशन, फर्निचर र अन्य विद्युतीय सामानको मूल्यलाई विशेषज्ञको प्रतिवेदनअनुसार घरको मूल्याङ्कनमा नै समावेश गरेर गणना गरी सकिएकाले त्यसलाई पुनः विचार गर्नु पर्ने अवस्था समेत भएन।

२७. प्रतिवादी युवराज शर्मासमेतको आयस्रोतको विश्लेषण

प्रतिवादी युवराज शर्मा २०३६ साल भदौ १९ देखि मेकानिकन इन्जिनियरमा प्रवेश गरी हवाई विभाग, सडक विभाग, श्रम विभाग अन्तर्गत कारखाना निरीक्षक हुँदै वरिष्ठ कारखाना निरीक्षक, नेपाल आयल निगमको महाप्रबन्धकलगायतका विभिन्न पदमा काम गरेको देखिन्छ। आरोपपत्रमा प्रतिवादीले ती पदहरूमा काम गर्दा निजले प्राप्त गरेको तलब भत्तालाई आयको रूपमा स्वीकार गरिएतापनि यकीनसाथ यति रकम प्राप्त गरेको भनी किटान भएको पाईदैन। प्रतिवादी युवराज शर्माले उल्लिखित पदहरूमा काम गर्दा र २०३६ साल अगाडिको सार्वजनिक सेवामा काम गर्दा समेत गरी तलब भत्ताको रूपमा रु.१५,२०,१८०/- प्राप्त गरेको भनी जिकीर लिएको अवस्था रहेको छ। विशेष अदालतले जाँच अवधिमा निज प्रतिवादीले तलब भत्ताबापत रु.१४,८३,१८०/- प्राप्त गरेको देखिएको भनी सो रकम निजको आयमा समावेश गरेको पाइयो। विशेष अदालतले प्रतिवादीको उक्त आयमा निजले ई.एस.पी.एस.बाट प्राप्त गरेको भनी दावी गरेको रु.दुईलाखको आयलाई समेत जोडेको पाइयो।

सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिको प्रमुख आमदानीको रूपमा सरकार अथवा सम्बन्धित संस्थाबाट प्राप्त भएको तलबभत्ता हुने भएको र त्यसरी प्राप्त गरेको मौद्रिक आर्जनको रकमलाई आयको रूपमा गणना गर्नु स्वाभाविक हुन्छ। मिसिल संलग्न कागजातहरूमा निजले विभिन्न कार्यालयबाट तलबभत्ता भुक्तानीबापत प्राप्त गरेको रकमसमेत उल्लेख भई आएको पाइन्छ। प्रतिवादीलेसमेत त्यसको फेहरिस्त पेश गरेको देखिन्छ। यस अदालतले पनि राष्ट्रसेवकले प्राप्त गरेको तलबभत्ताको रकमलाई वचत हुने आयको रूपमा मानी आएको छ।

जहाँसम्म प्रतिवादीले ई.एस.पी.एस.बाट प्राप्त गरेको भनिएको रु. दुई लाखको रकमको सन्दर्भ छ त्यस सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ। प्रतिवादीले ई.एस.पी.एस.मा कम्पोनेन्ट

मेनेजरको रूपमा काम गरेको र त्यस पदको हैसियतमा कुनै छुट्टै सुविधा दिइएको थिएन भनी बयान गरेको पाइन्छ। निज त्यस संस्थामा काम गर्दाको अवधिमा पदाधिकार रहेको कार्यालयबाट प्राप्त गरेको तलबभत्तालाई अलग रूपमा जोडिई सकेको छ। त्यस संस्थाबाट प्रतिवादी विदेश जाँदा, देशभित्र विभिन्न कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा र त्यसको लागि भ्रमण गर्दा विभिन्न रकम प्राप्त गरेको भनी निजले दावी गरेको देखिएको छ। त्यस संस्थाबाट वैदेशिक भ्रमणमा जाँदा निजलाई प्राप्त भएको भत्ताको बारेमा अलग शीर्षकमा विश्लेषण गरिनेछ। मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट निज प्रतिवादीले उक्त संस्थाबाट सञ्चालित विभिन्न कार्यक्रम र क्रियाकलापहरूमा कार्यपत्र प्रस्तुती, सहजकर्ता भत्ता र सेमिनार भत्तालगायतमा रु.१,१६,९७९। प्राप्त गरेको देखिन आएको हुँदा त्यती बराबरको रकम निजको आयमा गणना हुने देखियो। निज प्रतिवादीले पाउने देखिएको उपरोक्त रकमभन्दा बढी अर्थात् महिला कामदार ट्रेनिङ्ग सञ्चालनबापतको खर्च र सुरक्षा सप्ताह मनाउदा लागेको खर्चको भुक्तानीबापतमा लिएको रकमलाई समेत निजको आयको रूपमा जिकीर लिएको र विशेष अदालतले पनि सो रकमलाई निजको आयको रूपमा मान्यता दिएको पाइन्छ। परन्तु त्यस्तो कार्यक्रम सञ्चालन गर्नको लागि सञ्चालन खर्च बापत संस्थाबाट बुझेको रु. ८३,७६७/- रकम सम्बन्धित कार्यमा नै खर्च भै जाने र बिलअनुसार फछ्यौट गर्नुपर्ने हुँदा त्यस्तो रकमलाई समेत प्रतिवादीको आमदानी मान्न मिल्ने देखिएन। कार्यक्रम सञ्चालन खर्च बापत बुझी लिएको रकमलाई समेत आयको रूपमा गणना गरेको विशेष अदालतको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण देखिएको छ। अतः प्रतिवादी युवराज शर्माले जाँच अवधिमा तलबभत्ताबापत रु.१४,००,१५९। प्राप्त गरेको देखिँदा सो बराबरको रकम निजको तलबभत्ताको आय कायम हुन्छ।

प्रतिवादी युवराज शर्मालाई वैदेशिक भ्रमण भत्ताबापतमा हचुवाको आधारमा विशेष अदालतले

रु.९,७७,७४०।- निजको आयमा जोडेको त्रुटिपूर्ण रहेको भनी पुनरावेदक तर्फका उपन्यायाधीवक्ताले इजलास समक्ष जिकीर लिएको पाइयो । निज प्रतिवादी तालिम सेमिनार जस्ता विभिन्न कार्यक्रममा भाग लिन विदेश भ्रमण गरेको र त्यसबाट रकम वचत गरेको कुरालाई आरोपपत्रमा उल्लेख गरिएतापनि के कति रकम प्राप्त गरेको र वचत भएको हो भन्ने स्पष्ट किटान हुन सकेको पाईदैन । आरोपपत्रमा २०४८ सालमा विदेश भ्रमणबाट अमेरिकी डलर १,०००, २०४९।१२।१० मा ११००, २०५५,२०५६ मा ३४००, २०५८।१।२८ मा ६८० र ०५।३।२२ मा ६१० अमेरिकी डलर प्राप्त गरेको र त्यसको ७० प्रतिशतले वचत हुने भनी उल्लेख भएको देखियो । प्रतिवादीले वयान गर्दा वैदेशिक भ्रमणबाट आफूले रु. १० लाख प्राप्त गरेको भनी दावी गरेको पाइन्छ । विशेष अदालतले प्रतिवादीले दावी गरेको भन्दा बढी रु.१३,९६,७७२।- विदेश भ्रमणबाट प्राप्त गरेको मानी त्यसमध्ये ७० प्रतिशतले हुने रु.९,७७,७४०।- वचत हुन सक्ने हुदा सो रकम रु.९,७७,७४०।- निजको आयमा जोडनुपर्ने ठहर गरेको पाइन्छ ।

मिसिल संलग्न प्रमाणबाट प्रतिवादी युवराज शर्माले अमेरिका, बैकक, मलेशिया, अस्ट्रेलिया, स्वीडेनलगायतका विभिन्न मुलुकमा भ्रमण गरेको देखिन्छ । तर ती सम्पूर्ण भ्रमणहरूबाट निज प्रतिवादीले के कति रकम प्राप्त गरेको हो भन्ने कुराको भरपर्दो र वस्तुनिष्ठ प्रमाण पेश गर्न सकेको पाईदैन, केवल भ्रमणका लागि मनोनयन भएको, काज स्वीकृत भएको अथवा भ्रमणको प्रमाणपत्रसम्म पेश गरेको देखिन्छ । विदेश भ्रमणबाट प्राप्त गरेको रकममध्ये ७० प्रतिशत रकमसम्म वचत हुन सक्ने भनी यस्ता प्रकृतिका अन्य मुद्दामा यस अदालतले मान्यता दिदै आएकोले यस मुद्दामा पनि सोही आधार र अनुपातमा प्रतिवादीको आयको गणना गर्नु पर्ने भएको हुनाले प्रतिवादीले वयानमा जिकीर गरेको रु.१०,००,०००। को ७० प्रतिशतले हुने रु.७,००,०००।- निजको वैदेशिक भ्रमणबाटको आय कायम हुन्छ ।

२८. घर भाडा

नेपालगञ्जमा प्रतिवादीको नाममा रहेको घरबाट घरभाडा प्राप्त गरेको कुरा वादी पक्षले आरोपपत्रमा उल्लेख गरेपनि रकम किटान भएको देखिदैन । प्रतिवादी युवराज शर्माले सो घरमा २०४७ सालदेखि २०५९ सम्म बार्षिक सरदर छ हजारका दरले सात लाख बीसहजार घरभाडाबापतमा प्राप्त गरेको भनी दावी लिएको पाइन्छ । विशेष अदालत काठमाडौंले घर भाडाबापत कुल रु.६,७३,४५१।- प्राप्त गरेको भनी त्यति रकम प्रतिवादीको आयमा समावेश गरेको पाइयो । सो अदालतले उक्त घरमा २०५२ पौष देखि २०५९ कात्तिकसम्म श्रम कार्यालय भाडामा बसेको देखिएको भनी सो कार्यालयले त्यस अवधिमा तिरेको भाडाको दरलाई नै २०४७ मंसिर देखि २०५२ मंसिरसम्मको पनि भाडादर कायम गरी आयमा समावेश गरेको पाइयो ।

प्रतिवादीको उक्त घर आठ कोठे पक्की रहेको र नेपालगञ्जको बजारमा अवस्थित रहेको देखिएको छ । सो घरमा २०५२ पुसदेखि २०५९ कात्तिकसम्म श्रम कार्यालयले भाडामा लिई बसेको पेश भएको प्रमाणबाट देखिएको र त्यसरी भाडामा लिएबापत सो कार्यालयबाट रु.४,५७,९५१।- भाडाको रकमसमेत भुक्तानी भएको संलग्न प्रमाणबाट देखिदा त्यसलाई यस अदालतले अन्यथा रूपमा लिनु पर्ने कारण देखिएन ।

२०५२ पुसभन्दा अगाडि उक्त घरमा राजश्व न्यायाधीकरण नेपालगञ्ज र व्यक्तिले समेत भाडामा लिई बसेको तथा त्यस बीचमा बहाल कर तिरेको समेत मिसिल प्रमाणबाट देखिन आएको छ । वस्तुतः घरभाडाको दर समयअनुसार परिवर्तन हुनु स्वाभाविक हुन्छ । चार-पाँच वर्ष अगाडिको भाडा दर र त्यसभन्दा पछाडिको भाडा दर समान हुन्छ भन्नु स्वाभाविक हुदैन । प्रतिवादीको घरमा २०४८ साउनदेखि भाडामा लगाउने गरी सम्झौता भई सोको दरसमेत उल्लेख भएको कागजात प्रतिवादीले पेश गरेको र २०४८ साउन देखि ऐ.मंसिर मसान्तसम्म प्रति महिना रु.३,५००।- को सम्झौता

हुँदा त्यस अवधिमा नियमानुसार कर कट्टी गरी रु.१४,८७५। प्राप्त गरेको देखिन्छ भने २०४८ पुस देखि २०५२ कात्तिक मसान्तसम्म रु.४,०००। को दरले कर कट्टीगरी रु १,५६,४०० । प्राप्त गरेको देखिन्छ । २०४८ साउन भन्दा अगाडि र २०५२ पुस महिनामा प्रतिवादीको घर भाडामा लागेको भन्ने नदेखिँदा त्यस अवधिमा निजलाई घरभाडाबाट आय प्राप्त भएको मान्न मिलेन । तसर्थ प्रतिवादीले घरभाडाबापतमा रु.६,२९,२२६। आय प्राप्त गरेको देखिँदा सोही रकम बराबर घरभाडा आय कायम गर्नु पर्नेमा रु. ६,७३,४५१।- कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण देखिन आयो ।

२९. जग्गा बिक्रीबाट प्राप्त आय

प्रतिवादीलाई जग्गा बिक्रीबाट पनि आय प्राप्त भएको भन्ने कुरा आरोपपत्रमा उल्लेख गरेको पाइन्छ । तर रकम किटान भएको पाइदैन । आरोपपत्रमा प्रतिवादी युवराज शर्मा र निजकी श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) का नामका नेपालगञ्ज ८ अन्तर्गतको ज.वि.०-०-१९.५, ०-०-६.७५ मिति २०४६।२।३ मा, सोही स्थानको ज.वि. ०-०-१० मिति २०४६।२।९ मा, ०-३-२.५ मिति २०४६।२।९ मा, ०-०-१८ मिति २०४६।४।९मा र बाँके रफेना १(ग) को ०-६-१०.५ मिति २०४२।९।२ मा बिक्री गरी आय भएको कुरा खुलाइएको पाइयो । प्रतिवादी युवराज शर्माले निजकी श्रीमतीलाई माइतीबाट प्राप्त भएका र आफ्ना जग्गा समेत बिक्री गरी आय प्राप्त भएको भनी जिकीर लिएको अवस्था छ । मिसिल संलग्न प्रमाणबाट प्रतिवादी शीला पोखरेलका नामको नेपालगञ्जका विभिन्न कित्ताका जग्गाहरू मिति २०४६।२।३, मिति २०४६।२।९, मिति २०४९।२।९, मिति २०५२।९।२, मिति २०५३।२।९ तथा प्रतिवादी युवराज शर्माका नामको दाङको ज.वि. ०-६-० र ०-७-४ जग्गा मिति २०५४।१।९ मा बिक्री गरेको देखिएको छ । त्यसरी बिक्री भएको जग्गाको लिखत पारीत हुदा अङ्कित भएको मूल्यको

आधारमा जम्मा रकम रु.४,९८,२७२।-को जग्गा बिक्री भएको देखिन आएको र त्यति रकम नै प्रतिवादीले आयको रूपमा प्राप्त गरेको भनी मान्नु पर्ने भएको हुँदा जग्गा बिक्रीबाट निज प्रतिवादी लाई रु.४,९८,२७२।- प्राप्त भएको भनी विशेष अदालतले निकालेको निष्कर्षमा अन्यथा विचार गरी रहनु पर्ने देखिएन ।

३०. काठ बिक्रीबाट प्राप्त आय

प्रतिवादीले दाङ मानपुरमा रहेको जग्गामा रुख रहेको र त्यसको काठ काठमाडौँमा ल्याई बिक्री गर्दा रु.३,००,०००।- आम्दानी भएको भनी जिकीर लिएको पाइन्छ । विशेष अदालतले रुख बिक्री भएको भन्ने प्रतिवादीको जिकीर प्रमाणबाट समर्थित भएको भनी त्यसबापतमा प्राप्त भएको रु.३,००,०००।- निजको आयमा समावेश गरेको पाइयो । मिसिल संलग्न मानपुर गा.वि.स.को मिति २०४५।६।२९ को सिफारिश पत्रमा प्रतिवादी युवराज शर्माको दाङ मानपुरको जग्गामा साल सिसौसमेतका रुखहरू रहेका र त्यसबाट आउने काठ जिल्ला बाहिर काठमाडौँ र पोखरामा लागी बिक्री गरेमा आपत्ति नहुने भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यस्तै मिति २०५४।२।९२ मा मूल्य अभिवृद्धि कर दाङमा राजश्व दाखिल भएको आधारमा मिति २०५४।२।९३ मा वन कार्यालय दाङले काठ बिक्री गर्न इजाजत पत्र दिएको प्रमाणसमेत पेश भएको देखिँदा काठ बिक्रीबापतमा रु.३,००,०००।- प्रतिवादीको आयमा समावेश गरेको विशेष अदालतको विश्लेषण र निष्कर्षमा कुनै परिवर्तन गर्नुपर्ने देखिन आएन ।

३१. वचतपत्र ब्याज र वैङ्क ब्याज

पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारकातर्फबाट बहस गर्नु हुने उपन्यायाधिवक्ताले वचतपत्रबाट र बैंकबाट प्राप्त भएको व्याजलाई वैध आयको रूपमा गणना गर्नको लागि साँवाको स्रोत पुष्टि हुन पर्ने र व्याज रकमलाई मूल स्रोतको रूपमा आयमा गणना

गरेको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भनी जिकीर लिएको पाइन्छ। त्यसैगरी प्रतिवादीतर्फका कानून व्यवसायीहरूले प्रमाणबाट नै व्याज प्राप्त भएको कुरा पुष्टि भई रहेको हुनाले त्यसलाई आयमा गणना गरेको मनासिव छ, भनी जिकीर लिएको पाइन्छ। आरोपपत्रमा प्रतिवादीलाई व्याजबापतमा आय प्राप्त भएको कुरालाई स्वीकार गरिएको पाइदैन। प्रतिवादी युवराज शर्माले आफूलाई वचतपत्र र बैंक व्याजबापतमा करिव पाँचलाख प्राप्त भएको भनी जिकीर लिएको पाइन्छ। विशेष अदालतले राष्ट्रिय वचतपत्रबाट प्रतिवादीलाई रु.१,८७,०००/- तथा निजको विभिन्न बैंकमा रहेको खाताबाट रु.६,१०,८३१/- व्याज प्राप्त भएको देखिएको भनी दुवैतर्फको जम्मा व्याज रु.७,९७,८३१/- निजको आयमा समावेश गरेको पाइयो।

प्रतिवादी युवराज शर्मा, निजकी श्रीमती शीला पोखरेल (शर्मा) र निजका छोरा प्रशन्न पोखरेलका नाममा रहेका विभिन्न बैंक खाताका रकमबाट प्रतिवादीलाई २०३७ सालदेखि २०५९ सालसम्म दुई लाख पचास हजार व्याज प्राप्त गरेको भनी वयानमा निज प्रतिवादीले जिकीर लिएकोमा त्यो भन्दा पनि बढी रकमलाई व्याजबापत प्रतिवादीको आयमा गणना गरेको विशेष अदालतको फैसला प्रथमदृष्टिमा नै त्रुटिपूर्ण देखिन आएको छ। प्रतिवादीहरूले दावी गरेका बैंक खाताहरूमा २०३६/२०३७ सालदेखि कारोवार भएको र व्याज प्राप्त भएको तथा त्यसैको आधारमा व्याज आय भएको भनी दावी गरेको देखिन आएको छ। ती खाताहरूबाट प्रतिवादीहरूले विभिन्न मितिमा बैंकमा रकम जम्मा गर्ने र भिक्ने गरी कारोवार गरेको, त्यसमा धेरै रकमको कारोवार गरेको देखिएको, त्यसक्रममा निश्चित समयवधि पछि खातामा जम्मा भएको व्याज रकमसमेत निजहरूको मौजदात रकममा जोडिएको र रकम भिक्तिएको प्रमाणबाट देखिएको छ।

आरोपपत्रमा बैंकबाट भिक्तिएको रकमलाई दावी नलिई मौजदात रहेको रकमलाईमात्र प्रतिवादीको

सम्पत्तिमा गणना गरी रु.५,३४,५००/- लाई मात्र बैंक मौजदात मानिएको छ। यसमा प्रतिवादीले समेत अन्यथा भन्न सकेको अवस्था छैन। यसरी अहिलेको अवस्थामा न त विशेष अदालतले आयमा गणना गरेबमोजिमको रकम बैंक व्याज मौजदात रहेको देखिन्छ, न सो बराबरको व्याज प्राप्त हुने स्रोत अर्थात् मूल धन नै बैंक खातामा रहेको अवस्था छ। हाल बैंक खातामा मौजदात रहेको रु.५,३४,५००/- को व्याज आय रु.६,१०,८३१/- हुने भनी मान्यता प्रदान गर्दा परिणामतः बैंक खातामा रहेको मौजदातको स्रोत व्याजबाटै पुष्टि हुने अवस्था आउँछ, जुन कुरा कानूनसम्मत हुन सक्दैन। यस्तै विषय समावेश रहेको नेपाल सरकार विरुद्ध निरञ्जन बाबु श्रेष्ठ भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा (फौ.पु.नं.०६५-CR-००६४ फैसला मिति २०६९।३।२९) वस्तुतः व्याज बैंकमा रहेको मौजदातबाट बढेबढाएको सम्पत्ति हुँदा त्यसलाई सम्पत्ति वा आयको स्वतन्त्र मान्यता दिन नमिल्ने भनी सिद्धान्त समेत स्थापित भई रहेको छ। उक्त सिद्धान्त र मापदण्डसँग यो इजलास असहमत हुनुपर्ने कुनै तर्कसंगत कारण रहेको छैन। तसर्थ विशेष अदालतले प्रतिवादीहरूको बैंकमा रहेको खाताबाट रु.६,१०,८३१/- व्याज प्राप्त भएको देखिएको भनी सो रकमलाई आयमा गणना गरेको मिलेको देखिन आउन।

अब प्रतिवादीले वचतपत्रबाट प्राप्त गरेको व्याजको आय सम्बन्धमा विचार गर्दा, निज प्रतिवादीले वचतपत्रबाट रु.१,८७,०००/- व्याज प्राप्त गरेको भनी जिकीर लिँदै प्रतिवादी शीला पोखरेलका नाममा २०५६ र २०५७ सालमा खरिद गरेको रु.९,००,०००/- को वचतपत्रबाट रु.१,८७,०००/- व्याज प्राप्त गरेको भनी प्रमाण पेश गरेको देखिन्छ। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०५९।११।८ को पत्रबाट उक्त व्याज रकम फुकुवा गरिदिन नेपाल राष्ट्र बैंकमा लेखी गएकोमा नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०५९।११।३० को पत्रबाट फुकुवा गरिएको सो व्याज रकमलाई समेत विशेष अदालतले प्रतिवादीको व्याज आयको मान्यता दिएको देखिन

आउँछ । यसबाट जाँच अवधिको पछिल्लो अवधिमा मात्र फुकुवा भएको उक्त रकम लगानी भएको वा अन्य सम्पत्ति आर्जन गर्दा प्रयोग भएको अवस्था पनि देखिँदैन ।

३२. सामान्यतः बचत पत्रबाट प्राप्त भएको भनिएको ब्याजलाई आयको मान्यता दिने वा नदिने भन्ने सम्बन्धमा पनि माथि बैंक ब्याजका हकमा अबलम्बन गरिएको आधार नै अबलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । वस्तुतः गैरकानूनी आर्जन गरेको भनी पर्ने प्रस्तुत प्रकृतिका मुद्दाहरूमा जाँच अवधिमा प्रतिवादीले आर्जन गरेको सम्पत्ति र गरेका खर्चहरूको सो अवधिमा निजलाई कानूनी रूपमा प्राप्त भएका आयहरूबाट स्रोत पुष्टि गर्न सक्नु पर्ने हुन्छ । प्रतिवादीले त्यस्तो सम्पत्ति एवं खर्चको स्रोत पुष्टि गर्न नसकेमा गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको मानी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० (१) बमोजिमको कसूर ठहर भई सोही उपदफा (२) ले विगोबमोजिम जरीवाना, विगोको मात्राअनुसार कैद र स्रोत पुष्टि नभएको सम्पत्ति समेत जफत हुने देखिन्छ । साथै स्रोत पुष्टि हुन नसकेको सम्पत्तिबाट बढे बढाएको सम्पत्ति समेत दफा ४७ बमोजिम स्वतः जफत हुने कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ । दफा २०(२) र ४७ मा गरिएको स्रोत पुष्टि नभएको सम्पत्ति जफत हुने र त्यस्तो सम्पत्तिबाट बढेबढाएको सम्पत्ति समेत जफत हुने कानूनी व्यवस्थाहरू एउटै नभई पृथक-पृथक उद्देश्य र प्रयोजनका लागि गरिएका हुन् । ती कानूनी व्यवस्थाबाट बढेबढाएको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्नु पर्ने नभई जाँच अवधिमा आर्जन गरेको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भएको अवस्थामा स्वतः वैध आयको मान्यता प्राप्त गर्ने स्थिति हुन्छ । त्यस्तै आधारभूत सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा त्यसबाट बढेबढाएको सम्पत्ति समेत स्वतः गैरकानूनी हुने भई दफा ४७ बमोजिम जफत हुने स्थिति रहन्छ । त्यसैले बढेबढाएको सम्पत्तिको स्रोत खोज्न वा त्यस्तो सम्पत्तिबाट आधारभूत सम्पत्तिको स्रोत

पुष्टि हुने गरी अर्थ गर्न मिल्दैन । बढेबढाएको सम्पत्तिलाई आयको मान्यता दिँदा परिणामतः त्यसले आधारभूत सम्पत्तिकै स्रोत पुष्टि हुनजाने अवस्था सिर्जना हुन आउँछ, जुन कानूनसम्मत हुन सक्दैन । अतः प्रतिवादीले जाँच अवधिमा बचतपत्र खरिद गर्दा लगानी गरेको रु.९,००,०००/- को स्रोत पुष्टि हुने गरी त्यसबाट प्राप्त ब्याजलाई आयको मान्यता दिन नमिल्ने हुँदा यस सम्बन्धमा विशेष अदालतको विश्लेषण र निष्कर्ष मिलेको देखिएन ।

३३. सञ्चयकोष सापटी

प्रतिवादी युवराज शर्माले कर्मचारी सञ्चय कोषबाट आफ्नो जम्मा भएको रकमबाट रु.२८,९००/- लिएको भनी जिकीर लिएको पाइयो । मिसिल संलग्न प्रमाणबाट निज प्रतिवादीले उक्त कोषबाट मिति २०४७/१०/३० मा रु.२८,९००/- लिएको देखिएको र सो रकम कोषमा फिर्ता गरेको भन्ने नदेखिएको हुँदा त्यसरी प्राप्त गरेको रकमलाई प्रतिवादीको आयमा गणना गरेको विशेष अदालतको निष्कर्षलाई अन्यथा गरी रहनु पर्ने देखिएन ।

३४. कार भाडा

प्रतिवादी युवराज शर्माले निजको नामको वा.३ च. ६१२२ को सेन्ट्रो कार ई.एस.पि.एस.लाई २ महिना १५ दिन भाडामा दिए बापत रु.१,००,०००/- प्राप्त गरेको भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ । आरोपपत्रमा निजले कार भाडाबापतमा आय पाएको कुरालाई स्वीकार गरिएको पाइँदैन । विशेष अदालतले प्रतिवादीले कार भाडामा दिएबापत रकम प्राप्त गरेको भन्ने प्रमाण पेश गरेको भनी प्रतिवादीको जिकीरबमोजिम रु.१,००,०००/-रकम निजको आयमा समावेश गरेको देखिन्छ । पुनरावेदक वादी तर्फका उपन्यायाधिवक्ताले इजलाससमक्ष प्रतिवादीको उक्त कार भाडामा लगाउने प्रकृतिको नरहेको हुँदा कार भाडालाई प्रतिवादीको आयमा समावेश गरेको नमिलेको भनी जिकीर लिएको पाइँदा त्यस सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आउँछ ।

प्रतिवादी युवराज शर्माले उक्त कार भाडामा लिने दिने गरी ई.एस.पि.एस.सँग सम्झौता गरेको र त्यसबापत प्राप्त भएको आयको कर समेत तिरेको भनी किटानीसाथ जिकीर लिन सकेको देखिदैन । निजले त्यस्तो कुनै किसिमको प्रमाण पनि पेश गर्न सकेको देखिएको छैन । उक्त संस्थाको अप्रिल १, २००३ को पत्रमा निजको उक्त कार भाडामा लिएको वा त्यसबापतमा जिकीर लिइए बमोजिमको रकम दिएको भन्ने खुल्न आउदैन । त्यस सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सम्बन्धित संस्थसँग एकिसमाथ खुलाई पठाउन भनी लेखी पठाउँदा समेत सम्बन्धित प्रशासकीय प्रमुखले आफूसँग सक्कल कागजातहरू नरहेको र यकीन साथ केहीपनि भन्न नसक्ने भनी जवाफ दिएको पाइन्छ । प्रतिवादीले उक्त संस्थाको अप्रिल १, २००३ को पत्रलाई आधार लिई उक्त रकम दावी गरेको र विशेष अदालतलेसमेत त्यसलाई मान्यता दिएको पाइन्छ । तर उक्त पत्रमा एकातिर प्रतिवादीलाई कार भाडा बापतमा यो यति रकम भुक्तानी गरिएको भनी खुल्न सकेको पाइदैन भने अर्कोतिर त्यो पत्रको लेखाई नै अस्पष्ट र गोश्वारा प्रकृतिको रहेको हुँदा त्यसलाई विश्वसनीय प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्ने । यस्तो स्थितिमा ई.एस.पि.एस.लाई निज प्रतिवादीले कार भाडामा लगाएको र निजले रकम प्राप्त गरेको भनी मान्न सकिएन । तसर्थ कार भाडाबापतमा प्रतिवादीलाई आय प्रदान गरेको विशेष अदालतको विश्लेषण र निष्कर्ष मिलेको देखिएन ।

३५. कृषिबाट प्राप्त आय

अभियोग पत्र हेर्दा प्रतिवादीका नाममा दाङ र बाँके जिल्लाअन्तर्गत जम्मा ७-३-१२.५ विगाहा पैतृक जग्गा रहेको र प्रतिविगाह रु.७,०००। कृषि आय प्राप्त गरेको हुन सक्ने भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ । प्रतिवादीले निजको पैतृक जग्गा अभियोग पत्रमा उल्लेख गरेभन्दा बढी भएको र प्रति वर्ष सरदर रु.१,५०,०००। कृषि आय प्राप्त

गरेको भन्ने बयान जिकीर लिएको पाइन्छ । विशेष अदालतबाट प्रतिवादीको २०३६ सालदेखि २०४६ सम्म ज. वि. १०-६-१८ र त्यसपछि ७-३-१२.५ रहेको देखिएको भनी कृषि विकास कार्यालयको पत्र समेतलाई आधार लिई जम्मा रु.२३,६५,००।-कृषि आय प्रदान गरेको देखिन्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्रमा सगोलमा रहँदाको कृषिबाट प्राप्त सम्पूर्ण आयलाई प्रतिवादीको मात्र एकलौटी कायम गरी बढी आय दिएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने समेत जिकीर लिएको पाइन्छ ।

प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयानमा २०३४ सालमा २४ विगाहा जग्गा प्राप्त गरेको र वार्षिक कृषि आय एक लाख पचास हजारदेखि दुई लाखसम्म हुने भन्ने व्यहोरा लेखाएको देखिन्छ । त्यस्तै अदालतमा गरेको बयानमा २०२२ सालमा पिताले भरिदिएको ७ नं. फाँटवारीमा २४ विगाहा जग्गा उल्लेख भएकोमा २०२२ सालदेखि २०४७ सालसम्म लगभग १४ विगाहा जग्गा विक्री भएको र प्रतिवर्ष सरदर रु.१,५०,०००। कृषि आय प्राप्त भएको भन्दै २०३४ सालमा बजैबाट प्राप्त रु.७५,०००। लगानी गरी बढे बढाएको समेत गरी जम्मा रु. ३५,५०,०००। प्राप्त भएको भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ । आफ्नो पैतृक जग्गा बढी भएकोमा अभियोगपत्रमा कम जग्गा देखाएको भन्ने प्रतिवादीको अदालतको बयानमा उल्लेख भएको देखिए पनि २०४७ सालको पारीत बण्डापत्रमा निज प्रतिवादीलाई प्राप्त भएको ज.वि.७-२-१८.५ जग्गा अंशमा पाएको भन्ने देखिएको हुदा सो भन्दा पनि बढी जग्गालाई अभियोग पत्रमा पैतृक जग्गाका रूपमा उल्लेख गरी अनुसन्धानको दायरा बाहिर राखिएको भन्ने उल्लेख भएबाट प्रतिवादीको उक्त जिकीर खण्डित भैरहेको देखिन्छ । प्रतिवादीले २०२२ सालमा निजका पिताले भरिदिएको भनिएको ७ नं.अनुसूचीका आधारमा निजको पैतृक जग्गा बढी भएको भन्ने जिकीर लिएको पाइए पनि ७ नं. फाँटवारी जग्गाको विवरण पेश गर्ने छुट्टै प्रयोजनको लागि भरिने हुँदा सोही आधारमा मात्र जग्गामा

एकलौटी हक स्वामित्व कायम हुने भन्ने मिल्दैन । एकासगोलका अंशियारहरूमध्ये कुनै एक अंशियारका नाममा घटी वा बढी जग्गा देखाई ७ नं. फाँटवारी भरिँदैमा अंश हक सिर्जना हुने वा समाप्त हुने पनि होइन । प्रतिवादीले २०१९ को बण्डापत्रबाट पाएको जग्गा नै ७ नं. अनुसूचीमा देखाएको भन्ने जिकीर लिएको देखिए पनि २०१९ सालको बण्डापत्र कायम रहेको भए २०४७ सालमा प्रतिवादीका आमा र दाजुभाईहरू बीच पुनः अंशबण्डा गर्नु पर्ने स्थिति र अवस्था सिर्जना हुनु पर्ने कुनै कारण देखिँदैन । २०४७ सालको बण्डापत्रमा २०१९ सालमा नै अंशियारहरू बीच बण्डा भएको भन्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख नभएको र हालसम्म सगोलमा बस्दै आएको भन्ने ब्यहोरा परेको देखिँदा २०१९ सालको बण्डापत्रको जिकीर स्वतः खण्डित भैरहेको पाइन्छ । यस स्थितिमा २०४७ सालको पारीत बण्डापत्रबाट प्रतिवादीले जे जति जग्गा अंश बापत पाएको हो सो भन्दा अघि सगोलमा रहँदाको अवस्थामासमेत निजको भागमा सोही बराबरको अंश हकाधिकारनिहीत रहेको मान्नुपर्ने भई त्यसै अनुपातमा कृषि आय निर्धारण गर्नु न्यायोचित हुने देखिन्छ । त्यसको विपरीत २०३६ सालदेखि २०४६ सम्म प्रतिवादीको ज.वि. १०-६-१८ धुर पैतृक जग्गा रहेको भनी कृषि आय कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला प्रारम्भिक रूपमा नै मिलेको देखिएन ।

त्यस्तै विशेष अदालतबाट जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको पत्र सिफारिश समेतका आधारमा प्रतिवादीको जग्गाको कृषि आय कायम गरेको मिलेको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा पनि विचार गर्नु पर्ने हुन आएको छ । कृषि आय कायम गर्ने सम्बन्धमा जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको सिफारिशलाई ग्रहण गर्ने वा भूमि सम्बन्धी ऐनले कुत प्रयोजनका लागि निर्धारण गरेको व्यवस्थालाई अवलम्बन गर्ने भन्ने सम्बन्धमा पुनरावेदक प्रतिवादी रामाज्ञा चतुर्वेदी विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग भएको गैरकानूनी सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको

भन्ने मुद्दामा स्पष्ट रूपमा व्याख्या भइसकेको अवस्था छ । मुख्यतः मोही लागेको जग्गाको कृषि आय निर्धारण गर्दा भूमिसम्बन्धी ऐनबमोजिम कुत प्रयोजनका लागि तोकिएको उब्जनीको आधारलाई अवलम्बन गरिनु कानूनसम्मत र न्यायोचित हुने, जग्गाधनीले नै जग्गा कमाएको भन्ने जिकीर रहेको अवस्थामा समेत कृषि उत्पादनको क्रममा मल, बीउ श्रम लगायतमा हुन जाने मनासिव खर्चहरू कटाई मुख्य वार्षिक उब्जनीबापत कुत प्रयोजनका लागि तोकिएको उब्जनीको दोब्बर खुद आय निर्धारण गर्नु उचित र विवेकसम्मत हुने, साथै सिँचाई आदिको सुविधा भएको र एकभन्दा बढी बाली लाग्ने जग्गाका सम्बन्धमा कुत प्रयोजनका लागि तोकिएको मुख्य वार्षिक उब्जनीको आधा हिउँदे बाली बापत खुद आय निर्धारण गर्नु न्यायोचित हुने भन्ने समेत सिद्धान्त (नेकाप २०६८, अङ्क ६, नि.नं. ८६३०, पृष्ठ ९१७) कायम भएको देखिन्छ ।

सोही सिद्धान्तलाई त्यसपछि फैसला भएका पुनरावेदक नेपाल सरकार वि.जयप्रकाश प्रसाद गुप्ता, नेपाल सरकार वि.केशवराज गौतम, नेपाल सरकार वि. केशरजंग खड्का, नेपाल सरकार वि.खुमबहादुर खड्का समेत प्रतिवादी भएका मुद्दाहरूमा अवलम्बन गरिँदै आएको अवस्था विद्यमान हुँदा यस अदालतबाट कृषि आय कायम गर्ने मापदण्डका सम्बन्धमा कायम गरिएको उपरोक्त व्याख्यासँग असहमत हुनु पर्ने कुनै कारण नभएकोले प्रस्तुत मुद्दामा समेत सोही आधारमा प्रतिवादीको पैतृक जग्गाको कृषि आय निर्धारण हुनुपर्ने देखिन आउँछ ।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३३ को प्रयोजनको लागि तराईका भापा, मोरंग, सुनसरी लगायतका जिल्लाहरूको लागि मिति २०३०।६।२९ को नेपाल राजपत्रमा मोहीले जग्गाधनीलाई बुझाउनु पर्ने कुतको दर तोकिएको देखिँदा तराईका उपरोक्त जिल्लाको लागि तोकिएको कुतको दरलाई दाङ र बाँके जिल्लाको हकमा समेत अवलम्बन गर्न नमिल्ने कुनै आधार छैन । सो राजपत्रमा प्रकाशित विवरण

हेर्दा धनहर खेतको लागि धानतर्फ अब्बलमा १५ मन, दोयममा ११ मन २० शेर, सीम ८ मन २० शेर र चाहरको लागि ५ मन २० शेर तोकिएको देखिन आउँछ। त्यस्तै भीट पाखो जग्गाको लागि मकै क्रमशः ८ मन २० शेर, ६ मन २० शेर र ४ मन २० शेर तोकिएको पाइन्छ। साथै मिसिल संलग्न कृषि विभागको मिति २०६१।४।८ को धानको कृषकस्तर मूल्य तथ्यांक विवरण हेर्दा बाँके जिल्लाको लागि आ.व. २०३८/०३९ सालदेखि आ.व. २०५९/०६० को लागि क्रमशः प्रति के.जी.रु. १।६०, १।९५, २।३५, २।८०, ३।५०, ३।५०, ३।७५, ५।५०, ५।५५, ५।६०, ५।६८, ६।५०, ६।५०, ६।५०, ७।०, ७।८३, ७।७५, ८।४०, ८।८३ र ९।२५ तोकिएको देखिन्छ। बाँके जिल्लाको लागि तोकिएको उक्त मूल्य निकटवर्ती जिल्लाहरू दाङ र बर्दियासमेतको लागि भन्ने उल्लेख भएको देखिँदा दाङ जिल्लाको कृषि उपजको मूल्यका सम्बन्धमा समेत ग्रहण गर्न मिल्ने नै देखिन्छ।

मिसिल संलग्न मिति २०४७।७।२१ को पारीत बण्डापत्रबाट प्रत्यर्थी प्रतिवादी युवराज शर्माले ज.वि.७-२-१८.५ जग्गा अंशमा पाएको भन्ने देखिएको छ। त्यस्तै प्रतिवादीको श्रीमती शीला शर्माले बाँके जिल्ला बनकटुवा गा.वि.स वडा नं. १(ड) कि.नं. १०३ को क्षे.फ.१-०-० जग्गा माइतीबाट बकसका रूपमा २०४५ सालमा प्राप्त गरेकोमा सोमध्येबाट २०५५ सालमा केही जग्गा विक्री गरी ज.वि. ०-७-१७ बाँकी रहेको भन्ने देखिन्छ। प्रतिवादी युवराज शर्माले दाङ, मानपुर गा.वि.स. वडा नं. १क. कि.नं. ३९१ को ज.वि.०-२-१७ जग्गा २०५४ सालमा र ऐ. कि.नं. २०९ को ज.वि.०-३-१८ को जग्गा २०५० सालमा खरिद गरेको भन्ने पनि देखिन्छ। निज प्रतिवादीका नामको कि.नं. १३१ को ज.वि.०-६-० र कि.नं.५७६ को ज.वि.०-७-४ जग्गा मिति २०५४।१।९ मा विक्री गरेको देखिन्छ। बण्डापत्रमा पाएका जग्गाहरूमध्ये बाँके नेपालगञ्ज न.पा. अन्तर्गतको ज.वि ०-१-० र घडेरी जग्गा देखिन्छ। त्यस्तै काठमाडौँ खड्का

गाँउको ज.रो.०-६-० जग्गा पनि घडेरी प्रयोजनकै देखिँदा ती जग्गाबाट उल्लेख्य कृषि आय प्राप्त हुने अवस्था देखिँदैन। यसै गरी ०-१३-१३ जग्गामा मोही लागेको समेत देखिएको छ। साथै उपरोक्त जग्गामध्ये धनहर खेत करिब ३-०-० र अन्य बाँकी जग्गा भिट पाखो भन्ने मिसिल संलग्न जग्गाधनी प्रमाणपूर्जाबाट देखिन आउँछ।

मोही लागेको जग्गामा कुत प्रयोजनको लागि तोकिएको उल्लिखित कुतको दरबमोजिम र मोही नलागेको जग्गामा सोको दोब्बर कृषि आय कायम गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यस्ता धनहर जग्गामा सिंचाईको सुविधासमेत हुन सक्ने हुँदा वर्षे वालीका लागि तोकिए बमोजिमको तथा हिउँदे वालीको लागि सोको आधा कृषि आय हुन सक्ने देखिए पनि भीट पाखो जग्गामा एकवाली मात्र लाग्ने हुँदा हिउँदे वालीबापतको कृषि आय प्राप्त हुन सक्ने देखिँदैन। माथि उल्लेख गरिएबमोजिम प्रतिवादीले अंशबापत प्राप्त गरेको, खरिद गरेको तथा निजको श्रीमती समेतका नाउँमा प्राप्त भएको, सोही अवधिमा विक्री भएको जग्गाको प्रकृति तथा दाङ जिल्लामा मुसुरो, अरहर लगायतका दलहन र तोरीलगायतका तेलहनसमेतका नगदेवाली हुने वस्तुतथ्यलाई समेत दृष्टिगत गरी हेर्दा अधिकतम कूल रु. १७,११,३१५। सम्म कृषि आय हुनसक्ने देखियो। सो भन्दा बढी कृषि आय प्रदान गरेको विशेष अदालतको फैसला मिलेको देखिएन। प्रतिवादीको कृषि आयबापत रु.१७,११,३१५। कायम हुन्छ।

प्रतिवादी शीला पोखरेल (शर्मा) ले 'सी' हर्वल व्युटी पार्लरसमेतबाट आय आर्जन गरेको तथा मेटल पेन्टिङ्ग एक्सपोबाट आम्दानी गरिएको भनिएको रकमलाई विशेष अदालतले विना आधारमा मान्यता दिइएको नमिलेको भनी वादी पक्षका उपन्यायाधिवक्ताले जिकीर लिनु भएको पाइयो। त्यस सम्बन्धमा विचार गरी हेर्दा, आरोपपत्रमा प्रतिवादी शीला पोखरेल (शर्मा) ले काठमाडौँ इन्स्टीच्यूट अफ टेक्नोलोजीमा काम गरेको र पारिश्रमिक प्राप्त गरेको भनी पारिश्रमिकको रूपमा

रु.६०,०००/- प्राप्त गरेको भन्ने कुरालाई आयोगले स्वीकारै गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीले केश श्रृंगारको तालिम लिएको हुदा "सी" हर्वल व्यूटी पार्लर मीनभवनमा मासिक रु.३०००/-मा ३ वर्ष १ महिना २३ दिन काम गरेकाले सो बापत रु.१,१३,२५०/- प्राप्त गरेको तथा मेटल पेन्टीङ्ग, एक्सपो २००२ मा पेन्टीङ्ग विक्री गर्दा रु.१,१२,०००/- प्राप्त गरेको भन्ने निजको जिकीर रहेको छ। निज प्रतिवादीले पेश गरेको प्रमाणबाट सो संस्थामा काम गरी पारिश्रमिक लिएको देखिन आएको, "सी" हर्वल व्यूटी पार्लर नामक उक्त संस्था कानूनबमोजिम दर्ता भई सञ्चालनमा रहेको, त्यस अवधिमा निज प्रतिवादी अन्य काममा संलग्न रहेकोसमेत नदेखिएको तथा प्रतिवादीले प्राप्त गरेको भनिएको पारिश्रमिक अस्वाभाविक नदेखिएको समेतका आधार र कारणबाट त्यसलाई अन्यथा गर्नु पर्ने अवस्था देखिन आएन।

त्यसैगरी मेटल पेन्टीङ्ग एक्सपो २००२ को मेलामा प्रतिवादी शीला पोखरेल (शर्मा) ले भाग लिई प्रसंशापत्रसमेत प्राप्त गरेको देखिएको, त्यस्तो अवसरमा सरसामानहरू विक्रीमा राख्दा आय प्राप्त हुन सक्ने स्वाभाविक अवस्था रहेको, निजले प्राप्त गरेको भनेको रकम अस्वाभाविक समेत नदेखिएको हुँदा न्याय र औचित्यतालाई समेत विचार गर्दा त्यसलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन। अतः निज प्रतिवादी शीला पोखरेल (शर्मा) ले व्यक्तिगत रूपमा आय आर्जन गरेको कुरा मनासिव नै देखिन आएकोले निजले जिकीर लिएबमोजिम विशेष अदालतले रु.२,८५,२५०/-लाई निजको आयमा समावेश गरेको मिलेकै देखियो। प्रतिवादी शीला पोखरेल (शर्मा) ले प्राप्त गरेको भनिएको बाँके बनकटवाको जग्गाको कृषि आय समेतलाई माथि कृषि आयको विश्लेषण खण्डमा समावेश गरी सकिएको हुँदा छुट्टै गणना गरी रहनु परेन।

प्रतिवादी युवराज शर्माले आफू २०३४ सालमा पढेर आएपछि पैतृक सम्पत्तिको रूपमा सुन ३५० तोला, चादी १२०० तोला, ५००० चाँदीका खपटा र नगद रु.७५,०००/- बजैवाट

प्राप्त गरेको, त्यो सम्पत्ति २०४७ सालमा बण्डा नभएको र त्यसलाई विक्री गर्दा र बढाउँदा करिव ३१ लाख आय भएको भनी जिकीर लिएको पाइन्छ। आरोपपत्रमा प्रतिवादीले पैतृक सम्पत्ति बापतमा खास रूपमा कुनै सम्पत्ति प्राप्त गरेको भनी मान्यता दिएको देखिएको छैन। विशेष अदालत काठमाडौंले प्रतिवादीको पारिवारिक पृष्ठभूमि, पैतृक सम्पत्तिको मौजुद स्थिति एवं जाँच अवधि पूर्व ०३४-०३६ सम्म निज म्याच इण्डस्ट्रीमा कार्यरत समेत रहेको देखिएको भनी रु.४,५०,०००/- निजको आयमा समावेश गरेको देखिन आउँछ।

विशेष अदालतले प्रतिवादीलाई पैतृक सम्पत्तिबापतमा उक्त रकम वरावरको आय गणना गर्दा भरपर्दो र वस्तुनिष्ठ प्रमाणका आधारमा नभई मनोगत तर्कका आधारमा आय भएको भनी मानेको पाइन्छ। माथिका विभिन्न प्रकरणहरूमा विश्लेषण गरिएअनुसार प्रतिवादीलाई पैतृक रूपमा प्राप्त भएका सम्पत्तिको आय गणना गरी सकिएको छ। त्यसभन्दा बाहेक प्रतिवादीले प्राप्त गरेको भनी जिकीर गरिएको सुन, चाँदी र चाँदीका खपटाहरू प्राप्त गरेको पुष्टि हुने कुनै पनि लिखत प्रमाण पेश गरी आफ्नो जिकीर प्रमाणित गर्न सकेको पाइँदैन। केवल मौखिक जिकीरसम्म लिएको अवस्था रहेको छ। मौखिक जिकीरमा पनि त्यसरी प्राप्त भएका सुन, चाँदी र खपटाहरू के कुन दर भाउमा कहाँ र कहिले विक्री गरिएको थियो, त्यसबाट के कति रकम प्राप्त भएको थियो र प्राप्त रकम के कस्तो ठाँउमा लगानी गरी बढे बढाइएको थियो भन्ने लगायतका विषयमा तथ्यगत आधार समेत प्रतिवादीले खुलस्त र विश्वसनीय रूपमा प्रस्तुत गर्न सकेको पाइँदैन।

त्यसैगरी बजैवाट ७५ हजार रकम प्राप्त गरेको र बढेबढाएको भनी जिकीर लिएपनि उक्त रकम प्राप्त गरेको कुरा पुष्टि हुने लिखत प्रमाण पेश गर्न सकेको पाइँदैन। सामान्य तवरमा घरायसी रूपमा तयार हुने लिखत पनि देखाउन सकेको अवस्था छैन। त्यति वरावरको रकम निज प्रतिवादीले

मात्रै पाउनुपर्ने कुनै न्यायसंगत आधारपनि देखिएको छैन । त्यसमा पनि इञ्जिनियर जस्तो प्राविधिक विषय अध्ययन गरेको व्यक्तिलाई अन्य अशियारलाई भन्दा विशेष रूपमा थप आर्थिक सम्पत्ति प्रदान गरेको भन्ने कुरा प्रतितलायक देखिँदैन । साथै त्यसरी पाएको भनिएको रकम के कस्तो ठाउँमा लगानी गरी के कसरी बढाइएको थियो भन्ने कुराको स्पष्ट जिकीर लिन सकेको अवस्था पनि देखिएको छैन । सामान्य गर गहना वा रकम प्राप्त गरेकै भएतापनि त्यस्ता रकम र चिजवस्तुहरू व्यक्तिगत खर्च वा प्रयोजनमा प्रयोग हुन सक्ने वस्तुतथ्य दृष्टिगत गर्दा पनि विशेष रूपमा आयको रूपमा गणना गर्नु पर्ने स्थितिको देखिँदैन । यस्तै विषय समावेश रहेको नेपाल सरकार विरुद्ध मुरारीबहादुर कार्की भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा (फौ.पु.नं.०६५-CR-०००९ फैसला मिति २०६९।२।३) प्रतिवादीले पिताबाट नगद रु. ५०,०००। प्राप्त गरेको भनी जिकीर लिएको सन्दर्भमा उक्त रकम प्राप्त गरेको पुष्टि हुने बण्डापत्र लगायतका लिखत प्रमाण पेश गरी जिकीर पुष्टि गर्न सकेको नपाइएकाले मौखिक जिकीरका भरमा उक्त रकम प्राप्त गरेको मान्न मिलेन भन्ने मान्यता स्थापित भइरहेको छ ।

अतः केवल मौखिक जिकीरकै मात्र आधारमा प्रतिवादीले उल्लिखित प्रकृतिका पैतृक सम्पत्ति प्राप्त गरेको भनी मान्न सक्ने अवस्था रहेन । त्यस्तो सम्पत्तिवापतमा रु. ४,५०,०००। प्रतिवादीको आयमा गणना गरेको विशेष अदालतको निष्कर्ष मनासिव देखिन आएन ।

हस्पिटल फर एडभान्स मेडिसिन एण्ड सर्जरी प्रा.लि.मा प्रतिवादी युवराज शर्माका नाममा खरिद गरिएको शेयर अमेरिकामा बस्ने निजका भाई अनन्तराम शर्माले पठाएको रकमबाट निजकै लागि खरिद गरिएको हुँदा त्यसरी भाइले पठाएको रकम आयस्रोतमा गणना गरिनुपर्ने भन्ने प्रतिवादीको दावीलाई अस्वीकार गर्दै विशेष अदालत काठमाडौंले त्यो शेयरमा प्रतिवादी युवराज शर्माको लगानी भएको ठहर गरी अनन्तराज शर्माले रकम पठाएको

भन्ने कुरालाई मान्यता नदिएको सम्बन्धमा प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर नहुँदा त्यसबारेमा थप विचार गरी रहनु परेन । त्यसैगरी काठमाडौं इन्स्टिच्यूट अफ टेक्नोलोजीको प्रतिवादी शीला पोखरेल(शर्मा)का नाममा रहेको शेयरमध्ये प्रतिवादीका भाइ नाताका कुमार पोखरेलका लागि शेयर खरिद गर्नका लागि निजकी आमाले दिएको रु.पाँच लाख रकमबाट शेयर खरिद गरिएको हुँदा त्यसलाई पनि आयस्रोतमा गणना गरिनुपर्ने भन्ने प्रतिवादीहरूको कथन रहेको सन्दर्भमा विशेष अदालतले उक्त रकमलाई पनि प्रतिवादीको आयमा समावेश नहुने गरी ठहर गरेको र त्यसमा प्रतिवादीको जिकीर नहुँदा त्यसबारे अरु विचार गर्नु पर्ने देखिएन ।

३६. आरोपपत्रमा प्रतिवादीले सार्वजनिक पद धारण गरेपश्चात आर्जन गरेका सम्पत्तिमध्येमा स्रोत पुष्टि भएको र स्रोत पुष्टि नभएको सम्पत्तिको उल्लेख गरी त्यसको विश्लेषण गर्दै अभियोग दावी लिइएको पाइन्छ । फौजदारी मुद्दामा अदालतले अभियोग दावी लिइएको भन्दा बढी प्रतिवादीलाई सजाय हुने गरी निर्णय दिन मिल्दैन । त्यसो गरिनु न्यायका मान्य सिद्धान्तानुरूप पनि हुँदैन । तथापि माग दावी लिइएको सजायको दायराभित्रै रही मिसिल संलग्न सबूदप्रमाणको वस्तुनिष्ट मूल्याङ्कनका आधारमा न्यायिक निष्कर्षमा पुग्ने अधिकार अदालतमा अन्तर्निहित रहेको हुन्छ । अभियोग पत्रमा लिइएको मूल दावीको सीमाभित्र रही मिसिल संलग्न तथ्यप्रमाणको मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरी प्रतिवादीको आयस्रोत, सम्पत्ति तथा खर्चको समुचित निष्कर्ष निकालिनु प्रचलित कानून र स्थापित न्यायिक सिद्धान्तानुरूप नै हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा जाँच अवधिमा प्रतिवादीले आर्जन गरेको समग्र सम्पत्ति र वैध आयस्रोतको तुलना गरी यस अदालतले कायम गरेको सिद्धान्त र अपनाएको मापदण्डको आधारमा मूल्याङ्कन र विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुगेको अवस्था हुँदा आरोपपत्रको शीर्षकहरूको विश्लेषण र

शीर्षकअनुसारको दावीमा केही फरकपन आउन सक्छ । अभियोग दावीको सीमाभित्र रहेर समग्रतामा रहेर निष्कर्षमा पुग्दा केही शीर्षकमा दावीको अवस्था भन्दा भिन्न परिणाम देखिन आएपनि मूल दावीको सीमाभित्र इन्साफ बोलिँदा यस्ता प्रकृतिका मुद्दामा बढी न्यायिक, व्यवहारिक र औचित्यपूर्ण हुने भएकाले तदनुसृत गरिएको छ । तदनुसार माथिका विभिन्न प्रकरणहरूमा विवेचना र विश्लेषण गरिएअनुसार समग्रमा हेर्दा प्रतिवादीले जाँच अवधिमा आर्जन गरेको सम्पत्ति र गरेका खर्च तथा निजको वैध आयस्रोतको तुलनात्मक विवरण देहायबमोजिम रहेको देखिन आएकोछ :-

सम्पत्तिको विवरण	रकम	आयस्रोतको विवरण	रकम
घर (फर्निचर र विद्युतीय सामान समेत)	३०,४८,१२२।३३	तलव भत्ता	१४,००,१५९।
जग्गा	५,९४,१००।	विदेश भ्रमण	७,००,०००।
शेयर	४४,०२,९००।	घरभाडा	६,२९,२२६।
वचत पत्र	९,००,०००।	जग्गा विक्री	४,१८,२७९।
बैंक मौजदात	५,३४,५००।	काठ विक्री	३,००,०००।
सवारी साधन	१०,३०,०००।	वचतपत्र र बैंक व्याज	-
सुनचाँदी	३,६३,२८०।	क.सं.कोषबाट लिएको कृषि आय	२८,९००। १७११,३१५।
		प्रतिवादी शीला पोखरेल (शर्मा) को आय	२,८५,२५०।
कूल जम्मा	१,०८,७२,९०२।३३	कूल जम्मा	५४,७३,१२२।

प्रतिवादीले जाँच अवधिमा आर्जन गरेको कूल मौजूदा सम्पत्ति रु.१,०८,७२,९०२।३३ बराबर देखिन आएकोमा सोही अवधिमा निजको वैध आयस्रोत रु. ५४,७३,१२२। भएको देखिएको छ । यस अनुसार निज प्रतिवादीको साथमा निजको वैधानिक आयस्रोत भन्दा रु.५३,९९,७८०।३३ बढीको चल अचल सम्पत्ति रहे भएको देखिन आयो ।

अब, दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा गरिएको विश्लेषणबाट प्रतिवादीसँग मौजूद देखिएको कूल रु.१,०८,७२,९०२।३३ बराबरको चल अचल सम्पत्तिमध्ये स्रोत पुष्टि हुन आएको रु. ५४,७३,१२२। बराबरको सम्पत्ति घटाउँदा जम्मा रु.५३,९९,७८०।३३ बराबरको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि नभएको पाइन्छ ।

प्रतिवादीको कूल मौजूद सम्पत्ति र स्रोत पुष्टि हुन नसकेको सम्पत्तिबीच अन्तर देखिन आएको यस स्थितिमा आरोपपत्रमा लिइएको दावीसँग सम्बन्धित कानूनी व्यवस्था दृष्टिगत गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) मा “प्रचलित कानूनबमोजिम सार्वजनिक पद धारण गरेको मानिने राष्ट्रसेवकले प्रचलित कानूनबमोजिम पेश गरेको सम्पत्ति विवरण अमिल्दो तथा अस्वाभाविक देखिन आएमा वा निजले मनासिव कारण बिना अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेमा वा आफ्नो हैसियत भन्दा बढी कसैलाई दान, दातव्य, उपहार, सापटी, चन्दा वा बकस दिएको प्रमाणित भएमा त्यस्तो सम्पत्ति के कस्तो स्रोतबाट आर्जन गरेको हो भन्ने कुरा निजले प्रमाणित गर्नु पर्नेछ र नगरेमा त्यस्तो सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको मानिनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । उल्लिखित व्यवस्थाअनुसार आफूसँग रहेको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने प्रतिवादीको कानूनी दायित्व रहेको देखिन्छ ।

जहाँसम्म प्रतिवादीले आफ्नो हैसियतभन्दा अमिल्दो तथा अस्वाभाविक उच्च जीवनयापन गरेको हो, होइन भन्ने प्रश्न छ, निज प्रतिवादी २०३६ सालमा सरकारी सेवामा प्रवेश गरेको भन्ने देखिँदा निजको मुख्य आयको स्रोत सरकारी सेवाबाट प्राप्त गर्ने तलव भत्ताका सीमित रकम हुन् भन्ने देखिन्छ । निज प्रतिवादीले २०४७ सालमा छुट्टिभिन्न हुँदा अंशवापत पाएको दाङ र बाँके जिल्ला अन्तर्गतको खेती जग्गाबाट केही कृषि आय र नेपालगञ्जको घरबाट घरभाडावापत केही रकम

प्राप्त गरेको भन्ने पनि देखिएको छ। त्यस्ता किसिमका वैध आमदानीको स्रोत रहेको प्रतिवादीले जाँच अवधिको पछिल्लो समयमा काठमाडौँमा करीब एक रोपनी घडेरी जग्गा खरिद गर्नुका साथै तत्कालीन लागत मूल्य ३० लाख भन्दा बढी लगानी गरी आधुनिक घर, सर्भेन्ट क्वाटर र ग्यारेज समेत निर्माण गरेको देखिएको छ। त्यसैगरी निज प्रतिवादीका छोरा प्रशान्त पोखरेललाई निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित इन्जिनियरिङ कलेजमा उच्च अध्ययन गराउँदा खर्च लाग्ने गरेको भन्ने निजको वयानबाटै खुल्न आएको देखिन्छ। प्रतिवादीले जाँच अवधिमा आफू तथा आफ्नो परिवारको नाममा उल्लेख्य रकम बैंकमा जम्मा गरेको र भिकेको, रु. नौ लाखको सरकारी ऋणपत्र र रु. ४४ लाखभन्दा बढीको शेयर खरिद गरेको, रु. १० लाखको गाडी खरिद गरेको लगायतका अवस्थाहरू सीमित आय प्राप्त गर्ने राष्ट्रसेवक कर्मचारीको आयस्रोतसँग मिल्दोजुल्दो देखिन आउँदैन। त्यसमा पनि प्रतिवादीले उक्त अधिकांश सम्पत्तिहरू २०५४ सालदेखि २०५८ सम्म आर्जन गरेको देखिएको र सोही अवधिभित्र निज नेपाल आयल निगमको महाप्रबन्धक पदमा कार्यरत रहेको भन्ने पनि देखिएको छ।

३७. प्रतिवादीको जाँच अवधिको सम्पूर्ण आयलाई गणना गरिएको छ। प्रतिवादी स्वयमूले निजको परिवारको भरण पोषण तथा छोराको शिक्षा दीक्षामा खर्च भएको भनी मौकाको वयानमा स्वीकार गरेको तथा अदालतको वयानमा समेत अन्यथा भन्न नसकेको खर्च रकमलाई कटाइएको छैन। यसरी अनुसन्धान अधिकृतले प्रतिवादीले वास्तविक रूपमा आय प्राप्त गरेको भन्दा बढी स्रोतलाई आयको मान्यता दिई जाँच अवधिमा भएका वास्तविक खर्च तथा सम्पत्तिहरू छुट्टै दिँदा समेत प्रतिवादीको आयस्रोत भन्दा निजले आर्जन गरेका सम्पत्ति तथा खर्चहरू अस्वाभाविक रूपले बढी नै देखिएकोले प्रतिवादीले निजको हैसियत भन्दा उच्च र अभिन्वो जीवनस्तर यापन गरेको मान्नुपर्ने हुन आयो।

३८. अब, जफत प्रयोजनको लागि प्रतिवादीको के कुन सम्पत्ति जफत हुनुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्नु पर्ने हुन आएको छ। आरोपपत्रमा प्रतिवादीको सम्पत्तिको हालको मूल्याङ्कनको आधारमा दावी लिई सोही हिसावले स्रोत पुष्टि भएको र नभएको सम्पत्तिको विश्लेषण गरी जफत माग गरिएकोमा विशेष अदालत र यस अदालत समेतको विश्लेषणबाट तत्कालीन लागत मूल्यका आधारमा मूल्याङ्कन कायम गरिएको हुँदा दावीको आधारमा भिन्नता आएको अवस्था छ। त्यसैले उक्त भिन्नता समेतलाई दृष्टिगत गर्दै सम्पत्ति प्राप्त भएको समयावधि र सो समयमा प्रतिवादीको वैध स्रोतबाट हुन सक्ने आय आर्जन समेतलाई विचार गरी न्यायिक विवेकको आधारमा स्रोत खुलेको र नखुलेको सम्पत्ति छुट्टयाउनु पर्ने हुन्छ। सो आधारबाट विचार गर्दा प्रतिवादी युवराज शर्माको नाममा रहेको हस्पिटल फर एडभान्स मेडिसिन एण्ड सर्जरी प्रा.लि.को रु.२०,००,०००-बराबरको शेयर, प्रतिवादी शीला पोखरेल (शर्मा) का नाउँको काठमाडौँ इन्स्टिच्यूट अफ टेक्नोलोजी प्रा.लि.को रु.५,७२,०००-बराबरको शेयर र निजकै नाममा रहेको रु.९,००,०००- को राष्ट्रिय बचतपत्र, प्रतिवादीहरूका नाउँमा विभिन्न बैंकमा मौजदात रहेको जम्मा रु.५,३४,५००।३२, प्रतिवादी युवराज शर्माका नाउँमा दर्ता रहेको बा.३ च.६१२२ को गाडी खरिद गर्दाको लागत रु.१०,३०,०००- र बैंक लकरमा रहेको रु.३,६३,२८०। बराबरको सुन, सुनको गहना र जवाहरतको स्रोत पुष्टि नभएको र सो भन्दा बाहेक अन्य सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भएको देखिन आयो।

३९. अब वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीरबमोजिम विशेष अदालतको फैसला उल्टी भई प्रतिवादीलाई सजाय हुनु पर्ने हो, होइन भनी निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि पहिलो र दोस्रो प्रश्नमा विवेचित कानूनी व्यवस्था, प्रतिपादित सिद्धान्त तथा तथ्य र प्रमाणहरू समेतको आधार कारणबाट प्रतिवादीलाई

आरोपित कसूरबाट सफाई दिएको विशेष अदालतको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई स्रोत पुष्टि हुन नसकेको रु.५३,९९,७८०।३३ बराबरको चल अचल सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) अन्तर्गतको कसूर गरेको ठहर्छ। तसर्थ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) बमोजिम निज प्रतिवादी युवराज शर्मालाई विगोअनुसार नौ (९) महिना तथा निज प्रतिवादी जाँच अवधिभित्र नेपाल आयल निगमको महाप्रबन्धक पदमा समेत काम गरेको भन्ने देखिएकाले ऐन ऐनको दफा २४ बमोजिम थप कैद तीन (३) महिना समेत जम्मा कैद एक वर्ष र विगोबमोजिम रु.५३,९९,७८०।३३ जरीवाना भई जफत प्रयोजनको लागि माथि स्रोत नखुलेको भनी विश्लेषण गरिएको र उल्लेख गरिएको चल अचल सम्पत्ति र सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति ऐन दफा ४७ बमोजिम जफत हुन्छ। अरुमा तपसिल बमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम विशेष अदालतको फैसला उल्टी भई प्रत्यर्थी प्रतिवादी युवराज शर्मालाई एक वर्ष कैद हुने ठहर भएको हुँदा निजलाई ठहर भएको कैदको लगत कसी हिरासतमा थुनामा बसेको अवधि कटाई बाँकी कैद कानूनबमोजिम असूलउपर गर्नु भनी प्रस्तुत फैसलाको प्रतिलिपिसहित काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लगत दिनु१

विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला उल्टी भई प्रत्यर्थी प्रतिवादी युवराज शर्मालाई रु.५३,९९,७८०।३३ जरीवाना हुने ठहर भएको हुँदा निजलाई लागेको जरीवानाको लगत कसी कानूनबमोजिम असूलउपर गर्नु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लगत दिनु२

माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) र दफा ४७ बमोजिम जफत हुने ठहर भएको देहायबमोजिमको चल अचल सम्पत्ति र सोबाट

बढेबढाएको सम्पत्ति समेत जफत गरी सर्वसञ्चित कोषमा दाखिल गर्नु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लगत दिनु ३

- क) प्रतिवादी युवराज शर्माको नाममा रहेको हस्पिटल फर एडभान्स मेडिसिन एण्ड सर्जरी प्रा.लि.को रु.२०,००,०००।-बराबरको शेयर,
- ख) प्रतिवादी शीला पोखरेल (शर्मा) का नाउँको काठमाडौं इन्स्टीच्यूट अफ टेक्नोलोजी प्रा.लि.को रु.५,७२,०००।-बराबरको शेयर
- ग) प्रतिवादी शीला पोखरेल (शर्मा) का नाममा रहेको रु.९,००,०००।-को राष्ट्रिय बचतपत्र,
- घ) प्रतिवादीहरूका नाउँमा विभिन्न बैंकमा मौजदात रहेको आरोपत्रको तालिका नं.४ मा उल्लिखित रु.५,३४,५००।३२,
- ङ) प्रतिवादी युवराज शर्माका नाउँमा दर्ता रहेको बा.३ च.६१२२ को रु.१०,३०,०००। को गाडी
- च) आरोपत्रको तालिका नं. ८ मा उल्लिखित बैंक लकरमा रहेको रु.३,६३,२८०। बराबरको सुन, सुनको गहना र जवाहरत

प्रत्यर्थी प्रतिवादी युवराज शर्मालाई प्रस्तुत फैसलाबमोजिम लागेको कैद र जरीवाना असूल उपर भएपछि विशेष अदालतबाट रोक्का रहेको सम्पत्तिमध्ये जफत हुने बाहेक अरु सम्पत्ति तथा जेथा जमानत समेत फुकुवा गरिपाउँ भनी प्रतिवादीको कानूनबमोजिम दरखास्त परे फिर्ता फुकुवा गर्न विशेष अदालत काठमाडौंमा लेखी पठाउनु ४

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु५

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६९ साल पुस २५ गते रोज ४ शुभम्....
इजलास अधिकृत: टीकाराम आचार्य

निर्णय नं. ८८८७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
२०६१ सालको दे.पु.नं. ८५९४
फैसला मिति: २०६१।४।१६।३
मुद्दा: लिखत बदर दर्ता बदर दर्ता कायम ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: सप्तरी जिल्ला हरिहरपुर
गा.वि.स. वडा नं. ३ बस्ने चन्दीदेवी यादव
समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: सप्तरी जिल्ला राजविराज नगरपालिका
वडा नं. ९ बस्ने गोविन्दराम रुंगटा समेत

शुरू फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री चण्डिराज ढकाल

पुनरावेदन फैसला गर्ने:-

मा.न्या. श्री लक्ष्मणमणि रिसाल

मा.न्या. श्री मोहनप्रसाद घिमिरे

- एउटै जग्गाको विषयमा लिखत बदर मुद्दा र जालसाजी मुद्दा दायर भई लगाउमा रहेको अवस्थामा दुवै मुद्दाहरूलाई निरपेक्षरूपमा छुट्याएर बिलकुलै भिन्नभिन्न रूपमा हेर्न मिल्ने हुँदैन । लिखत बदर मुद्दा र जालसाजी मुद्दाको प्रकृति र प्रयोजन केही हदसम्म छुट्टाछुट्टै हुने भए तापनि दुवै मुद्दाहरू एउटै कार्य कारण वा जरियाबाट खडा भएका हुँदा दुवै मुद्दाहरू परस्पर सम्बन्धित र अन्तरप्रभावी हुने ।
- लगाउमा रहेको कुनै मुद्दामा मुद्दाको तथ्यको आधारमा लिखत बदर हुनु र जालसाजी नठहर्नु स्वाभाविक र अर्थपूर्ण नै हुनसक्ने

हुन्छ । तर कुनै मुद्दामा जालसाजी ठहर्नु तर लिखत चाहिँ बदर नहुनु प्रयोजनहीन र निरर्थक हुनजाने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ
अधिवक्ता श्री रामकृष्ण गौतम
प्रत्यर्था वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री रामचन्द्र
सुवेदी
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

- लेनदेन व्यवहारको १० नं.

फैसला

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: पुनरावेदन अदालत
राजविराजको मिति २०६०।८।१० को फैसलाउपर
न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम
पुनरावेदन परी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको
संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

मूलपुर्खा म गोविन्दराम रुंगटा भई
गोविन्दरामको एक मात्र श्रीमती म भागीरथीदेवी
हुँ । गोविन्दराम रुंगटाको तीन छोरा जेठा प्रतिवादी
रमेशकुमार, माहिला म वादी आनन्दकुमार, कान्छा
म वादी राजेन्द्रकुमार भै रमेशकुमारको एक मात्र
भार्या म वादी परमिलादेवी भै एकमात्र छोरा म
वादी मनिषकुमार रुंगटा हुँ । यसरी हामीहरू
बीच पिता माता दाजु पति, पिताको नाता सम्बन्ध
छ । हामी वादी प्रतिवादीहरू साभ्भा सगोलमा
रहँदा बस्दा रमेशकुमारसँग मिति २०५४।१०।१५
देखि हाम्रो वैमनश्यता भइरहेको र घरको मुख्य म
वादी गोविन्दराम र भागीरथी देवी हुँ । हामीहरूको
अंश हक मेट्ने तथा व्यक्तिगत खर्चको लागि
विपक्षीहरूसँग कीर्ते जालसाज गरी हामीलाई थाहा
जानकारी नदिई रमेशकुमार रुंगटा नाउँ दर्ताको
जिल्ला सप्तरी गा.वि.स. हरिहरपुर वार्ड नं. ३(ग)
कि.नं. ४१ को ०-१२-१४ मध्ये पश्चिमतर्फबाट
०-६-७ जग्गा मिति २०५४।११।१२ मा थैली रु.

२०,०००।- देखाई प्रतिवादी सीयावतीलाई र सो कि.नं. ४१ मध्येको पूर्वतर्फबाट ०-६-७ प्रतिवादी चन्दी र रामकुमारलाई राजीनामा लिखत रजिष्ट्रेशन गरी दिएकोमा सो कुरा तत्काल थाहा नभै मिति २०५६।१९ मा थाहा भएकोले जालसाजतर्फ नालेस गरिसकेका छौं। साक्षी प्रमाण बुझी दिने रमेशकुमार लिने चन्दीदेवी र रामकुमार भएको र.नं. ४०८९ मिति २०५४।११।१२ मा पारीत भएको जालसाजीपूर्ण लिखत बदर गरी सो लिखतको आधारमा विपक्षी चन्दीदेवी र रामकुमारले गराएको हरिहरपुर वार्ड नं. ३(ग) कि.नं. १५५ को ०-६-७ जग्गामध्ये ५ खण्डको हाम्रो अंश हक ४ खण्ड हामी वादी गोविन्दराम, भागीरथीदेवी, आनन्दकुमार, राजेन्द्रकुमारको अंश फाँटको भएकोले दक्षिणतर्फबाट ०-५-१ को र रमेशकुमारको भागलाई ३ भाग लगाई सोमध्ये २ भाग हामी वादी परमिलादेवी र मनिषकुमारको भएकोले पूर्वतर्फबाट ०-०-१६^{२/३} जग्गा समेतको लिखत बदर दर्ता बदर गरी हाम्रो नाउँमा दर्ता गरी चलन पाउने गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत वादी गोविन्दराम रुंगटासमेतको मिति २०५६।१२।२१ को फिरादपत्र।

वादी दावीको जग्गामा वादीहरूको हकद्वैया नभएको भोग चलन नभएकोले वादी दावी भूठा छ। लेनदेन व्यवहारको १० नं. बमोजिम वकसपत्रबाट पाएको जग्गा आफूखुशी विक्री गरेकोले लिखत बदर हुने होइन। हदम्याद नघाई एक वर्षपछि नालेस गरेकोले यो नालिस लाग्न सक्दैन। वादीको भूठा दावीबाट फुर्सद पाऊँ भन्नेसमेत प्रतिवादी चन्दीदेवी यादव र रामकुमार यादवको संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र।

वादी दावी भूठा हो। मलाई आर्थिक कठिनाइ परेको हुँदा मैले आफ्नो नाउँको जग्गा विक्री गरेको हुँ। हामीबीच रीतपूर्वकको अंशबण्डा भएको छैन। हामीहरू सगोलमा नै छौं भन्नेसमेत प्रतिवादी रमेशकुमार रुंगटाको प्रतिउत्तर पत्र।

वादीका साक्षी राजेन्द्रप्रसाद रुंगटा, प्रतिवादीका साक्षी उमेश यादवसमेतले शुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

प्रस्तुत मुद्दा हदम्यादभित्रको नदेखिँदा हदम्याद नाघी परेको यस मुद्दाबाट इन्साफ गर्न मिलेन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०५६।४।३० को फैसला।

हामीले प्रस्तुत लिखतको विषयलाई लिएर दायर गरेको सा.फौ.नं. ७३२ को जालसाज मुद्दालाई प्रमाणमा ग्रहण नगरी हदम्यादविहीन भनी फिराद खारेज गरेको त्रुटिपूर्ण छ। कानूनमा दुई उपचार भएकोले दुई उपचारमध्ये कुन उपचारको मार्ग अवलम्बन गर्ने भन्ने पक्षको इच्छामा निर्भर रहने भनी नेकाप २०४८ अङ्क १२ नि.नं. ४४३५ पृष्ठ ८४३ मा सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको अवस्थामा जालसाज मुद्दा हदम्यादभित्रको भएपछि सोलाई आधार बनाई प्रस्तुत मुद्दामा इन्साफ बोल्नुपर्नेमा मुद्दाको तथ्यमा प्रवेश नै नगरी हदम्यादको आधारमा वादी दावी खारेज गरेको शुरु फैसलामा लेनदेन व्यवहारको ४० नं. को हदम्यादको व्याख्या समेतको त्रुटि हुँदा शुरु फैसला उल्टी गरी वादी दावीबमोजिम इन्साफ पाऊँ भन्ने वादीको पुनरावेदन पत्र।

यसै लगाउको दे.पु.नं. १६३८ को लिखत दर्ता बदर मुद्दामा प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा पनि छलफलको लागि प्रत्यर्थी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट मिति २०५९।१।१९ मा भएको आदेश।

लगाउको जालसाज मुद्दाबाट सजाय गरिने प्रश्नको निरूपण हुने हो। सोलाई निर्णयाधार बनाई लेनदेन व्यवहारको १० नं. को हदम्याद अंगाली दायर गरिनुपर्ने प्रस्तुत लिखत बदर मुद्दामा सो हदम्याद नाघी दायर भएको अवस्थामा वादी दावी खारेज गरेको शुरु फैसला सदर हुनु पर्दछ भन्ने चन्दीदेवी यादवको लिखित प्रतिवाद।

हामी वादीको हक मान्ने नियतले प्रतिवादीहरू आपसमा मिली सत्य कुरा ढाकछोप

गरी हामीहरूको अंशहकको सम्पत्ति मिति २०५४।११।१२ मा लिखत गरी जालसाजपूर्ण तरिकाले हामीलाई थाहा समेत नदिई राजीनामा पारीत गरिदिएकाले जालसाजतर्फ २०५६ सालको सा.फौ.नं. ७३२ को जालसाज मुद्दा दायर गरी लिखत बदर दर्ता बदरतर्फ प्रस्तुत मुद्दा दायर गरेको भन्ने वादीको दावी रहेको पाइन्छ। यसै लगाउको यिनै पुनरावेदक वादीहरू वादी तथा प्रतिवादी रमेशकुमार रुगटा र सीयावती यादव भएको दे.पु.नं. ६१।१६३८ को लिखत दर्ता बदर दर्ता कायम मुद्दामा विवेचना गरिएका आधार प्रमाणहरूबाट लगाउको जालसाज मुद्दाको वादीको दावीमा प्रवेश गरिसकेपछि प्रस्तुत मुद्दाबाट विवेच्य विषयहरूको निराकरण गरी इन्साफ गर्नुपर्नेमा सो बमोजिम नगरी हदम्यादको आधारमा वादी दावी अ.वं. १८० नं. बमोजिम खारेज गरेको सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०५८।४।३० को फैसला मिलेको नदेखिँदा बदर गरि दिएको छ। अब जो जे बुझ्नु पर्दछ बुझी लगाउका मुद्दा समेत साथै राखी इन्साफ गर्नु भनी उपस्थित पक्षलाई तारिख तोकी प्रस्तुत मुद्दा शुरु सप्तरी जिल्ला अदालतमा फिर्ता पठाइदिने ठहर्छ भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन अदालत राजविराजको मिति २०६०।८।१० को फैसला।

सगोलको जग्गा मन्जुरी बेगर बिक्री गरेकोमा बिक्री बदर गर्ने कानूनले तोकेको हदम्याद लेनदेन व्यवहारको १० नं. अनुसार १ वर्षभित्रमा थाहा पाएको ३५ दिनभित्रमा नालिस गरेकै हुनुपर्छ। अर्को कुनै हदम्यादको व्यवस्था कानूनमा कतै नभएकोमा यो मुद्दामा २०५४।११।१२ को लिखतलाई बदर गरी पाउन २०५६।८।२१ गते कुनै ऐनको उल्लेखै नगरी दर्ता भएको फिराद हदम्यादभित्र दायर नभएबाट खारेज गर्नुको विकल्प नै छैन। जिल्ला अदालतले हदम्यादको अभावमा नालिस खारेज हुने ठहर्‍याएको छ। पुनरावेदन अदालतले सो फैसला बदर गरी पुनः निर्णय गर्न पठाउँदा हदम्यादभित्र नालिस परेको कानून देखाई सो कानूनका

आधारमा निर्णय गर्नु भन्नुपर्ने हुन्छ। तर पुनरावेदन अदालतको फैसलामा हदम्यादभित्र मुद्दा दायर भएको भन्ने कुरा उल्लेख नभएको हुँदा सो फैसला बदर गरी शुरु सप्तरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीहरूको यस अदालतमा परेको संयुक्त पुनरावेदनपत्र।

तल्लो अदालतले गर्न पाउने फैसला वा अन्तिम आदेश पुनरावेदन अदालत स्वयंले गर्न पाउनुका साथै तल्लो अदालतले मुद्दामा निर्णय गर्नुपर्ने प्रश्नहरू मध्ये केहीमा निर्णय नगरी गरेको समेत अवस्थामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १४(ख) र (घ) बमोजिम पुनरावेदन अदालत आफैले फैसला गर्न पाउनेमा सो नगरी पुनः निर्णय गर्नु भनी मिसिल शुरु जिल्ला अदालतमा पठाउने गरेको पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसलामा उक्त ऐनको प्रष्ट त्रुटि देखिँदा विपक्षी भिकाई पुनरावेदकलाई समेत अ.वं. २०१ नं. बमोजिम हाजिर हुन सूचना पठाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।७।६ को आदेश।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरियो।

पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रामकृष्ण गौतमले लेनदेन व्यवहारको १० नं. ले स्पष्ट रूपमा हदम्याद नभएको प्रस्तुत मुद्दामा फिराद खारेज गरेको जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी पुनः इन्साफका लागि शुरुमा पठाएको पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला औचित्यपूर्ण समेत नभएकोले सो फैसला बदर भई शुरु फैसला सदर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो। प्रत्यर्थी वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री रामचन्द्र सुवेदीले लिखत बदर मुद्दाका साथै जालसाजी मुद्दासमेत परेको अवस्थामा एउटा मुद्दामा हदम्याद भएपछि अर्कोमा पनि हदम्याद हुने नै भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा हदम्याद नभएको ठहर्‍याएको शुरु फैसला बदर गरेको हदसम्म

पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला कानूनसम्मत छ भनी बहस गर्नुभयो ।

उल्लिखित बहससमेत सुनी पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला मिलेको छ, छैन भन्ने विषयमा निर्णय दिनु परेको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, हाम्रोसमेत अंश हक लाग्ने प्रतिवादीमध्येका रमेशकुमार रुंगटाका नाममा दर्ता रहेको जग्गा हाम्रो अंश हक मान्ने नियतले हाम्रो मञ्जूरी नलिई प्रतिवादी चन्दीदेवी र रामकुमार यादवलाई मिति २०५४।११।१२ मा राजीनामा पारीत गरिदिएकोले हाम्रो हकको जति लिखत दर्ता बदर गरिपाउँ भन्ने फिराद दावी भएको प्रस्तुत मुद्दामा शुरु सप्तरी जिल्ला अदालतबाट लेनदेन व्यवहारको १० नं. मा उल्लिखित हदम्याद नाघी फिरादपत्र दायर भएको भन्ने आधारमा वादी दावी खारेज गर्ने गरी निर्णय भएको देखिन्छ ।

३. प्रस्तुत लिखत बदर मुद्दाको फिराद मिति २०५६।०२।२१ मा दायर भएको देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दा दायर गर्नु अगावै मिति २०५६।०२।२० मा यिनै वादीहरूले यिनै प्रतिवादीसमेत उपर यसै जग्गाको विषयमा जालसाजीतर्फ समेत फिराद दायर गरेको देखिन्छ । उक्त जालसाजी मुद्दामा भने शुरु सप्तरी जिल्ला अदालतले तथ्यभित्र प्रवेश गरी वादी दावी नपुग्ने फैसला गरेको देखिन्छ ।

४. प्रस्तुत लिखत बदर मुद्दा र उक्त जालसाजी दुवै मुद्दामा वादीहरूको पुनरावेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट लगाउमै रहेको जालसाजी मुद्दामा वादी दावीमा प्रवेश गरिसकेपछि लिखत बदर मुद्दामा पनि इन्साफ गर्नुपर्नेमा इन्साफ नगरी हदम्यादको अभाव रहेको भनी फिराद खारेज गरेको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरिदिएको छ, अब दुवै मुद्दा साथै राखी इन्साफ गर्नु भनी प्रस्तुत लिखत बदर मुद्दासमेत पुनः निर्णयका लागि शुरुमा पठाउने गरी भएको फैसलाउपर प्रतिवादीतर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन परेको देखिन्छ ।

५. उपरोक्तबमोजिम एउटै जग्गाको विषयमा लिखत बदर मुद्दा र जालसाजी मुद्दा दायर भई लगाउमा रहेको अवस्थामा दुवै मुद्दाहरूलाई निरपेक्षरूपमा छुट्ट्याएर बिलकुलै भिन्नभिन्न रूपमा हेर्न मिल्ने हुँदैन । लिखत बदर मुद्दा र जालसाजी मुद्दाको प्रकृति र प्रयोजन केही हदसम्म छुट्टाछुट्टै हुने भए तापनि दुवै मुद्दाहरू एउटै कार्य कारण वा जरियाबाट खडा भएका हुँदा दुवै मुद्दाहरू परस्पर सम्बन्धित र अन्तरप्रभावी नै हुन्छन् । त्यसमा पनि लगाउमा रहेको कुनै मुद्दामा मुद्दाको तथ्यको आधारमा लिखत बदर हुनु र जालसाजी नठहर्नु स्वाभाविक र अर्थपूर्ण नै हुनसक्ने हुन्छ तर कुनै मुद्दामा जालसाजी ठहर्नु तर लिखत चाहिँ बदर नहुनु प्रयोजनहीन र निरर्थक हुनजान्ने हुन्छ । अदालतबाट फैसला गर्दा कानूनको प्रयोगमा यस्तो अर्थहीन परिणाम निस्कने गरी फैसला गर्नु पनि उचित हुँदैन । त्यसैले लगाउमा रही परस्पर अन्तरप्रभावी रहेका लिखत बदर र जालसाजी मुद्दाहरूलाई छुट्टाछुट्टै रूपमा विचार नगरी अन्तरसम्बन्धित विषयवस्तुको रूपमा नै विचार गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ । यसै बमोजिम प्रस्तुत विवादमा लगाउको जालसाजी मुद्दालाई हदम्यादभित्रको मानी शुरु जिल्ला अदालतले तथ्यभित्र प्रवेश गरी फैसला गरेको र प्रस्तुत लिखत बदर मुद्दालाई उक्त जालसाजी मुद्दासंग असम्बन्धित रहेको परिणाम निस्कने गरी हदम्यादको आधारमा फिराद खारेज गर्ने गरी गरेको निर्णयबाट दुवै मुद्दाहरूको जरिया र कार्यकारणको अन्तरसम्बन्ध र परिणामलाई संयोजन गर्न नसकी यान्त्रिक रूपबाट निर्णय गरेको देखिन आयो । अतः लगाउको जालसाजी मुद्दामा तथ्यभित्र प्रवेश गरिसकेपछि प्रस्तुत लिखत बदर मुद्दामा हदम्यादको प्राविधिक प्रश्नलाई स्वतः गौण मानी प्रस्तुत मुद्दामा पनि तथ्यमा प्रवेश गरी बोल्नुपर्नेमा हदम्यादको आधारमा फिराद खारेज गर्ने गरेको शुरु सप्तरी जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण देखिन आएकोले सो फैसला बदर गरी पुनः निर्णयका लागि मिसिल

शुरु जिल्ला अदालतमा पठाउने गरेको पुनरावेदन अदालत राजविराजको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। तारिखमा उपस्थित पक्षहरूलाई सप्तरी जिल्ला अदालतमा हाजीर हुन जाने तारिख तोकी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

संवत् २०६९ साल साउन १६ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत : मातृकाप्रसाद आचार्य

निर्णय नं. ८८८८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
रिट नं. २०६९-WH-०००२
आदेश मिति: २०६९।५।३१

विषय:- बन्दीप्रत्यक्षीकरण।

निवेदक: तनहुँ जिल्ला व्यास न. पा. वडा नं. १०
घर भई हाल बालसुधार गृह साराङ्गकोट
कास्कीमा थुनामा रहेका सन्तोष थापाको
हकमा रीमा थापा

विरुद्ध

विपक्षी: पुनरावेदन अदालत, पोखरा समेत

निवेदकका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान
अधिवक्ता बालकृष्ण नेउपाने

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता धर्मराज
पौडेल, विद्वान अधिवक्ता सन्तोष शर्मा
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२)
- बाल न्याय (कार्यविधि नियमावली, २०६३ को नियम १५(ख) र (ग)
- मुलुकी ऐन अ.व. १७ नं.

■ १३ वा १४ वर्षको उमेरले पुर्पक्षको लागि प्रदान गरिने सहूलियतमा केही भिन्नताको अवस्था रहन जाने भए पनि दुबै अवस्थामा अन्य वयस्क व्यक्तिसँग प्रहरीको थुनामा राख्न नमिल्ने।

■ बालसुधार गृहलाई कारागार वा प्रहरीको थुनाकै रूपमा लिन मिल्ने नभई सुधार गृहका रूपमा लिनुपर्ने।

(प्रकरण नं.५)

■ बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनबाट निवेदकलाई गैरकानूनी रूपमा थुनामा राखिएको छ, छैन भन्ने कुरासम्म हेरिने हो। मुद्दा हेर्ने अधिकारीबाट पुर्पक्षको निमित्त थुनामा राख्ने गरी भएको आदेशको कानूनी पक्ष हेरिने हो। विवादास्पद तथ्यको निरोपण सम्बन्धित मुद्दाको इन्साफको रोहमा गरिने हुँदा रिट क्षेत्रबाट विचाराधीन रहेको मुद्दाको अन्तरवस्तुभिन्न प्रवेश गरी हस्तक्षेप गर्न मिल्ने स्थिति नहुने।

(प्रकरण नं.६)

आदेश

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) अर्न्तगत यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:-

मेरो छोरा सन्तोष थापा मगरलाई मिति २०६८।७।२० को घटनाउपर ज्यान सम्बन्धी महलको १३(३) नं. को सजाय माग गरी विद्यालयको रेकर्ड अनुसार जन्म मिति २०५३।१०।१९ देखिएको हुँदा

१५ वर्ष भएको भनी बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम सजाय हुन तनहुँ जिल्ला अदालतमा अभियोग पत्र पेश गरिएको थियो। निज सन्तोष थापाले अदालतमा बयान गर्दा निजको जन्म मिति २०५४।१०।१९ भएको कुरा उल्लेख गरी १३ वर्षमात्र भएको र आरोपित कसूर समेत नगरेको भनी पूर्णरूपमा इन्कारी बयान गरेको अवस्था छ। तर शुरु जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।१।२९ मा पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्ने आदेश भएकोले मुलुकी ऐन अ. वं.१७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत पोखरामा निवेदन गरेकोमा शुरुको आदेश बेरीतको नदेखिएको भनी मिति २०६८।१०।२६ मा आदेश भयो।

बाल न्याय कार्यविधि नियमावली, २०६३ को नियम १५ मा उमेर निर्धारणसम्बन्धी कार्यविधि उल्लेख भएको छ। बालकको उमेर सम्बन्धी विवाद भएमा क्रमशः खण्ड (क) बमोजिम अस्पतालबाट जारी गरिएको जन्म प्रमाणपत्रमा उल्लेख भएको जन्म मिति, खण्ड (ख) अनुसार स्थानीय पञ्जिकाधिकारीबाट जारी भएको जन्म दर्ता प्रमाणपत्रमा उल्लेख भएको जन्म मिति, खण्ड (ग) बमोजिम विद्यालयको चारित्रिक प्रमाणपत्र वा विद्यालय भर्ना हुँदाको बखत उल्लेख गरेको जन्म मिति र खण्ड (घ) बमोजिम सरकारी अस्पतालबाट प्रमाणित उमेरलाई आधार लिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ।

निवेदकले पेश गरेको स्थानीय पञ्जिकाधिकारीको कार्यालयको पत्रमा निजको जन्म मिति २०५४।१०।१९ उल्लेख छ। त्यस्तै पारिवारिक पेन्सन केस सम्बन्धमा जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट समेत सोही मिति उल्लेख भएको छ। सो आधारमा वारदात मितिसम्म निवेदकको उमेर १३ वर्ष, ९ महिना, १ दिन हुन्छ। उपरोक्त नियम १५ को खण्ड (ख) बमोजिमको प्रमाण पत्र हुँदाहुँदै खण्ड (ग) बमोजिमको रेकर्डलाई प्रमाणमा लिन मिल्दैन।

अतः निवेदकलाई थुनामा राख्ने आदेश बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११

(२), बाल न्याय कार्यविधि नियमावली, २०६३ को नियम १५ (ख) र (ग) तथा अ.वं. ११८(२) र (५) विपरीत गैरकानूनी भएकोले बदर गरी बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरी गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार र कारण भए सम्बन्धित मिसिल कागजात समेत साथै राखी आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक ३ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६९।४।८ मा भएको आदेश।

नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद् सामाजिक समितिको निर्णयअनुसार युसेप नेपालद्वारा सञ्चालित बालसुधार गृह, सानोठिमी भक्तपुरको विस्तारित शाखाको रूपमा सञ्चालित यस गृहमा पश्चिमाञ्चल र सो भन्दा पश्चिमका जिल्लास्थित मुद्दा हेर्ने निकायका आदेशले कानूनबमोजिम थुना वा कैदमा बस्न पर्ने बालबालिकालाई राख्ने गरिएको र उल्लिखित बालकका हकमा क्षेत्राधिकार प्राप्त जिल्ला अदालतको आदेशका आधारमा कानूनबमोजिम नै सुधार गृहमा राखिएको हुँदा यस सुधार गृहको हकमा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको बालसुधार गृह साराङ्गकोट कास्कीको तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ।

निवेदक सन्तोष थापाले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष बयान गर्दा आफूले पढेको विद्यालयको रेकर्डअनुसार १५ वर्ष भएको भनी जन्म मिति २०५३।१०।१९ लेखाएको देखिन्छ। अनुसन्धानका क्रममा निजको उमेर प्रमाणितको लागि दमौली अस्पतालमा पठाएकोमा १५-१७ वर्षको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। निजले यस अदालतसमक्ष बयान गर्दा आफ्नो उमेर १३ वर्ष

लेखाए पनि मिति २०६८।४।२२ मा गरेको जन्म दर्ता, मिति २०६३।८।२७ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय तनहुँबाट गरिएको पेन्सन केस सम्बन्धी पत्र र सैनिकमा पेश गरेको सपथ पत्र समेतका पारिवारिक विवरणमा जन्ममिति २०५४।१०।१९ उल्लेख गरेको समेतबाट निजको उमेर १५ वर्ष देखिँदा पुर्पक्षका लागि बाल सुधार गृहमा पठाउने गरी आदेश भएकोमा सो उपर अ.व.१७ नं.बमोजिम पुनरावेदन अदालत पोखरामा निवेदन परी सदर भएको अवस्था छ। यस अदातको मिति २०६८।१२।२० का आदेश बमोजिम बालसुधार गृह साराङ्गकोटमा निजको उमेर जाँच गरी रिपोर्ट पठाई दिन पत्राचार गरिएकोमा पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय अस्पताल विकास समिति रामघाट पोखराको पत्रसहित निजको उमेर जाँचको रिपोर्टको प्रतिलिपि साथै राखी भएको व्यहोराको लिखित जवाफ पेश गरिएको छ। रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको तनहुँ जिल्ला अदालतको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ।

निवेदकलाई पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्ने गरी शुरु तनहुँ जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश वेरीतको नदेखिएको भनी परिवर्तन गरी रहनु नपर्ने गरी यस अदालतबाट भएको आदेश कानूनसम्मत रहेको छ। उमेरको सम्बन्धमा निवेदकले प्रश्न उठाएको देखिँदा सो तर्फ आवश्यक काम कारवाही गरी थुनुवा मुद्दा हुँदा यथाशीघ्र कानूनबमोजिम कारवाही किनारा गर्नु भनी भएको आदेशबाट निवेदकको कुनै संवैधानिक तथा कानूनी अधिकार हनन् नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पोखराको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री बालकृष्ण नेउपानेले बाल न्याय (कार्यविधि) नियमावली, २०६३ को नियम १५ मा उमेर निर्धारणसम्बन्धी प्रक्रिया र क्रम उल्लेख गरिएको छ। कानूनमा जुन क्रम उल्लेख गरेको छ, सोहीबमोजिम उमेर निर्धारण गर्नु पर्दछ।

पञ्जिकाधिकारीको कार्यालयबाट जारी गरिएको प्रमाणपत्र नभएको अवस्थामा मात्र विद्यालयको अभिलेखलाई मान्यता दिनु पर्ने भन्ने उक्त नियम १५ को खण्ड(ग) को व्यवस्था छ। तर पञ्जिकाधिकारीले दिएको प्रमाणपत्रमा निवेदकको जन्म मिति २०५४।१०।१९ उल्लेख हुँदाहुँदै त्यसलाई नमानी विद्यालयको अभिलेखमा २०५३।१०।१९ उल्लेख भएको भनी त्यसैका आधारमा निवेदकलाई पुर्पक्षको लागि बालसुधार गृहमा पठाउने गरी भएको आदेश गैरकानूनी छ। अतः बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी भई निवेदकलाई तत्काल थुनामुक्त गरिनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

तनहुँ जिल्ला अदालत समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री धर्मराज पौडेलले निवेदक विद्यालयमा भर्ना हुँदा जन्म मिति २०५३।१०।१९ उल्लेख गरिएको छ। पछि पेश गरेको जन्मदर्ता प्रमाणपत्रमा २०५४।१०।१९ उल्लेख भए पनि निवेदकको घर भएको व्यास न. पा. वडा नं. १० बाट नभई भीरकोट गा.वि.स.सचिवबाट सो प्रमाणपत्र लिएको भन्ने देखिन्छ। व्यास न.पा.को जन्म दर्ता गर्ने अधिकारी भीरकोट गा.वि.स.का सचिव होइनन्। प्रतिवादीले वयान गर्दा २०६८ सालमा सो प्रमाणपत्र लिएको भनेका छन्। उमेर निर्धारण गर्ने विषय बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनबाट हुने कुरा नभई सम्बन्धित बाल इजलासको क्षेत्राधिकारको विषय हो। यस सम्बन्धमा मुद्दाको कारवाहीको क्रममा थप प्रमाण बुझी निर्णय हुने अवस्था बाँकी नै रहेकोले विचाराधीन मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने हुँदा निवेदन खारेज हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

साथै प्रत्यर्थी बाल सुधार गृह साराङ्गकोटका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री सन्तोष शर्माले बालसुधार गृहले अदालतको आदेशबमोजिम निवेदकलाई राखेको हुँदा निवेदन खारेज हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपरोक्त बहस जिकीर मनन गरी रिट

निवेदनसहितको फायल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकलाई गैरकानूनी थुनामा राखिएको हो, होइन र निवेदन माग बमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था देखिन्छ वा देखिँदैन भन्ने विषयमा निर्णय दिनु पर्ने हुन आएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा जन्म दर्ता प्रमाणपत्र समेतबाट निवेदकको जन्म मिति २०५४।१०।१९ हो भन्ने स्पष्ट रूपमा प्रमाणित हुँदाहुँदै जन्मदर्ता प्रमाणपत्र उपलब्ध भएसम्म प्रमाणमा लिनै नमिल्ने विद्यालयको रेकर्डलाई आधार मानी २०५३।१०।१९ लाई जन्म मिति कायम गरी पुर्पक्षको लागि बाल सुधार गृहमा पठाएको तनहुँ जिल्ला अदालतको थुनछेक आदेश र सो आदेश सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पोखराको आदेश समेत गैरकानूनी भएकोले त्यस्तो आदेशका आधारमा निवेदकलाई गैरकानूनी थुनामा राखिएको हुँदा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत निवेदकको मुख्य निवेदन जिकीर रहेको देखिन्छ । जिल्ला अदालत तनहुँ समेतको लिखित जवाफ हेर्दा कर्तव्य ज्यान मुद्दाको अभियोग लागि पेश भएका निवेदकलाई विद्यालयको रेकर्डबाट देखिएको जन्म मिति र तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट पुर्पक्षको लागि बाल सुधार गृहमा पठाउने गरी भएको आदेश कानूनसम्मत हुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत उल्लेख भएको पाइन्छ ।

३. यसमा शिव थापाको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार विरुद्ध यिनै निवेदक सन्तोष थापा समेत प्रतिवादी भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा तनहुँ जिल्ला अदालतका सेस्तेदारबाट मिति २०६८।०८।२९ र जिल्ला न्यायाधीशबाट मिति २०६८।०८।२७ मा भएको थुनछेक आदेशबाट निवेदकलाई पुर्पक्षका लागि बाल सुधार गृह साराङ्कोटमा राखेको भन्ने देखिन्छ । जिल्ला अदालतको सो आदेशउपर निवेदकका तर्फबाट मुलुकी ऐन अ. वं. १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत पोखरामा परेको निवेदनमा कैफियत प्रतिवेदन माग गरी शुरु जिल्ला अदालतको आदेश वेरीतको नदेखिएकोले परिवर्तन

गर्न नपर्ने भनी मिति २०६८।१०।२६ मा आदेश भएको देखिन आउँछ ।

४. स्थानीय पञ्जिकाधिकारीले दिएको जन्मदर्ता प्रमाणपत्र समेतबाट निवेदकको जन्ममिति २०५४।१०।१९ देखिने र सोका आधारमा मिति २०६८।०८।१९ मा वयान गर्दासम्म निवेदकको उमेर १३ वर्षमात्र हुने भएकोले बालबालिका सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(२) बमोजिम पुर्पक्षको लागि सुधारगृहमा राख्ने गरी भएको आदेश गैरकानूनी भएको भन्ने निवेदकको मुख्य जिकीर देखिन्छ । बाल न्याय (कार्यविधि) नियमावली, २०६३ को नियम १५ (ख) बमोजिम स्थानीय पञ्जिकाधिकारीको कार्यालयबाट जारी भएको जन्मदर्ता प्रमाणपत्र उपलब्ध भएसम्म सोही खण्ड (ग) बमोजिम विद्यालयको रेकर्डमा उल्लेख भएको जन्म मितिलाई आधार मान्न नमिल्नेमा सो कानूनी व्यवस्थाविपरीत विद्यालयको रेकर्डलाई आधार लिएको त्रुटिपूर्ण भएको भन्ने पनि निवेदकको जिकीर रहेको छ । परन्तु निवेदकले अदालतसमक्ष वयान गर्दा उक्त जन्मदर्ता प्रमाणपत्र मिति २०६८।०८।२२ मा लिएको भन्ने उल्लेख गरेकोमा प्रमाणपत्रमा दर्ता मिति २०५८।०८।२२ उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यस्तै निवेदकले आफ्नो वतन तनहुँ जिल्ला व्यास न.पा.वडा नं. १० उल्लेख गरेकोमा सो प्रमाणपत्र स्थानीय पञ्जिकाधिकारीको कार्यालय भिरकोटबाट जारी गरिएको भन्ने देखिन्छ । यसबाट निवेदकले दिएका प्रमाणहरूका सम्बन्धमा न्यायिक परीक्षण र विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्नु पर्ने अवस्था देखिन्छ ।

५. कानूनसँगको सम्पर्कमा आउने बालबालिकाहरूलाई अन्य वयस्क व्यक्तिहरूको जस्तो कठोर दण्ड सजाय वा व्यवहार नगरी निजहरूलाई सुधने मौका दिइनु पर्ने भन्ने बाल न्यायसम्बन्धी विधिशास्त्रीय मान्यता हो । यस कुरालाई अन्ताराष्ट्रिय र राष्ट्रिय कानूनहरूमा पनि उचित स्थान दिइँदै आएको अवस्था छ । तर बालबालिकाको उमेर, निजले गरेको कसूरको प्रकृति र गाम्भीर्यता जस्ता कुराहरू यस सन्दर्भमा

विचारणीय हुन्छन् । निवेदकउपर ज्यान मारेको भन्ने आरोपसहित कर्तव्य ज्यान मुद्दा दायर भएको अवस्था छ । निजको उमेर १३ वर्ष हो वा १४ वर्ष हो भन्ने विवाद रहेको देखिन्छ । १३ वा १४ वर्षको उमेरले पुर्पक्षको लागि प्रदान गरिने सहूलियतमा केही भिन्नताको अवस्था रहन जाने भए पनि दुवै अवस्थामा अन्य वयस्क व्यक्तिसँग प्रहरीको थुनामा राख्न मिल्ने हुँदैन । १४ वर्ष उमेरका बालबालिकाले प्रचलित कानूनबमोजिम पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्नु पर्ने कसूर गरेको अवस्थामा पनि प्रहरीको थुनामा राखिने नभई बाल सुधार गृहमै पठाइन्छ । निवेदकलाई पनि प्रहरीको थुनामा राखेको भन्ने नदेखिई तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट कसूरदार देखिएको भनी बाल सुधार गृहमा सम्म पठाइएको अवस्था देखिन्छ । बाल सुधार गृहलाई कारागार वा प्रहरीको थुनाकै रूपमा लिन मिल्ने नभई सुधार गृहका रूपमा लिनुपर्ने हुन्छ ।

६. निवेदकको उमेर कायम गर्ने विषयमा परस्पर विरोधाभाषपूर्ण प्रमाण आएका र ती प्रमाणको परीक्षणका साथै उमेर निर्धारण सम्बन्धी अन्य थप प्रमाण बुझी उमेर यकीन गर्ने कार्य सम्बन्धित बाल इजलासको अधिकारक्षेत्रभित्रको विषय हो । प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफबाट समेत निवेदकको उमेर निर्धारण गर्नको लागि परीक्षण गर्ने र प्रमाण बुझ्ने कार्य भैरहेको भन्ने देखिन आउँछ । बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदनबाट निवेदकलाई गैरकानूनी रूपमा थुनामा राखिएको छ, छैन भन्ने कुरासम्म हेरिने हो । मुद्दा हेर्ने अधिकारीबाट पुर्पक्षको निमित्त थुनामा राख्ने गरी भएको आदेशको कानूनी पक्ष हेरिने हो । विवादास्पद तथ्यको निरोपण सम्बन्धित मुद्दाको इन्साफको रोहमा गरिने हुँदा रिट क्षेत्रबाट विचाराधीन रहेको मुद्दाको अन्तरवस्तुभित्र प्रवेश गरी हस्तक्षेप गर्न मिल्ने स्थिति हुँदैन ।

७. अतः उपरोक्त आधार कारणबाट निवेदक सन्तोष थापा मगरलाई गैरकानूनी रूपमा थुनामा

राखिएको भन्ने अवस्था नदेखिई मुद्दा हेर्ने अधिकारीको आदेशबाट मुद्दाको पुर्पक्षको निमित्त बाल सुधार गृहमा राखेको र सो आदेशको सामान्य न्यायिक क्षेत्राधिकारअन्तर्गत तहतह जाँच परीक्षण समेत भएको भन्ने देखिन आएकोले निवेदन जिकीरअनुरूप बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गर्नु परेन । प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । बालबालिका संलग्न भएको मुद्दा हुँदा शीघ्र मुद्दाको अंग पुऱ्याई कारवाही किनारा गर्नु भनी तनहुँ जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६९ साल भदौ महिना ३ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत : नारायणप्रसाद सुवेदी

निर्णय नं. ८८८९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
०६८ -WO...०९४५
आदेश मिति: २०६९।६।१४।१
वषय : उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: जिल्ला सप्तरी तिलाठी गा.वि.स.वडा नं.

८ बस्ने रामेश्वर यादव

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्
कार्यालय समेत

- एकपटक कानूनसंगत ढंगबाट प्रतिस्पर्धाद्वारा पदपूर्ति गर्न शुरु भएको नियुक्ति प्रक्रिया पूर्ण नभएसम्म पछि बनेको कानून वा आदेशबाट सो सम्पन्न भइसकेको प्रक्रिया र

कामकारवाहीलाई कुनै विधिसम्मत आधार र कारणबिना अन्त्य वा निष्क्रिय हुन नसक्ने । सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड (गठन र कार्यसञ्चालन) आदेश, २०६८ विधायिकी कानून वा अन्य कुनै कानूनद्वारा गठन भएको बोर्ड नभई सरकारको प्रशासकीय आदेश (Executive Order) द्वारा गठन भएको बोर्ड भएकोले कानूनसरह शक्ति (Sanction) भएको बोर्ड रहेको मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- प्रतिस्पर्धाबाट कार्यकारी निर्देशक नियुक्ति गर्ने गरी प्रकाशन भएको सूचनाअनुसार प्रारम्भ भएको प्रक्रिया तथा सो बमोजिम अन्तर्वार्ता समेत सम्पन्न भई सकिई उम्मेदवारको अन्तिम मूल्याङ्कन समेत भइसकेपश्चात कानूनको अधिकार प्रयोग गरी खारेज वा बदर गर्न बाहेक प्रशासकीय आदेशबाट नै बिना आधार र कारण सो सम्पन्न भैसकेको कामकारवाहीलाई त्यसै बदर वा खारेज गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा, विद्वान अधिवक्ताहरू बोरुबहादुर कार्की र शेरबहादुर के.सी., रामचन्द्र पौडेल विपक्षी प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी घिमिरे, विद्वान अधिवक्ताहरू रमेशकुमार घिमिरे, राजन अधिकारी र पुण्यप्रसाद दंगाल

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६८, अङ्क ८, नि.नं. ८६७० पृष्ठ १३८८

सम्बद्ध कानून:

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ दफा २८
- नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४१ को दफा १७(१) र (२)

आदेश

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता भई पेश हुन आएको प्रस्तुत रिटको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

म निवेदक नेपाली नागरिक भई विगत लामो समयदेखि नेपाल विद्युत प्राधिकरणको अधिकृत तहमा सेवा गरी १२ औं तहबाट सेवा निवृत्त भएको एक पूर्व अधिकृत कर्मचारी हुँ । नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशकको पद रिक्त भएपछि उक्त पदपूर्तिको लागि खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट नियुक्त गर्ने भनी मिति २०६८।८।१५ मा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित भएको थियो । उक्त सूचनामा व्यवस्था भएबमोजिम उमेर, योग्यतालगायत सम्पूर्ण प्रक्रियामा म निवेदकको कार्य दक्षता पुग्ने भएकोले मिति २०६८।९।६ मा दर्ता नं २१९८ बाट म निवेदक, रामेश्वर यादवले आवेदन फाराम भरी छनौट प्रक्रियाको अन्तिम चरणमा पुगी सबै प्रतिस्पर्धी भन्दा उत्तम भई नेपाल सरकारबाट नियुक्ति लिन मात्र बाँकी रहेको थियो ।

नेपाल सरकार ऊर्जा मन्त्रालयबाट नेपाल विद्युत प्राधिकरणको रिक्त कार्यकारी निर्देशक पदमा नियुक्ति गर्ने सम्बन्धमा मिति २०६८।८।१५ गते नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४१ को दफा १७ (१) बमोजिम गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित भएको थियो । उक्त सूचनाअनुसार न्यूनतम शैक्षिक योग्यता र अनुभव पेश गर्नुपर्ने कागजात तथा विवरणहरू, लिखित प्रस्तावमा समावेश गर्नुपर्ने विषयगत सूची छनौट प्रक्रियासम्बन्धी अन्य विवरण, कार्य सम्पादनसम्बन्धी सम्झौता, कार्य सम्पादन सूचकसहितको कार्यादेश भनी छनौट प्रक्रियाको विवरण समेत प्रकाशित भएको थियो । उक्त सूचनाअनुसार म समेत १५ जना प्रतिस्पर्धीहरूले छनौट प्रक्रियामा भाग लिनु भएको थियो । सूचनाको क्रमसंख्या ४(क) अनुसार म निवेदकलगायत ५ जनाको प्रस्ताव छनौट समितिमा राखिएकोमा

सूचनाको क्रमसंख्या ४(ख) बमोजिम प्रस्ताव र प्रस्तुतीकरणको आधारमा म निवेदक रामेश्वर यादव, उत्तरकुमार श्रेष्ठ, मुकेशराज काफ्लेको मिति २०६६।१।२९ मा ऊर्जा मन्त्रालयमा भएको अन्तरवार्ता समेतको आधारमा निवेदकको प्रस्ताव प्रस्तुतीकरण र अन्तरवार्ता समेतबाट सर्वोत्कृष्ट ठहर भई नियुक्तिको अन्तिम चरणमा रहेको अवस्थामा म निवेदकलाई नियुक्ति नदिई मिति २०६६।१।२९ गतेको सूचनाअनुसार “मिति २०६६।६।१५ मा प्रकाशित नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशकको आवश्यकता सम्बन्धी सूचनाअनुसार प्राप्त भएका प्रस्तावहरू रद्द गरिएको” भनी सूचना प्रकाशित गरी नेपाल सरकार सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड, २०६६ बमोजिम भनी पुनः मिति २०६६।१।२६ मा नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशकको पदपूर्ति सम्बन्धी सूचना प्रकाशित भएको छ।

म निवेदकले विपक्षी मन्त्रालयमा गई मेरो नियुक्तिसँग सम्बन्धी सम्पूर्ण विवरणहरू माग गर्दा मिति २०६९।१।४ गते मात्र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट प्राप्त निर्देशन अनुसार भनी नेपाल सरकार (मन्त्रीस्तर) बाट मिति २०६६।१।०।२६ मा नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशक पदपूर्तिको सिलसिलामा प्राप्त हुन आएको सिफारिश तत्काल खारेज गरी आदेशबमोजिम गठित बोर्ड मार्फत नयाँ प्रक्रिया प्रारम्भ गरी पदाधिकारी सिफारिश गरी दिने अनुरोध भनी सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्डमा मिति २०६६।१।०।२७ मा पठाएको भनी जानकारी उपलब्ध गराईयो। म निवेदकको नियुक्ति प्रक्रिया नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४९ को दफा १७ बमोजिम प्रारम्भ भएको हो। ऐनको दफा १७ मा प्राधिकरणको कार्य सञ्चालनको निमित्त मुख्य प्रशासकीय अधिकृतको रूपमा समितिले एक जना महाप्रबन्धक, सल्लाहकार र कर्मचारीको नियुक्ति गर्न सक्नेछ, तर साधारण सभाको व्यवस्था नभएसम्म त्यस्तो मुख्य प्रशासकीय अधिकृतको रूपमा नेपाल

सरकारले एकजना कार्यकारी निर्देशकको नियुक्ति गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्थाबमोजिम मिति २०६६।६।१५ मा नियुक्तिको सूचना प्रकाशित गरी छनौट प्रक्रियाको अन्तिम अवस्थामा पुगेको अवस्थामा पछि गठित सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड आदेश, २०६६ को आधारमा अधि नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४९ बमोजिम प्रारम्भ गरिएको कानूनसम्मत कार्यलाई पश्चातदर्शी असर पार्न सक्दैन।

सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड(गठन तथा कार्य सञ्चालन) आदेश, २०६६ को दफा ३०(२) मा “प्रतिस्पर्धाबाट छनौटको क्रममा रहेका सार्वजनिक संस्थानका कार्यकारी प्रमुखको छनौट प्रक्रिया बोर्डले कार्य सञ्चालन शुरु नगरेसम्म यथावत रहनेछ, तत्पश्चात यस आदेशबमोजिम समन्वय गरी छनौट कार्य अगाडि बढाउनु पर्नेछ” भन्ने व्यवस्था भएबाट म निवेदक खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट छनौट प्रक्रियामा रहेकोलाई उक्त दफा ३०(२) ले बचाउ गरेको अवस्थामा त्यसको गलत अर्थ लगाई छनौट प्रक्रिया नै रद्द गर्नु दुराशयपूर्ण रहेको छ। म निवेदकलाई नियुक्त हुनबाट रोकी पुनः मिति २०६६।१।२६ मा सूचना जारी गर्दा उमेरको हद ३० वर्ष पूरा भएको ५५ वर्ष ननाघेको भनी सूचना प्रकाशित गरिएको छ। पूर्व मिति २०६६।६।१५ को सूचनामा उमेर ३५ वर्ष पूरा भएको र ५६ वर्ष ननाघेको उल्लेख भएबाट म निवेदक दोस्रो सूचनाअनुसार उम्मेदवार नै हुन नसक्ने गरी सूचना प्रकाशित गरेबाट विपक्षीहरू म निवेदकलाई पेशा, रोजगार गर्नबाट बञ्चित गर्न उद्यत रहेको स्पष्ट हुन्छ। त्यसैगरी मिति २०६६।१।२९ गतेको सूचनामा नेपाल सरकारको निर्णय अनुसार मिति २०६६।६।१५ को सूचना रद्द गरिएको भनिएको छ भने मिति २०६९।१।४ को विपक्षी मन्त्रालयको जानकारी पत्रमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्देशनानुसार सूचना रद्द गरिएको उल्लेख छ। विपक्षी मन्त्रालयका मन्त्रीलाई प्रस्ताव रद्द गर्ने अधिकार नै छैन र

प्रस्ताव रद्द गर्दा रद्द गर्ने आधार र कारण हुनुपर्नेमा विना आधार कारण पूर्वाग्रहपूर्ण हिसाबले विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गरेको गैरकानूनी निर्देशनको आधारमा पत्राचार गरिएको छ। परमादेश प्रकृतिको आदेश दिने अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई नरहेको भन्ने सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको अवस्थामा समेत अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट आदेश निर्देशनको बेवास्ता गरी आदेश दिएको छ।

अतः माथि उल्लिखित आधार र कारणबाट विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको गैरकानूनी निर्देशनको आधारमा विपक्षी ऊर्जा मन्त्रालयबाट मिति २०६८।१।१५ को सूचना रद्द गर्ने गरी प्रकाशित मिति २०६८।१।२१ को सूचना एवं सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड, २०६८ को मिति २०६८।१।२६ को सूचना नेपाल सरकार मन्त्रीस्तरको मिति २०६८।१।२६ को खारेजी निर्णय पुनः मिति २०६८।१।२६ गतेको पदपूर्ति सूचनालागायत सोसँग सम्बन्धित अन्य कार्य नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४१ को दफा १७, सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड (गठन तथा कार्य सञ्चालन) आदेश, २०६८ को दफा ३, ४, ११, १२, १३, ३०(२) एवं सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड (गठन तथा कार्य सञ्चालन) २०६८ को दफा १२ बमोजिमको कार्यविधि समेतको विपरीत भएकोले उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी विपक्षी ऊर्जा मन्त्रालयको मिति २०६८।१।१५ को सूचनाअनुसार सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरी उत्कृष्ट भएको म निवेदकलाई नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशकमा नियुक्ति दिनु भनी परमादेशलागायत उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाऊँ। साथै निवेदनको अन्तिम किनारा नहुँदासम्म मिति २०६८।१।२६ र २०६८।१।२८ समेतको सूचनाको आधारमा नयाँ कार्यकारी निर्देशक नियुक्तिसम्बन्धी कुनै पनि प्रक्रिया अगाडि नबढाई यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा सर्वोच्च अदालत

नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत निवेदन व्यहोरा।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरवार समेतका सरकारी निकायलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पठाई दिनु र निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफैँ वा आफ्नो प्रतिनिधि मार्फत उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी अन्य विपक्षीलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत् सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा माग गरिएको अन्तरिम आदेश जारी गर्नु पर्ने/नपर्ने सम्बन्धमा विपक्षीलाई समेत राखी छलफल गर्नु उपर्युक्त हुने देखिएकोले सो सम्बन्धमा छलफलको लागि मिति २०६९।१।१८ को पेशी तोकी सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६९।१।१० मा भएको आदेश।

यसमा मिति २०६८।१।२९ मा छनौटका लागि अन्तरवार्ताको समय तोकिए पश्चात नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशकको लागि अन्तरवार्ता लिई छनौट गरिएको हो, होइन ? कार्यकारी निर्देशकको छनौट सम्बन्धमा सो कुरा यकीन खुल्ने गरी सम्बन्धित फाइल महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत भिकाई अन्तरिम आदेशसम्बन्धी छलफलको लागि मिति २०६९।१।२५ को तारिख तोकी उक्त दिन

नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने मिति २०६९।१।२० को यस अदालतको आदेश ।

यसमा सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड (गठन तथा कार्य सञ्चालन) आदेश, २०६८ मिति २०६८।१।१२ मा जारी हुनु अगावै नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशकको नियुक्ति प्रक्रिया मिति २०६८।८।१५ को विज्ञापनअनुसार शुरु भई अन्तरवार्ता समेत सम्पन्न भई नतिजासम्म प्रकाशित हुन बाँकी रहेको देखिन्छ । उक्त आदेशको दफा ३०(२) मा प्रतिस्पर्धाबाट छनौटको क्रममा रहेका सार्वजनिक संस्थानका कार्यकारी प्रमुखहरूको छनौट प्रक्रिया बोर्डले कार्य सञ्चालन शुरु नगरेसम्म यथावत रहने र तत् पश्चात् आदेशबमोजिम समन्वय गरी छनौट कार्य अगाडि बढाउनु पर्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ । त्यसै गरी सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड (गठन तथा कार्य सञ्चालन) आदेश, २०६८ को दफा १२ बमोजिमको कार्यविधिको दफा ९ मा “खुला प्रतियोगिताबाट कार्यकारी प्रमुख छनौटको प्रक्रियामा रहेका संस्थानका हकमा सोही प्रक्रियाबाट टुङ्गो लगाउन यस प्रक्रियाले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन । यस सम्बन्धी अन्तिम कारवाहीको जानकारी बोर्डलाई गराउनु पर्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । यसरी शुरु भई सकेको प्रक्रिया बढेर हुने भन्ने उल्लिखित आदेश तथा कार्यविधिमा व्यवस्था भएको देखिदैन । उक्त गठन आदेशबमोजिमको व्यवस्था अनुसार गर्नु भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६९।१।४ को निर्देशन अनुसार भनी नेपाल सरकार मन्त्रीस्तरबाट मिति २०६८।८।१५ को विज्ञापन अनुसार शुरु भएको प्रक्रिया खारेज गरी पुनः नयाँ विज्ञापन गर्ने ऊर्जा मन्त्रालयबाट निर्णय भएको देखिन आयो । यसरी शुरु भई सकेको नियुक्तिको प्रक्रिया नतिजा प्रकाशनको अन्तिम क्षणमा आएर खारेज गर्ने गरी जारी भएको आदेश बढेर गरिपाउँ भनी परेको प्रस्तुत रिट निवेदनबाट उब्जिएको प्रश्नको निरोपण नभई नयाँ विज्ञापन अनुसारको पदपूर्ति सम्बन्धी प्रक्रियाले निरन्तरता पाउँदा

निवेदकलाई अपुरणीय क्षति हुन सक्ने देखिँदा प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम किनारा नहुन्जेलसम्मको लागी मिति २०६८।१।२।२६ तथा मिति २०६८।१।२।२८को विज्ञापन अनुसारको पदपूर्ति सम्बन्धमा नयाँ कारवाही अगाडि बढाउने कार्य नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ अनुसार अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु ।

साथै जलस्रोतको विकासको काममा समेत प्रत्यक्ष असर पर्ने कार्यकारी निर्देशकको पदपूर्ति सम्बन्धमा परेको विवादको निरोपण चाँडो हुनु अति आवश्यक र उपयुक्त समेत हुँदा लिखित जवाफ पेश भएपछि वा सोको अवधि नाघेपछिको सात दिन भित्र सुनुवाइको निमित्त प्रस्तुत निवेदन पेशीमा चढाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतबाट भएको मिति २०६९।१।२५ को आदेश ।

विपक्षी निवेदकले दावी लिनु भएको विषयमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको के, कस्तो संलग्नता रहेको हो ? भन्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख गर्नु भएको छैन । यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउन पर्नुको कुनै कारण र आधार निवेदनमा उल्लेख गरिएको छैन । विवादको विषयवस्तुसँग यस कार्यालयको कुनै सम्बन्ध नै छैन ।

नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशकको पद रिक्त भई तत्कालीन अवस्थामा सो रिक्त पदमा खुल्ला प्रतिस्पर्धाका आधारमा पदपूर्ति गर्ने गरी सूचना प्रकाशित भई सो बमोजिमको प्रक्रिया अगाडि बढेको अवस्थामा सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड (गठन तथा कार्य सञ्चालन) आदेश, २०६८ जारी भएको र सो आदेश जारी भए पश्चात सार्वजनिक प्रतिष्ठानहरूको अध्यक्ष तथा कार्यकारी निर्देशकको नियुक्ति बोर्डबाट गर्ने व्यवस्था भएबमोजिम नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशक नियुक्तिसम्बन्धी प्रक्रिया पुनः बोर्डबाट प्रारम्भ भएको हो । उक्त आदेशको दफा ३० को उपदफा (२) मा प्रतिस्पर्धाबाट छनौटको क्रममा रहेका सार्वजनिक संस्थानका कार्यकारी प्रमुखको छनौट

प्रक्रिया बोर्डले कार्य सञ्चालन शुरु नगरेसम्म यथावत रहनेछ, तत्पश्चात यस आदेशबमोजिम समन्वय गरी छनौट कार्य अगाडि बढाउन पर्छ भन्ने व्यवस्था छ। उक्त व्यवस्था अनुसार बोर्डले कार्य सञ्चालन शुरु नगरेसम्म मात्र यस अघिको छनौट प्रक्रिया जारी हुने हो। उक्त बोर्डले कार्य शुरु गरिसकेपछि उक्त आदेशबमोजिम मात्र कार्यकारी प्रमुखको नियुक्ति हुन सक्ने प्रष्ट छ। तसर्थ, निवेदकलाई उक्त दफा ३० ले बचाउ गर्न सक्दैन। विपक्षी निवेदकले समेत बोर्डबाट प्रकाशित सूचनाबमोजिम सो नियुक्ति प्रक्रियामा सहभागी हुन सक्ने नै हुँदा निजको संविधान तथा कानून प्रदत्त हक, अधिकारमा आघात पुगेको मान्न सकिदैन। रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ।

रिक्त कार्यकारी निर्देशक पदमा स्वच्छ र पारदर्शी ढङ्गले योग्य व्यक्तिको छनौट गर्ने सरकारको नीतिबमोजिम खुल्ला प्रतिस्पर्धात्मक प्रतियोगिताद्वारा पदपूर्ति गर्न मिति २०६८।१।१५ मा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी इच्छुक व्यक्तिहरूबाट प्रस्ताव आह्वान गरिएको हो। प्राप्त प्रस्तावहरू अध्ययन गरी कार्यकारी निर्देशक पदका लागि मुख्य र वैकल्पिक उम्मेदवार सिफारिश गर्न नेपाल सरकारका पूर्व सचिव विश्वराज रेग्मीको संयोजकत्वमा तीन सदस्यीय सिफारिश समिति गठन भई सो समितिले अध्ययन तथा मूल्याङ्कन गरी रिट निवेदकसहित पाँच जनालाई कार्य योजना प्रस्तुतिका लागि छनौट गरेकोमा सो प्रस्तुतिका आधारमा तीन जनाको नाम अन्तर्वार्ताका लागि छनौट गरेको हो। समितिले छनौट कार्य जारी राखिरहेकै बखत सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड (गठन तथा कार्य सञ्चालन) आदेश, २०६८ जारी भएको र उक्त गठन आदेशको दफा ३० को उपदफा (२) मा “प्रतिस्पर्धाबाट छनौटको क्रममा रहेका सार्वजनिक संस्थानका कार्यकारी प्रमुखहरूको छनौट प्रक्रिया बोर्डले कार्य सञ्चालन शुरु नगरेसम्म यथावत रहनेछ, तत्पश्चात् यस आदेशबमोजिम समन्वय

गरी छनौट कार्य अगाडि बढाउनु पर्नेछ” भनी उल्लेख भएकोमा सिफारिश समितिको कार्य अवधि समाप्त हुन लागेकोले समितिले आफूलाई तोकिएको कार्यादेशको परिधिभित्र रही छनौट कार्य अगाडि बढाई अन्तर्वार्ता समेत सम्पन्न गरी उम्मेदवारको सिफारिश बन्दी खाममा पेशसम्म गरेको हो। यस पछिको महत्वपूर्ण प्रक्रिया कसलाई छनौट गर्ने भन्ने समेतका विषयमा मन्त्रालयले कुनै कारवाही अगाडि बढाइएको छैन।

यसै बीच अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प.सं १ ऊर्जा १११/०६८/०६९ च.नं. १२५९ मिति २०६८।१।०।२ को पत्रबाट सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड (गठन तथा कार्य सञ्चालन) आदेश, २०६८ जारी भएको र आदेशको अनुसूची १ को (क)(२७) मा नेपाल विद्युत प्राधिकरणलाई पनि सार्वजनिक संस्थानको सूचीमा राखेको, आदेशको दफा ३० को उपदफा (२) मा “प्रतिस्पर्धाबाट छनौटको क्रममा रहेका सार्वजनिक संस्थानका कार्यकारी प्रमुखहरूको छनौट प्रक्रिया बोर्डले कार्य सञ्चालन शुरु नगरेसम्म यथावत रहनेछ, तत्पश्चात यस आदेशबमोजिम समन्वय गरी छनौट कार्य अगाडि बढाउनु पर्नेछ” भन्ने प्रष्ट व्यवस्था गरेकोले कार्यकारी निर्देशक छनौट प्रक्रियामा रहेको नेपाल विद्युत प्राधिकरणमा सो गठन आदेशको दफा ३०(२) अनुसार कार्य सञ्चालन नगरेसम्म यथावत राख्नु पर्नेमा सो नगरी नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशकको नियुक्ति आफूखुशी गर्न लागेको देखिएकोले सो प्रक्रिया तत्काल रोकी गठन आदेशबमोजिम गर्न गराउन र यस्तै नियुक्ति प्रक्रियामा रहेका अन्य संस्थानहरूको हकमा समेत उल्लिखित गठन आदेशको व्यवस्था लागू गर्न गराउन नेपाल सरकारका मुख्य सचिवमार्फत् लेखी पठाउने” भनी भएको निर्णय कार्यान्वयन गर्न गराउन यस मन्त्रालयमा लेखी आएको हो।

सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड (गठन तथा कार्य सञ्चालन) आदेश, २०६८ को दफा १२ को उपदफा (७) को देहायको खण्ड (ख) बमोजिमको

उमेरको हद (तीस वर्ष उमेर पूरा नभएको वा पचपन्न वर्ष उमेर पूरा भएको) र दरखास्त दिने उम्मेदवारहरू मध्ये केही उम्मेदवारहरूको उमेरको हद बीच मेल नखाएको कारण समेतका आधारमा सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्डमार्फत् नियुक्ति प्रक्रिया प्रारम्भ गर्न उचित देखिएकोले मिति २०६८।१।१५ को आवश्यकतासम्बन्धी प्रकाशित सूचनाअनुसार प्राप्त भएका सबै प्रस्तावहरू नेपाल सरकार मन्त्रीस्तरको मिति २०६८।१।०।२६ को निर्णयानुसार रद्द गरी सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्डलाई नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशकको नियुक्तिका लागि सिफारिश गर्न मिति २०६८।१।०।२७ मा अनुरोध गरिएको हो । सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्डले छनौट प्रक्रिया अगाडि बढाइसकेको छ ।

नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशकको छनौट प्रक्रिया सम्पन्न भइसकेको अवस्था नै होइन । अन्तिम नतिजा प्रकाशन तथा सार्वजनिक नभएको अवस्थामा रिट निवेदक स्वयम् नै छनौट भएको भन्ने अनुमानको भरमा रिट निवेदकले आफू नै छनौट भएको भनी दावी गर्नु रिट निवेदकको बद्नियत रहेको प्रष्ट हुन्छ ।

रिट निवेदक नेपाल विद्युत प्राधिकरणको तह १२(प्रा) अधिकृतबाट नेपाल विद्युत प्राधिकरण कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को विनियम ८४(१) बमोजिम उमेरको हद (५८) वर्ष पूरा गरी मिति २०६८।१।२२ देखि अनिवार्य अवकाश पाइसक्नु भएकाले सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड(गठन तथा कार्य सञ्चालन) आदेश, २०६८ को दफा १२ को उपदफा (७) को देहायको खण्ड (ख) बमोजिम उम्मेदवार हुन नै अयोग्य भइसक्नु भएको हुँदा रिट निवेदकको जिकीर मननयोग्य तथा ग्राह्य छैन । अन्तरिम आदेश समेत रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने ऊर्जा मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

सार्वजनिक संस्थानहरूको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता तथा व्यावसायिकता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्य राखी नेपाल सरकारले सार्वजनिक संस्थान निर्देशन

बोर्ड (गठन तथा कार्य सञ्चालन) आदेश, २०६८ जारी गरेको हो । यो गठन आदेश जारी भै सकेको अवस्थामा कार्यकारी प्रमुखको नियुक्ति आदेशमा भएको व्यवस्थाअनुसार हुनुपर्ने आशय राखी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले बोर्डसँग समन्वय गर्नु पर्ने विषयमा ऊर्जा मन्त्रालय समेतलाई ध्यानाकर्षण गराएको र तत्पश्चात ऊर्जा मन्त्रालयबाट साविकको छनौट प्रक्रिया जारी राख्नु उपयुक्त नहुने भनी सो प्रक्रिया रद्द गरी नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशकको पदपूर्ति सम्बन्धी प्रक्रिया अगाडि बढाई दिने भनी मिति २०६८।१।०।२७ च.नं. ६१६ को पत्रबाट यस बोर्डमा अनुरोध गरेपश्चात यस बोर्डबाट नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशक नियुक्तिसम्बन्धी सार्वजनिक सूचना जारी गरिएको हो । यसरी नियमसंगत रूपमा जारी गरिएको सार्वजनिक सूचना बदर गर्न मनासिव नहुने हुँदा उक्त रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्डको तर्फबाट प्रस्तुत लिखित जवाफ ।

प्रथमतः कुनै पनि रिट जारी हुनलाई दावी गरेको पद वा कुरामा हक स्थापित हुनु पर्दछ । त्यसमा निवेदकले आफ्नो पूर्ण हक स्थापित भै सकेको स्थापित गर्नु सक्नुपर्छ तब मात्र रिट जारी हुन सक्ने अवस्था रहनेमा निवेदकले उक्त कार्यकारिणी पदमा मेरो पूर्ण हक छ भनी स्थापित गर्न सक्नु भएको छैन । निर्णय नै नभएको प्रक्रियामा रहेका कुराबाट हक स्थापित हुन सक्दैन । कार्यकारिणी निर्देशक नियुक्त गर्ने अधिकार नेपाल सरकारको रहेको हुँदा सो नियुक्ति गर्ने वा नगर्ने पूर्ण अधिकार नेपाल सरकारमा रहेको स्पष्ट छ । नेपाल सरकारले निर्णय नै नगरेको विषयमा मलाई नै नियुक्ति गथ्यो भनी अनुमानको भरमा रिट निवेदक आएको अवस्था हुँदा अनुमान र आशंकाको भरमा रिट जारी हुन सक्दैन । सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड (गठन तथा कार्य सञ्चालन) आदेश, २०६८ को अनुसूची १ को क) २७ मा विद्युत प्राधिकरणलाई पनि राखिएको र आदेशको दफा २ मा यो व्यवस्था

तुरुन्त लागू हुनेछ, भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। त्यसै गरी दफा ३० को खारेजी र बचाउ शीर्षकको उपदफा (२) ले प्रतिस्पर्धाबाट छनौटको क्रममा रहेकोलाई यथावत राख्नु पर्ने भन्ने बोलेको देखिन्छ। यस अवस्थामा रिट निवेदकको माग बमोजिम रिट जारी हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान छैन। सार्वजनिक संस्थानहरूको कार्यकारी प्रमुखहरूको छनौट प्रक्रियामा प्रतिस्पर्धा तथा व्यवसायिकता अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्यबाट रिट निवेदकको नियुक्ति हुनु अगाडि भएको गठन आदेशबमोजिम भएको यस आयोगको निर्णयमा पश्चातदर्शी असरको सिद्धान्त लागू हुने अवस्था नदेखिएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ।

पहिलो चरणको मिति २०६८।८।१५ को सूचनाअनुसारको कार्यकारी छनौट प्रक्रियामा तथा दोस्रो पटक सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड, २०६८ गठन पछिको मिति २०६८।१२।२६ को सूचनाको आधारमा नेपाल विद्युत प्राधिकरण कार्यकारी निर्देशक छनौट प्रक्रियामा प्राधिकरणको भूमिका नै छैन। नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐनको दफा १७ को अधीनमा नेपाल सरकारबाट नियुक्त हुने कार्यकारी निर्देशक नै नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशक हुने हो। प्राधिकरणको तर्फबाट नियुक्तिको प्रक्रियामा कुनै भूमिका नहुने तथा यो व्यक्तिलाई कार्यकारी निर्देशक नियुक्त गरिपाऊँ भनी सिफारिश समेत प्राधिकरणको नहुने तथा नलाग्ने अवस्थामा प्रस्तुत रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत नेपाल विद्युत प्राधिकरणको तर्फबाट प्रस्तुत लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदन समेतको मिसिल अध्ययन गरी निवेदक तर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापाले विपक्षी ऊर्जा मन्त्रालयले निकालेको कार्यकारी निर्देशकको पदपूर्तिसम्बन्धी सूचनाबमोजिम निवेदकले आवेदन दर्ता गरी नियुक्ति प्रक्रियामा सामेल भई प्रस्ताव कार्यसम्पादनको स्तर समेतको मूल्याङ्कनपश्चात् निवेदकको अन्तरवार्ता

समेत सम्पन्न भई अङ्क निर्धारण समेत भएपछि सो विज्ञापन सूचना नै रद्द गरी पुनः सूचना निकालेको कार्य आफैमा बदनियतपूर्ण एवं कानूनप्रतिकूल छ। सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड (गठन तथा कार्य सञ्चालन) आदेश, २०६८ कानून होइन, यो आदेश मात्र हो। सरकारको आदेश कानून हुन सक्दैन। नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४९ बमोजिम सूचना जारी भई प्रतिस्पर्धाद्वारा पदपूर्ति सम्बन्धमा भएको कामकारवाहीलाई सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड आदेश, २०६८ ले निष्क्रिय गर्न सक्दैन। कानूनबमोजिम भएको प्रक्रिया (Due Process) लाई सरकारले आफूखुशी निष्क्रिय गर्न सक्दैन। यो Doctrine of Pleasure अन्तर्गतको विषय होइन त्यसैले पहिले भएको कामकारवाही बदर गरेको ऊर्जा मन्त्रालयको र पुनः पदपूर्ति सूचना जारी गरेको सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्डको सूचना समेत बदर गरी ऊर्जा मन्त्रालयको पूर्व सूचनाबमोजिमको नियुक्ति प्रक्रिया पूरा गरी यी निवेदकलाई कार्यकारी निर्देशकको पदमा नियुक्ति दिनु भन्ने आदेश जारी हुन पर्दछ, भनी र निवेदक तर्फबाट नै उपस्थित विद्वान अधिवक्ता बोरुबहादुर कार्कीले निवेदकको हकमा ५८ वर्ष उमेरको हद लागू हुन सक्दैन। पूर्व सूचना प्रकाशित हुँदा ५८ वर्षभित्र निवेदकको आवेदन दर्ता भएको हो। नियुक्ति भएपछि अरु कर्मचारीलाई लागू हुने ५८ वर्षको हद यी निवेदकलाई लागू हुँदैन। तोकिएको कार्यकाल भरी काम गर्न पाउँछन्। नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन बमोजिम भएको प्रक्रियालाई पछि जारी भएको गठन आदेशले बदर गर्न सक्दैन। पश्चातदर्शी असर दिने गरी गठन आदेश जारी हुन सक्दैन। जसले सूचना जारी गर्नुको उस्तैले बदर गर्न पनि मिल्दैन। पछिको विज्ञापन रद्द गरी पूर्व सूचनाबमोजिमको नतिजा प्रकाशन गरी निवेदकलाई नियुक्ति दिनु भन्ने आदेश जारी होस् भनी तथा निवेदक तर्फकै विद्वान अधिवक्ता शेरबहादुर के.सी., रामचन्द्र पौडेल समेतले नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४९ बमोजिम पदपूर्तिको सूचना प्रकाशित

भई निवेदकले आवेदन दर्ता गरी सबै प्रक्रियामा सामेल भई नतिजा प्रकाशनको क्रममा रहेको अवस्थामा पछि नेपाल सरकारले जारी गरेको गठन आदेशबाट पहिलाको कामकारवाही बदर गर्न मिल्दैन । पूर्व सूचनाबमोजिमका कामकारवाही रद्द गरी पुनः कार्यकारी निर्देशक नियुक्तिको सूचना जारी गरेको विपक्षीको कामकारवाही संविधान र कानून विपरीत हुँदा सो कार्य बदर होस भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

त्यस्तै प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान सह न्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी घिमिरेले नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशक नियुक्ति गर्न कानूनले कुनै कार्यविधिको व्यवस्था गरेको छैन । सरकारले नियुक्ति व्यवस्थापन गर्न मात्र प्रक्रिया अवलम्बन गरेको हो । सार्वजनिक संस्थानको कार्यकारी प्रमुख नियुक्ति गर्न सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड (गठन तथा कार्य सञ्चालन) आदेश, २०६८ ले सरकारलाई सिफारिश गर्ने व्यवस्था गरेको छ र बोर्डले सरकारले तोकेबमोजिम कार्यविधि पालना गर्नुपर्छ । बोर्डले सिफारिशसम्म गर्ने हो नियुक्ति सरकारले गर्ने हो । नेपाल सरकारले त्यस्तो सूचना, प्रस्ताव रद्द गर्नसक्ने भएकोले पूर्व सूचना रद्द गरी पुनः नियुक्तिका लागि नयाँ कार्यवाही शुरु गरेको छ । निवेदक छनौट प्रक्रियामा सर्वोत्कृष्ट ठहरी नियुक्ति पाउने निर्णय भएको अवस्था छैन । अधिकार नै सिर्जना भई नसकेको अपरिपक्व (Prematured) अवस्थामा रिट जारी हुन सक्दैन, रिट खारेज होस् भनी र प्रत्यर्थी सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड, २०६८ को तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता पुण्यप्रसाद दंगालले पहिले संस्थानको कार्यकारी निर्देशक नियुक्तिको सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था नभएको अवस्थामा शुरु गरिएको प्रक्रिया समाप्त नहुँदै सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड आदेश, २०६८ सरकारले लागू गरेको र सो गठन आदेशमा कार्यकारी निर्देशकको नियुक्तिसम्बन्धी प्रक्रियाको बारेमा व्यवस्था गरेको हुँदा तोकेको कार्यविधिवमोजिम प्रक्रिया पूरा गरी नियुक्ति गर्न

पूर्व सूचना रद्द गरी पुनः सूचना जारी भएको हो । नियुक्ति गर्ने कार्य यस बोर्डको होइन रिट खारेज होस् भनी र प्रत्यर्थी नेपाल विद्युत प्राधिकरणको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू क्रमशः रमेशकुमार घिमिरे, राजन अधिकारी समेतले नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी प्रमुखको नियुक्तिको सिफारिश र नियुक्ति समेत गर्ने कार्यमा विद्युत प्राधिकरणको कुनै भूमिका हुन्न । यस प्राधिकरणले सूचना निकालेको पनि होइन, रद्द गरेको पनि होइन । नियुक्तिको सूचना निकाल्ने, सिफारिश गर्ने, नियुक्ति गर्ने लगायतका कुनै पनि कार्यमा यस प्राधिकरणको कुनै भूमिका हुन्न । तसर्थ कुनै भूमिका नै नभएको नेपाल विद्युत प्राधिकरणलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट खारेज होस् भनी बहस गर्नु भएको छ ।

दुबै पक्षका कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी माग बमोजिम रिट जारी हुने नहुने के हो निर्णय दिनु परेको छ ।

निवेदकले नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशक पदपूर्तिका लागि खुला प्रतिस्पर्धाबाट नियुक्ति गर्ने भनी नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४९ को दफा १७ बमोजिम ऊर्जा मन्त्रालयबाट मिति २०६८।८।१५ मा प्रकाशित सूचनाबमोजिम म निवेदकले आवेदन भरी प्रस्ताव प्रस्तुतीकरण र अन्तर्वाता समेतबाट छनौट प्रक्रिया अन्तिम चरणमा पुगी सबै प्रतिस्पर्धी भन्दा उत्तम भई नेपाल सरकारबाट नियुक्ति लिन मात्र बाँकी रहेकोमा मलाई नियुक्ति नदिई मिति २०६८।८।१५ मा प्रकाशित सूचनाअनुसार प्राप्त प्रस्ताव रद्द गरिएको भनी नेपाल सरकार ऊर्जा मन्त्रालयले मिति २०६८।१२।२९ मा सूचना प्रकाशित गरेको र तत्पश्चात् नेपाल सरकार सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड, २०६८ ले नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशक पद पूर्ति गर्ने सम्बन्धमा २०६८।१२।२६ मा सूचना प्रकाशित गरेको छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट नियुक्तिसम्बन्धी प्रक्रिया तत्काल रोकी सार्वजनिक

संस्थान निर्देशन बोर्ड, २०६८ बमोजिम गर्नु भनी लेखी आएअनुसार उक्त पूर्व सूचना प्रस्ताव रद्द गरी पुनः पदपूर्ति सूचना जारी भएको भन्ने जानकारी हुन आयो । तसर्थ अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगको उक्त निर्णय पत्र नेपाल सरकार ऊर्जा मन्त्रालयको मिति २०६८।८।१५ को सूचना रद्द सम्बन्धी २०६८।१२।२९ को सूचना, नेपाल सरकार सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड, २०६८ को कार्यकारी निर्देशकको पदपूर्ति सम्बन्धी मिति २०६८।१२।२६ को सूचना, नेपाल सरकार मन्त्री स्तरको मिति २०६८।१०।२६ को खारेजी निर्णय एवं आदेश र सो सम्बन्धी अन्य कार्य समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विपक्षी ऊर्जा मन्त्रालयको मिति २०६८।८।१५ को सूचनाअनुसार नियुक्ति प्रक्रिया पूरा गरी उत्कृष्ट भएको निवेदकलाई नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशक पदमा नियुक्ति दिनु भनी आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत निवेदन दावी गरेको छ । पदपूर्ति समितिले रिट निवेदक सहित तीन जनाको नाम अन्तरवार्ताको लागि छनौट गरेको र नियुक्ति कार्य जारी राखेकै बखत सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड आदेश, २०६८ जारी भई सो आदेशको दफा ३०(२) बमोजिम कार्यकारी छनौट प्रक्रिया बोर्डले कार्य सञ्चालन शुरु नगरेसम्म यथावत रहने तत् पश्चात यस आदेशबमोजिम समन्वय गरी छनौट कार्य अगाडि बढाउनु पर्ने भनी उल्लेख भएको र सिफारिश समितिको कार्यविधि समाप्त हुन लागेको अवस्थामा अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोगबाट प्रक्रिया तत्काल रोकी गठन आदेशबमोजिम गर्न गराउन लेखी आएबमोजिम मिति २०६८।८।१५ को सूचना रद्द गरी पुनः छनौट प्रक्रिया अगाडि बढाएको हो । रिट निवेदक स्वयं नै छनौट नभएको अवस्थामा अनुमानका भरमा, उमेरको हद ५८ पुगेको व्यक्तिले दायर गरेको रिट जारी हुन सक्दैन खारेज होस् भन्ने समेत प्रत्यर्थीहरूको लिखित प्रतिवाद रहेको पाइन्छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, नेपाल सरकार ऊर्जा मन्त्रालयको मिति २०६८।८।१५ गतेको नेपाल

विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशकको पदपूर्ति प्रतिस्पर्धाद्वारा गर्ने भनी प्रकाशित सूचनाबमोजिम यी रिट निवेदक सहित १५ जनाले आवेदन भरी सो नियुक्ति प्रक्रियामा विभिन्न चरण पूरा गरी यी निवेदक समेत अन्तर्वार्तामा सम्मिलित भएको कुरा निवेदन तथा लिखित जवाफ समेतबाट देखिन आउँछ । ऊर्जा मन्त्रालयको मिति २०६८।८।१५ मा प्रकाशित कार्यकारी निर्देशकको पदपूर्तिसम्बन्धी सो सूचना हेर्दा, नेपाल विद्युत प्राधिकरणको रिक्त कार्यकारी निर्देशक पदमा नियुक्तिको लागि नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४९ को दफा १७(१) को प्रयोजनका लागि खुला प्रतिस्पर्धात्मक प्रतियोगिताद्वारा उक्त पदपूर्तिका लागि नेपाल विद्युत प्राधिकरणको सुधारका लागि आफ्नो कार्य योजनासहितको रणनीतिक प्रस्ताव पेश गर्नु हुन सूचना प्रकाशित गरिएको छ भनी उल्लेख भएको देखिन्छ ।

३. उक्त सूचनामा “उम्मेदवारको उमेर ३५ वर्ष पूरा भई ५८ वर्ष ननाघेको हुनुपर्ने र छनौट प्रक्रियामा प्राप्त प्रस्तावको मूल्याङ्कन पश्चात् ५ जनालाई छनौट सूचीमा समावेश गरी आफूले पेश गरेको प्रस्ताव ऊर्जा मन्त्रालयले निर्धारण गरेको समय र स्थानमा प्रस्तुत गरी उत्कृष्ट ठहरिएका ३ (तीन) जना प्रस्तावकलाई अन्तर्वार्तामा आब्हान गरी ती तीन जनामध्ये सर्वोत्कृष्ट ठहरेका एक जनाको नाम नियुक्तिका लागि सिफारिश समितिले ऊर्जा मन्त्रालयमा उपलब्ध गराउनेछ” भन्ने समेत उल्लेख भएको पाइन्छ । उक्त सूचनामा नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशक पदमा नियुक्तिका लागि आवश्यक योग्यता, प्रतिस्पर्धाका आधार र सिफारिशको प्रक्रियाका बारेमा उल्लेख गरिएको छ । मिति २०६८।८।१५ गतेको सूचना नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४९ को दफा १७(१) को प्रयोजनका लागि जारी भएको देखिन्छ । नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४९ को दफा १७(१) मा “प्राधिकरणको कार्य सञ्चालनको निमित्त मुख्य प्रशासकीय

अधिकृतको रूपमा समितिले एक जना महाप्रबन्धक र आवश्यकताअनुसार सल्लाहकार र कर्मचारी नियुक्ति गर्न सक्ने छ। तर साधारणसभाको व्यवस्थानभएसम्म त्यस्तो मुख्य प्रशासकीय अधिकृतको रूपमा नेपाल सरकारले एक जना कार्यकारी निर्देशक नियुक्ति गर्नेछ” भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ। ऐनको उपरोक्त व्यवस्था बमोजिम नै कार्यकारी निर्देशक नियुक्ति प्रक्रिया निर्धारण गरी नेपाल सरकारद्वारा उक्त सूचना जारी गरेको देखिन्छ। सो व्यवस्थाको अलावा नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशक नियुक्ति गर्ने अन्य कार्यविधिको व्यवस्था भएको देखिँदैन र अन्य कार्यविधि अवलम्बन गरिएको छ भनी प्रत्यर्थीहरूले भन्न देखाउन पनि सकेको छैन।

४. नेपाल सरकार ऊर्जा मन्त्रालयको मिति २०६६।१।१५ को सूचना तथा सो सूचनामा तोकिएको कार्यविधि बमोजिम गठित समितिमा यी निवेदक समेत १५ जनाले कार्यकारी निर्देशक पदमा आवेदन दर्ता गरी सो मध्ये ५ जना छनौट भई तोकिएको कार्य योजना सहितको रणनीतिक प्रस्ताव समेत प्रस्तुत गरी सो प्रस्ताव प्रस्तुतिका आधारमा उपयुक्त देखिएका मध्येबाट यी निवेदक सहित तीन जनाको नाम मिति २०६६।१।२९ मा हुने अन्तरवार्ताका लागि छनौट गरेको भनी ऊर्जा मन्त्रालयको लिखित जवाफ तथा उक्त समितिले ऊर्जा मन्त्रालयलाई लेखेको पत्र समेतबाट देखिन्छ। यी निवेदक सहित तीन जनाले २०६६।१।२९ मा समिति समक्ष अन्तर्वार्तामा सम्मिलित भई समितिका सदस्यहरूले मूल्याङ्कन समेत गरी सोको बन्दी खाम पेश गरी सकेको समेतको तथ्यलाई यी प्रत्यर्थी मन्त्रालय तथा पदपूर्ति समितिले अन्यथा भन्न सकेको देखिँदैन। तर उक्त अन्तरवार्ताको नतिजा प्रकाशन गरी नतिजामा सर्वोत्कृष्ट ठहरेको व्यक्तिलाई उक्त पदमा नियुक्ति गर्न सरकारलाई सिफारिश गर्नु पर्नेमा सो गरेको पाइएन। बरु अन्तरवार्ता समेतको कार्य सम्पन्न गरी सकेपछि त्यसको परिणाम ननिकाली अख्तियार दुरुपयोग

अनुसन्धान आयोगको मिति २०६६।१।०२ को निर्णय एवं अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६६।१।०२ च.नं १२५९ को पत्र तथा मिति २०६६।१।०२६ को ऊर्जा मन्त्रालयको मन्त्रीस्तरीय निर्णयानुसार भन्दै कार्यकारी निर्देशकको पदपूर्तिसम्बन्धी सिफारिशलगायत सम्पन्न सम्पूर्ण नियुक्ति प्रक्रिया खारेज गरेको उक्त निर्णयसम्बन्धी सक्कल फाइल एवं ऊर्जा मन्त्रालयको च.नं ६१६ मिति २०६६।१।०२७ को पत्र समेतबाट देखिन्छ। ऊर्जा मन्त्रालयले कार्यकारी निर्देशकको पदमा नियुक्तिका लागि प्रतिस्पर्धाको आधारमा नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४१ को दफा १७ बमोजिम सिफारिश प्रक्रिया निर्धारण गरी सोहीअनुसार सूचना प्रकाशित गरी सो प्रतिस्पर्धामा यी निवेदक सम्मिलित भई तोकिएबमोजिमको प्रतिस्पर्धात्मक प्रक्रिया र तत्सम्बन्धी कारवाहीका प्रत्येक चरणमा सहभागी भई अन्तरवार्ता समेत सम्पन्न भएपछि सर्वोत्कृष्ट उम्मेदवारलाई नियुक्तिका लागि सिफारिश नगरी पदपूर्तिको लागि प्रकाशित सूचना प्रस्ताव लगायत सम्पन्न भइसकेको सम्पूर्ण प्रक्रिया नै रद्द गरी सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड आदेश, २०६६ बमोजिम नयाँ प्रक्रियाबाट कार्यकारी निर्देशक पदमा नियुक्ति गर्न प्रक्रिया आरम्भ गर्न ऊर्जा मन्त्रीबाट निर्णय भएको पाइन्छ। तर पदपूर्ति सम्बन्धी सम्पन्न प्रतिस्पर्धात्मक कारवाही रद्द गर्दा सो रद्द गर्नु पर्ने कानूनबमोजिमको वस्तुनिष्ठ कारण सो सूचनामा उल्लेख भएको देखिँदैन।

५. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड गठन आदेश, २०६६ अनुसार त्यस्तो निर्णय गर्न वा निर्देशन दिन सक्ने अधिकार भएको देखिँदैन। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट उक्त नियुक्ति प्रक्रिया रद्द गर्ने गरी भएको निर्णय र निर्देशन दिने समेतको कार्य के कुन कानूनका आधारमा भएको हो आयोगको उक्त पत्रबाट देखिँदैन। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले ऊर्जा मन्त्रालयद्वारा गठित समितिले गरेको पदपूर्तिसम्बन्धी कारवाहीमा

कार्यविधिगत त्रुटिपूर्ण भयो वा यो यस कारणले कानूनविपरीत भयो केही उल्लेख गर्न सकेको पाइदैन ।

६. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्रमा उल्लिखित सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड (गठन र कार्य सञ्चालन) आदेश, २०६८ मिति २०६८।१।१२ मा जारी भएको र उक्त बोर्डको गठन पश्चात मात्र नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशनको नियुक्ति प्रक्रिया सो बोर्डबाट गर्ने गरी २०६८।१।२६ मा सूचना जारी गरेको पाइन्छ । उक्त बोर्ड गठन आदेशको दफा ११ मा सार्वजनिक संस्थानको कार्यकारी प्रमुखको नियुक्ति गर्न सिफारिश समिति गठनसम्बन्धी र दफा १२ मा नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी प्रमुख सिफारिश सम्बन्धी व्यवस्था तथा दफा १३ मा त्यस्तो समितिको सिफारिशको आधारमा नेपाल सरकारले नियुक्ति गर्ने व्यवस्था उल्लेख छ । त्यस्तै दफा ३० मा खारेजी र बचाउ शीर्षक अन्तर्गत “ (१) मा प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट छनौट भई हाल कार्यरत रहेका सार्वजनिक संस्थानका कार्यकारी प्रमुखले निजलाई तोकिएको अवधिसम्म निरन्तरता पाउनेछन भन्ने र (२) मा “प्रतिस्पर्धाबाट छनौटको क्रममा रहेका सार्वजनिक संस्थानका कार्यकारी प्रमुखहरूको छनौट प्रक्रिया बोर्डले कार्य सञ्चालन शुरु नगरेसम्म यथावत रहनेछ । तत् पश्चात यस आदेशबमोजिम समन्वय गरी छनौट कार्य अगाडि बढाउनु पर्नेछ” भनिएको छ । यसरी यी निवेदकको नियुक्ति प्रक्रिया यो गठन आदेश लागू भएको मिति २०६८।१।१२ भन्दा अगाडि मिति २०६८।१।१५ बाटै शुरु भई सकेको तथा अन्तर्वार्ता समेत सम्पन्न भैसकी नियुक्तिको लागि सिफारिश हुने अन्तिम चरणमा रहेको पाइन्छ । एकपटक कानूनसंगत ढंगबाट प्रतिस्पर्धाद्वारा पदपूर्ति गर्न शुरु भएको नियुक्ति प्रक्रिया पूर्ण नभएसम्म पछि बनेको कानून वा आदेशबाट सो सम्पन्न भईसकेको प्रक्रिया र कामकारवाहीलाई कुनै विधिसम्मत आधार र कारणबिना अन्त्य वा निष्क्रिय हुन सक्दैन । त्यसमाथि

पनि प्रस्तुत सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड (गठन र कार्यसञ्चालन) आदेश, २०६८ विधायिकी कानून वा अन्य कुनै कानूनद्वारा गठन भएको बोर्ड नभई सरकारको प्रशासकीय आदेश (Executive Order) द्वारा गठन भएको बोर्ड भएकोले कानूनसरह शक्ति (Sanction) भएको बोर्ड रहेको पनि मान्न मिल्दैन ।

७. नेपाल विद्युत प्राधिकरण ऐन, २०४१ को दफा १७(१) र (२) बमोजिम जारी भएको प्रशासकीय आदेशबमोजिम प्रतिस्पर्धाबाट कार्यकारी निर्देशक नियुक्ति गर्ने गरी प्रकाशन भएको सूचनाअनुसार प्रारम्भ भएको प्रक्रिया तथा सो बमोजिम अन्तर्वार्ता समेत सम्पन्न भई सकी उम्मेदवारको अन्तिम मूल्याङ्कन समेत भइसकेपश्चात् कानूनको अधिकार प्रयोग गरी खारेज वा बदर गर्न बाहेक प्रशासकीय आदेशबाट नै बिना आधार र कारण सो सम्पन्न भैसकेको कामकारवाहीलाई त्यसै बदर वा खारेज गर्न मिल्ने हुँदैन । कानूनको शासन भएको देशमा सरकार वा यसका निकायले कानूनबमोजिम मात्र आफ्नो कामकारवाही वा आदेश, निर्देश र निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । कानूनबमोजिम नभएको वा कानूनद्वारा प्रदत्त अधिकारअन्तर्गत नभएको वा कानूनको उचित प्रक्रिया पूरा नगरी भएको प्रत्येक काम र निर्णय बदरयोग्य हुन्छ । नेपाल सरकार ऊर्जा मन्त्रालयबाट मिति २०६८।१।१५ मा सूचना प्रकाशित भएबमोजिम कार्यकारी निर्देशकको पदपूर्तिसम्बन्धी प्रतिस्पर्धाका आधारमा यी निवेदक समेत १५ जना सम्मिलित भई सोमध्ये ५ जना छनौट भई सोमध्ये ३ जना अन्तर्वार्ताका लागि छानिएको र सो तीस जनाको अन्तर्वार्ता समेत सम्पन्न भई उत्कृष्टताको लागि अङ्क निर्धारण गरी मूल्याङ्कन समेत भैसकी नतिजा प्रकाशनको चरणमा अघिको सम्पूर्ण कामकारवाहीलगायत २०६८।१।१५ को सूचना नै ऊर्जा मन्त्रालयबाट रद्द गरी यी निवेदकको उक्त पदमा नियुक्त हुन सक्ने अवस्था र आधार नै समाप्त गरिएबाट प्रत्यर्थीहरूको सो कार्य दुराशयपूर्ण

रहेको देखिन आउँछ। साथै मिति २०६८।८।१५ को प्रकाशित सूचनामा कार्यकारी निर्देशकको पदपूर्ति गर्न निर्धारित योग्यता, उमेर, अनुभवको सट्टा मिति २०६८।१२।२६ मा सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्डद्वारा सोही पदको लागि निर्धारित योग्यता उमेरको हद तथा अनुभवको अवधि समेत परिवर्तन गरी सूचना प्रकाशित गरिएको देखिएकोले यी निवेदक सो पछिल्लो सूचनाबमोजिम प्रतिस्पर्धामा सामेल हुन आयोग हुने गरी उमेर र अनुभव तोकिएकोले सो कार्य बदनियतपूर्ण रहेको समेत स्पष्ट हुन आउँछ।

८. सोको अलावा सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्ड (गठन तथा कार्य सञ्चालन) आदेश, २०६८ को दफा ३०(२) मा “प्रतिस्पर्धाबाट छनौटको क्रममा रहेका सार्वजनिक संस्थानका कार्यकारी प्रमुखहरूको छनौट प्रक्रिया बोर्डले कार्य सञ्चालन शुरु नगरेसम्म यथावत रहनेछ तत्पश्चात यस आदेशबमोजिम समन्वय गरी छनौट कार्य अगाडि बढाउनु पर्नेछ” भन्ने व्यवस्था भएको देखिएको र यी निवेदक उक्त बोर्ड गठन हुनु भन्दा अगावै देखि सो कार्यकारी निर्देशक पदको प्रतिस्पर्धामा सामेल भइरहेको देखिने अवस्थामा सो ३०(२) बमोजिम समन्वय गरी छनौट प्रक्रिया अगाडि बढाउनु पर्ने भनी बचाउ गरी रहेको देखिदा नेपाल विद्युत प्राधिकरणको सोही पदको लागि अधि सम्पन्न भैसकेको कामकारवाहीलाई समन्वयसम्म गरी कार्य गर्नु पर्नेमा सो अधि मिति २०६८।८।१५ को सूचनाबमोजिमको सम्पन्न भइसकेको कार्यवाही नै रद्द गरेको हुँदा ऊर्जा मन्त्रालयको सो कार्य र निर्णय उक्त दफा ३०(२) अनुकूल नरहेको पनि प्रष्टै छ।

९. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्देशनको आधारमा पदपूर्ति सम्बन्धी सम्पन्न भैसकेको कामकारवाही र सूचना खारेज गरेको भन्ने नेपाल सरकारको लिखित जवाफ जिकीरका सम्बन्धमा विचार गर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ अनुसार

आयोग सरकारको नियन्त्रण गर्ने नियमनकारी संस्था रहेको देखिदैन। सो ऐनको दफा २८ बमोजिम आयोगले सरकार वा सरकारी निकायलाई सुझाव वा निर्देशन दिन सक्दछ तर आयोगको निर्देशन कुनै व्यक्तिको हकमा प्रतिकूल असर नपर्ने भएमा वा कुनै कानूनको प्रतिकूल नहुने भएमा मात्र कार्यान्वयन गर्न सकिने हुन्छ। अर्थात् आयोगको निर्देशनबाट कसैको हक वा हित प्रतिकूल नभएमा वा कानूनप्रतिकूल नहुने भएमा मात्र मान्न सकिने हुन्छ। प्रस्तुत रिट निवेदकले ऊर्जा मन्त्रालयको विज्ञापनबमोजिम कार्यकारी निर्देशकको पदका लागि आवेदन दर्ता गरी प्रतिस्पर्धाका सबै प्रक्रिया पूरा गरी अन्तर्वार्तामा समेत संलग्न भएको देखिएको र यस्तो अवस्थामा सो विज्ञापनबमोजिम प्रतिस्पर्धाको आधारमा लिइएको अन्तर्वार्ता र मूल्याङ्कनबमोजिम नतिजा प्रकाशन गरी सर्वोत्कृष्ट हुनेलाई कार्यकारी निर्देशक पदमा नियुक्ति गर्नुपर्नेमा प्रतिस्पर्धाको आधारमा लिइएको अन्तर्वार्ता र मूल्याङ्कनबमोजिम नतिजा प्रकाशन नगरी भैसकेको सम्पूर्ण प्रक्रिया नै खारेज गरेको देखिन्छ। जुन कार्य असल नियतले गरेको नदेखिई बदनियतपूर्वक भएको देखिदा सो कार्यबाट यी निवेदकको हकमा असर पर्ने देखिन आउँछ।

१०. यस्तै विषयवस्तुका सम्बन्धमा नेकाप २०६८, अङ्क ८, नि.नं. ८६७० पृष्ठ १३८८ मा “कानूनी प्रक्रियाबाट टुङ्गिने कुरालाई निर्देशनबाट विस्थापित वा प्रतिस्थापित गर्न सकिदैन। कानूनी प्रक्रिया बाहेकका अन्य व्यवस्थापन वा प्रशासकिय कुरामा कसैको हक अधिकारमा असर नपर्ने गरी कुनै कुराको लागि निर्देशन दिन सकिन्छ। तर कानूनी प्रक्रियाबाट प्राप्त भएको वा हुने हकलाई निर्देशनको माध्यमबाट अन्यथा प्रभावित गर्न नमिल्ने हुनाले निर्देशन दिने अधिकारलाई सम्बन्धित सचिवले बाञ्छित हदभित्र रही विचार गर्नु र प्रयोग गर्नुपर्छ” भनी यस अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भइरहेको समेत अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्रको आधारमा प्रस्तुत निवेदकको

हकाधिकारमा असर पर्ने गरी मिति २०६८।८।१५ मा प्रकाशित पदपूर्तिस्मबन्धी सूचनाअनुसार प्राप्त भएको प्रस्तावहरू रद्द गरेको नेपाल सरकारको निर्णय एवं तत्सम्बन्धी काम कार्यलाई कानूनअनुकूल भएको मान्न मिलेन ।

११. अतः माथि विवेचना गरिएबमोजिम नेपाल सरकार ऊर्जा मन्त्रालयको मिति २०६८।१०।२६ को मन्त्रीस्तरीय निर्णय, सो मन्त्रालयको मिति २०६८।१२।२९ को सूचना र सोको आधारमा सार्वजनिक संस्थान निर्देशन बोर्डबाट प्रकाशन भएको नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशकको पदपूर्तिस्मबन्धी मिति २०६८।१२।२६ र मिति २०६८।१२।२८ समेतका सबै सूचनाहरू बदनियतपूर्ण एवं कानूनप्रतिकूल समेत रहेको देखिएको र सो कामकारवाहीबाट निवेदकको संवैधानिक र कानूनी हकमा आघात पर्ने देखिएकोले ती सूचना र निर्णय समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी दिएको छ । अब ऊर्जा मन्त्रालयको मिति २०६८।८।१५ को विज्ञापनबमोजिम नेपाल विद्युत प्राधिकरणको कार्यकारी निर्देशक पदमा नियुक्तिका लागि यी निवेदकसहितका उम्मेदवारको छनौट गरी लिइएको मिति २०६८।१२।२९ को अन्तर्वाताको नतिजा प्रकाशत गरी सर्वोत्कृष्ट ठहरिएकालाई उक्त पदमा कानूनबमोजिम नियुक्ति दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश समेत जारी हुने ठहर्छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् प्रत्यर्थीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।
न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय

इति संवत् २०६९ साल असोज १४ गते रोज १ शुभम् .
इजलास अधिकृतः नारायणप्रसाद पराजुली

निर्णय नं. ८८९०

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
०६८-CR- ०१५०
फैसला मिति: २०६९।२।१७४

मुद्दा : बण्डापत्र जालसाज ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: कैलाली जिल्ला, उदासिपुर
गा.वि.स.वडा नं १ वस्ने अष्टमी थरुनी समेत
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: कैलाली जिल्ला उदासीपुर
गा.वि.स.वडा नं १ वस्ने डौलतिया भन्ने
डौरी थरुनी को मु.स. गरी आफ्नो हकमा
समेत ऐ.ऐ. वस्ने छेदीराम चौधरी समेत

शुरुमा फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री नारायण प्रसाद धिताल

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री दीपकराज जोशी

मा.न्या.श्री रामप्रसाद खनाल

- नाताको प्रश्नमा विवाद भएपछि कुनै लिखतबाट नाता लोप हुन्छ भने त्यो निरन्तरको दूषित कार्य हुन्छ । अंशको हक कानूनले व्यवस्था गरेको जन्मसंग आएको हक हुनाले त्यस्तो हक मेट्न वा कुनै लिखत कुन मितिमा खडा भएको भन्ने कुराले हदम्यादको प्रश्न उठाई अंश हक नै लोप गर्न दिन नमिल्ने ।
- अंशियार देखिन्छ भने अंशियारले आफ्नो अंश बुझेको वा सो हक विधिवत् परित्याग गरेको अवस्थामा वाहेक निरन्तर कायम रहने विषय भएकोले अन्य अन्य व्यक्ति भई

गरेको लिखतबाट अंशियारको हकमा कुनै अनुचित सीमा शर्त सिर्जना भएको वा हक गुमेको भन्न मिल्ने देखिदैन। त्यस्तो दूषित कार्य गरेको लिखत थाहा पाएपछि फिराद गर्न पाउने हदम्याद प्राप्त हुने।

- बण्डापत्रमा अंशियार लोप गरेपनि अंश पाउने बाँकी रहेका अंशियार समेतको कानूनबमोजिम अंश हक लाग्ने सम्पत्तिमा निजको हक नै पूर्ण रूपमा मेट्ने उद्देश्य लिई दूषित मनसायले अंशियार लोप गरी गरेको त्यस्तो बण्डापत्रबाट अंश लिनुदिनु गरेको कार्य जालसाजीको परिभाषाभित्र पर्ने।
- अंश पाउने व्यक्तिलाई नै लोप गरी अंश जस्तो हकबाट पूर्ण रूपमा वञ्चित गराई अंशहक मेट्ने कार्य गरी गरेको त्यस्तो दूषित बण्डापत्र गरेको थाहा पाएपछि असर पर्ने पक्षले मुद्दा गर्न पाउने नै हुँदा हदम्यादको अभावमा फिराद दायर भएको भनी अर्थ गर्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.४)

- जालसाजी कार्य गरी गरेको दूषित बण्डापत्रबाट नाता नै लोप हुन्छ। त्यस्तो दूषित कार्यको विरुद्धमा थाहा पाएपछि हदम्याद प्राप्त हुने भै असर पर्ने पक्षले मुद्दा गर्न कुनै कानूनले बन्देज नलगाएको यस स्थितिमा मुद्दा गर्न सक्ने र त्यस्तो दूषित बण्डापत्र बदर गरी सो जालसाजी कार्यमा संलग्नलाई सजाय समेत हुने।

(प्रकरण नं.५)

पुनरोदक प्रतिवादी तर्फबाट:

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता मुरारी सापकोटा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: पुनरावेदन अदालत दिपायलबाट मिति २०६७।१।२० मा भएको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्चाई पाउमा निवेदन परी निस्सा प्रदान भै पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

हाम्रा मूलपुर्खा स्व.लक्ष्मण भन्ने दुखारामका ५ छोराहरू जेठा स्व. जयराम, महिला स्व. भिखु डगौरा, साहिला प्रतिवादी सुदामा भन्ने सुशीराम डगौरा थारू, काहिला स्व. रामनारायण डगौरा, कान्छा स्व.सीताराम डगौरा भएकोमा जेठा स्व.जयराम डगौराकी श्रीमती प्रतिवादी अष्टमी थरुनी र छोराहरू स्व.ठागुराम चौधरी, प्रतिवादी खुशीराम चौधरी, महिला स्व.भिखु डगौराका श्रीमती म फिरादी डौलतिया भन्ने डौरी चौधरी र चार छोराहरूमा सुन्दराम, देवीराम, छेदीराम, लसीराम चौधरी, साहिला प्रतिवादी सुदामा भन्ने प्रतिवादी सुशीराम डगौरा थारूको श्रीमती विसरी थरुनी र चार छोराहरूमा मानबहादुर, लालबहादुर, सुरेशकुमार कृष्णबहादुर, काहिला स्व. रामनारायणको दुई छोरा प्रतिवादी कालीचरण चौधरी, प्रतिवादी तुलाराम चौधरी तथा कान्छा स्व.सीतारामका चार छोरा खड्कबहादुर चौधरी, हरिप्रसाद चौधरी, रामप्रसाद चौधरी, मानबहादुर चौधरी भएको साथै स्व. ठागुरामको श्रीमती दोदनी थरुनी र दुई छोराहरू घुम्मन चौधरी, कर्णबहादुर चौधरी भएको र प्रतिवादी सुशीरामको श्रीमती जानकी थरुनी र जगनी थरुनी भएकी यस बाहेक हाम्रा कुनै अंशियार नभएका हामी वादी प्रतिवादी बीच कानूनत अंशबण्डा भएको छैन। विपक्षीलाई प्रतिवादी बनाई मिति २०६४।१।१६ मा कैलाली जिल्ला अदालतमा फिराद दायर गरी आएकोमा प्रतिउत्तर जिकीरमा २०३१।८।८ मा नै हामी प्रतिवादीहरूको वुवा तथा ससुरा स्व. जयराम डगौरा स्व. सीताराम डगौरा स्व. रामनारायण र

प्रतिवादी सुदाम भन्ने सुशीरामबीच अंशबण्डाको लिखत तयार गरी र.नं.१६५।१४३ मिति २०३१।८।४ मा मालपोत कार्यालय कैलालीमा बण्डापत्र पारीत गराई आएका छौं भन्ने प्रतिउत्तर हुँदा वास्तविकता के रहेछ भनी मिति २०६५।४।६ गते मालपोत कार्यालयमा गै कथित बण्डापत्र भनिएको नक्कल सारी लिंदा हाम्रो अंश हक मेट्ने काम व्यवहारमा सहमत भई दे.दा.नं १४६ को अंश मुद्दामा प्रतिवाद गरी आएको हुँदा यी प्रतिवादीहरू पनि मिति २०३१।८।४ गतेको बण्डापत्रको कारणी सरह भएको हुँदा निजहरूले पनि हाम्रो अंश हक मार्ने जालसाजपूर्ण कार्य गरेको र अंशबण्डा लिखतले हाम्रो अंश हक मार्ने कार्य भएको छ । अतः त्यस्तो बण्डापत्र पूर्णरूपमा जालसाज घोषित गरी हाम्रो हक सुरक्षित गरिपाऊँ । यसरी प्रतिवादीहरूको मिलेमतोमा र.नं. १६५।१४३ मिति २०३१।८।४ को कथित बण्डापत्र लिखत पूर्ण रूपमा जालसाज घोषित गरि सम्पूर्ण प्रतिवादीहरूलाई कीर्ते कागजको महलको १० नं. बमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेतको फिराद दावी ।

विपक्षी फिरादीहरूको सम्पूर्ण व्यहोरा भूठा एवं बनावटी हो । विपक्षीसंग हाम्रो कुनै नाता सम्बन्ध नै छैन । फिरादपत्रमा उल्लेख गरेको पुस्तेवारी र यसै लगाउको अंश मुद्दामा उल्लेख गरेको विपक्षीको पुस्तेवारी मिलेको छैन । अंश मुद्दामा दुखरामका ५ छोरा भनी उल्लेख गर्नु भएको छ भने बण्डापत्र जालसाज मुद्दामा मूलपुर्खा लक्ष्मण भन्ने दुखाराम भनी उल्लेख गरे पनि लक्ष्मण र दुखाराम एउटै व्यक्ति नभएर अलगअलग व्यक्ति हुन । लक्ष्मण विपक्षीका पुर्खा हुन् भने हाम्रा पुर्खा जोखन डगौरा थारू हुन निजका छोरा दुखीरामको चार छोराहरू जेठा जोखन भन्ने जयराम थारू, महिला सुदामा भन्ने खुशिराम डगौरा, साहिला रामनारायण र कान्छा सीताराम डगौरा थारू हुन । विपक्षीले दुखराम उल्लेख गरेपनि निज दुखीराम नै हुन फिराद गलत एवं गैरकानूनी रूपले अदालतमा प्रवेश गराएको छ । विपक्षीको हक स्थापित नभएको अवस्थामा मुलुकी ऐन कीर्ते कागजको ३ नं आकर्षित हुन

सक्दैन । जोसंग कुनै नाता नै छैन नत कुनै अधिकारिक रूपमा पुष्टि हुन सक्ने त्यस्तो वलियो प्रमाण छ यस्तो अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दा खारेजभागी छ । १ नं मोही फारामलाई आधार लिइएको छ जुन १ नं. लगत ७ नं फाँटवारी एवम फिल्डवुकमा नाम जनिसकेकै आधारमा मात्र कुनै जग्गामा व्यक्तिको हक पुग्ने होइन भनी कैयौं सिद्धान्त प्रतिपादन भैसकेको छ । विपक्षीले संगोलमा रहे भएको तथ्ययुक्त अन्य कुनै प्रमाण दाखिला गर्न सकेको अवस्था छैन । वादीहरूको हक लाग्ने जग्गा भए वादीहरूका वावु र श्रीमान छुट्टैको अवस्थामा अधि नै अंशबण्डाको ३० नं. बमोजिम छुट्टी भिन्न भै भोग दर्ता व्यवहार गरेको देखिन्छ । यसरी विपक्षीले हामीलाई दुख दिने नियतले मात्र दायर गरेको फिराद खारेज गरी कानूनबमोजिम भएको बण्डापत्रको लिखत यथास्थितिमा राखी न्याय पाऊँ भन्ने समेतको प्रतिउत्तर जिकीर ।

फिरादीहरू अंशियार हुन् । २०२१ सालको नापी समेतले पनि यी फिरादीहरूलाई अंशियार भनी खुलाई दिएको छ । सो बण्डा जालसाज हो, सो बण्डा हुने बेला फिरादीहरूलाई जानकारी नै नदिई बण्डा भएको हो भन्ने व्यहोराको वादीका साक्षी गोमान सिंह वोगटीले अदालतमा गरेको वकपत्र ।

२०३१ सालमा भएको बण्डापत्र वदर हुनुपर्ने होइन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी दानबहादुर विश्वकर्मा अदालतमा गरेको वकपत्र ।

वादीहरूको अंशभाग पर्ने जग्गा एकापसमा मिली बण्डापत्र गरेका र अंशियार लोप राखी जालसाज गरेकोले बण्डापत्र वदर गरी जालसाजमा सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी दावी भएकोमा प्रतिवादीहरूले आफ्नो प्रतिउत्तर पत्रमा वादीका वावु भिखु आफ्नो घरमा काम गर्न वसेको वंशभिन्नको नहुँदा अंश दिनुपर्ने होइन भनी प्रतिउत्तर जिकीर लिएतापनि वादी र प्रतिवादीहरू एउटै नाता पुस्तेवारीभिन्नका भएकाले वादीले प्रतिवादीवाट अंश पाउने ठहरी यसै लगाउको दे.दा नं. १४६।८।७ को

अंश मुद्दामा यसै इजलासबाट आजै फैसला भएको समेतबाट वादीहरूको भाग हिस्सामा पर्ने सम्पत्ति २०३१ सालमा अंशबण्डा गरेको कार्य कानूनसम्मत नभई जालसाजीपूर्ण तरिकाले भएको देखिँदा सो बण्डापत्र बदर हुने ठहर्छ। प्रतिवादीहरू मध्येका जयराम डगौरा, रामनारायण र सीताराम डगौरा थारूको मृत्यु भैसकेको हुँदा केही सजाय गर्नु परेन, बण्डापत्र गर्ने मध्येका सुदामा भनिने खुशीराम डगौरा थारूलाई बण्डापत्र जालसाज गरेकाले कीर्ते कागजको १० नं वमोजिम विगो रु.१४,००० को २५ प्रतिशतले हुने रु ३५००। जरीवाना हुने ठहर्छ भनी शुरु कैलाली जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।१२।१८ मा भएको फैसला।

विपक्षीमध्येका देवीराम चौधरीले गा.वि.स.बाट विवाह दर्ता प्रमाणपत्रमा आफ्नो वाजे पुर्खा लक्ष्मण भनी छुट्टै पुस्तेवारी उल्लेख गरेको छ। प्रस्तुत जालसाज मुद्दामा पछि लक्ष्मण भन्ने र दुखराम भन्ने व्यक्ति एउटै हुन भनेपनि एउटै व्यक्ति हुन भन्ने प्रमाण वादीले अंश मुद्दाको फिराद दावीमा कुनै साक्षी सर्जमीन र लिखतबाट प्रमाणित गराउन नसकेको स्थितिमा प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी भएको शुरु कैलाली जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी मिति २०३१।८।४ को बण्डापत्र लिखत यथावत कायम राखिपाऊँ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर।

वादीहरूको अंश हिस्सा पर्ने सम्पत्ति २०३१ सालमा गरेको अंशबण्डाको काम कार्य जालसाजीपूर्ण देखिएकोले उक्त बण्डापत्र बदर हुने ठहर्छ। बण्डापत्र गर्ने मध्येका सुदामा भनिने खुशीराम डगौरा थारूलाई विगो रु १४,०००। को २५ प्रतिशतले हुने रु.३,५००। जरीवाना समेत हुने ठहर्छ। शुरु कैलाली जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।१२।१८ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेतको पुनरावेदन अदालत दिपायलको मिति २०६७।१।२० को फैसला।

हामी प्रतिवादीहरू र प्रत्यर्थी वादीहरू एउटै पुस्तेवारीका होइनौं अलग अलग पुस्तेवारीका हौं। मिति २०३१।८।८ मा हाम्रा दाजुभाइबीच कानूनी

रूपमा अंशबण्डा लिखत पारीत गरी आ-आफ्नो अंशबण्डाको जग्गा भोग चलन गरी आएकोमा हाम्रो अंशियार नै नभएका प्रत्यर्थीहरूबाट पर्न आएको गैरकानूनी उजुरी सुनी जालसाजी ठहराएको फैसला गलत छ। वादीका पति तथा पिता भिखु चौधरी हाम्रो अंशियार भएको भए आफ्नो जीवनकालमा नै उजुर गरी बण्डापत्र बदर गर्न पर्नेमा सो नसकी बण्डापत्र गर्ने तीनजना र भिखु चौधरी समेतको मृत्यु भइसकेको अवस्थामा कानूनले निर्दिष्ट गरेको हदम्याद नाघिसकेपछि भिखुका श्रीमती र छोराहरूले हामी दोस्रो पुस्ताका व्यक्तिहरूलाई जालसाज गरेको भनी गरेको फिरादमा हाम्रो तथा विपक्षीहरूको नागरिकता लिदा भरेको तीनपुस्ते निवेदन समेत हेरी पुस्तेवारीका सम्बन्धमा यस्तो ग्रहणयोग्य सम्बद्ध प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी बुझी फैसला गर्नुपर्नेमा सो प्रमाण नै नबुझी गरिएको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ एवं अ.व. १८४क, १८५र ८२ नं समेतको विपरीत भएको हुँदा शुरु फैसला सदर गर्ने पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा मुद्दा दोहोर्छ। हेरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतमा दायर निवेदनपत्र।

यसमा प्रतिवादी तर्फबाट हदम्यादभित्र फिराद नपरेको भनी लिइएको जिकीर सम्बन्धमा निरूपण नभई भएको फैसलामा मुलुकी ऐन कीर्ते कागजको ३ र १८ नं. को त्रुटि देखिन आएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) अनुसार दोहोर्छ। हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने समेतको यस अदालतको मिति २०६८।४।१३ को आदेश।

नियमवमोजिम मुद्दा पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता मुरारी सापकोटाले प्रत्यर्थी पक्ष र पुनरावेदकबीच कानूनत अंशबण्डा नभएको अवस्थामा यी प्रतिवादीहरू समेत भै अंश हक मार्ने कार्य गरेको त्यस्तो जालसाजपूर्ण बण्डापत्रलाई शुरु तथा पुनरावेदन अदालत दिपायलबाट जालसाज ठहर्छ। बण्डापत्र गर्नेमध्येका जीवित खुशीराम डगौरा थारूलाई जरीवाना

समेत गर्ने ठहऱ्याएको फैसला न्याय र कानूनको रोहमा मिलेकै देखिंदा सदर कायम हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको वहस जिकीर सुनी पुनरावेदन पत्र सहितका मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत दिपायलवाट भएको फैसला मिलेको छ छैन निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, हामी वादीहरूको अंशभागमा पर्ने जग्गा प्रतिवादीहरू एक आपसमा मिली हामी अशियारहरूलाई लोप गरी जालसाजीपूर्ण तरीकाले बण्डापत्र गरी कीर्ते कागजको ३ नं वमोजिम परिभाषित कसूर गरेको हुँदा र.नं १६५।१४३ मिति २०३१।८।४ को पारीत बण्डापत्र जालसाज घोषित गरी प्रतिवादीहरूलाई सजाय समेत गरिपाउँ भन्ने मुख्य फिराद दावी भएको प्रस्तुत मुद्दामा वादीहरूको हक हिस्सामा पर्ने सम्पत्तिको २०३१ सालमा अंशबण्डा गरेको कार्यलाई जालसाजी ठहऱ्याएउपर प्रतिवादीहरूको दोहोऱ्याई पाउँमा निवेदन परी निस्सा प्रदान भै निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेश भएको देखिन्छ ।

३. वादी प्रतिवादीहरू बीच मूल रूपमा अशियारमा विवाद देखिन्छ । वादीले दुखरामका छोरा हाम्रा पति पिता मिखुराम हुन् भनेका र प्रतिवादीहरूले भिखुराम दुखरामको छोरा नभई लक्ष्मणको छोरा भएकोले हाम्रो अशियार होइन भनेको देखिन्छ । यसरी नातामा नै विवाद देखाइएपनि वादीहरूका पिता तथा पति भिखुराम, दुखरामका पाँच भई छोरामध्ये माहिला छोरा प्रतिवादीहरूका एकासगोलका अशियारभित्रका व्यक्ति भएकोले वादीहरूले प्रतिवादीहरूवाट ५ भागको १ भाग अंश पाउने भनी यसै लगाउको यिनै वादी प्रतिवादीहरू भएको २०६८-८।-०१४८ को अंश मुद्दामा आजै यसै इजलासवाट फैसला भएकोले सो मुद्दामा लिइएका आधार प्रमाण समेतवाट प्रस्तुत मुद्दाका वादी र प्रतिवादीहरू एउटै पुस्तेवारीका नाताभित्रका व्यक्ति भएकोमा अन्यथा देखिन्छ ।

४. पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले दुखरामका जयराम, सीताराम, नारायण र सुदामा भन्ने खुशीराम समेत चार भाइ छोरा भएको भनी मिति २०३१।८।४

मा बण्डापत्र पारीत गरेको सम्बन्धमा हेर्दा यी प्रतिवादीहरूले आफ्नो अशियार नाताभित्रको व्यक्ति नभएको भने पनि २०२१ सालमा जयरामले भाई भिखुराम भनी भरेको १ नं. फाराम, गाउँ सर्जमीनका अधिकांश व्यक्तिले भिखुराम दुखरामको छोरा भनी लेखिएको र नातामा वयान गर्ने लसीरामले दुखरामको बोलाउने नाम लक्ष्मण भनेको समेतवाट भिखुराम समेत पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको एउटै पुस्तेवारीभित्रको एकासगोल परिवारको अशियार नाताभित्रको पुष्टि हुन्छ । यसरी एकासगोलको अशियारभित्रको व्यक्तिलाई लोप गरी भएको उक्त बण्डापत्रलाई कानूनवमोजिमको भन्ने अवस्था हुन्छ । अंशबण्डा भएको मितिवाट वादीहरूलाई फिराद गर्ने हदम्याद नै नभएको भनी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले मुद्दा दोहोऱ्याई हेरी पाउँको निवेदनमा हदम्यादको प्रश्न उठाएको देखिन्छ । सो सम्बन्धमा हेर्दा वादीहरूको आफ्नो पति पिताले पाउने अंशहक नदिनको लागि दुखरामका पाँच भाई छोरामा भिखुरामलाई लोप गरी चार भाई मात्र भनी निजको अंशहक मेटने गरी बण्डापत्र गरेको देखिन्छ । यसरी नाताको प्रश्नमा विवाद भएपछि कुनै लिखतवाट नाता लोप हुन्छ भने त्यो निरन्तरको दूषित कार्य हुन्छ । अंशको हक कानूनले व्यवस्था गरेको जन्मसंग आएको हक हुनाले त्यस्तो हक मेटन वा कुनै लिखत कुन मितिमा खडा भएको भन्ने कुराले हदम्यादको प्रश्न उठाई अंश हक नै लोप गर्न दिन मिल्ने हुदैन । अशियार देखिन्छ भने अशियारले आफ्नो अंश वुभेको वा सो हक विधिवत परित्याग गरेको अवस्थामा वाहेक निरन्तर कायम रहने विषय भएकोले अन्य अन्य व्यक्ति भई गरेको लिखतवाट अशियारको हकमा कुनै अनुचित सीमा शर्त सिर्जना भएको वा हक गुमेको भन्न मिल्ने देखिदैन । त्यस्तो दूषित कार्य गरेको लिखत थाहा पाएपछि फिराद गर्न पाउने हदम्याद प्राप्त गर्ने नै हुन्छ । अर्थात् मिति २०३१।८।४ मा भएको बण्डापत्रमा अशियार लोप गरेपनि अंश पाउन वाँकी रहेका अशियार समेतको कानूनवमोजिम अंश हक लाग्ने सम्पत्तिमा निजको हक नै पूर्ण रूपमा मेटने उद्देश्य लिई दूषित मनसायले अशियार लोप

गरी गरेको त्यस्तो बण्डापत्रवाट अंश लिनुदिनु गरेको कार्य जालसाजीको परिभाषाभित्र पर्ने नै हुन्छ । । अंश पाउने व्यक्तिलाई नै लोप गरी अंश जस्तो हकवाट पूर्ण रूपमा वञ्चित गराई अंशहक मेटने कार्य गरी गरेको त्यस्तो दूषित बण्डापत्र गरेको थाहा पाएपछि असर पर्ने पक्षले मुद्दा गर्न पाउने नै देखिंदा प्रतिवादीहरूले भने जस्तो हदम्यादको अभावमा फिराद दायर भएको भनी अर्थ गर्न मिल्ने देखिन्छ ।

५. तसर्थ माथि उल्लिखित आधार र कारणवाट यी वादी र प्रतिवादीहरू एउटै पुस्तेवारी नाताभित्रका व्यक्तिहरू भएको र वादीहरूले प्रतिवादीहरूवाट अंश पाउने हक सुरक्षित भएको अवस्थामा अशियारलाई नै नदेखाई लोप गरी अंश हक मेटने कार्य गरी मिति २०३१।८।४ मा भएको अंशबण्डाको कार्य दूषित भै जालसाजीपूर्ण देखिएको छ । यस्तो जालसाजी कार्य गरी गरेको दूषित बण्डापत्रवाट नाता नै लोप हुन्छ भन्ने त्यस्तो दूषित कार्यको विरुद्धमा थाहा पाएपछि हदम्याद प्राप्त हुने भै असर पर्ने पक्षले मुद्दा गर्न कुनै कानूनले बन्देज नलगाएको यस स्थितिमा मुद्दा गर्न सक्ने र त्यस्तो दूषित बण्डापत्र बदर गरी सो जालसाजी कार्यमा संलग्नलाई सजाय समेत हुने नै हुँदा यस अदालतवाट हदम्यादको आधारमा मुद्दा दोहोर्याई हेर्न निस्सा प्रदान आदेशसंग सहमति हुन सकिएन । अतः पुनरावेदन अदालत दिपायलवाट शुरु अदालतले विवादित मिति २०३१।८।४ मा गरेको बण्डापत्रको कार्यलाई जालसाजी ठहराई सो बण्डापत्र गर्ने प्रतिवादीमध्येका जीवित रहेको सुदामा भन्ने खुशीराम डगौरा थारूलाई जालसाजीको विगो रु.१४,०००। को २५ प्रतिशतले हुने रु.३,५००। जरीवाना समेत हुने ठहराई गरेको फैसला मिलेकै देखिंदा सदर हुन्छ । प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न नसक्ने ठहर्छ । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी वुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०६९ साल जेठ १७ गते रोज ४ शुभम्...

इजलास अधिकृत : श्रीप्रसाद संजेल

निर्णय नं. ८८९१

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
रिट नं. ०६५- WO -०४४३, ०४४४
आदेश मिति: २०६९।६।१

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक: जिल्ला मकवानपुर, हेटौंडा औद्योगिक क्षेत्रस्थित नेपाल वनस्पती ध्यू उद्योग लिमिटेड तथा ऐ. को व्यवस्थापकको तर्फबाट अधिकार प्राप्त लेखा अधिकृत मुकुन्दप्रसाद जोशी

विरुद्ध

विपक्षी: रणसिंह तामाङ समेत समेत

- आवासकोष भनेको कामदार कर्मचारीलाई बस्नको लागि सुविधा दिने उद्देश्यले स्थापना गरिएको हुन्छ । ऐन, नियमको उद्देश्य अनुसार यसको रकम आवास सुविधाका लागि खर्च गर्नु पर्ने हो । प्रतिष्ठानमा कार्यरत कामदार कर्मचारीहरू अवकाश प्राप्त हुँदा सो कोषमा संकलित रकम कर्मचारी सञ्चयकोषको कट्टी रकम जस्तो कामदार कर्मचारीलाई फिर्ता दिन नहुने ।

(प्रकरण नं. ७)

- आवासकोषको रकम कम्पनीको मुनाफाबाट कट्टी भएकोले यसमा सोही कम्पनीको स्वामित्व हुने कुरामा विवाद छैन । त्यसबाट कर्मचारीहरूको आवासका लागि भवन वा संरचना निर्माण नभएको वा आवासको प्रयोजनमा सो रकम खर्च नभएको आधारमा सो रकममा कम्पनीमा कार्यरत कर्मचारीहरूको हक वा स्वामित्व पुग्न सक्ने

देखिँदैन । त्यसमा पनि कम्पनी वा प्रतिष्ठानमा कार्यरत कर्मचारी वा कामदारको आवासको लागि खर्च हुने रकम अवकाश प्राप्त कर्मचारी वा कामदारलाई वितरण गर्न नमिल्ने ।

- कुनै पनि कम्पनीका कर्मचारी वा कामदार कम्पनीको नियम वा द्विपक्षीय, त्रिपक्षीय सम्झौताअनुसार काम गर्ने र सोबापत पारिश्रमिक पाउने गर्दछन् । काम गरेकै कारण मुनाफा भएकोले सो मुनाफाको रकममा सोभै कामदार, कर्मचारीको हक पुग्दछ भन्नु कदापि मिल्दैन । यसो भन्नु श्रम ऐन, र कम्पनी ऐन विपरीतको कुरा हो । कुनै समयमा सो कम्पनीमा काम गरेकै कारण आवासकोषको रकमलाई व्यवस्थापन र कामदारबीच बराबर बाँड्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.८)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता पवनकुमार ओझा र अधिवक्ता नरेन्द्रप्रसाद गौतम

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता रेवती त्रिपाठी अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४१, ४१(१), (२), (३)(२), ४७, ५२, ६३
- श्रम नियमावली, २०५० को नियम ४७ र ५२

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२/१०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार रहेको छ :-

नेपाल वनस्पती ध्यु उद्योग लिमिटेड तत्कालीन कम्पनी ऐन, २०२१ अनुसार स्थापित

पब्लिक लिमिटेड कम्पनी हो । यो उद्योग आ.व. २०३९/०४० देखि २०४८/०४९ सम्म नाफामा सञ्चालन भई आएकोमा तत् पश्चात् क्षमता अनुसार उत्पादन हुन नसकी उद्योग लगातार घाटामा सञ्चालन भई आएको र २०५२ सालमा उद्योगमा कार्यरत २५० जना कामदार कर्मचारीले स्वेच्छिक अवकाश लिई निजहरूले पाउने सम्पूर्ण रकम बुझी लिएकोमा त्यसमध्ये केही कामदार कर्मचारीहरूलाई पुनः करार सेवामा नियुक्त गरी सीमित जनशक्तिबाट उद्योग सञ्चालन गर्ने क्रममा करारमा नियुक्त कामदार कर्मचारीहरूलाई २०५५।५।१ देखि स्थायी गरी उद्योग सञ्चालन गर्दा समेत लगातार घाटा नै भएकोले २०६२।७।३ मा कामदार कर्मचारीका प्रतिनिधि र उद्योग व्यवस्थापनबीच दुईपक्षीय सम्झौता भई कामदार कर्मचारीले स्वेच्छिक राजीनामा पेश गरी निजहरूले पाउने सम्पूर्ण सुविधा लिई अवकाश प्राप्त गरेको निर्विवाद छ ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षी खण्डमा रहेका विभिन्न व्यक्तिहरू निवेदक उद्योगमा २०५२ सालमा करार सेवामा यिनुक्त भई २०५५ साल भाद्र १ मा स्थायी भई २०६२ कात्तिकमा राजीनामा स्वीकृत गराई अवकाश प्राप्त गरेका व्यक्तिहरू हुन् । यसरी निवेदक उद्योगबाट राजीनामा दिई कानूनबमोजिम पाउने सम्पूर्ण सुविधा तथा रकम बुझी लिई अवकाश भई सकेपछि विपक्षी खण्डमा उल्लिखित व्यक्तिहरूले अवकाश कोष अन्तर्गत कामदार कर्मचारीका लागि छुट्याएको रकम व्यवस्थापनबाट अनुचित कटौती गरिएकोले उक्त रकम दिलाई पाऊँ भनी श्रम ऐन, २०४८ को दफा २५(२) अनुसार विपक्षी श्रम कार्यालय, हेटौँडामा निवेदन दिनुभएको रहेछ ।

विपक्षी श्रम कार्यालय, हेटौँडाको च.नं. १२४, मिति २०६२।१०।४ मा उक्त निवेदनको छायाँकपी संलग्न गरी अवकाश कोषको यथार्थ विवरण पेश गर्न पत्र पठाएकोले निवेदक उद्योगले उद्योगको ग्रस नाफाको ५(पाँच) प्रतिशत छुट्याई आवासको व्यवस्था गर्न खडा गरेको कोष नै

आवासकोष हो । कोष खडा भएको अवधि भनेको आ.व. २०३९।०४० देखि २०४८।०४९ सम्म हो । सो अवधिमा काम गर्ने २५० जना सम्पूर्ण कामदार कर्मचारीले २०५२ सालमा स्वेच्छिक अवकाश लिई सम्पूर्ण सुविधा लिई सकेका छन् । हाल अवकाश कोषको रकम दावी गर्ने कामदार कर्मचारी २०५२ सालमा करारमा नियुक्त भई २०५५।५।१ मा स्थायी भई २०६२ कात्तिकमा राजीनामा दिई स्वेच्छिक अवकाश लिएका छन् । अवकाश कोषको रकम भाग बण्डा लगाउने सम्पत्ति होइन । उद्योग जीवित नै रहेको र कुनैपनि समयमा सञ्चालन हुने हुँदा निजहरूको दावि लाग्न सक्दैन भन्ने समेत व्यहोरा उल्लेख गरी २०६२।१।२३ मा उद्योगले जवाफ दिएको थियो ।

विपक्षी श्रम कार्यालय, हेटौँडाबाट निवेदक कामदार कर्मचारीले अवकासित हुँदा आफूहरूले पाउनु पर्ने सम्पूर्ण सुविधा नपाउन लागेकाले श्रम ऐन, २०४८ को दफा २५(२) अनुसार हदम्यादभित्रै श्रम कार्यालयमा प्रवेश गरेको देखियो । विवादित कुरामा ऐनको म्यादभित्र उपचारका लागि दावि लिई उपस्थित भएपछि अवकासित भईसकेकाले सुविधा नपाउने भन्न मिलेन । आवासकोष व्यवस्थापन, सञ्चालनसम्बन्धी अख्तियारी श्रम नियमावली, २०५० को नियम ४७ तथा ५२ मा स्पष्ट रूपले श्रम सम्बन्ध समितिलाई दिएको हुनाले तथा हाल प्रतिष्ठान जीवित नै रहेकोले व्यवस्थापनले अविलम्ब श्रम सम्बन्ध समिति गठन गरी मौजुदा आवासकोष व्यवस्थापन र सञ्चालनको निर्णय गर्नुपर्ने ठहरी २०६३।१।२८ मा निर्णय भयो ।

विपक्षी श्रम कार्यालय, हेटौँडाको उक्त निर्णयमा चित्त नबुझी निवेदक उद्योग र विपक्षीमध्येका कामदार कर्मचारीहरू ६५ जनाको विपक्षी श्रम अदालतसमक्ष छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन परेकोमा श्रम सम्बन्ध समिति नबनेको भएपनि आवासकोषको सञ्चालनको दायित्व सोही समितिमा रहने भनी स्पष्ट रूपमा श्रम नियमावलीमा उल्लेख भएको अवस्थामा आवासकोषमा जम्मा भएको रकममा

श्रम लगानी गर्ने कामदार कर्मचारी र पूँजी लगानी गर्ने लगानीकर्ताको आधा आधा स्वामित्व रहन्छ भन्ने वस्तु तथ्यलाई स्वीकार्नु विवेकपूर्ण र न्यायसंगत हुने देखिन्छ । यस्तो स्थितिमा दुवै पक्षको आपसी संयुक्त लगानीको उपजको रूपमा रहेको आवासकोषको रकममा दुवै पक्षको बराबर हक हुन्छ भनी अदालतले अनुमान गर्नुपर्ने व्यवस्था प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(ख) ले गरेको हुँदा आवासकोषमा सञ्चित रकममा कामदार कर्मचारी र व्यवस्थापनको आधा आधा हिस्सा रहन्छ । प्रतिष्ठानको आवासकोषमा जम्मा भएको रकममा श्रम लगानी गर्ने कामदार कर्मचारी र पूँजी लगानी गर्ने लगानीकर्ताको आधा आधा स्वामित्व रहेको वस्तुतथ्यलाई स्वीकार्नु नै विवेकसम्मत र न्यायपूर्ण हुन जाने हुँदा कोषमा प्रयोग हुने बाँकी रकममध्ये आधा रकम व्यवस्थापन वा लगानीकर्ताले र आधा रकम सो बखत कार्यरत कर्मचारीहरूले दामासाहीले पाउने गरी निर्णय गर्नुपर्नेमा गठन हुने नसक्ने अवस्थामा व्यवस्थापनले अविलम्ब श्रम सम्बन्ध समिति गठन गरी मौजुदा आवासकोष व्यवस्थापन र सञ्चालनको निर्णय गर्नुपर्ने ठहराएको श्रम कार्यालय, हेटौँडाको निर्णय सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी हुने ठहरी श्रम अदालत काठमाडौँबाट २०६५।३।२५ मा फैसला भयो ।

यसरी विपक्षी श्रम कार्यालय, हेटौँडाले हकद्वैया नै नपुग्ने अवकाश प्राप्त कर्मचारीको कुनै कानूनी हदम्याद नभएको गैरकानूनी माग दावीको निवेदन लिई निवेदक उद्योगको पूँजीगत सम्पत्तिको सम्बन्धमा मिति २०६३।१।२८ को निर्णय र उक्त निर्णयउपर परेको पुनरावेदनमा विपक्षी श्रम अदालतबाट गैरकानूनी र आत्मनिष्ठापूर्ण आधार ग्रहण गरी श्रम कार्यालय, हेटौँडाको निर्णयमा केही उल्टी हुने भनी आवासकोषको रकम दामासाहीले बाँडफाँड हुने भनी मिति २०६५।३।२५ मा भएको फैसला श्रम ऐन, २०४८ को दफा २५, ४१, ६३, श्रम नियमावली, २०५० को नियम ५२, समेतको विखिलाप हुनुको अलावा उक्त निर्णय फैसलाबाट

निवेदक उद्योगको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा (१), (२) धारा १९, २४(९) द्वारा प्रदत्त संवैधानिक हक अधिकार कुण्ठित हुन गएकोले अन्य वैकल्पिक उपचारको अभावमा प्रस्तुत रिट निवेदन लिई सम्मानीत अदालतसमक्ष उपस्थित भएको छु ।

प्रथमतः विपक्षी कामदार कर्मचारीहरूले दावी गरेको आवासकोष श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४१ बमोजिमको कोषबाट वासस्थानको प्रवन्ध गर्नुपर्ने हुँदा सो कोष र त्यसबाट हुने खर्च पूँजीगत प्रकृतिको हो । कर्मचारी आवासकोषमा जम्मा भएको रकम विपक्षीहरूले दावी गरेअनुसार कामदार कर्मचारी र उद्योगको लगानीकर्ताबीच दामासाहीबाट आधा आधा बाँडफाँड हुन सक्दैन । कानूनले स्पष्ट उल्लेख गरेको अवस्थामा बाहेक सो रकम भागवण्डा हुन सक्दैन । कर्मचारीको आवास भवन उद्योगको स्थायी सम्पत्ति हुने र मौजुदा कुनै पनि कानूनले भागवण्डा लाग्ने भनी स्वीकार नगरेको अवस्थामा उक्त कोषको रकमलाई भागवण्डा लगाउने गरी भएको फैसला श्रम ऐन, २०४८ को मनसाय र व्यवस्था विपरीत हुँदा त्रुटिपूर्ण छ । उक्त कोषबाट निर्मित आवास गृहमा कामदार कर्मचारी सेवामा रहेसम्म बस्ने हक हुने र सो कोषको रकमले आवासगृह सञ्चालन व्यवस्थापन हुने र कामदार कर्मचारीले अवकाश प्राप्त गरेपछि छोडी जानु पर्ने सम्पत्ति भएकोले अवकाश उप्राप्त कामदार कर्मचारीले त्यस्तो कोषमा कुनै दावी गर्न नपाउने समेत निर्विवाद छ ।

निवेदक उद्योग आजका मितिसम्म पनि जीवित नै रहेको छ । हाल उद्योगको कारखाना ठेक्कामा दिई ठेकेदारबाट उद्योग सञ्चालन भई आएको छ । ठेक्का अवधि समाप्त भएपछि उद्योग कुनैपनि रूपले सञ्चालन हुन सक्दछ । यसरी उद्योग जीवित भई रहेको अवस्था र साविकमा काम गर्ने कामदार कर्मचारीले घरभत्ताको सुविधा बापत नगद रकम लिई खाईसकेपछि कानून अनुसार दावी नै नलाग्ने सम्पत्तिउपर दावी गर्ने र निजहरूको

दावीलाई स्वीकार गरी नगद बाँडफाँड गर्ने फैसला सिङ्गो श्रम ऐनको भावनाविपरीत छ ।

अतः माथि विवेचना गरिएका कानून र तथ्यबाट हकदैया नभएका व्यक्तिहरूको गैरकानूनी र कानूनी हदम्याद नभएको निवेदनलाई विपक्षी श्रम कार्यालय, हेटौँडाले लिई कारवाही चलाई श्रम कानूनको सिद्धान्त विपरीत मिति २०६३।१।२८ मा गरेको निर्णय र उक्त निर्णयउपर श्रम अदालत, काठमाडौँमा परेको पुनरावेदनमा उक्त अदालतले अप्रासंगिक भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को चौथो संशोधन र त्यस सम्बन्धमा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित नजीरको उल्लेख गरी गरेको मिति २०६५।३।२५ को फैसला समेत त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ । साथै प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम किनारा हुन समय लाग्ने र विपक्षी कामदार कर्मचारीहरूले श्रम अदालत काठमाडौँको गैरकानूनी फैसलालाई आधार लिई फैसला कार्यान्वयन गराएमा प्रस्तुत रिट निवेदन निष्प्रयोजन हुने भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म विपक्षी श्रम अदालत, काठमाडौँको मिति २०६५।३।२५ को फैसला कार्यान्वयन नगर्नु, नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) अनुसार विपक्षीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । साथै यस निवेदनको अन्तिम निर्णय नभएसम्म श्रम अदालतको २०६५।३।२५ को फैसला कार्यान्वयन नगर्नु, नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतबाट भएको मिति २०६५।१०।२२ को आदेश ।

विपक्षीले रिट निवेदनमा आवासकोषको रकम पूँजीगत प्रकृतिको हो र त्यो रकम उद्योगको स्थायी सम्पत्ति हुने हुँदा कामदार कर्मचारीले काम छाड्दा स्वतः कम्पनीको सम्पत्ति हुने भनी दावी लिनु भएको रहेछ । आवासकोषको रकम छुट्याउनु पर्ने अनिवार्य व्यवस्था श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४१ ले गरेको छ । जस अनुसार व्यवस्थापकले कामदार तथा कर्मचारीको लागि स्वस्थकर वासस्थानको प्रबन्ध गर्न प्रत्येक वर्ष कुल मुनाफाको ५ प्रतिशतमा नघट्ने गरी रकम छुट्याई क्रमशः वासस्थानको प्रबन्ध गर्दै लानुपर्नेछ भन्ने उल्लेख छ । यसरी छुट्याइएको रकम जम्मा गर्न कोष खडा गर्नु पर्ने व्यवस्था गरी कोषको सञ्चालन श्रम नियमावली, २०५० को नियम ५२ बमोजिम श्रम सम्बन्ध समितिले गर्ने व्यवस्था छ । यसरी कम्पनीको खुद आयमा समावेश नहुने आवासकोषको रकमलाई पूँजीगत प्रकृतिको रकम भनी दावी लिई परेको रिट निवेदन खारेजभागी छ; खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रामप्रसाद शर्माको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदक प्रतिष्ठानको वासालातमा आवासकोष शीर्षकमा रकम रहेको भनी स्वयम् निवेदकले मानी आएको छ । उक्त कोषमा रहेको रकमको उपयोग जुनसुकै रूपमा श्रम सम्बन्ध समिति मार्फत समयमै भएको भए सोबाट लाभान्वित अवकाश पाई सकेका कामदार/कर्मचारीहरू नै हुन्थे । अवकाश पाई सकेका कामदार/कर्मचारीहरू अवकाश हुँदाका समयसम्म उक्त आवासकोषमा रकम रहेकोले अवकाश पाएको ६ महिनाभित्र श्रम ऐन तथा नियमअनुसार पाउने सुविधा नपाएको अवस्थामा म्यादाभित्रै श्रम कार्यालयमा अवकाशित कामदार/कर्मचारीहरूको निवेदन दिने व्यवस्था रहेको छ । उद्योग जिवीत नै रहेको अवस्थामा श्रम सम्बन्ध समिति गठन गरी आवासकोषको व्यवस्थापन तथा सञ्चालन गर्नु भनी श्रम कार्यालयबाट मिति २०६३।१।२८ मा निर्णय गरिएको हो । यसरी यस कार्यालय समेतलाई विपक्षी बनाई निवेदकले लिएको जिकीर निराधार देखिँदा

रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको श्रम कार्यालय, हेटौँडाको लिखित जवाफ ।

विपक्षीले रिट निवेदन दायर गर्दा आवासकोषमा रहेको रकम २०५२ सालभन्दा अगाडि कम्पनीमा मुनाफा हुँदा छुट्याइएको रकम हो । निवेदक कामदार/कर्मचारी २०५२ सालमा स्वेच्छक अवकाश लिई पुनः करारमा काम गरी स्थायी हुँदा उनीहरूको कोषमा योगदान नै छैन । यसरी योगदान नगर्नेलाई शुरु निवेदन गर्ने हकद्वैया छैन भनी दावी लिनु भएको रहेछ । हामी लिखितजवाफकर्ताहरू कम्पनीमा शुरुमा स्थायी भई बीचमा करारमा रही र अन्तमा सेवा अन्त्य हुँदा स्थायी कामदार कर्मचारीका हैसियतले कार्यरत रहेका थियौं । श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४१ मा तथा श्रम नियमावली, २०५० अनुसार श्रम सम्बन्ध समिति गठन गर्न स्थायी भएको हुनु पर्ने व्यवस्था छैन । श्रम ऐन, २०४८ को दफा २(घ) ले कामदारको परिभाषा गर्दा पिस रेट, ठेक्का वा करारअन्तर्गत काम गर्ने कामदारलाई समेत समेटेको छ । यसरी हामी कामदारको हैसियतमा निरन्तर सेवारत रहेकोमा मुद्दा दायर गर्ने हकद्वैया छैन भनी लिइएको दावी पूर्णतः तथ्यहिन र कानूनविपरीत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत एकै व्यहोराको रामचन्द्र घलान, कृष्णबहादुर स्याङतान, राजेन्द्रप्रसाद न्यौपाने, राजेन्द्र वागेटी, रणसिंह तामाङ, रामबहादुर कार्की, कुमारप्रसाद अर्जेल, प्रेमबहादुर खड्का, पुष्पप्रसाद भण्डारी, पूर्णसिंह गुरुङ्ग, गजेन्द्रबहादुर रिजाल, रुद्रबहादुर अधिकारी, कृष्णबहादुर अधिकारी, विजयराज जोशी, कृष्णबहादुर घले, दलबहादुर खड्का, अमृत जिरेल, केदारप्रसाद आचार्य, हरिबहादुर पौडेल, वृषबहादुर श्रेष्ठ, हस्तबहादुर गुरुङ्ग, कृष्णबहादुर रुम्वा, दिलबहादुर मगर, बट्टीप्रसाद घिमिरे, चन्द्रबहादुर मोक्तान, विश्वनाथ मिश्र, देवनारायण साह, भुवनेश्वर मिश्र, बट्टीप्रसाद सापकोटा, खड्ग भुजेल, कृष्णप्रसाद आचार्य, सीताराम न्यौपाने, हर्कबहादुर कार्की, देवलसिंह खाङ्ग राई, रुद्रमान भोलान, देवबहादुर भोलान,

सीताराम अर्याल, सूर्यबहादुर स्याङतान, कुवेरप्रसाद खतिवडा, सीताराम मेहेरा, गोविन्दप्रसाद दहाल, रंजितबहादुर मगर, खड्गबहादुर आले मगर, बालकृष्ण थापा, श्यामबहादुर बुढाथोकी, ऋषिकुमार चौलागाई, ठाकुर खतिवडा, राधेश्याम बिडारी, मधुसुधन खतिवडा, रामचन्द्र पराजुली, भक्तलाल चौलागाई, कृष्णबहादुर राना मगर, टुपराज गौतम समेतले पेश गरेको लिखित जवाफ ।

यस अदालतमा पुनरावेदनको रोहमा दर्ता हुन आएको पुनरावेदक नेपाल वनस्पति घ्यू उद्योग लिमिटेड विरुद्ध श्रम कार्यालय, हेटौँडा समेत भएको अनुचित तवरले कट्टी गरिएको आवासको रकम दिलाई पाऊँ मुद्दामा मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणको अध्ययन गरी कानूनबमोजिम नै भएको यस अदालतको मिति २०६५।३।२५ को फैसला श्रम कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्त एवं संविधानको भावनाअनुरूप रहेको र सो फैसलाबाट रिट निवेदकको कानूनी एवं सवैधानिक हकमा आघात पुगेको अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको श्रम अदालत, अनामनगर काठमाडौँको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक कम्पनीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री पवनकुमार ओझा र अधिवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद गौतमले विपक्षी रणसिंह तामाङ समेतका ६५ जना व्यक्तिहरू निवेदक उद्योगमा २०५२ सालमा करार सेवामा नियुक्ति भई मिति २०५५।५।१९ मा स्थायी भई २०६२ कात्तिकमा स्वेच्छाले दिएको राजीनामा स्वीकृत गराई कम्पनीबाट अवकाश प्राप्त व्यक्तिहरू हुन् । निज कर्मचारीहरूले निवेदक उद्योगबाट राजीनामा दिई कानूनबमोजिम पाउने सम्पूर्ण सुविधा रकम बुझी लिइसकेका छन् । नेपाल वनस्पति घ्यू उद्योग लिमिटेडले हाल उत्पादन नगरेतापनि कम्पनी खारेज भएको छैन । विपक्षी कामदार कर्मचारी समेतबाट कट्टा भएको कर्मचारी आवासकोषको रकम कामदार कर्मचारीहरूको आवास

सुविधाको लागि खर्च हुने रकम हो । आवासकोष कम्पनीको पूँजीगत कोष भएकोले कर्मचारी अवकाश हुँदा वितरण गरिने होइन । कम्पनीको आवासकोषमा जम्मा भएको रकममा विपक्षी कामदारहरूको हक नहुने हुँदा उक्त रकम पाऊँ भनी विपक्षी कामदारहरूलाई श्रम कार्यालयमा उजुरी गर्न पाउने हकद्वैया समेत छैन । कम्पनीमा कार्यरत कर्मचारी अवकाश भैसकेको अवस्थामा विपक्षी श्रम कार्यालयले भने जस्तो श्रम सम्बन्ध समिति गठन हुन सक्तैन । किनकी श्रम सम्बन्ध समितिमा अवकाश प्राप्त भएका कामदार समितिमा सम्मिलित हुनै सक्तैनन् । कम्पनीको आवासकोषमा जम्मा भएको रकम श्रम लगानी गर्ने कामदार र पूँजी लगानी गर्ने लगानीकर्ताको आधा आधा स्वामित्व रहने हुँदा उक्त सञ्चित रकम कामदार कर्मचारी र व्यवस्थापकले दामासाहीले पाउने गरी श्रम अदालत, काठमाडौँबाट भएको मिति २०६५।३।२५ को फैसला श्रम कानूनको सिद्धान्तविपरीत भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरियोस् भन्ने समेत व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी श्रम अदालत, काठमाडौँ समेतको तर्फबाट उपस्थित उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवती त्रिपाठीले श्रम न्यायको आधारभूत सिद्धान्त भनेको नै सामाजिक न्याय हो । प्रतिष्ठानमा कार्यरत कामदार/कर्मचारीहरूको तर्फबाट कट्टा भएको आवासकोषको रकम कम्पनी चालु अवस्थामा नरहेको स्थितिमा कर्मचारी अवकाश हुँदा निजको तर्फबाट कट्टा भएको सञ्चयकोष रकम जस्तै निज कर्मचारीहरूले पाउनु नै न्यायोचित हुन्छ । आवासकोष कामदारको हितको लागि निजहरूले पाउने तलबमध्येबाट कट्टा गरी जम्मा भएको र कम्पनी चालु अवस्थामा नरही कम्पनीमा अन्य कामदारहरू कार्यरत नरहेको हुँदा कामदार कर्मचारी एवं व्यवस्थापकबीच आधा-आधा दामासाहीले पाउने गरी श्रम अदालतबाट भएको २०६५।३।२५ को फैसला न्यायोचित भएकोले निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छैन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज होस् भन्ने समेत व्यहोराको प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी रणसिंह तामाङ्ग समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री रमेश वडालले निवेदक कम्पनीको व्यालेन्स सिटमा आवासकोषमा जम्मा भएको रकम कम्पनीको रकममा समावेश गरिएको छैन । निवेदक कम्पनीमा कार्यरत कामदार कर्मचारीहरूले आफूहरूले अवकाश लिनुपूर्व मिति २०६१।३।२८ मा आवासकोष सञ्चालन गर्नको लागि श्रमसम्बन्धी समिति गठन गरिपाउँ भनी निवेदन दिएकोमा व्यवस्थापनले सोतर्फ पहल समेत गरेको छैन । श्रम अदालत, काठमाडौंबाट भएको फैसलामा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को प्रयोग गरेको नभै सो सम्बन्धी विवादमा प्रतिपादित नजीरको तर्कलाई दृष्टान्तको रूपमा लिएको हो । विपक्षी निवेदक कम्पनीमा कार्यरत कर्मचारीहरूको आफ्नो तलबबाट कट्टा भएको आवासकोष रकम कम्पनीले आवासकोष सञ्चालन नगरेको अवस्थामा निजहरूलाई दिनुपर्छ । निवेदक कम्पनी हाल चालू अवस्थामा समेत नरहेको स्थितिमा आवासकोष रकम जम्मा गर्न योगदान पुऱ्याउने निवेदक कम्पनी र उक्त कम्पनीमा कार्यरत कामदारहरूबीच आधा-आधा हुने गरी बाँडफाँड गर्नु नै न्यायोचित हुने हुँदा श्रम अदालत, काठमाडौंबाट भएको मिति २०६५।३।२५ को फैसला बदर हुनु पर्ने होइन । तसर्थ, रिट निवेदन खारेज गरियोस् भन्ने समेत व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको वहस समेत सुनी रिट निवेदनसहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने हो, होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदक उद्योगमा २०५२ सालमा करार सेवामा नियुक्ति भई २०५५।५।११ मा स्थायी नियुक्ति पाई २०६२ साल कात्तिक महिनामा राजीनामा दिई अवकाश प्राप्त गरेका कामदार कर्मचारीहरूले कानूनबमोजिम पाउने सम्पूर्ण सुविधा रकम बुझिसकेपछि कम्पनीको आवासकोषअन्तर्गत कामदार कर्मचारीहरूको लागि छुट्याईएको रकम समेत पाउँ भनी विपक्षीमध्येका रणसिंह तामाङ्ग

समेतले श्रम, कार्यालय हेटौंडामा निवेदन दिएका थिए । उक्त निवेदन कारवाहीको क्रममा हाल प्रतिष्ठान जीवत नै रहेकोले व्यवस्थापनले श्रम सम्बन्ध समिति गठन गरी मौजुदा आवासकोष व्यवस्थापन र सञ्चालनको लागि निर्णय गर्नु भनी श्रम, कार्यालय हेटौंडाबाट भएको मिति २०६३।१।२८ को निर्णय उल्टी गरी प्रतिष्ठानको आवासकोषमा जम्मा भएको रकम व्यवस्थापन र कामदार कर्मचारीहरूले आधाआधा दामासाहीले पाउने गरी श्रम, अदालत, काठमाडौंबाट मिति २०६५।३।२५ मा भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन माग दावी रहेको पाइन्छ ।

३. निवेदक नेपाल वनस्पती घ्यू उद्योग लिमिटेडमा विपक्षीमध्येका रणसिंह तामाङ्ग समेतका ६५ जना कामदार कर्मचारीहरू २०५२ सालमा निवेदक उद्योगमा करार सेवामा नियुक्ति भई २०५५ साल भाद्र १ मा स्थायी नियुक्ति पाई काम गरी आएकोमा कम्पनी बन्द रहेको हुँदा कामदार कर्मचारीका प्रतिनिधि र उद्योग व्यवस्थापन बीच २०६२।७।३ मा भएको संभौताबमोजिम राजीनामा स्वीकृत भई कामदार कर्मचारीले कानूनबमोजिम पाउने सम्पूर्ण सुविधाको रकम भुक्तानी लिएकोमा विवाद देखिँदैन ।

४. प्रस्तुत विवाद निवेदक कम्पनीमा २०५२ सालमा करारमा नियुक्ति भई २०५५।५।११ बाट स्थायी नियुक्ति पाई मिति २०६२।७।३ सम्म कार्यरत विपक्षी रणसिंह तामाङ्ग समेतका कर्मचारीहरूले आफूहरू कम्पनीमा स्थायी नियुक्ति पाई अवकाश हुँदाको मितिसम्म निवेदक कम्पनीले आफूहरूको तलबबाट कट्टा गरिएको आवासकोषको रकम फिर्ता पाउनुपर्छ, भनी श्रम कार्यालय, हेटौंडामा निवेदन दिएबाट उत्पन्न भएको देखिन्छ ।

प्रतिष्ठानमा कार्यरत कामदार कर्मचारीहरूको आवासको सम्बन्धमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४१ मा भएको कानूनी व्यवस्था यस प्रकार रहेको छ :-

४९. वासस्थानको प्रवन्ध: (१) व्यवस्थापकले कामदार तथा कर्मचारीहरूको लागि स्थास्थ्यकर वासस्थानको प्रवन्ध गर्न प्रत्येक वर्ष प्रतिष्ठानको कुल मुनाफा (ग्रस प्रोफिट) को पाँच प्रतिशतमा नघट्ने गरी रकम छुट्याई क्रमशः वासस्थानको प्रवन्ध गर्दै लानुपर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम छुट्याएको रकम जम्मा गर्न एउटा कोष खडा गर्नुपर्नेछ ।
- (३) उपदफा (२) बमोजिमको कोषको सञ्चालन तोकिएबमोजिम हुनेछ ।

सोही ऐनको दफा ६३ ले श्रम सम्बन्ध समितिको गठन सम्बन्धमा पनि निम्न लिखित व्यवस्था समेत गरेको पाइन्छ, जुन यस प्रकार रहेको छ :-

६३. श्रम सम्बन्ध समिति: (१) प्रत्येक प्रतिष्ठानमा व्यवस्थापकले कामदार वा कर्मचारी र व्यवस्थापन बीच सौहार्दपूर्ण वातावरण सिर्जना गरी आपसी सहभागिता र समन्वयको आधारमा स्वस्थ श्रम वा औद्योगिक सम्बन्ध विकसित गर्न एक श्रम सम्बन्ध समिति गठन गर्नुपर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको समितिको गठन विधि, काम, कर्तव्य र अधिकार तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

(३) उपदफा (१) अन्तर्गतको समितिले आफ्नो कार्यविधि आफै व्यवस्थित गर्न सक्नेछ ।

त्यसैगरी श्रम नियमावली, २०५० को नियम ४७ ले सम्बन्ध समितिको गठनको व्यवस्था गरेको छ भने नियम ५२ ले श्रम सम्बन्ध समितिको काम, कर्तव्य तोकिएको पाइन्छ, जुन यस प्रकार रहेको छ:-

५२. श्रम सम्बन्ध समितिको काम, कर्तव्य : श्रम सम्बन्ध समितिको काम, कर्तव्य देहाय बमोजिम हुनेछ :-
- (क) प्रतिष्ठानको उत्पादन तथा सेवाको अभिवृद्धि र सुधार गरी गुणस्तर कायम गर्न क्रियाशील हुने,
- (ख) कल्याणकारी कोष सञ्चालन सम्बन्धी कार्य गर्ने,
- (ग) प्रतिष्ठानको सञ्चयकोषको सञ्चालन सम्बन्धी कार्य गर्ने,
- (घ) कामदार तथा कर्मचारीहरूको वासस्थान तथा कोष सञ्चालन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।

५. उल्लिखित कानूनी व्यवस्था समेतबाट के देखिन्छ भने प्रतिष्ठानको कुल मुनाफा (ग्रस प्रोफिट) को पाँच प्रतिशत रकम कम्पनीले छुट्याई प्रतिष्ठानमा कार्यरत कामदार कर्मचारीहरूको आवासको प्रवन्ध गर्न खडा भएको कोष नै आवासकोष हो । उक्त कोष प्रतिष्ठानमा कार्यरत कामदार कर्मचारीहरूको वासस्थानको व्यवस्था गर्नका लागि स्थापना हुने भएकोले प्रतिष्ठानमा कार्यरत कर्मचारीहरूले पाउने तलब भत्ताको रकममध्येबाट समेत केही प्रतिशत रकम कट्टा गरिने नभई प्रतिष्ठानको कुल मुनाफाबाट मात्र निश्चित रकम छुट्याउनु पर्ने र त्यसको सञ्चालनसम्म श्रम सम्बन्ध समितिले गर्न सक्ने देखिन्छ । विपक्षीहरूको लिखित जवाफ समेतमा उल्लेख भएको कर्मचारीको तलब वा भत्ताको रकमबाट सञ्चयकोष कट्टी जस्तो गरी कट्टी हुने र त्यसमा व्यवस्थापनले केही रकम थप गर्ने गरेको व्यवस्था यो होइन ।

६. निवेदक कम्पनी कानूनद्वारा स्थापना भएकोले कानूनी व्यक्तिको हैसियत प्राप्त गर्दछ । नेपाल वनस्पती घ्यू उद्योग लिमिटेड साविक कम्पनी ऐन, २०२१ बमोजिम स्थापित कम्पनी रहेकोमा विवाद छैन । उक्त कम्पनी, कानूनबमोजिमको प्रक्रियाअनुसार खारेज नभएको अवस्थामा

कानूनबमोजिम स्थापित कम्पनी मृत भएको भन्नु मिल्दैन । अर्थात् निवेदक कम्पनी हाल सञ्चालनमा नरहेतापनि उक्त कम्पनीको कानूनी अस्तित्व कायमै रहेको देखिन्छ ।

७. आवासकोष भनेको कामदार कर्मचारीलाई बस्नको लागि सुविधा दिने उद्देश्यले स्थापना गरिएको हुन्छ । ऐन, नियमको उद्देश्य अनुसार यसको रकम आवास सुविधाका लागि खर्च गर्नु पर्ने हो । प्रतिष्ठानमा कार्यरत कामदार कर्मचारीहरू अवकाश प्राप्त हुँदा सो कोषमा संकलित रकम कर्मचारी सञ्चयकोषको कट्टी रकम जस्तो कामदार कर्मचारीलाई फिर्ता दिने भन्ने हुँदैन । प्रतिष्ठानले आवास निर्माण गर्न नसकेको अवस्थामा श्रम सम्बन्ध समितिले निश्चित मापदण्डको आधारमा आवास कोषमा जम्मा भएको रकममध्येबाट आवास सुविधाको रूपमा वा घर भाडा बापत वा स्थानीय भत्ताबापत पनि कामदार कर्मचारीलाई सुविधा प्रदान गर्न सक्छ ।

८. आवासकोषको रकम कम्पनीको मुनाफाबाट कट्टी भएकोले यसमा सोही कम्पनीको स्वामित्व हुने कुरामा विवाद छैन । त्यसबाट कर्मचारीहरूको आवासका लागि भवन वा संरचना निर्माण नभएको वा आवासको प्रयोजनमा सो रकम खर्च नभएकै आधारमा सो रकममा कम्पनीमा कार्यरत कर्मचारीहरूको हक वा स्वामित्व पुग्न सक्ने देखिँदैन । त्यसमा पनि कम्पनी वा प्रतिष्ठानमा कार्यरत कर्मचारी वा कामदारको आवासको लागि खर्च हुने रकम अवकाश प्राप्त कर्मचारी वा कामदारलाई वितरण गर्न कदापि मिल्दैन । ऐन, नियमको उद्देश्य र व्यवस्था त्यस्तो होइन । कम्पनीको मुनाफामा कसको के, कति योगदान रहेको छ ? यो भिन्नै कुरा हो । पूँजी र श्रम (Capital & Labour) को यथोचित सञ्चालनबाटै कुनै कम्पनी वा प्रतिष्ठानको सञ्चालन सम्भव हुन्छ । वस्तु र सेवाको उत्पादन र वितरणमा अनेक प्राकृतिक, कानूनी व्यक्ति एवम् निकाय र तत्वहरूको यसमा योगदान रहने गर्दछ । तर कुनै पनि कम्पनीका कर्मचारी वा कामदार कम्पनीको

नियम वा द्विपक्षीय, त्रिपक्षीय सम्झौता अनुसार काम गर्ने र सो बापत पारिश्रमिक पाउने गर्दछन् । काम गरेकै कारण मुनाफा भएकोले सो मुनाफाको रकममा सोभै कामदार, कर्मचारीको हक पुग्दछ भन्नु कदापि मिल्दैन । यसो भन्नु श्रम ऐन, र कम्पनी ऐन विपरीतको कुरा हो । कुनै समयमा सो कम्पनीमा काम गरेकै कारण आवासकोषको रकमलाई व्यवस्थापन र कामदारबीच बराबर बाँड्न मिल्दैन । यस्तो श्रम विवादमा लाग्ने नसक्ने भूमिसुधार सम्बन्धी नजीर लगाउनु विल्कुलै त्रुटिपूर्ण छ ।

९. अतः उल्लिखित आधार कारण समेतबाट निवेदक प्रतिष्ठानको अस्तित्व कायम नै रहेको अवस्थामा व्यवस्थापनले अविलम्ब श्रम सम्बन्ध समिति गठन गरी मौजुदा आवासकोष व्यवस्थापन र सञ्चालनको निर्णय गर्ने गरी श्रम कार्यालय, हेटौँडाबाट भएको मिति २०६३।१।२८ को निर्णय बदर गरी भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा जग्गाधनी र मोहीलाई स्वामित्व र भोगको आधारमा आधा आधा हुने गरी जग्गाको बाँडफाँड भए जस्तै निवेदक प्रतिष्ठानको आवासकोषमा जम्मा भएको रकममा श्रम लगानी गर्ने कामदार कर्मचारी र पूँजी लगानी गर्ने लगानीकर्ताको आधा-आधा स्वामित्व रहेको भन्ने गलत अर्थ गरी आवासकोषमा जम्मा भएको रकम कामदार कर्मचारी र निवेदक प्रतिष्ठान बीच दामासाहीले पाउने गरी श्रम, अदालत, काठमाडौँबाट भएको मिति २०६५।३।२५ को फैसला कानूनको प्रत्यक्ष त्रुटिपूर्ण भएकोले निवेदन माग बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ ।

१०. साथै श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४१ अनुसार प्रतिष्ठानमा कार्यरत कामदार कर्मचारीहरूको स्वास्थ्यकर वासस्थानको प्रवन्ध गर्नको लागि प्रतिष्ठानको कुल मुनाफा (ग्रस प्रोफिट) को पाँच प्रतिशतमा नघट्ने गरी रकम छुट्याउनु पर्ने र आवासकोषको रकम सञ्चालनको सम्बन्धमा श्रम नियमावली, २०५० को नियम ५२ ले श्रम सम्बन्ध समिति गठन गर्ने

व्यवस्थासम्म गरेको छ। तर आवासीय भवनबस्हरू नबनेको र कामदार कर्मचारीको आवासको शीर्षकमा खर्च नभएको अवस्थामा के गर्ने भन्ने सम्बन्धमा ऐन, नियममा स्पष्ट व्यवस्था गरिएको पाइँदैन। त्यस्तो रकम कहिलेसम्म त्यसै राख्ने हो र त्यसको प्रयोग वा उपयोग बारे पनि स्पष्ट व्यवस्था श्रम ऐन, नियममा गरिएको देखिँदैन। यस्तो अवस्थामा आवास कोषको रकमको उपयोग र प्रयोग एवम श्रम सम्बन्ध समितिले यसको सञ्चालन गर्न सक्ने अन्य पक्षहरूबारे स्पष्ट र पूर्ण व्यवस्था गर्ने गरी आवासकोष सञ्चालनको उचित व्यवस्था गर्नु, गराउनु भनी नेपाल सरकार, श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयको नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश समेत जारी गरिएको छ। यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् नेपाल सरकार, श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाईदिनु। उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती
इति संवत् २०६९ साल असोज १ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत : हरि कोइराला

निर्णय नं. ८८९२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की

०६५-wo-०३७९

आदेश मिति: २०६९।६।३४

विषय : उत्प्रेषण।

निवेदक: बारा जिल्ला, रामपुर, टोकनीस्थित डावर
नेपाल (प्रा) लि. को तर्फबाट ऐ. को
अधिकारप्राप्त मुख्य कार्यकारी अधिकृत
उदयन गांगुली

विरुद्ध

विपक्षी: श्रम अदालत समेत

- श्रम ऐन २०४८ को दफा ७ अनुसार करारमा राखिएका कामदार कर्मचारीहरूको हकमा ऐनका सबै प्रावधान र व्यवस्था लागू हुने अवस्था नरहने।
- कम्पनीमा कार्यरत कर्मचारी सामान्यतया सबैले र विशेष गरी करार सेवाका विशिष्ट पदका कर्मचारीले कम्पनी र आफ्नो काम प्रति पूर्ण रूपले प्रतिबद्ध रहनुका अतिरिक्त निजको आचरण र कामप्रति कम्पनी आश्वस्त एवम् विश्वस्त रहनुपर्ने हुन्छ। कर्मचारीको आचरण, व्यवहार, सेवा वा कामप्रति रोजगारदाता कम्पनीको विश्वास नै रहेन भने सो कामको गुणस्तर, उत्पादकत्व र कम्पनीको Goodwill नै संकटापन्न स्थितिमा पुग्दछ। त्यसैले त्यस्तो प्रत्येक कामदार, कर्मचारीले कम्पनीको विश्वास हासिल गरी नै रहनुपर्ने।

(प्रकरण नं.१२)

- श्रम ऐनले नै व्यवस्थापन र कर्मचारीबीचको सहमतिबाट पूर्व निश्चित शर्तहरूमा करार सेवामा कामदार वा कर्मचारीलाई कुनै खास काममा लगाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ। यस्ता कर्मचारी वा कामदारको हकमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा १० को सेवा सुरक्षा र दफा ५३ को प्रक्रिया लागू हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं.१४)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू नारायण नेपाल, रमेश वडाल, रत्नकुमार खरेल, अरुणकुमार ज्ञवाली, बालकृष्ण नेउपाने र वोर्णवहादुर कार्की

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता रेवतीराज त्रिपाठी, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता महादेवप्रसाद यादव, विद्वान अधिवक्ताहरू सतीशकृष्ण खरेल र आनन्दमणि लम्साल अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- कम्पनी श्रम ऐन, २०४८ को दफा २(ख), ७, १०, ५२ र ५३

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र दायर भएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

डावर नेपाल प्रा.लि. उत्पादनमूलक उद्योगको रूपमा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ बमोजिम दर्ता भएको उद्योग हो। कम्पनीले कृषि मजदुर, दैनिक ज्यालादारी कामदार एवं कृषि तथा नर्सरी विशषज्ञको प्राविधिक एवं व्यवसायिक सेवा लिने गरेको छ। कामदार एवं विशेषज्ञको सेवा लिनका लागि करारको माध्यमबाट समेत नियुक्ति प्रदान गर्ने गरेको छ। आन्तरिक मूल्याङ्कनको आधारमा कम्पनीले सेवाको निरन्तरता समेत प्रदान गरी श्रम ऐनका व्यवस्थाहरूको पूर्णतः पालना गर्दै आएको छ। कम्पनीले विशेषज्ञको रूपमा व्यवसायिक सेवा प्राप्त गर्नका लागि विपक्षी रामनारायण यादवसँग कम्पनीको सेवाको शर्त बन्देजको अधिनमा रहने गरी दुबै पक्षले ७ मार्च १९९९ (मिति २०५५।१।२३) मा करारिय प्रकृतिको नियुक्ति पत्र लिने दिने कार्य सम्पन्न भएको थियो। उक्त नियुक्ति पत्रमा दुबै पक्षको सहमति रहेको, निज रामनारायण प्रसाद यादवको नियुक्तिको स्रोत सोही शर्त बन्देज सहितको नियुक्ति पत्र हो र उक्त नियुक्ति पत्रको शर्त बन्देजमा उल्लिखित बुँदाहरू कम्पनी र निज रामनारायण यादव दुबैमा समान रूपमा लागू हुन्छ।

विपक्षी रामनारायण यादवले कम्पनीको एक्सटेन्शन प्रमोशन अफिसर जस्तो जिम्मेवार पद ग्रहण गरी एक्सटेन्शन प्रमोशन एक्जिक्यूटिभ जस्तो जवाफदेही पदमा रहँदै निजको विशेषज्ञताअनुरूप सिनीयर अफिसर नर्सरी पद सम्हाली आएका थिए। निजको पदीय हैसियत व्यवस्थापिकीय अधिकारक्षेत्र

ग्रहण गर्ने प्रकृतिको रहेको छ। यस्तो अवस्थामा निजको जिम्मामा रहेको कम्पनीको नर्सरी गोदाममा केही नर्सरीसँग सम्बन्धित मलका प्याकेट (DAP-1 Bags र युरिया (2 Bags) हराएको र कम्पनीको ट्रयाक्टर आफ्नो पदीय मर्यादा र अनुशासन विपरीत आफूले भाडामा लिएको फार्ममा प्रयोग गरी दुरुपयोग गरेको कुराको जानकारी/उजुरी कम्पनीमा परेको हुँदा निजलाई कम्पनीले तारिख ३ मे २००५ (मिति २०६२।१।२०) मा नसिहत पत्र दिएको छ भने तारिख ८ जुलाई २००५ (मिति २०६२।३।२४) मा कम्पनीको सिनीयरसँग अनावश्यक विवाद गरी काम गर्ने वातावरणमा खलल गरेको हुँदा निजलाई अनुशासनको कारवाही हुने कुरा समेतको जानकारी दिई नसिहत प्रदान गरेको छ।

कम्पनीको आवश्यकताअनुसार निज रामनारायण यादवलाई १५ सेप्टेम्बर २००५ (मिति २०६२।९।३०) मा प्रदान गरेको जिम्मेवारीप्रति असहमत हुँदै १६ सेप्टेम्बरमा अनावश्यक विवाद उठाउनु भै पत्राचार समेत गर्नुभयो। सेवा शर्तबन्देजसहितको नियुक्ति पत्रमा कम्पनीको कुनै पनि स्थान नेपाल वा भारत समेतमा पठाउन सकिने कुरामा निजले विमती जनाएका छैनन्। निज विपक्षीले अनावश्यक विवाद गरेकाले कम्पनीले २१ सेप्टेम्बर २००५ (मिति २०६२।६।१५) मा नसिहतपत्र दिँदा बुझ्न अस्वीकार गरी स्पष्टीकरण दिनका लागि पत्र दिँदा समेत बुझ्न अस्वीकार गरी अनुशासन तोडकाले बाध्य भै गलत आचरण गरेको पत्र दिँदा पनि बुझ्न अस्वीकार गरेकोले कम्पनीले शर्तबमोजिम एक महिनाको तलव दिने गरी अवकाश दिएको अवकाशपत्र बुझ्नु भयो। विपक्षीले एक महिनाको तलव पाउने गरी दिएको अवकाश र तलवका सम्बन्धमा निजको बैंक खातामा भुक्तानी हुने गरी अवकाशबापत पाउने एक महिनाको तलव र हर हिसाव दाखिला गरेको सम्बन्धमा उक्त रकम स्वीकार गरी उपभोग समेत गरी सकेका छन्। यसबाट निजले नियुक्ति पत्रको शर्त नं. १० को व्यवस्थालाई स्वीकार गरेका छन्।

श्रम अदालतले तथ्य तथा प्रचलित कानून विपरीत मिति २०६५।७।२८ मा फैसला गरेको र सो फैसलाउपर पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था छैन । तर श्रम अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भै उपचारबाट वञ्चित हुनु भनेको कानूनी हकबाट वञ्चित हुनु हो । यस अवस्थामा बैकल्पिक उपचारको अभाव रहन गै नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १०७(२) आकर्षित भई यो रिट निवेदन लिइ उपस्थित भएको छु ।

श्रम अदालतबाट निवेदक कम्पनीलाई हराई फैसला गर्दा २२ सेप्टेम्बर २००५ को अवकाश पत्रमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५१ मा वर्णित कुन खराब आचरण गरे बापत अवकाश दिएको हो सो नखुलाइएको, अवकाश दिएको मे ३ २००५ र ८ जुलाई २००५ का पत्रहरू पुनरावेदकले नबुझेको, सेवाबाट अवकाश दिने भन्दा अघिल्लो दिन सेप्टेम्बर २१, २००५ मा प्रतिष्ठानको मानव संसाधन विभाग प्रमुख र वरिष्ठ महाप्रबन्धकलाई एकै दिन सोधिएको खराब आचरण, चेतावनी र अन्तिम चेतावनी भन्ने व्यहोराको तीन पत्रहरू पुनरावेदकलाई बुझाएको नपाइएको, सुनुवाइको मौका नदिई सेवाबाट हटाउने निर्णय कानूनबमोजिम र रीतपूर्वक नदेखिएको भन्ने उल्लेख छ ।

श्रम अदालतले निर्णय गर्दा विपक्षीलाई कम्पनीले सेवाबाट निश्काशन गरे पछि पनि नोटिस पे बुझी लिई पुनरावेदन गर्ने अधिकारलाई समर्पण गरी सक्नु भएको थियो भन्ने कुरालाई ध्यानमा दिएको अवस्था छैन । पुनरावेदन गर्ने अधिकारको समर्पण गरेको कुरालाई कम्पनीको तर्फबाट उठाइएको भए पनि त्यसलाई वास्ता गरिएन । विपक्षी पदीय दृष्टिले व्यवस्थापकीय पदमा कार्यरत हुनुहुन्थ्यो । निजलाई सो पदमा नियुक्ति गर्दा सेवा शर्तमा उल्लिखित नियुक्तिको शर्तहरू दुवै पक्षका लागि बाध्यकारी व्यवस्था हो । कम्पनीले निजलाई सेवाबाट हटाउँदा उक्त प्रावधान बमोजिम भुक्तानी दिएको छ । र सो रकम निजले बुझी लिनु भएको पनि छ । कम्पनीको कृषि मल र ट्रायाक्टर दुरुपयोग

गरेको र निजलाई यस अघि प्रदान गरिएको नसिहतको आधारमा हटाइएको हो । श्रम ऐनको दफा ७ को व्यवस्थालाई बेवास्ता गरिएको छ भने करार ऐन, २०५६ को दफा ५ को व्यवस्था तर्फ ध्यान पुऱ्याइएको छैन । साथै कम्पनी र रामनारायण यादवबीच भएको नियुक्ति पत्रका शर्त बन्देजका प्रावधानलाई पूर्णतः बेवास्ता गरिएको छ ।

श्रम ऐन, २०४८ को दफा १० को व्यवस्था कामदार वा कर्मचारिको हकमा लागू हुने वा व्यवसायिक विशेषज्ञको हकमा समेत लागू हुने/नहुने, जसको नियुक्तिको स्रोत करार हो सो व्यक्तिको लागि आकर्षित हुने नहुने भन्ने कुरामा फैसला मौन रहेको छ । ऐनको दफा २५ ले निश्काशन अवधिको पारिश्रमिक पाउने व्यवस्था गरेको छ । श्रम अदालतले ऐनमा उल्लिखित पारिश्रमिकको अतिरिक्त भत्ता तथा सुविधा समेत पाउने गरी गरेको फैसला श्रम ऐनको दफा २५(१) को पूर्णत विपरीत छ ।

निज रामनारायण यादवको अनुशासनहीनता र विवादास्पद क्रियाकलाप प्रति कम्पनीको Gross loss of confidence भै निजलाई अवकाश समेत गरिसकेको अवस्थामा निजको पुनः नियुक्ति हुन सक्दैन । कुनै पनि निस्काशित व्यक्तिलाई पुनर्वहाली गर्नु भन्दा अगाडि त्यस्तो व्यक्तिको आचरणबाट नै सो व्यक्तिप्रति व्यवस्थापकको विश्वास गुमेको छ, छैन हेर्नु पर्दछ । निजप्रति व्यवस्थापकको विश्वास गुमेको वस्तुनिष्ट आधार देखिन्छ भने प्राविधिक त्रुटि भएको अवस्थामा पनि पुनर्वहालीको आदेश हुन सक्दैन । खराब आचरणको प्रश्न सन्निहित भई विश्वास गुमेको अवस्थामा अदालतबाट क्षतिपूर्ति भराउन सकिने भए पनि पुनर्वहालीको आदेश दिन मिल्दैन भन्ने भारतीय अदालतका फैसलाहरूलाई हाम्रो अदालतले समेत रिफरेन्सको रूपमा लिन सक्दछ ।

अतः श्रम अदालतको निर्णयबाट नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२(३)(च), १३, १९, ३२, १०७(२) तथा श्रम ऐनको दफा ७, २५, ५०, ५१, ५२, ५३, ८७ र करार ऐनको दफा ५ समेतबाट

निवेदक कम्पनीलाई प्रदान गरेको उद्योग व्यवसाय गर्न पाउने तथा सम्पत्ति आर्जन गर्न पाउने, कानूनको समान संरक्षणको हक तथा कानूनको कार्यान्वयन गर्ने कम्पनीको अधिकारमा आघात पुग्न गएको हुँदा श्रम अदालतको मिति २०६५।७।२८ को फैसला उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र पठाउनु भनी सूचना पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणको अध्ययन गरी कानूनको व्याख्या गरी कानूनबमोजिम नै भएको यस अदालतको मिति २०६५।७।२८ को फैसला श्रम कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्त एवं संविधानको भावनाअनुरूप रहेको र सो फैसलाबाट रिट निवेदकको कानूनी एवं संवैधानिक हकमा आघात पुगेको अवस्था समेत नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने श्रम अदालतको लिखित जवाफ ।

विपक्षीको रिट निवेदन आफैमा निरर्थक छ । म निवेदक व्यवसायिक कृषि विशेषज्ञ हुँ र विभिन्न क्षेत्रमा कार्य गरी १५ वर्ष भन्दा बढीको अनुभव प्राप्त गरी सकेको अवस्थामा खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट विपक्षी डावर नेपालमा कृषि विशेषज्ञको रूपमा काम गर्ने गरी ७ मार्च १९९९ मा एक्सटेन्शन प्रमोशन अफिसर पदमा नियुक्ति प्राप्त गरेको थिएँ । मलाई दिएको नियुक्तिपत्रको शर्त नं. ९ मा ६ महिनाको परीक्षणकालमा राखिने कुरा उल्लेख गरिएको थियो । ६ महिना पश्चात् परीक्षणकाल थप गरिएन र मेरो नियुक्ति निशर्त स्थायी हुन गयो । करार सेवामा नियुक्त गरिएको व्यक्तिको कुनै परीक्षण काल हुँदैन । तत्पश्चात् विभिन्न पदमा पदोन्नति हुँदै एक्सटेन्शन प्रमोशन एक्जीक्युटिभ पदमा कायम गरिएकोले मेरो नियुक्ति स्थायी हो भन्ने कुरामा विवाद छैन ।

विपक्षी कम्पनीको तर्फबाट मलाई सेवा अवधिभरिमा एकपटक पनि कुनै कारवाहीको लागि एउटा स्पष्टीकरण सम्म सोधिएको छैन र आचरणसम्बन्धी कारवाही गरिएको छैन । मिति ८ अगस्त २००५ (साउन २४, २०६२ मा) साविक पदको संरचनामा परिवर्तन गरी साउन १ गतेदेखि लागु हुने गरी तलब बृद्धि गरी मेरो पदलाई सिनीयर अफिसर, नर्सरी पदमा कायम गरियो । साविकको तलबमा बृद्धि गरिए पनि एक्जिक्युटिभ पदबाट परिवर्तन गरी अफिसर पदमा कायम गरेको, नेपाली र भारतीय कामदार कर्मचारीहरूको बीचमा भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको विषयमा समेत मेरो असन्तुष्टिहरू व्यवस्थापनसँग असल नियतले प्रकट गरेको थिएँ ।

मिति १५ सेप्टेम्बर २००५ का दिन विपक्षी व्यवस्थापनको तर्फबाट डा.एस.बद्री नारायणले मेरो कार्यक्षेत्रमा कटौती गरी सो मितिसम्म मेरो मातहतमा रहेका श्री करदम सिंह नामका व्यक्तिलाई मेरो जिम्मेवारीको ठूलो खण्ड सुम्पेकोमा मेरो चित्त नबुझेको हुँदा मैले आफ्नो कुरा राखेको थिएँ । मेरो योग्यता क्षमता र मैले गरेको कामको उचित मूल्याङ्कन समेत नगरी विपक्षी व्यवस्थापनको तर्फबाट जवरजस्ती मलाई राजीनामा गराउने प्रयत्न मिति २२ सेप्टेम्बर २००५ मा गरियो । मैले आफूले कुनै गल्ती नगरेको र राजीनामा नगर्ने कुरा बताएपछि नियुक्तिपत्रको शर्त नं. १० को उल्लेख गरी एक महिनाको तलब दिने गरी सेवाबाट हटाइएको व्यहोराको पत्र दिइ हटाइयो । शुरु नियुक्ति गर्दा दिएको नियुक्ति पत्रमा सेवाको शर्त नं. १० मा म स्थायी रूपमा नियुक्ति प्राप्त गरेको कर्मचारीलाई एक महिनाको पूर्व सूचना दिई वा एक महिनाको तलब दिई जहिलेसुकै सेवाबाट हटाउन सक्ने भन्ने कुरा उल्लेख गरेको भएपनि सो व्यवस्था प्रचलित श्रम ऐन र नियमको विपरीत भएको हुनाले त्यस्तो शर्त कानूनसम्मत तरिकाले सेवाको अन्त्य गर्ने आधार हुन सक्ने होइन ।

मेरो सेवाको अन्त्य गर्दा श्रम ऐन वा नियमको प्रक्रिया पूरा गरिएको छैन। ऐनको दफा ५२ को उपदफा ४ वा ५, दफा ५३ को प्रतिकूल भएको कुरा स्पष्ट छ। के कुन मितिको कस्तो निर्णयको आधारमा मलाई हटाइएको हो भन्ने कुराको जानकारी पाऊँ भनी माग गर्दा विपक्षी प्रतिष्ठानले त्यस्तो निवेदन दर्ता गर्न समेत इन्कार गरी जे दिनु पर्ने जानकारी पत्रबाटै दिएको हुनाले थप कुनै निर्णय, टिप्पणीको नक्कल दिन नसकिने भनेको हुनाले मलाई सेवाबाट हटाउने मिति २२ सेप्टेम्बर २००५, अर्थात् ६ असोज २०६२ को गैरकानूनी अवकाश दिने पत्र बदर गरी श्रम अदालतको फैसला यथावत् रहनु पर्ने हो। मलाई सेवाबाट हटाउने पत्रमा स्पष्टीकरण सोधिएको वा त्यस्तो कुनै कुराको उल्लेख नभएको र स्पष्टीकरण सोधी सेवाबाट हटाउने कारवाही गरेको भन्ने कुरा अवकाश पत्रमा देखिएको छैन। मलाई कारवाही गरिएको होइन तर पुरस्कृत गरिएको प्रमाण यथेष्ट रूपमा छ। Loss of Confidence को विपक्षीले लिएको तर्क हास्यास्पद छ। मेरो व्यवहारबाट त्यस्तो अवस्था भएको छैन। विपक्षीको तर्क मान्ने हो भने व्यवस्थापनले निकालेको कुनै पनि कर्मचारीले न्याय पाउन नसक्ने हुँदा विपक्षीको निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रामनारायण प्रसाद यादवको लिखित जवाफ।

विपक्षी रामनारायण यादवलाई सेवाबाट हटाउने निर्णयकै सम्बन्धमा २०६५ सालको रिट नं. ०६५-WO-०३७९ रिट निवेदन नै विचाराधीन रहेको अवस्थामा उक्त रिट निवेदनको अन्तिम फैसला नभएसम्म श्रम अदालतको मिति २०६५।७।२८ मा भएको फैसला कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा कुनै कार्य गर्ने र अदालतको अपहेलनामा कुनै कारवाही अगाडि नबढाउनु भनी विपक्षी श्रम अदालत समेतको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने समेतको निवेदनपत्र।

अन्तरिम आदेश जारी गरी पाउन माग भएको निवेदनको व्यहोरा समेत विपक्षी श्रम अदालत समेतलाई पठाई सो बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी हुनु पर्ने नपर्ने विषयमा छलफल गर्न जो भएको व्यहोरा सहित यो आदेश प्राप्त भएको मितिले ५ दिनभित्र उपस्थित हुनु भनी सूचना पठाई अन्तरिम आदेश सम्बन्धमा छलफलको लागि पेश गर्नु भन्ने मिति २०६६।१०।२५ को यस अदालतको आदेश।

निवेदकले निजका विरुद्ध श्रम अदालतले गरेको मिति २०६५।७।२८ को निर्णय बदर गरी पाउन उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी पाउन माग गरी निवेदन दिई विचाराधीन अवस्थामा रहेकोले सोको निर्णय हुनु पूर्व उक्त मुद्दाको रोहमा निवेदक विरुद्ध अवहेलना लगायतका कुनै निर्णय नगर्नु भनी श्रम अदालतसमक्ष लेखी पठाईदिनु भन्ने मिति २०६६।१२।१६ को यस अदालतको आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू नारायण नेपाल, रमेश बडाल, रत्नकुमार खरेल, अरुण कुमार ज्ञवाली, बालकृष्ण नेउपाने र वोर्णबहादुर कार्की समेतले विपक्षी रामनारायण यादवको निवेदक प्रतिष्ठानमा नियुक्तिको स्रोत करार हो। श्रम ऐन, २०४८ को दफा ७ ले करारमा नियुक्ति गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ। शुरुमा १ वर्षे करारमा नियुक्ति हुँदै म्याद थप हुँदै गएको छ। निजको जिम्मामा रहेका नर्सरीसँग सम्बन्धित मलका प्याकेट हराएका छन्। विपक्षी रामनारायण यादवले अनुशासनहीन र विवादास्पद क्रियाकलाप गरेकोले कम्पनीबाट स्पष्टीकरण सोधिएको र नसिहत प्रदान गरेको हो। निजले सेवा प्रति लापरवाही गरी अरुलाई भड्काउने कार्य गरेकोले कम्पनीको निजप्रति विश्वास गुम्न गई (Loss of Confidence) निजलाई करारको शर्तअनुसार एक महिनाको तलब सुविधा समेत दिई अवकाश दिएको हो। यस्तो अवस्थामा निजको पुनर्नियुक्ति हुन सक्दैन। निजलाई स्थायी कर्मचारी

मानेर पुनर्बहाली गर्नु भन्ने श्रम अदालतको फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर हुनु पर्छ ।

विपक्षी रामनारायण यादवले कम्पनीको एक्सटेन्शन प्रमोशन अफिसर जस्तो जिम्मेवारी पद ग्रहण गरेकोले निजको पदीय हैसियत व्यवस्थापिकीय अधिकारक्षेत्र ग्रहण गर्ने प्रकृतिको हो । विपक्षी प्रशासक हुन, कर्मचारी होइनन् । नियुक्ति पत्र दिँदा करारका शर्तहरू भई दुवै पक्षको मञ्जूरीले दिइएको हो । करारको शर्त बमोजिम एक महिनाको तलव दिने गरी अवकाश दिइएको र निजले एक महिनाको तलव स्वीकार गरी अवकाश पत्र बुझेका छन् । श्रम ऐन, २०४८ को दफा १० र दफा ५३ को व्यवस्था स्थायी कर्मचारी वा कामदारको हकमा हो । निजले अनुशासनहीन कार्य गरेको र नसिहत दिइएको पत्र बुझ्न नमाने पनि सूचना दिइएरै अवकाश दिइएकोले विपक्षी कम्पनीको सेवामा पुनर्नियुक्ती हुन नसक्ने हुँदा श्रम अदालतको फैसला बदर गर्ने गरी रिट आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

विपक्षी श्रम अदालतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता रेवतीराज त्रिपाठीले रामनारायण यादव स्थायी कर्मचारी हुन् । निजको हकमा श्रम अदालतको क्षेत्राधिकार ग्रहण हुने हुँदा श्रम अदालतले गरेको फैसला कानूनबमोजिमनै भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी रामनारायण प्रसाद यादवका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता महादेवप्रसाद यादव, विद्वान अधिवक्ताहरू सतिशकृष्ण खरेल र आनन्दमणि लम्साल समेतले श्रम ऐनको दफा ५३ कामदार वा कर्मचारी दुवैको हकमा लागू हुन्छ । नियुक्ति पत्रमा १७ वटा दफा छन् त्यसमा बोनस दिने व्यवस्था सहित ६ महिनामा बहुवा हुने भनिएको छ । २०६२।४।२५ मा बहुवा गरिएको छ । सात वर्षसम्म लगातार काम गरेको यस्तो कर्मचारीलाई करारको कर्मचारी भन्न मिल्दैन । निश्चित अवधिको लागि नियुक्ति गरिएको होइन ।

अनन्त कालसम्म करार हुन सक्दैन, रामनारायण यादव स्थायी कर्मचारी हुन्, व्यवस्थापक होइनन् । व्यवस्थापकको लागि श्रम ऐनको दफा ५५ ले छुट्टै व्यवस्था गरेको छ । नसिहत दिइएको छैन, नसिहत पाएको भए बहुवा गर्ने भन्ने हुँदैन । खराब आचरण केही छैन । सुनुवाइको मौका समेत नदिई अवकाश दिइएको छ । बहुवा गरी Increment दिएको समेतबाट Loss of confidence कसरी भयो खुलाउन सकिएको छैन । बिना कुनै कारण हटाइएकोले श्रम अदालतले सेवामा पुनर्बहाली हुने गरी गरेको फैसला कानूनबमोजिम नै भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत वहस गर्नुभयो ।

दुवैतर्फका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता, अधिवक्ताहरूको वहस समेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा देहायका प्रश्नहरूको सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो:

- १) निवेदक कम्पनीले विपक्षी रामनारायण यादवलाई दिएको नियुक्ति पत्रको आधारमा निजको सेवा श्रम ऐन, २०४८ को दफा १० अन्तर्गतको सुरक्षा प्राप्त स्थायी सेवा हो वा दफा ७ अन्तर्गत करार हो ?
- २) विपक्षीलाई सेवाबाट हटाउँदा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३ को कार्यविधि पालना गर्नु पर्छ पढेन ?
- ३) Lack of Trust or loss of confidence को आधारमा कामदार, कर्मचारीलाई सेवाबाट हटाउन सकिन्छ, सकिँदैन र त्यसको आधार के हुन सक्छ ?
- ४) माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो होइन ?

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदक कम्पनी र विपक्षी रामनारायण प्रसाद यादवबीच ७ मार्च १९९९ (२०५५।११।२३) मा भएको करारीय प्रकृतिको नियुक्तिपत्र लिने दिने कार्य भै शर्तहरू तोकिए कम्पनीको एक्सटेन्शन प्रमोशन अफिसर जस्तो

जिम्मेवार पद ग्रहण गरी सिनीयर अफिसर नर्सरी पद सम्हाली आएको अवस्थामा मलका प्याकेट हराएको र कम्पनीको ट्रयाक्टर आफूले भाडामा लिएको फर्ममा प्रयोग गरी दुरुपयोग, अनुशासनहीन काम गरेको उजुरीका आधारमा पटकपटक नसिहत पत्र दिइएको मा बुझ्न इन्कार गरी अनुशासन तोडेकोले गलत आचरण गरेको पत्र दिँदा पनि बुझ्न अस्विकार गरेकोले नियुक्ति पत्रको शर्त नं. १० बमोजिम एक महिनाको तलब दिएर सेवा अन्त्य गर्न सकिने शर्तबमोजिम अवकाश गरिसकिएको अवस्थामा निजको पुनर्नियुक्ति हुन नसक्ने हुँदा श्रम अदालतले पुनर्नियुक्ति हुने भनी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदक कम्पनीको मुख्य निवेदन जिकीर रहेछ ।

३. खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट ६ महिनाको परीक्षणकाल रहने गरी नियुक्ति भई ६ महिनापश्चात् मेरो नियुक्ति निशर्त स्थायी हुन गयो । तत्पश्चात् विभिन्न पदमा पदोन्नति हुँदै एक्सटेन्शन प्रमोशन एक्जीक्यूटिभ पदमा कायम गरिएकोले मेरो नियुक्ति स्थायी हो । कुनै स्पष्टीकरण सोधिएको र आचरण सम्बन्धी कुनै कारवाही गरिएको छैन । साविक पदको संरचनामा परिवर्तन गरी सिनीयर अफिसर, नर्सरी पद कायम गरी तलब बृद्धि समेत गरिएको छ । नेपाली र भारतीय कामदारबीच भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको विषयमा व्यवस्थापनसँग असन्तुष्टिहरू व्यक्त गरेको थिए । श्रम ऐन नियमको व्यवस्था अनुरूपको प्रक्रिया पूरा नगरी मलाई कुनै स्पष्टीकरण नसोधी, सुनुवाइको मौका नै नदिई सेवाबाट हटाइएको छ । मलाई पुरस्कृत समेत गरिएकोमा मेरो व्यवहारबाट कम्पनीको विश्वास गुम्ने अवस्था नरहेकोले श्रम अदालतको फैसला कानूनअनुरूप भएकोले रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने नै लिखित जवाफ देखिन्छ ।

४. यस तथ्यको परिप्रेक्ष्यमा निर्णयार्थ निर्धारित गरिएको पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा निवेदक कम्पनी औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ बमोजिम उत्पादनमूलक उद्योगको रूपमा दर्ता

भएको विदेशी लगानी समेत रहेको प्रतिष्ठान हो भन्ने देखिन्छ । यस कम्पनीले कृषि उपज एवं नर्सरी सञ्चालनको लागि कृषि मजदूर दैनिक ज्यालादारी, कृषि विशेषज्ञ एवं अन्य कामदार कर्मचारी नियुक्त गरी सेवा लिने गरेको पाइन्छ । यसबाट निवेदक कम्पनी श्रम ऐन, २०४८ को दफा २(ख) अन्तर्गतको प्रतिष्ठान हो भन्ने कुरामा कुनै विवाद रहेन ।

५. निवेदक कम्पनीले विपक्षीलाई दिएको ७ मार्च सन् १९९९ को नियुक्ति पत्र हेर्दा ".....you have been selected to be appointed as Extension promotion officer in our organization on the following terms and conditions" भनी १७ वटा बुँदागत शर्तहरू उल्लेख गरिएको छ । यी बुँदाहरूमा उल्लिखित सेवाका शर्तहरू स्वीकार गरी विपक्षी सेवामा नियुक्त भएको पाइन्छ । उक्त नियुक्ति पत्रमा उल्लेख भएका १७ वटा बुँदाको आधारमा भएको नियुक्तिका शर्तहरू उल्लंघन भएमा करार ऐन, २०५६ लागू हुने वा नहुने भन्ने कुनै कुरा उल्लेख छैन । करार ऐन, २०५६ अन्तर्गत नै करार भएकोले सो बमोजिमकै उपचार खोज्नु पर्छ भन्ने निवेदन दावी पनि नभएको अवस्था एकातिर छ भने अर्कोतिर उक्त प्रतिष्ठान श्रम ऐन, २०४८ अन्तर्गतको प्रतिष्ठान भएकोले करार ऐन, २०५६ अन्तर्गत करार भएको भए करारका पक्षहरू करार गर्न सक्षम र स्वतन्त्र हुन्छन् । निवेदक कम्पनीले आह्वान गरेको विज्ञापनमा छनौट भई नियुक्ति भएकोले नियुक्ति पत्रमा उल्लिखित शर्तहरू (Terms and conditions) दुवै पक्षले पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । शर्तहरू मञ्जूर गरी नियुक्त भएको नियुक्ति पत्र हेर्दा कार्यस्थल, तलब रकम, भत्ता र अन्य सुविधाहरू उल्लेख गरिएको छ । उक्त मध्ये शर्त नं. ९ मा नियुक्ति मितिबाट ६ महिना परीक्षणकालमा रहने, सो अवधिमा सेवा सन्तोषजनक भएमा सेवा अवधि पुनरालोकन गर्न सक्ने भन्ने उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै शर्त नं. १० मा एक महिनाको सूचना वा एक महिनाको तलब दिएर कुनै पनि समयमा सेवा

अन्त्य गर्न सकिने भन्ने उल्लेख गरिएको छ । तर, खराब आचरण लगायतका अवस्था भएमा बिना कुनै सूचना र क्षतिपूर्ति सेवाबाट हटाउन सकिने, भन्ने शर्त नं. ११ मा उल्लेख गरिएको छ । यसका साथै नेपाल बाहिर भारतमा पनि पठाउन सकिने, अन्यत्र काम गर्न नपाउने भन्ने लगायतका बुँदा उल्लेख गरी नियुक्ति दिइएको समेतबाट विपक्षीको नियुक्तिका सम्बन्धमा श्रम ऐन, २०४८ कै प्रावधान लागू हुने भै सोही ऐनबमोजिम नै करारमा नियुक्ति पाई सेवामा रहेको देखिन आयो ।

६. विपक्षी रामनारायण यादवलाई ६ महिनाको परीक्षणकाल (Probation) मा रहने गरी नियुक्त गरिएको र उक्त अवधिमा वा सो अवधि समाप्त हुने लगत्तै सेवाबाट नहटाई सेवालालाई निरन्तरता प्रदान गरिएकोले निज स्थायी कर्मचारी हुन भन्ने निजको र निजतर्फका कानून व्यवसायीहरूको जिकीर रहेको छ । तर उक्त ६ महिने परीक्षणकालपश्चात् निजलाई स्थायी नियुक्ति भनी अर्को नियुक्ति पत्र दिइएको छैन । निजलाई काममा लगाउँदै गरेकोमा पनि शुरु नियुक्तिपत्रका शर्तहरू लागू भइरहेको पाइन्छ । परीक्षण कालको समाप्ति पछि स्थायी नियुक्तिपत्र दिएको भन्ने विपक्षीको जिकीर छैन । निज विपक्षी रामनारायण यादवको तलब सुविधामा अगस्त ८ सन् २००५ मा बढोत्तरी गरिएको र निजलाई नर्सरीको Senior Officer को जिम्मेवारी प्रदान गरिएको छ, तर सोही पत्रमा निजको सेवाका अन्य शर्तहरू नियुक्ति पत्रमा लेखिए अनुसार नै अपरिवर्तनीय रूपमा रहने छन् भन्ने पनि उल्लेख गरिएको छ । यसरी उक्त अगस्त ८, सन् २००५ को तलब सुविधामा बढोत्तरी गरिएको पत्रले पनि तलब सुविधा बाहेक सेवाका अन्य शर्तहरू ७ मार्च सन् १९९९ को नियुक्ति पत्रअनुसार हुने भनी ती शर्तहरूलाई पुनर्पुष्टि गरिएको पाइन्छ । सेवामा निरन्तरता दिएपछि निजलाई प्रतिष्ठान आफैले स्थायी नियुक्ति पत्र नदिएको र निज रामनारायण यादवले पनि स्थायी नियुक्तिको माग वा दावी गरेको समेत पाईदैन ।

७. श्रम ऐन, २०४८ को दफा १० हेर्दा यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियम वा विनियममा तोकिएको रीत नपुऱ्याई प्रतिष्ठानको स्थायी कामदार वा कर्मचारीको सेवाको अन्त्य गर्नु हुँदैन भनी स्थायी कामदार वा कर्मचारीको सेवाको सुरक्षा प्रदान गरिएको छ । जस अन्तर्गत स्थायी कर्मचारीलाई सेवाबाट हटाउने सम्बन्धमा ऐन नियम वा विनियमको प्रक्रिया पुऱ्याउनु पर्ने तर अन्य कर्मचारीको हकमा दफा १० को व्यवस्था बाध्यात्मक रूपमा लागू हुने देखिएन । यसरी श्रम ऐन २०४८ ले स्थायी कामदार, कर्मचारीका साथै अस्थायी, ज्यालादारीमा कामदार कर्मचारी राख्न सकिने प्रावधान निर्धारित गरेको छ । तिनीहरूको हकमा र ऐनको दफा ७ अनुसार करारमा राखिएका कामदार कर्मचारीहरूको हकमा ऐनका सबै प्रावधान र व्यवस्था लागू हुने अवस्था रहँदैन ।

८. श्रम ऐन, २०४८ को दफा ७ मा कुनै प्रतिष्ठानले तत्काल उत्पादन वा सेवामा बृद्धि गर्नु परेमा प्रतिष्ठानको स्थायी प्रकृतिको काममा बाहेक अरु कुनै निश्चित कामको निमित्त कुनै व्यक्तिलाई समयावधि तोक्यो निजले पाउने पारिश्रमिक र सेवा शर्त उल्लेख गरी करारमा नियुक्ति गर्न सकिने व्यवस्था छ । नियुक्ति गर्दा उल्लेख गरिएका करारका शर्तहरू स्वीकार गरी ६ महिनाको अवधि तोक्यो सेवामा प्रवेश गरेपछि, तोकिएको समय समाप्त भएपछि पनि उल्लिखित शुरु नियुक्ति हुँदा तोकिएका सेवाका शर्तहरू यथावतै कायम रहेको भन्ने देखिन्छ । विपक्षी सामान्य कामदार वा कर्मचारी नभएर कृषि विशेषज्ञको रूपमा काम गर्ने व्यक्ति हुन् । निजलाई निजको विशेषज्ञताको सेवा लिने प्रयोजनार्थ Extension Promotion Officer पदमा नियुक्त गरिएको र निजको विशेषज्ञताको आधारमा नै निजको तलब सुविधामा बृद्धि गर्दै वरिष्ठ अधिकृतको जिम्मेवारी दिइएको छ । तर त्यसो गर्दा पनि निजको पहिले Service Agreement मा उल्लेख गरिएका शर्तहरू नै लागू हुने गरी Senior Officer Nursery को जिम्मेवारी दिइएको देखिन्छ ।

९. यस्तै विषयवस्तु भएको २०६४ सालको रि.नं. २९९ निवेदक चिलिमे जलविद्युत कम्पनीको तर्फबाट डा. डम्बरबहादुर नेपाली निवेदक एवम् श्रम अदालत र कमलप्रसाद तिमिल्सेना विपक्षी भएको उत्प्रेषण, परमादेश मुद्दामा २०५४-१-१२ देखि कम्पनी सचिवमा नियुक्ति भई २०६१ सालसम्म निरन्तर सोही पदमा काम गर्दै गरेकोले कम्पनी सचिवको पद स्थायी प्रकृतिको भएकोले श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४(२) अनुसार स्थायी नियुक्ति पाऊँ भनी निवेदन दिएकोमा निजलाई सेवाबाट उक्त कम्पनीले २०६२।२।६ मा हटाएको थियो । त्यसउपर निजले श्रम कार्यालयमा दिएको निवेदनमा निजलाई स्थायी नियुक्ति दिनुपर्ने भनी २०६२।३।७ मा श्रम कार्यालय काठमाडौंले निर्णय गरेको थियो । सो निर्णय उपर उक्त कम्पनीको श्रम अदालतमा पुनरावेदन पर्दा निज कमलप्रसादलाई कम्पनी सचिवमा पुनर्बहाली गरी तलब सुविधा समेत दिनु भनी श्रम अदालतबाट २०६४।३।१५।६ मा फैसला भएको थियो । सो फैसलाउपर उक्त कम्पनीले दायर गरेको उक्त रिट निवेदनमा श्रम अदालतको उक्त निर्णय बदर गर्दै श्रम अदालतको फैसला कार्यान्वयन नगर्नु भन्ने समेत उत्प्रेषण र परमादेशको आदेश यस अदालतबाट मिति २०६४।१०।१७ मा जारी गर्ने फैसला भएको रहेछ । उक्त नजीर यस मुद्दामा पूर्णरूपले आकर्षित हुने देखिन्छ ।

१०. सिनीयर अफिसर नर्सरी पदमा कार्य क्षेत्र परिवर्तन गर्दा पनि शुरुको सेवा करारमा उल्लिखित शर्तहरू निज विपक्षीको हकमा बाध्यात्मक रूपमा लागू भएकै अवस्था देखिन्छ । यसबाट विपक्षीको सेवा न स्थायी भएको छ, न त निजले स्थायी हुन पाऊँ भनी दावी नै गरेका छन् । यसको अतिरिक्त निजले जिम्मेवारी पाएको कामको प्रकृति विशिष्ट किसिमको भएकोले सो विशिष्ट कामको लागि कम्पनीले श्रम ऐनअनुसार करारमा नियुक्त गर्न सक्ने भएकोले सोहीबमोजिम गरिएको सेवा करारका शर्तको रूपमा रहेका Terms and conditions का बुँदाहरू अन्यथा नभई निजको हकमा लागू

भइरहेकै देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४(२) अनुरूप १ वर्षको परीक्षणकाल समाप्त भइसकेपछि स्थायी नियुक्ति गर्नुपर्ने गरी गरिएको व्यवस्था दफा ७ अन्तर्गत करार सेवाको हकमा लागू हुने भन्न मिल्ने देखिएन । यसरी स्थायी रूपले नियुक्त नभएको र करार सेवा अन्तर्गत नियुक्त कर्मचारीहरूका हकमा दफा १० अन्तर्गतको सुरक्षा प्रदान हुने देखिँदैन ।

११. दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा श्रम ऐनको दफा ५३ ले श्रम ऐनको दफा ५२ अन्तर्गत सजाय गर्नु पर्दा पालना गर्नुपर्ने कार्यविधिको सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको देखिन्छ । उक्त दफा ५३ ले स्थायी कामदार वा कर्मचारीको हकमा उक्त व्यवस्था गरेको देखिँदा दफा ७ अनुसार करार सेवामा नियुक्त भएको कर्मचारीको हकमा दफा १० अन्तर्गतको सुरक्षासँग सम्बन्धित कानूनी प्रावधानहरू लागू हुने होइन । विपक्षी रामनारायण यादव दफा १० अन्तर्गतको सुरक्षा प्राप्त स्थायी कर्मचारी नभई सेवा शर्तको अधिनमा रही करारमा नियुक्त कर्मचारी भएको र निवेदक डावर नेपाल प्रा.लि. ले विशेषज्ञको रूपमा व्यवसायिक सेवा प्राप्त गर्नको लागि एक्सटेन्शन प्रमोशन अफिसरको पदमा नियुक्त गरेको देखिन्छ । सो पदमा रहँदाको अवस्थामा निज विपक्षीको जिम्मामा रहेका मलका प्याकेटहरू हराएको र कम्पनीको ट्राक्टर आफूखुशी आफ्नो निजी काममा प्रयोग गरेको सम्बन्धमा उजूरी परी सो सम्बन्धमा अनुसन्धानको कारवाही गरी निजलाई गलत आचरण गरेको भन्ने बारेको पत्र समेत दिएको देखिन्छ । यसबाट करारमा नियुक्त भएको अस्थायी प्रकृतिको कर्मचारीलाई कारवाही गरी सेवाबाट अवकाश दिँदा दफा ५३ ले निर्दिष्ट गरेको कार्यविधि अवलम्बन गर्नुपर्छ भनी मान्न सकिने अवस्था रहेन ।

१२. तेस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा हेर्दा डावर नेपाल एउटा बहुराष्ट्रिय कम्पनी हो । यसले विदेशी पूँजी र प्रविधि समेत नेपाल भित्र प्रवेश गराई अनेक प्रकारका उपभोग्य सामानको उत्पादन र

वितरण गर्दै विदेश निकासी समेत गर्दै आएकोमा विवाद छैन । यस्तो कम्पनीले आफ्नो आवश्यकता र कामको प्रकृतिअनुसार स्थायी, अस्थायी कामदार, कर्मचारी भर्ना गर्नुका साथै ज्यालादारीमा र सेवा करारमा समेत काम गराउँदै आएको छ । यस्तो कम्पनीमा कार्यरत कर्मचारी सामान्यतया सबैले र विशेष गरी करार सेवाका विशिष्ट पदका कर्मचारीले कम्पनी र आफ्नो काम प्रति पूर्ण रूपले प्रतिबद्ध रहनुका अतिरिक्त निजको आचरण र कामप्रति कम्पनी आश्वस्त एवम् विश्वस्त रहनु पर्ने हुन्छ । कर्मचारीको आचरण, व्यवहार, सेवा वा कामप्रति रोजगारदाता कम्पनीको विश्वास नै रहेन भने सो कामको गुणस्तर, उत्पादकत्व र कम्पनीको Goodwill नै संकटापन्न स्थितिमा पुग्दछ । त्यसैले त्यस्तो प्रत्येक कामदार, कर्मचारीले कम्पनीको विश्वास हासिल गरी नै रहनुपर्ने हुन्छ । ठूलो औद्योगिक प्रतिष्ठानको लागि यो अतिनै महत्त्वपूर्ण तत्व हो । त्यसमा पनि विशेष प्रकृतिको सेवाका लागि करारमा राखिएको कर्मचारीको हकमा निज र कम्पनीबीच विश्वास कायम रहनु अत्यावश्यक हुन्छ । व्यवस्थापन र कामदार वा कर्मचारीबीच विश्वास कायम नरहेमा कम्पनीको सञ्चालन र उत्पादनको अपेक्षित स्तर हासिल गर्न सकिँदैन । दुबैबीच Loss of Trust or Lack of Confidence हुनुले कम्पनीको समष्टिगत सञ्चालन, सेवा र गुणस्तरमा विपरीत असर पार्ने गर्दछ । विपक्षी रामनारायण यादवले ट्रेक्टरको अनधिकृत प्रयोग र मलको दुरुपयोग गर्नुका अतिरिक्त कम्पनीले जिम्मेवारी परिवर्तन गर्दा नमानेको लगायत निजको आचरण र व्यवहारबाट निज र निवेदक कम्पनीबीच Lack of confidence बढ्दै गएको तथ्यको पुष्टि भएको छ ।

१३. व्यवस्थापन र कुनै कामदार, कर्मचारीबीच विश्वासको संकट भएको अवस्थामा सम्बन्धित कामदार कर्मचारीले न राम्रोसँग काम र सेवा प्रदान गर्न सक्दछ; न त निजको काम र सेवा प्रति कम्पनी सन्तुष्ट रहन सक्दछ । यस्तो अवस्थामा

प्रतिष्ठानले गर्ने उत्पादन, सेवा वा सुविधामा प्रतिकूल प्रभाव पर्नु स्वाभाविक हो । यसैले श्रमसम्बन्धी विवादमा Loss of trust or confidence लाई पनि कामदार, कर्मचारीलाई अवकाश दिन एउटा महत्त्वपूर्ण आधारको रूपमा मान्यता प्रदान गरिएको हो । तर त्यसरी अवकाश दिँदा पनि निजसँग गरिएको सेवा शर्तको अनुपालन गर्नुपर्ने नै हुन्छ । नेपालको श्रम ऐनले उपरोक्त आधारमा समेत कसैलाई हटाउँदा क्षतिपूर्तिसम्बन्धी व्यवस्था नगरेकोले त्यस तर्फ बढी विवेचना गरी रहनु परेन ।

१४. श्रम ऐन, २०४८ विभिन्न क्षेत्रका प्रतिष्ठानहरूमा काम गर्ने कामदार तथा कर्मचारीहरूको हक, हित, सुविधा र सुरक्षाको व्यवस्था गरी श्रम सम्बन्धमा समयोचित व्यवस्था गर्न बनेको भन्ने कुरा उक्त ऐनको प्रस्तावनाबाटै स्पष्ट हुन्छ । कामदारहरूको सेवा शर्त सुविधाका साथै सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति श्रम ऐनले गरेको छ । श्रम ऐनका प्रावधानहरूको पालना नगरी व्यवस्थापक एवं प्रतिष्ठानहरूले श्रमको शोषण गर्ने र श्रमिकहरूको हक हित विपरीत जव, जसरी मन लाग्यो सेवामा लिने र मन नलागे सेवाबाट हटाउने जस्ता कार्यहरू नहोस् भनी सेवाको सुरक्षा र कारवाहीसम्बन्धी निश्चित प्रक्रियाहरू ऐनले निर्धारण गरेको पाइन्छ । यसका साथै कामदार कर्मचारीले पनि आफ्नो दायित्व र जिम्मेवारी पूरा गर्नुपर्ने कुरामा दुई मत हुन सक्दैन । श्रम ऐनले नै व्यवस्थापन र कर्मचारीबीचको सहमतिबाट पूर्व निश्चित शर्तहरूमा करार सेवामा कामदार वा कर्मचारीलाई कुनै खास काममा लगाउन सक्ने व्यवस्था गरेको छ । यस्ता कर्मचारी वा कामदारको हकमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा १० को सेवा सुरक्षा र दफा ५३ को प्रक्रिया लागू हुन नसक्ने भनी माथिको प्रकरणहरूमा विवेचना गरिसकिएको छ ।

१५. अन्तिम प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा, यस्तो अवस्थामा निवेदक कम्पनी डार नेपाल प्रा.लि. को एक्सटेन्शन प्रमोशन अफिसर जस्तो

खास जिम्मेवारीको पद ग्रहण गरी सेवा गरेको र विशेषज्ञता अनुरूप सिनियर अफिसर नर्सरी पद संहाली आएका विपक्षी रामनारायण यादव उक्त कम्पनीमा नियुक्त हुँदा तोकिएका बुँदा र शर्तहरूका अधिनमा रहनुपर्ने नै हुन्छ। निजको आचरण र व्यवहारबाट निज रामनारायण यादव र निवेदक कम्पनीबीच विश्वासको संकट Loss of Confidence भइसकेको र सो अवस्थामा निजको सेवालार्इ निरन्तरता दिनु भन्दा निजको सेवा निवेदक कम्पनीले अन्त्य गरेको पाइन्छ। तर त्यसो गर्दा श्रम ऐन वा कर्मचारीसँग गरिएको करारका शर्तहरू अनुसार मात्र गर्न पाइने हुन्छ। निवेदक कम्पनीले यी विपक्षी रामनारायण यादवलाई निजसँग गरिएको सेवा करारको शर्तअनुसार एक महिनाको पारिश्रमिक समेत दिई निजको सेवा अन्त्य गरेको पाइएको छ। उक्त सेवा करारको कुनै शर्तको उल्लंघन यस कम्पनीले गरेको नदेखिँदा श्रम ऐनको अन्य प्रक्रिया पूरा नगरी हटाएको भनी निवेदक कम्पनीले विपक्षी रामनारायण यादवलाई सेवाबाट हटाएको निर्णय बदर गरी पुनर्बहाली गरी काम नगरेको अवधिको समेत तलब सुविधा दिनुपर्ने भनी श्रम अदालतले मिति २०६५।७।२८ मा गरेको निर्णय कानूनी त्रुटिपूर्ण देखिन आएकोले उत्प्रेषणको आदेश जारी भई सो निर्णय बदर हुने ठहर्छ।

१६. निवेदन माग बमोजिम श्रम अदालतको २०६५।७।२८ को निर्णय बदर हुने ठहरेपनि श्रम सम्बन्धी विवादहरूको सन्दर्भमा हेर्दा प्रचलित श्रम ऐनमा समेत केही अस्पष्टता र कार्यान्वयनमा पर्न सक्ने बाधाहरू देखिएका छन्। श्रमिक र व्यवस्थापनबीचको सुसम्बन्धमा निरन्तरता र श्रम विवादको न्यायपूर्ण एवम् कानूनसम्मत् निरोपणका लागि प्रचलित कानूनमा केही आवश्यक संशोधन गरी परिमार्जन गर्नुपर्ने आवश्यकता यस इजलासले महसूस गरेको छ। कुनै कामदार कर्मचारीको नियुक्ति पत्रमा “करार” भन्ने शब्द लेख्दैमा निजले जति लामो समयसम्म सेवा गरेपनि निजको सेवा करारको हुने वा स्थायी हुने भन्ने स्पष्ट व्यवस्था छैन। अर्को

तर्फ “करार” भन्ने शब्द नलेखे पनि श्रम ऐन भन्दा छुट्टै सेवाका शर्तहरूमा सहमत भई कसैलाई करारमा नियुक्त गर्दा उसको सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था ऐनले गरेको छैन। केही कामदार वा कर्मचारीलाई पहिला केही समयको परीक्षणकालमा रहने गरी सेवामा राखिएको तर परीक्षणकालको समाप्ति पछि कसैलाई स्थायी नियुक्ति दिएको र कसैलाई पुनः स्थायी नियुक्ति नदिए पनि निजको सेवा स्थायी हुने, नहुने भन्ने समेतका कुराहरूमा र कुनै कामदार, कर्मचारीलाई हटाउँदा क्षतिपूर्ति दिने सम्बन्धमा समेत कानूनमा स्पष्ट व्यवस्था भएको पाइएको छैन।

यस्तो अवस्थामा देहाय बमोजिमको कार्य गर्नु गराउनु भनी नेपाल सरकार श्रम तथा रोजगार मन्त्रालयको नाममा यो निर्देशात्मक आदेश जारी गरिदिएको छः

- १) श्रम ऐन, २०४८ मा श्रम नीति सम्बन्धी सबै कुराहरू स्पष्ट नभएकोले यस सम्बन्धमा प्रतिष्ठानको व्यवस्थापनले कामदार, कर्मचारी र माथिल्लो तहका कर्मचारी (व्यवस्थापक समेत) को नियुक्ति गर्दा अस्थायी, स्थायी, करार के हो ? सो प्रष्ट गर्नुपर्ने हुँदा नियुक्ति पत्रमै सो कुरा उल्लेख गरी नियुक्ति पत्र दिनु दिलाउनु।
- २) पहिला अस्थायी वा करार सेवामा वा केही समयको परीक्षणकालमा रहने गरी नियुक्ति दिएमा सो अवधिभित्र कामबाट नहटाएमा वा स्थायी नियुक्ति नदिए पनि सो कर्मचारी स्वतः स्थायी हुने श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४ को व्यवस्थालाई स्पष्ट गर्नुपर्ने।
- ३) श्रम ऐनको दफा ७ ले करारमा नियुक्ति गर्न सक्ने भए पनि कुन-कुन काममा त्यसरी नियुक्त गर्न पाइने हो सो स्पष्ट नभएको र करारमा उल्लिखित अवधिभन्दा बढी काम गराउँदै गई निजको सेवा निरन्तरता पाएकोमा त्यस्तोलाई पनि स्थायी मान्नु पर्ने गरी स्पष्ट

कानूनी व्यवस्था गर्ने गरी श्रम ऐनमा आवश्यक संशोधन गर्नुपर्ने ।

- ४) प्रतिष्ठान एवं व्यवस्थापनले कुनै कर्मचारी वा कामदारलाई प्रतिष्ठान वा व्यवस्थापनको विश्वास गुमाएको (Lack of Trust or loss of Confidence) आधारमा हटाएपनि निजको हकमा के कस्तो अवस्थामा के कति क्षतिपूर्ति दिनु पर्ने हो वा भराउने हो सो सम्बन्धी व्यवस्था सम्बन्धित ऐन, नियममा गर्नुपर्ने ।
- ५) कुनै कामदार, कर्मचारी माथि कारवाही गर्दा कति दिनको समय दिई स्पष्टीकरण माग गर्नुपर्ने, दिएको स्पष्टीकरण चित्त नबुझे त्यसको कति दिनभित्र सेवाबाट हटाउने लगायतको सजाय गर्न सकिने हो वा कारवाही गरिएको कामदार, कर्मचारीले स्पष्टीकरण सम्बन्धी पत्र वा नसीहतको पत्र बुझ्न नमानेमा कस्तो प्रक्रिया अबलम्बन गर्नुपर्ने हो ? यस सम्बन्धमा कानूनमा स्पष्ट व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- ६) श्रम ऐन, २०४८ अन्तर्गतका प्रतिष्ठानमा कार्यरत जनशक्तिहरूमध्ये कुन तह सम्मको वा कुन-कुन प्रकृतिको काम गर्ने कर्मचारी वा कामदार व्यवस्थापक हुन भन्ने सम्बन्धमा विवाद देखिएको हुँदा सोलाई समेत सम्बोधन गर्ने गरी सम्बन्धित कानूनी प्रावधान परिमार्जन गर्नुपर्ने ।

यो आदेश कार्यान्वयनको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् यसको एकप्रति नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र श्रम तथा रोजगार मन्त्रालयमा पठाइदिनु । यसका साथै यो आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कटा गरी मिसल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल असोज ३ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत : नारायणप्रसाद पौडेल

निर्णय नं. ८८९३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
०६८-WO-०५०३
आदेश मिति: २०६९।१।१८।२

विषय:- उत्प्रेषण परमादेश ।

निवेदक: बाँके जिल्ला, कोहलपुर नगरपालिका वडा नं. ४ स्थित खड्का कृष्ण राशन आपूर्ति तथा सप्लायर्सको तर्फबाट ऐ.का प्रो. ऐ. ऐ. वस्ने रत्नबहादुर खड्का

विरुद्ध

विपक्षी: सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समिति, रेडक्रस मार्ग, ताहाचल, काठमाडौं समेत

- सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ४८ बमोजिम गठन भएको पुनरालोकन समिति एउटा आधिकारिक कानूनी निकाय हो र यसले दफा ४९ अनुरूप पर्ने निवेदनमा दफा ५० बमोजिमको अख्तियारी प्रयोग गरी खरिद निर्णयलाई पूर्ण वा आंशिकरूपमा रद्दसम्म गर्न सक्दछ भन्ने कुरा यस कानूनको सारभूत विशेषता हो भन्ने तथ्यप्रति अनभिज्ञता वा अटेरीपन प्रदर्शन गर्नु सारतः कानूनकै उल्लंघन हुने ।
(प्रकरण नं.१५)
- आवाहन गरिएको बोलपत्रमध्ये विधिसम्मत प्रक्रियाले मूल्याङ्कन गर्दा घटी दर उल्लेख गर्नेले काम नपाउन सक्दछ । तर, घटी दररेटवालालाई ठेक्का नदिई अर्थात् निजसँग खरिद नगरी बढी दरवालालाई सो काम दिइनुका वस्तुगत आधार भने हुनै पर्दछ । यस्ता वस्तुगत आधार निर्णयकर्ताको चित्तमा

लाग्नु मात्र पर्याप्त हुँदैन । ती आधारको औचित्य कानूनद्वारा व्यवस्थित परीक्षण गर्ने निकायको विवेक र न्यायिक मनले पनि उचित ठहर्‍याउनु पर्ने ।

- प्रारम्भिक निर्णयकर्ताले आफ्ना निर्णयमा आफ्नो कुनै स्वार्थ नरहेको, नागरिकले तिरेको करप्रति आफू इमानदार रहेको र सो खरिद सम्झौताको प्रतिफल पाउने वर्गको हितप्रति निष्ठावान रहेको आफ्ना आचरण र कामबाट प्रदर्शित गर्न सक्नुमा नै आफू सार्वजनिक पदाधिकारी रहेको सिद्ध गर्न सकेको मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.२०)

- आर्थिक प्रशासनमा पारदर्शिताको अभाव हुनु नै आर्थिक विचलनतर्फ उन्मुख हुनु हो । कानूनले नै निर्देशित गरेका सार्वजनिक निकाय वा अधिकारीहरू आफ्नो जवाफदेहिताप्रति प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा उदासीन भइदिँदा आर्थिक विचलनले टेवा पाउने ।
- कानूनको अनुचित प्रयोग र कानून प्रदत्त सद्विवेकको दुरुपयोग गरी कुनै कार्य वा निर्णय गरिन्छ भने त्यस्तो कार्य वा निर्णय आर्थिक विचलनको चोतक बन्दछ र यो नै भ्रष्टाचारको आरम्भ विन्दु हुने ।
- आफ्ना कामकारवाही र निर्णयमा आर्थिक अनियमिता भएको छैन भनी कानूनद्वारा अख्तियारी प्राप्त निकायलाई देखाउन सक्नुमा नै सार्वजनिक पदाधिकारीको कर्तव्यनिष्ठता निर्भर रहन्छ । कानूनद्वारा नै खडा गरिएको सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिलाई प्रयोजनहीन तुल्याइँदा सार्वजनिक निकायका प्रमुखले ईच्छाएको बोलपत्रदाताको बोलपत्र जसरी भए पनि स्वीकृत गर्ने परिपाटीको शुरुवात हुन सक्ने ।

(प्रकरण नं.२२)

- आफ्नो रोकका आदेश टेरेन, आफूले निर्णय गर्न पाउने समय बाँकी छुँदै निर्णय गर्‍यो, छानवीन गर्न सहयोग गरेन भन्ने मात्र आधार भल्कने किसिमले खरिद सम्झौता निर्णय बदर गर्नु कानूनसंगत नहुने ।

(प्रकरण नं.२५)

निवेदकका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सुशीलकुमार पन्त तथा विद्वान अधिवक्ता कृष्ण पोखरेल

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेशकुमार थापा एवं विद्वान अधिवक्ताहरू जगदीश आचार्य, राजेश्वर अधिकारी र माधव बास्कोटा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ८, ९, १०, ११, १२, १३, १४, १५, १६, २३, २४, २५, २६, २७, ४७, ४९, ५०(१), ५१(१) (३), ५१ सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ का नियम २०, २१ र २५

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा र आदेश यस प्रकार छ :-

म रिट निवेदकले नेपाल सरकारका विभिन्न सुरक्षा निकायहरूलाई राशन आपूर्ति गर्ने कार्य गर्दै आएकोमा नेपाली सेना प्रबन्ध रथी विभाग (खाद्य र परिवहन) जंगी अड्डाले मिति २०६८।६।१२ मा गोरखापत्र दैनिकमा राशन खरिदसम्बन्धी शिलबन्दी बोलपत्र आब्हानको सूचना प्रकाशित गरेअनुसार बोलपत्र प्रतिस्पर्धामा म निवेदकसमेतका जम्मा १५ जना बोलपत्रदाताले भाग लिएकोमा मूल्याङ्कनका लागि कानूनीरूपले ग्राह्य रहेका बोलपत्रहरू सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ (तेस्रो संशोधन २०६८) समेतका

आधारमा बोलपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट शिलबन्दी बोलपत्र मूल्याङ्कन हुँदा म निवेदकले पेश गरेको बोलपत्र छनोट भई स्वीकृत गर्ने सिफारिश भएबमोजिम नेपाली सेना २४ नं. वाहिनी अड्डा ब्यारेक जुम्लाको मिति २०६६।६।१५ को पत्रबाट मैले पेश गरेको बोलपत्र स्वीकृत भएको व्यहोरा उल्लेख गरी सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २७(३) बमोजिम खरिद सम्झौता गर्ने कबूल अङ्कको ५ प्रतिशत धरौटबापतको नियमानुसार कार्यसम्पादन जमानतपत्रसहित १५ दिनभित्र राशन ठेक्का सम्झौताको लागि बाहिनी अड्डा देवलडाँडा ब्यारेक जुम्लामा उपस्थित हुन आउनु भनी जानकारी गराएकोले सोको म्यादभित्र नेपाली सेना २४ नं. वाहिनी अड्डा ब्यारेक, जुम्लामा उपस्थित भई उक्त बाहिनी अड्डा र म निवेदकका बीचमा मिति २०६६।६।७ मा राशन आपूर्तिको ठेक्का सम्झौता तथा कबुलियतनामा गरी सोही मितिमा २०६६ माघ १ देखि राशन ठेक्का चलाउनका लागि पट्टा पूर्जा समेत प्राप्त गरेको छु। यस्तो अवस्थामा नवरत्न इन्टरप्राइजेजका प्रो.सूर्य थापाले दिएको उजुरी निवेदनको आधारमा सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिबाट मिति २०६६।६।१५ मा भएको निर्णय सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५०(५)(ग), ५१, करार ऐन, २०५६ समेतको विपरीत हुने गरी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत निर्णय गरेको र प्रस्तुत निर्णय प्रारम्भबाट नै दूषित र गैरकानूनी रहेको हुँदा सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिबाट मिति २०६६।६।१५ मा भएको निर्णय नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी कानूनविपरीत र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत रहेका निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी प्रत्यर्थाहरूको नाउँमा परमादेशलगायत अन्य उपयुक्त आज्ञा आदेश पूर्जा जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन व्यहोरा।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना दिन। अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा विचार गर्दा यी

निवेदकलाई मिति २०६६।६।७ मा सम्झौता र कबुलियत गराई मिति २०६६।१०।१ देखि ठेक्का सञ्चालन गर्न चलन पूर्जा समेत दिई सकेको देखियो। सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिको मिति २०६६।६।१५ को निर्णयमा सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५०(५)(ख)(२) बमोजिम ठेक्का पट्टा बदर गरेको देखिएको र सो निर्णय हुँदा उजूरकर्ता नवरत्न इन्टरप्राइजेज तथा २४ नं. वाहिनीका तर्फबाट प्रतिनिधित्व गराई छलफल गराइए पनि पट्टावाल रिट निवेदकलाई जानकारी सूचनासम्म नदिई निर्णय गरिएको हुनाले सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिको मिति २०६६।६।१५ को निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुकूल नदेखिएकोले सुविधा सन्तुलनको दृष्टिकोणले सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिको मिति २०६६।६।१५ को निर्णय तत्कालका लागि लागू नगर्नु भनी तात्कालिक अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ। अन्तरिम आदेशले निरन्तरता पाउने नपाउने सम्बन्धमा छलफल गर्न मिति २०६६।१।१२।३ मा उपस्थित हुनु भनी प्रत्यर्थाहरूको नाउँमा सूचना जारी गरी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।१।१५ को आदेश।

यसमा यस अदालतबाट मिति २०६६।१।१५ मा जारी अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता दिनुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा मिति २०६६।६।७ मा निवेदकसँग सम्झौता भइसकेको भन्ने कुरा सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिको निर्णयमा नै उल्लेख गरिएको उक्त सम्झौता बदर गर्ने निर्णय गर्दा निवेदकलाई जानकारी सूचना दिएको नदेखिँदा र सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५०(५)(ख) को व्यवस्था खरिद सम्झौता नहुँदाको अवस्थामा लागू हुने समेतको स्थितिलाई विचार गर्दा यस अदालतको मिति २०६६।१।१५ को अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता दिएको छ। विपक्षी सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिको मिति २०६६।६।१५ को निर्णय यो निवेदनको अन्तिम किनारा नभएसम्म कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।१।१२ को आदेश।

सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समिति नेपाल सरकारले गठन गरेको विशेष प्रकृतिको समिति हो। यस समितिमा हुलाक, फ्याक्समार्फत उजूरी निवेदन दर्ता गर्न सकिने, तारिखमा बस्नु नपर्ने, बहस पैरवी समेत नहुने र सो समितिले ३० दिनभित्र निर्णय गरी सक्नुपर्ने गरी सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ ले समयसीमा निर्धारण गरेको हुँदा सोबमोजिम समितिले कानूनमा तोकिएबमोजिमको कार्यसम्पादन गरेको हो। यस समितिले म निवेदकसहित विपक्षी खड्का कृष्ण राशन आपूर्ति सप्लायर्सको तर्फबाट २४ नं. बाहिनी अड्डा जुम्लाको प्रतिनिधि राखी छलफल भएको विषयलाई उक्त समितिले मिति २०६८।८।१५ गते गरेको अन्तिम निर्णयमा समेत उल्लेख गरेको छ। यसर्थ खड्का कृष्ण राशन आपूर्ति तथा सप्लायर्सको तर्फबाट २४ नं. बाहिनी अड्डा, जुम्ला समेतले प्रतिनिधित्व गरिसके पछि प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त उल्लंघन भएको भनी विपक्षीले रिट निवेदनमा उल्लेख गरी सोहीअनुरूप अदालतबाट अन्तरिम आदेश हुनु संविधान र प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको उल्लंघन हुन जान्छ। तसर्थ, विपक्षीको रिट निवेदनसहित अन्तरिम आदेश खारेज गरिपाऊँ भनी अनुरोध गर्दछु। अतः म निवेदकले पेश गरेको दररेट भन्दा विपक्षीले पेश गरेको दररेटमा रु. ४४,५०,५६९।८० बढी भएकोले नेपाल सरकारलाई सोही बराबर घाटा नोक्सानी हुने हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने नवरत्न इन्टरप्राइजेजका प्रोपाइटर सूर्य थापाको लिखित जवाफ।

सैनिकलाई एक वर्षको लागि राशन ठेक्का बन्दोबस्तको लागि मिति २०६८।६।१२ मा गोरखापत्रमा राशन खरिदसम्बन्धी शिलबन्दी बोलपत्र आह्वानको सूचना प्रकाशित गरेकोमा जम्मा १५ थान बोलपत्र दर्ता भएका थिए। उक्त बोलपत्रहरू मूल्याङ्कनका लागि बोलपत्र मूल्याङ्कन समितिमा पेश हुँदा मूल्याङ्कन समितिले सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३, ऐ. को नियमावली, २०६४ र बोलपत्रका शर्तहरूका आधारमा कानूनी परीक्षण र कानूनी ग्राह्यताको परीक्षण गर्दा १५ थान बोलपत्रमध्ये दुई थान बोलपत्रमात्र सारभूतरूपमा ग्राह्यताको परीक्षणमा सफल भएकोमध्ये घटी दररेट कबुल

गर्ने खड्का कृष्ण राशन आपूर्ति तथा सप्लायर्सको बोलपत्र मूल्याङ्कन समितिले स्वीकृत गर्न सिफारिश गरेको थियो। उक्त बोलपत्र २४ नं. बाहिनी अड्डाले स्वीकृत गरी सम्बन्धित पक्षलाई ठेक्का सम्झौताको लागि आउनु भनी मिति २०६८।८।१५ मा पत्राचार गरी २०६८।८।१७ मा विपक्षी खड्का कृष्ण आपूर्ति तथा सप्लायर्ससँग राशन आपूर्तिको ठेक्का सम्झौता गरी सोही मिति २०६८।१०।१९ गतेदेखि राशन ठेक्का चलाउनको लागि पट्टा पूर्जा समेत दिएको थियो।

उक्त ठेक्का सम्झौता भइसके पश्चात् नवरत्न इन्टरप्राइजेज समेतले बोलपत्र स्वीकृत गर्ने निर्णय त्रुटिपूर्ण रहेको भनी सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिसमक्ष निवेदन दिएकोमा उक्त समितिले मिति २०६८।८।१५ मा गरेको निर्णयमा रिट निवेदक खड्का कृष्ण राशन आपूर्ति तथा सप्लायर्स र यस बाहिनी अड्डाबीच भएको ठेक्का सम्झौता र प्राप्त पट्टा पूर्जा समेत रद्द तथा बदर गरी नवरत्न इन्टरप्राइजेजलाई समेत समावेश गरी पुनः मूल्याङ्कन गरी बाँकी कार्य गर्न भनी लेखी आएकोमा सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिको मिति २०६८।८।१५ को निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी भएकोले उक्त आदेशको पालना गरिएको हुँदा निवेदकको कानूनी तथा संवैधानिक हक अधिकारमा आघात पुग्ने गरी यस बोलपत्र मूल्याङ्कन समितिले कुनै कार्य नगरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाली सेना २४ नं. बाहिनी अड्डा बोलपत्र मूल्याङ्कन समिति जुम्लाको लिखित जवाफ।

सैनिकलाई एक वर्षको लागि राशन ठेक्का बन्दोबस्तको लागि मिति २०६८।६।१२ मा गोरखापत्रमा राशन खरिदसम्बन्धी शिलबन्दी बोलपत्र आह्वानको सूचना प्रकाशित गरेकोमा जम्मा १५ थान बोलपत्र दर्ता भएका थिए। उक्त बोलपत्रहरू मूल्याङ्कनका लागि बोलपत्र मूल्याङ्कन समितिमा पेश हुँदा मूल्याङ्कन समितिले सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ र ऐ. को नियमावली, २०६४ र बोलपत्रका शर्तहरूका आधारमा कानूनी परीक्षण र कानूनी ग्राह्यताको परीक्षण गर्दा १५ थान बोलपत्रमध्ये दुई थान बोलपत्रमात्र सारभूतरूपमा ग्राह्यताको परीक्षणमा सफल भएको

मध्ये घटी दररेट कबोल गर्ने खड्का कृष्ण राशन आपूर्ति तथा सप्लायर्सको बोलपत्र मूल्याङ्कन समितिले स्वीकृत गर्न सिफारिश गरेको थियो । उक्त बोलपत्र २४ नं बाहिनी अड्डाले स्वीकृत गरी सम्बन्धित पक्षलाई ठेक्का सम्झौताको लागि आउनु भनी मिति २०६६।०५।१५ मा पत्राचार गरी २०६६।०५।१७ मा विपक्षी खड्का कृष्ण आपूर्ति तथा सप्लायर्ससँग राशन आपूर्तिको ठेक्का सम्झौता गरी सोही मितिमा २०६६।१०।१९ गतेदेखि राशन ठेक्का चलाउनको लागि पट्टा पूर्जी समेत दिएको थियो ।

उक्त ठेक्का सम्झौता भइसके पश्चात् नवरत्न इन्टरप्राइजेज समेतले बोलपत्र स्वीकृत गर्ने निर्णय त्रुटिपूर्ण रहेको भनी सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिसमक्ष निवेदन दिएकोमा उक्त समितिले मिति २०६६।०५।१५ मा गरेको निर्णयमा रिट निवेदक खड्का कृष्ण राशन आपूर्ति तथा सप्लायर्स र यस बाहिनी अड्डाबीच भएको ठेक्का सम्झौता र प्राप्त पट्टा पूर्जी समेत रद्द तथा बदर गरी नवरत्न इन्टरप्राइजेजलाई समेत समावेश गरी पुनः मूल्याङ्कन गरी बाँकी कार्य गर्न भनी लेखी आएकोमा सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिको मिति २०६६।०५।१५ को निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी भएकोले अन्तरिम आदेशको पालना गरी यस बाहिनी अड्डाले श्री खड्का कृष्ण राशन आपूर्ति तथा सप्लायर्सलाई मिति २०६६।११।२२ गते पत्राचार गरी सम्झौता भएबमोजिम मिति २०६६ माघ १ गतेबाट राशन खुवाउनको लागि राशन सप्लाइ गर्न पत्र दिई सकेको र सोहीबमोजिम निजी ठेकेदारसँग राशन बुझी लिई स्टोर दाखिला गरी मिति २०६६।१०।१९ गतेबाट सैनिकलाई राशन खुवाउने व्यवस्था मिलाई सकिएको हुँदा रिट निवेदकको कानूनी तथा सवैधानिक हक हनन् हुने कार्य यस बाहिनी अड्डाबाट नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने नेपाली सेना २४ नं. बाहिनी अड्डा व्यारेक जुम्लाको लिखित जवाफ ।

सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २७ (३) एवं दफा ४७(३) मा ऐ. ४७(१) बमोजिमको निवेदन सार्वजनिक निकायका प्रमुखसमक्ष सात दिनभित्र दिन सक्ने, त्यस्तो निवेदन प्राप्त भएको

पाँच दिनभित्र कारण खुलाई सार्वजनिक निकायका प्रमुखले निर्णय गर्नुपर्ने व्यवस्था ऐ. दफाको उपदफा (६)मा भएको, ऐ. दफा ४९(क) एवं ५०(१) मा ऐ. दफा ४७(६) बमोजिमको अवधिभित्र सार्वजनिक निकायका प्रमुखले निर्णय नदिएमा वा निजले दिएको निर्णयमा निवेदनकर्ताको चित्त नबुझेमा सात दिनभित्र सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिमा निवेदन दिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसमा मिति २०६६।७।२४ मा आशयमा सूचना दिइएको, २०६६।७।२९ मा चित्त नबुझेने पक्षले पुनरालोकनको लागि सार्वजनिक निकायका प्रमुखसमक्ष निवेदन गरेको, सो निवेदनउपर निर्णय गरी मिति २०६६।०५।२२ मा पुनरालोकन जिकीर नपुग्ने जानकारी दिएको र मिति २०६६।०५।१७ गते ठेकेदारसँग सम्झौता गरेको देखिएको छ । यसरी माथि उल्लेख गरिएको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम पुनरालोकन जिकीर नपुग्ने जानकारी दिएको मिति २०६६।०५।२२ गतेबाट गणना गर्दा सातौँ दिन मिति २०६६।०५।१९ मात्र पुग्छ । सो अवधि सात दिनको म्यादभित्रै निज निवेदकले मिति २०६६।०५।१६ गते सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिमा निवेदन दिएको र सो निवेदनउपर सोही दिन सुनुवाइ हुँदा बोलपत्रसम्बन्धी कार्यलाई रोक्का राखी तीन दिनभित्र प्रतिक्रिया माग गर्ने भएको आदेशबमोजिम सोही दिन रोक्का राख्ने आदेश पत्र समेत फ्याक्समार्फत् तालुक कार्यालय प्रबन्धरथी विभाग (खाद्य र परिवहन) एवं सम्बन्धित २४ नं. बाहिनी अड्डामा पठाइएको र सो आदेश र सूचना प्राप्त भएपछि सार्वजनिक निकायले ऐनको दफा ५० (१) बमोजिम खरिद कारवाही रोक्का गर्नुपर्नेमा सो समेतको बेवास्ता गरी यस समितिमा पुनरालोकनका लागि निवेदन गर्न पाउने माथि उल्लिखित कानूनबमोजिमको म्याद बाँकी छँदै ऐनले निर्धारण गरेको कार्यविधि अवलम्बन नगरी मिति २०६६।०५।१७ मा सम्झौता गरी अनधिकृत कार्य गरेको र यसबाट सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ४९(क) एवं ५०(१) र सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समिति प्रयोजनविहीन हुने एवं सार्वजनिक निकायका प्रमुखले आफूले ईच्छाएको बोलपत्रदाताको बोलपत्र जसरी भए पनि स्वीकृत गर्ने परिपाटीको शुरूवात हुने प्रवल सम्भावना भएको त्यस्तो अनधिकृत

कार्यलाई रोक्न २४ नं. बाहिनी अड्डाले खड्का कृष्ण राशन आपूर्ति तथा सप्लायर्ससँग गरेको उक्त सम्झौता पट्टा पूर्ती समेत ऐ. दफा ५०(५)(ख)(२) बमोजिम रद्द बदर गर्ने निर्णय गरिएको हो । सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५०(५) को खण्ड (ग) ऐ. ऐनको दफा ४७(१), ४९(क) र ५०(१) बमोजिमको कार्यविधि अवलम्बन गरी गरिएको सम्झौताको हकमा मात्र आकर्षित हुने भएकोले समितिको यस निर्णयबाट ऐ. दफा ५०(५)(ग) को बर्खिलाप भएको छैन । निर्णय कानूनबमोजिम गरिएको हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिको लिखित जवाफ ।

आ.ब. २०६८।६९ सालको निमित्त २४ नं. बाहिनी अड्डा र मातहतका युनिटहरूको लागि राशन ठेक्का बन्दोवस्त गर्न मिति २०६८।६।१२ गते यस विभागबाट गोरखापत्रमा प्रकाशित बोलपत्र आव्हानको सूचनाअनुसार २४ नं. बाहिनी अड्डामा पर्न आएको १५ थान बोलपत्रहरू मूल्याङ्कनको लागि उक्त बाहिनी अड्डामा गठित मूल्याङ्कन समितिसमक्ष पेश भई मूल्याङ्कन समितिबाट बोलपत्रसम्बन्धी कागजातमा उल्लिखित शर्तहरूको आधारमा सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २३(२) बमोजिम परीक्षण गर्दा निवेदकले पेश गरेको बोलपत्रलगायत दुई थान बोलपत्रहरू उक्त ऐनको दफा २५(१) अनुसार मूल्याङ्कनमा समावेश भई मूल्याङ्कन गर्दा रिट निवेदकले पेश गरेको बोलपत्र उक्त ऐनको दफा २७(१) बमोजिम न्यूनतम मूल्याङ्कित सारभूतरूपमा प्रभावग्राही भएकोले रिट निवेदकले पेश गरेको बोलपत्र स्वीकृतिको लागि छनौट भई कानूनबमोजिम बोलपत्र स्वीकृत गर्ने अधिकारीबाट उक्त बोलपत्र स्वीकृत भई २४ नं. बाहिनी अड्डाबाट रिट निवेदकसँग मिति २०६८।८।७ मा खरिद सम्झौता भएको र रिट निवेदकलाई मिति २०६८।१०।१ देखि ठेक्का सञ्चालन गर्ने पट्टा पूर्तीसमेत दिइसकेको अवस्थामा बोलपत्रदातामध्येका नवरत्न इन्टरप्राइजेज समेतले बोलपत्र स्वीकृत गर्ने निर्णय र कारवाही त्रुटिपूर्ण रहेको भनी सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिसमक्ष पुनरालोकनको निवेदन दिई उक्त समितिबाट मिति २०६८।८।१५ मा रिट निवेदक

खड्का कृष्ण राशन आपूर्ति तथा सप्लायर्स र २४ नं. बाहिनी अड्डाबीच भएको ठेक्का सम्झौता तथा पट्टा पूर्ती बदर गरी बोलपत्रदाता नवरत्न इन्टरप्राइजेजले पेश गरेको बोलपत्र समेत सारभूतरूपमा प्रभावग्राही देखिएकोले उक्त बोलपत्रलाई समेत मूल्याङ्कनमा समावेश गरी मूल्याङ्कन गर्नु भन्ने आदेश भएको हो । यस विभागलगायत नेपाली सेनाको कुनै पनि यूनिटको तर्फबाट रिट निवेदकको हक अधिकार हननु हुने कुनै पनि किसिमको कार्य नभए नगरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रबन्ध रथी विभाग (खाद्य परिवहन) जंगी अड्डाको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट विद्वान बरिष्ठ अधिवक्ता श्री सुशीलकुमार पन्त तथा विद्वान अधिवक्ता श्री कृष्ण पोखरेलले निर्णयकर्तालाई खरिद सम्झौताको पट्टा कहिले बनेको छ भन्ने कुराको जानकारी भएको अवस्थामा निवेदकलाई नबुझी निज विरुद्धको निर्णय गर्नु न्यायोचित होइन । सम्झौता नभएकोमा सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५०(५)(ख) र सम्झौता भएकोमा दफा ५०(५)(ग) आकर्षित हुने हो सम्झौता भइसकेको अवस्थामा दफा ५०(५)(ख) आकर्षित हुँदैन । तर दफा ५०(५)(ख) मा प्रवेश गरी निर्णय गरेको हुँदा रिट जारी हुनु पर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी नवरत्न इन्टरप्राइजेजको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू श्री जगदीश आचार्य, राजेश्वर अधिकारी र माधव बास्कोटाले मिति २०६८।८।५ मा उजूरी परेपछि २०६८।८।६ मा सम्झौता रोक्का गर्ने आदेश भएकोमा आदेश पालना नगरी २०६८।८।७ मा सम्झौता गरिएको कार्य नै कानूनविपरीत छ । समितिको निर्णय नै कार्यान्वयन गरिदैन भने समितिको औचित्यता नै नरहने र ऐनको मनसाय नै निरर्थक हुन जाने हुँदा रिट खारेज हुनु जरूरी छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

सरकारी निकायको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेशकुमार थापाले अन्तरिम आदेशले मुद्दाको अन्त्य नै गरिसकेको छ भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

दुबै तर्फका विद्वान कानून व्यवसायी तथा सहन्यायाधिवक्ताले प्रस्तुत गर्नुभएको बहस समेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन माग दावीबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा मिति २०६६।६।१२ को राशन खरिदसम्बन्धी शिलबन्दी बोलपत्र आव्हानको सूचनाबमोजिम जम्मा १५ बोलपत्रदाताले बोलपत्र पेश गरेका बोलपत्रहरूमध्ये मेरो बोलपत्र छनौट भएको जानकारी मिति २०६६।६।५ को पत्रबाट पाई मिति २०६६।६।७ मा सम्झौता भई पट्टा पूर्जा पाई सम्झौता सम्पन्न भएकोमा प्रतिवादको मौका नदिई सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिले सो सम्झौता बदर गरिदिएबाट सो निर्णय बदरको माग भएको पाइयो ।

३. निर्णयकर्ता सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिको लिखित जवाफमा म्यादभित्रै मिति २०६६।६।६ मा आफूसमक्ष निवेदन परेकाले बोलपत्रसम्बन्धी कार्यलाई रोक्का राखी तीन दिनभित्र प्रतिक्रिया माग गर्ने आदेश भई सोही दिन रोक्का राख्ने आदेश सम्बन्धित कार्यालयमा पठाइएको र निवेदन गर्ने म्याद मिति २०६६।६।६ मा पुग्नेमा सो म्याद बाँकी छँदै र भइरहेको रोक्का आदेश समेतको अवज्ञा गरी अनधिकृत रूपमा २०६६।६।७ मा सम्झौता गरेको व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइयो ।

४. आफ्नो भन्दा निवेदकले पेश गरेको बोलपत्र र सम्झौता गरिएको दररेटमा रू. ४४,५०,५६१।८० (चवालीस लाख पचास हजार पाँचसय एकसठ्ठी अस्सी पैसा) बढी भएकोले नेपाल सरकारलाई सोही बराबर घाटा नोक्सानी परेको छ भनी नवरत्न इन्टरप्राइजेजका प्रोपाइटर सूर्य थापाको लिखित जवाफ रहेको छ भने यसै लगाउका रिट नं. ५७२ का निवेदक यादव शंकर जे.भी. ले आफ्नोभन्दा निवेदकको रू. १,६२,५६,१५१।- (एक करोड वैंसठ्ठी लाख छपन्न हजार एकसय एकाउन्न) बढी रहेको भनी उल्लेख गरेको समेत देखिन्छ ।

निवेदन दावी, लिखित जवाफ एवं विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस समेतलाई ध्यानमा राखी सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिको अधिकारक्षेत्र, यसको रोक्का आदेशको कानूनी

औचित्यता तथा यस समितिको मिति २०६६।६।१५ को निर्णयको विषयमा निर्णय दिनु परेको छ ।

५. ठेक्का बन्दोबस्तको लागि मिति २०६६।६।१२ मा गोरखापत्रमा राशन खरिदसम्बन्धी शिलबन्दी बोलपत्र आव्हानको सूचना प्रकाशित भएकोमा १५ थान बोलपत्र दर्ता भई उक्त बोलपत्रहरू मूल्याङ्कनका लागि बोलपत्र मूल्याङ्कन समितिमा पेश भएको देखियो । कानूनी परीक्षण र कानूनी ग्राह्यताका आधारमा सारभूतरूपमा सफल दुईमध्ये खड्का कृष्ण राशन आपूर्ति तथा सप्लायर्सको बोलपत्र स्वीकृत गर्न समितिले सिफारिश गरेको पाइन्छ । २०६६।७।२४ मा आशयपत्र दिएपछि परेको निवेदन सार्वजनिक निकायका प्रमुखबाट पूर्व सिफारिश नै सदर भएको पाइन्छ । २४ नं. बाहिनी अड्डाले स्वीकृतको जनाउको साथै सम्बन्धित पक्षलाई ठेक्का सम्झौताका लागि आउनु भनी मिति २०६६।६।५ मा पत्राचार गरेको पाइयो । २०६६।६।७ मा विपक्षी खड्का कृष्ण आपूर्ति तथा सप्लायर्ससँग राशन आपूर्तिको ठेक्का सम्झौता गरी २०६६।१०।१ गतेदेखि एक वर्षका लागि राशन ठेक्का चलाउनको लागि पट्टा पूर्जा समेत दिएको देखियो ।

६. तर, मिति २०६६।६।७ मा सम्झौता हुनुपूर्व खड्का कृष्ण राशन आपूर्ति तथा सप्लायर्सको बोलपत्र मूल्याङ्कन समितिले स्वीकृत गरेको निर्णय कार्यलाई चुनौती दिँदै मिति २०६६।६।६ मा निवेदन परेपछि सोही मिति २०६६।६।६ मा सम्झौता गर्ने कार्य तत्काल रोक्का गर्न समेत सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिले आदेश गरेको पाइन्छ । सो आदेश हुँदाहुँदै २०६६।६।७ मा नै खड्का राशन आपूर्ति तथा सप्लायर्ससँग २४ नं. बाहिनी अड्डा जुम्लाले सम्झौता गरेको पाइयो । सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिले मिति २०६६।६।१५ मा निर्णय गर्दा आफ्नो आदेशको अपरिपालन गरेको प्रश्न उठाउँदै २०६६।६।७ मा भएको ठेक्का सम्झौता समेत बदर गरेको देखियो । के कुरा निश्चित छ भने ठेक्का सम्झौता पूर्व नै सो कार्य नगर्न कानूनबमोजिमको अख्तियारप्राप्त निकायले रोक्का आदेश दिएको छ र यस्तो आदेश दिन सो निकायलाई कानूनले अधिकार प्रदान गरेको छ ।

खरिद कारवाही रोक्का गर्नुपर्ने सम्बन्धमा सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५१ मा निम्न व्यवस्था छ :-

५१(१) पुनरालोकनको लागि दफा ५० को उपदफा (१) बमोजिम दिइएको निवेदनको सूचना प्राप्त भए पछि सो निवेदनका सम्बन्धमा पुनरालोकन समितिबाट निर्णय नभएसम्म सार्वजनिक निकायले खरिद कारवाही रोक्का गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायको अवस्थामा खरिद कारवाही रोक्का गर्नुपर्ने छैन :-

(क) खरिद कारवाहीमा निहीत महत्वपूर्ण सार्वजनिक हितको कारणबाट खरिद कारवाही जारी राख्न जरूरी भएको कुरा प्रमाणित गरी सार्वजनिक निकायले पुनरालोकन समितिमा जानकारी दिएमा वा

(ख) दफा ५० को उपदफा (४) को अवधिभित्र पुनरालोकन समितिबाट निर्णय हुन नसकेमा वा

(ग) खरिद सम्झौता भइसकेकोमा ।

(३) सार्वजनिक निकायले उपदफा (२) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम खरिद कारवाही रोक्का नगरेमा सोको जानकारी पुनरालोकन समितिलाई दिनुपर्नेछ ।

७. उपर्युक्त प्रावधानविपरीत यस्तो कार्य गर्नु भनेको कानूनको ठाडो उल्लंघन समेत हो । यस ऐनको दफा ५१(२) ले व्यवस्था गरेको दफा ५१(१) बमोजिम रोक्का राख्न आवश्यक नमानेको विद्यमानता विपक्षी बनाइएको २४ नं. बाहिनी अड्डाले लिखित जवाफमा देखाउन सकेको समेत पाइदैन ।

८. यी व्यवस्थाबाहेक यस ऐनको दफा ५०(१) बमोजिम सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिमा निवेदन परेको सूचना प्राप्त भएपछि सम्झौता गर्ने कार्य रोक्का राख्नै पर्दछ । यस्ता अपवादात्मक अवस्था आइपरेमा समेत यस ऐनको

दफा ५१(३) ले प्रक्रिया रोक्का नगरेको जानकारी पुनरालोकन समितिलाई दिनुपर्ने हुन्छ । यस्तो जानकारी दिइएको समेत पाइदैन ।

९. ठेक्का सम्झौतालगायतका अन्य खरिद कार्यमा पारदर्शी र स्वच्छता नभएकै कारण त्यसलाई व्यवस्थित गर्न सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ आएको भन्ने कुरा उक्त ऐनको प्रस्तावनाबाट नै देखिन्छ । उक्त ऐनको प्रस्तावनामा “सार्वजनिक खरिदसम्बन्धी कार्यविधि, प्रक्रिया तथा निर्णयलाई अझ बढी खुल्ला, पारदर्शी, वस्तुनिष्ठ र विश्वसनीय बनाउन, सार्वजनिक खरिद प्रक्रियामा प्रतिस्पर्धा, स्वच्छता, इमानदारीता, जवाफदेहीता र विश्वशनीयता प्रवर्द्धन गरी मितव्ययी तथा विवेकपूर्ण ढङ्गबाट सार्वजनिक खर्चको अधिकतम प्रतिफल हासिल गर्न र सार्वजनिक निकायले निर्माण कार्य गर्दा गराउँदा, मालसामान, परामर्श सेवा तथा अन्य सेवा खरिद गर्दा त्यस्तो खरिदको व्यवस्थापन क्षमता अभिवृद्धि गरी उत्पादक, बिक्रेता, आपूर्तिकर्ता, निर्माण व्यवसायी वा सेवाप्रदायकलाई विना भेदभाव सार्वजनिक खरिद प्रक्रियामा सहभागी हुने समान अवसर सुनिश्चित गरी सुशासनको प्रत्याभूति गर्न” भन्ने उल्लेख भएवाटै विधिकर्ताको मनसाय दृष्टिगोचर हुन्छ ।

१०. सबै किसिमका खरिद प्रक्रियामा सार्वजनिक वा सरकारी निकायले उक्त ऐनको प्रस्तावनाको मर्म र भावनालाई आत्मसात् गर्नुपर्ने उक्त प्रस्तावनाले नै निर्देशित गरेको छ । सार्वजनिक खरिद प्रक्रियामा आबद्ध निकायले ऐनका दफा दफामा भएका र यसअन्तर्गत बनेको नियमद्वारा व्यवस्थित प्रावधानहरू अक्षरशः पालन गरी सुशासनको प्रत्याभूति दिनु ऐनको भावना र मर्मअनुरूप कार्य गर्नु हो । नागरिकले तिरेको करबाट उठेको राजश्वबाट संकलित रकम खर्च गर्ने सार्वजनिक निकायले कानूनद्वारा बहन गराइएको यो दायित्वको उपेक्षा गर्न मिल्दैन । नागरिकले तिरेको करको अधिकतम सदुपयोग हुनु पर्दछ । यो सदुपयोग वा दुरुपयोग नागरिकहरूको अभिमतको प्रतिनिधित्व गर्ने विधायिकाद्वारा निर्मित सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को अक्षरशः परिपालनामा निर्भर रहन्छ । यस ऐनले आफ्नो उद्देश्यको पूर्तिका लागि विविध व्यवस्थाहरू गरेको पाइन्छ ।

११. खरिद सम्झौता नभइसकेको, तर बोलपत्र स्वीकृतसम्बन्धी कारवाहीमा चित्त नबुझ्ने पक्षले सार्वजनिक निकायका प्रमुखसमक्ष निवेदन दिनसक्ने तथा सो निवेदन सम्बन्धमा सार्वजनिक निकायका प्रमुखले निर्णय गर्नुपर्ने सम्बन्धमा सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ४७ मा व्यवस्था गरिएको छ । उक्त दफामा भएको व्यवस्था देहायबमोजिम छः-

४७(१) सार्वजनिक निकायले खरिद कारवाही वा निर्णय गर्दा कुनै त्रुटि गरेको वा पालना गर्नुपर्ने कर्तव्य पालना नगरेकोले आफूलाई क्षति पुग्ने वा पुग्न सक्ने कारण खुलाई कुनै बोलपत्रदाता वा प्रस्तावदाताले त्यस्तो त्रुटि वा निर्णयको पुनरालोकनका लागि सम्बन्धित सार्वजनिक निकायका प्रमुखसमक्ष निवेदन दिन सक्नेछ ।

- (२) उपदफा (१) बमोजिम दिने पुनरालोकनको निवेदन खरिद सम्झौता हुनुभन्दा अधिको कारवाहीका सम्बन्धमा सीमित हुनेछ ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिम निवेदन दिँदा यस ऐनमा त्यस्तो निवेदन पेश गर्नको लागि कुनै अवधि तोकिएको भए त्यस्तो अवधिभित्र र त्यसरी अवधि नतोकिएकोमा सार्वजनिक निकायले खरिद कारवाहीसम्बन्धी त्रुटि गरेको वा कर्तव्य पालना नगरेको कुरा बोलपत्रदाता वा प्रस्तावदाताले थाहा पाएको मितिले सात दिनभित्र निवेदन दिनु पर्नेछ ।
- (४) उपदफा (१) बमोजिमको निवेदनमा सार्वजनिक निकायले कुन काम गरेको वा नगरेको कारणले त्यस्तो त्रुटि हुन गएको हो वा कर्तव्य पालना नभएको हो र त्यस्तो निर्णय यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियम वा निर्देशिकाको कुन प्रावधानविपरीत छ भन्ने कुरा स्पष्ट रूपमा खुलाउनु पर्नेछ ।
- (५) उपदफा (३) बमोजिमको अवधि नाघी प्राप्त भएको पुनरालोकनको निवेदनउपर कुनै कारवाही हुने छैन ।

- (६) उपदफा (१) बमोजिम प्राप्त भएको निवेदनका सम्बन्धमा छानवीन गर्दा खरिद कारवाहीमा कुनै त्रुटि देखिए, सार्वजनिक निकायले पालना गर्नुपर्ने कर्तव्य पालना गरेको नदेखिए वा त्यस्तो निर्णय कानूनविपरीत देखिएमा सार्वजनिक निकायका प्रमुखले खरिद कारवाही निलम्बन गरी सो निवेदन प्राप्त भएको पाँच दिनभित्र कारण खुलाई लिखित निर्णय गर्नु पर्नेछ ।
- (७) उपदफा (६) बमोजिमको निर्णयमा सो खरिद कारवाही कसरी अगाडि बढाउने भन्ने कुरा समेत उल्लेख भएको हुनु पर्नेछ ।
- (८) उपदफा (१) बमोजिमको निवेदन तोकिएको रकमभन्दा कम रकमको खरिद कारवाहीका सम्बन्धमा भए सार्वजनिक निकायका प्रमुखले उपदफा (६) बमोजिम गरेको निर्णयउपर पुनरालोकनको लागि पुनरालोकन समितिसमक्ष निवेदन दिन सकिने छैन ।

१२. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम बोलपत्र स्वीकृतसम्बन्धी कारवाहीमा मिति २०६६।७।२४ मा आशयको सूचना दिइएकोमा सोमा चित्त नबुझ्ने पक्ष नवरत्न इन्टरप्राइजेजले पुनरालोकनका लागि सार्वजनिक निकायका प्रमुखसमक्ष सात दिनभित्र मिति २०६६।७।२९ मा निवेदन गरेकोमा सो निवेदनउपर निर्णय गरी मिति २०६६।८।२ मा पुनरालोकनको जिकीर पुग्न नसक्ने भनी जानकारी दिएको देखिन्छ । उक्त निर्णय तोकिएको रकमभन्दा कम रकमको खरिद कारवाहीका सम्बन्धमा नभै अरु बोलपत्रदाताले पेश गरेको बोलपत्रको रकमभन्दा बढी रकमको खरिदसम्बन्धी कारवाहीसँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । यस्तो स्थितिको खरिदसम्बन्धी कारवाहीउपर सार्वजनिक निकायसमक्ष परेको उजूरीमा सार्वजनिक निकायले दिएको निर्णयमा निवेदनकर्ताको चित्त नबुझेमा सो निर्णयउपर सम्बन्धित पक्षले पुनरालोकन समितिसमक्ष निवेदन दिनसक्ने कानूनी व्यवस्था सार्वजनिक खरिद ऐन,

२०६३ को दफा ४९ मा गरिएको छ । उक्त दफामा भएको व्यवस्था देहायबमोजिम छ :-

४९. बोलपत्रदाता वा प्रस्तावदाताले देहायको अवस्थामा पुनरालोकनको लागि पुनरालोकन समिति समक्ष निवेदन दिन सक्नेछ :-

- (क) दफा ४७ बमोजिम सार्वजनिक निकायसमक्ष दिएको निवेदन तोकिएको रकमभन्दा बढी रकमको खरिद कारवाहीको सम्बन्धमा भई त्यस्तो निकायका प्रमुखले सो निवेदनका सम्बन्धमा सोही दफाको उपदफा (६) मा उल्लिखित अवधिभित्र निर्णय नदिएमा वा निजले दिएको निर्णयमा निवेदनकर्ताको चित्त नबुझेमा,
- (ख) दफा ५२ बमोजिम भएको खरिद सम्झौताको विषयमा ।

१३. प्रस्तुत विवाद दफा ४९ को खण्ड (क) को विषयसँग सम्बन्धित रहेको र यस्तो विवादमा बोलपत्रदाता वा परामर्शदाताले सात दिनभित्र पुनरालोकन समितिमा निवेदन दिनसक्ने व्यवस्था छ । यो कानूनी सुविधा निवेदनकर्ताले पाउने होइन भन्ने यी रिट निवेदकलगायत कसैको कथन छैन । पुनरालोकन समितिले पनि त्यस्तो निवेदन परेपछि अपनाउनु पर्ने कार्यविधि र निर्णयका सम्बन्धमा दफा ५० मा सुनिश्चित व्यवस्था छ । यसरी कानूनले व्यवस्था गरेबमोजिमको कार्यविधि अवलम्बन गरी पुनरालोकन समितिले सार्वजनिक निकायलाई दिएको आदेशबमोजिमको कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ । सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिसमक्ष निवेदन परेपछि पुनरालोकन समितिले अवलम्बन गर्नुपर्ने कार्यविधि, कार्यक्षेत्र र अधिकारका सम्बन्धमा सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५० मा गरिएको व्यवस्था देहायबमोजिम छ :-

५०(१) पुनरालोकनको लागि पुनरालोकन समितिसमक्ष निवेदन दिने बोलपत्रदाता वा परामर्शदाताले दफा ४९ को खण्ड (क) को विषयको हकमा सात दिनभित्र र खण्ड (ख) को हकमा त्यस्तो सम्झौता भएको मितिले तीस दिनको अवधिभित्र पुनरालोकन समितिमा निवेदन दिनुपर्नेछ ।

- (२) उपदफा (१) बमोजिम निवेदन प्राप्त भएको तीन दिनभित्र पुनरालोकन समितिले सम्बन्धित सार्वजनिक निकायलाई त्यस्तो निवेदन र निवेदन साथ कुनै कागजात संलग्न भए सो कागजात समेतको प्रतिलिपि पठाई त्यस सम्बन्धमा भए गरेको काम कारवाहीको जानकारी र प्रतिक्रिया दिन सूचना गर्नु पर्नेछ ।
- (३) उपदफा (२) बमोजिमको सूचना प्राप्त गरेको तीन दिनभित्र सार्वजनिक निकायले सोसम्बन्धी जानकारी र प्रतिक्रिया पुनरालोकन समितिलाई दिनु पर्नेछ ।
- (४) उपदफा (३) बमोजिम प्राप्त भएको जानकारी र प्रतिक्रिया, निवेदकले निवेदनका साथ पेश गरेको प्रमाण, कागजातका आधारमा र आवश्यक भए दुवै पक्षलाई बुझी उपदफा (१) बमोजिम निवेदन प्राप्त भएको तीस दिनभित्र पुनरालोकन समितिले निर्णय गर्नु पर्नेछ ।

१४. मिति २०६८।८।२ मा पुनरालोकनको जिकीर पुन नसक्ने भनी जानकारी दिएको मितिले सात दिनभित्र मिति २०६८।८।६ मा नै सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिसमक्ष निवेदन परेको र सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिले उक्त निवेदन परेको तीन दिनभित्र सार्वजनिक निकायलाई सोसम्बन्धी जानकारी गराई प्रतिक्रिया माग गर्ने क्रममा तदसम्बन्धी रोक्का राख्न समेत मिति

२०६८।८।६ मा नै २४ नं. बाहिनी अड्डालाई जानकारी गराएको भन्ने देखिन्छ।

१५. सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ४८ बमोजिम गठन भएको पुनरालोकन समिति एउटा आधिकारिक कानूनी निकाय हो र यसले दफा ४९ अनुरूप पर्ने निवेदनमा दफा ५० बमोजिमको अख्तियारी प्रयोग गरी खरिद निर्णयलाई पूर्ण वा आंशिकरूपमा रद्दसम्म गर्न सक्दछ, भन्ने कुरा यस कानूनको सारभूत विशेषता हो भन्ने तथ्यप्रति अनभिज्ञता वा अटेरीपन प्रदर्शन गर्नु सारतः कानूनकै उल्लंघन हो। पुनरालोकन समितिसमक्ष निवेदन परेको भई उसले कानूनले तोकेबमोजिम जानकारी मागेको र तत्काल अगाडि कारवाही नगर्न भन्दाभन्दै उसले निर्णय गर्ने कानूनबमोजिमको म्यादसमेत नपर्छी सो कारवाहीलाई निस्तेज पार्न रोक्का आदेश भएको भोलिपल्टै २४ नं. बाहिनी अड्डा जुम्लाले सम्झौता गरेको छ। यस्ता व्यवहारलाई कानूनले नै बन्देज लगाएको छ।

१६. यसरी पुनरालोकन समितिसमक्ष निवेदन परी उक्त निकायबाट सोउपर निर्णय नभएसम्म सार्वजनिक निकायले ठेक्का वा खरिद सम्झौता गर्न नमिल्ने व्यवस्था समेत उक्त ऐनको दफा ५१(१) मा गरिएको छ। सोमा स्पष्ट शब्दमा “पुनरालोकनको लागि दफा ५० को उपदफा (१) बमोजिम दिइएको निवेदनको सूचना प्राप्त भएपछि, सो निवेदनका सम्बन्धमा पुनरालोकन समितिबाट निर्णय नभएसम्म सार्वजनिक निकायले खरिद कारवाही रोक्का गर्नु पर्नेछ” भन्ने उल्लेख छ। तर माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम निवेदन गर्ने म्यादसमेत बाँकी रहेको अवस्था, खरिद कारवाही रोक्का भएको अवस्था एवं निवेदनउपरको निर्णय हुन कानूनबमोजिमको म्याद बाँकी रहेकै अवस्थामा मिति २०६८।८।७ मा ठेक्का सम्झौता गरिनु आफूउपरको उजुरी सरहको निवेदन सुन्ने निकायको आदेशको प्रत्यक्षतः अटेरी र अन्ततः कानूनको अवज्ञा हो।

१७. कानूनी व्यवस्थाबमोजिम पुनरालोकन जिकीर नपुग्ने जानकारी दिएको मिति २०६८।८।२ गतेबाट गणना गर्दा सातौँ दिन मिति २०६८।८।८

सम्म सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिसमक्ष निवेदन गर्ने म्याद कायमै रहेकै अवधिभित्रै नवरत्न इन्टरप्राइजेजका तर्फबाट मिति २०६८।८।६ गते सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिमा निवेदन दिएको र सो निवेदनउपर सोही दिन सुनुवाइ हुँदा बोलपत्रसम्बन्धी कार्यलाई रोक्का राखी तीन दिनभित्र प्रतिक्रिया माग गर्ने भएको आदेशबमोजिम सोही दिन रोक्का राख्ने आदेश पत्र समेत प्रबन्ध रथी विभाग (खाद्य र परिवहन) एवं सम्बन्धित २४ नं. बाहिनी अड्डामा पठाइएको भन्ने तथ्यमा विवाद छैन। सो रोक्काको जानकारी आफूहरूले नपाएको भन्ने प्रबन्ध रथी विभाग (खाद्य र परिवहन) एवं सम्बन्धित ठेक्का सम्झौता गर्ने २४ नं. बाहिनी अड्डाको कुनै जिकीर छैन। रोक्का गर्ने आदेश यी विपक्षीहरूको रोहबरमा नै गरिएको र सोको जानकारी समेत दिएको भन्ने सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिको लिखित जवाफमा उल्लेख छ।

१८. सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ र सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ ले खरिद सम्झौतासम्बन्धी विभिन्न चरणहरूको प्रबन्ध गर्दै तिनको शुद्धता, पारदर्शिता, नियन्त्रण र अनुगमनका कार्यविधिगत संरचना गरेको छ। बोलपत्र स्वीकृतिका सम्बन्धमा चित्त नबुझ्ने पक्षले सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिसमक्ष पुनरालोकनका लागि निवेदन गर्न पाउने म्यादको व्यवस्था गरेको छ। सो म्याद बाँकी छँदै र परेको निवेदनउपर ऐनले निर्धारण गरेको समय सीमाभित्र निर्णय नहुँदै २४ नं. बाहिनी अड्डाद्वारा खड्का कृष्ण राशन आपूर्ति तथा सप्लायर्ससँग सम्झौता गरी निवेदनमा उठाइएका विषयहरूको परीक्षण गर्न नपाइने अवरोध सिर्जना गरी कानूनको उल्लंघन गर्नुको अतिरिक्त आफूउपरको उजुरी सरहको निवेदन सुन्ने निकाय सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिको अधिकारक्षेत्रलाई समेत निस्तेज पारिएको छ। यसबाट सम्झौता गर्ने राजश्व खर्च गर्न पाउने सार्वजनिक निकायबाट कानूनको अवज्ञा हुने कार्य गरिएको छ।

१९. यी रिट निवेदकले पेश गरेको बोलपत्रमा उल्लिखित मूल्यभन्दा रू. ४४,५०,५६९।८०

(चवालीसलाख पचासहजार पाँचसय एकसठ्ठी रूपैयाँ अस्सी पैसा) आफ्नो घटी रहेको भन्ने तथ्य यस रिट निवेदनका विपक्षी नवरत्न इन्टरप्राइजेजका तर्फबाट प्रकट भएको छ । तर, कम मूल्य रहने वित्तिकै स्वतः सो बोलपत्रदातालाई ठेक्का वा खरिद आदेश दिनुपर्ने वाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था छैन । तर निवेदन परेमा किन मूल्य कम छ, सामानको गुणस्तरीयता के कस्तो छ, मूल्य कम हुनुको कारण उचित छ, छैन र बढी मूल्य उल्लेख गर्नेसँग सम्झौता गर्ने निर्णय ठीक बेठीक के छ भन्ने कुरा अनुगमन गर्ने निकाय र प्रक्रिया कानूनले निर्धारित गरेको छ । चित्त नबुझ्ने सम्बन्धित पक्षले निवेदन गर्न पाउने र निवेदन सुन्ने निकायले विधिवत निर्णय गर्न पाउने अख्तियारी राख्दछ । कानूनभन्दा माथि कोही छैन र छु भन्ने सम्झनु पनि दुष्कर कार्य हो । छलकपट गरी कानून छल्ने कार्य निन्दनीय हो । त्यसैले यस्ता कार्य या दण्डनीय हुन्छन् या न त टिप्पणीयोग्य । त्यसैले प्रत्येक सबै कानूनी निकाय र व्यक्तिहरूको अधिकारको सम्मान सार्वजनिक निकायले गर्नु पर्दछ । यो उसको कर्तव्य नै हो । खासगरी सार्वजनिक निकाय कानूनद्वारा निर्धारित कर्तव्यपालनमा उदासीन रहनु कानूनी शासनकै लागि दुर्भाग्य हो ।

२०. आव्हान गरिएको बोलपत्रमध्ये विधिसम्मत प्रक्रियाले मूल्याङ्कन गर्दा घटी दर उल्लेख गर्नेले काम नपाउन सक्दछ । तर, घटी दररेटवालालाई ठेक्का नदिई अर्थात निजसँग खरिद नगरी बढी दरवालालाई सो काम दिइनुका वस्तुगत आधार भने हुने पर्दछ । यस्ता वस्तुगत आधार निर्णयकर्ताको चित्तमा लाग्नु मात्र पर्याप्त हुँदैन । ती आधारको औचित्य कानूनद्वारा व्यवस्थित परीक्षण गर्ने निकायको विवेक र न्यायिक मनले पनि उचित ठहर्‍याउनु पर्दछ । प्रारम्भिक निर्णयकर्ताले पनि आफ्ना निर्णयमा आफ्नो कुनै स्वार्थ नरहेको, नागरिकले तिरेको करप्रति आफू इमानदार रहेको र सो खरिद सम्झौताको प्रतिफल पाउने वर्गको हितप्रति निष्ठावान रहेको आफ्ना आचरण र कामबाट प्रदर्शित गर्न सक्नुमा नै आफू सार्वजनिक पदाधिकारी रहेको सिद्ध गर्न सकेको मान्नुपर्ने हुन्छ । सार्वजनिक

पदाधिकारीले राजश्वमा व्ययभार रहने खरिद सम्बन्धमा खासगरी सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ८, ९, १०, ११, १२, १३, १४, १५ र १६ समेतको परिपालनाका साथै दफा २३, २४, २५, २६ र २७ को अनुशरण गर्ने पर्दछ । यसैगरी यस ऐनको परिच्छेद ५ का व्यवस्थाको अवज्ञा गरेको प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा पनि देखिनु हुँदैन । सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ का नियम २०, २१, २५ तथा परिच्छेद-५ अनिवार्य रूपमा खरिद निर्णय गर्ने सार्वजनिक निकायले अनुशरण गर्नेपर्ने हुन्छ ।

२१. कानूनी व्यवस्था आलंकारिक मात्र हुन सक्दैनन् । यिनको अनुशरण गरिएको छ, छैन, जाँचबुझ गर्ने अन्तिम निकाय सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समिति हो । यस समितिलाई जाँचबुझ गर्न नदिनु गैरकानूनी कार्य हो । २०६८।८।७ मा नै सम्झौता गरिसकिएको अवस्थामा २०६८।९।५ प्रारम्भिक र २०६८।९।१२ मा सोलाई निरन्तरता दिँदै यस अदालतबाट जारी अन्तरिम आदेश नेपाली सेना २४ नं. बाहिनी अड्डा व्यापक जुम्लाका लागि लिखित जवाफमा उल्लेख गरे जस्तो प्रतिरक्षाको आधार बन्न सक्दैनन् ।

२२. सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा २३ को बोलपत्र परीक्षण विधि, दफा २४ का कारवाही नहुने बोलपत्रका सीमा र दफा २५ का बोलपत्र मूल्याङ्कन प्रक्रियाका व्यवस्थाहरूका पछाडि विधिकर्ताले कामकारवाहीमा शुद्धता र पारदर्शिताको अपेक्षा राखेको छ । सार्वजनिक निकायका सम्बन्धित पदाधिकारीका कार्यमा विधिसम्मत प्रक्रिया अवलम्बन गरिएको छ, छैन तथा तिनमा शुद्धता र पारदर्शिता छ, छैन भनी परीक्षण गर्ने अन्तिम निकाय यस ऐनको दफा ४८ बमोजिम संस्थापित पुनरालोकन समितिको हो । पुनरालोकन समितिले आफ्ना निर्णयमा कुनै त्रुटि नरहेको स्वीकारी दिनु खरिद आदेश दिने पदाधिकारीकै हितमा हुन्छ । आर्थिक प्रशासनमा पारदर्शिताको अभाव हुनु नै आर्थिक विचलनतर्फ उन्मुख हुनु हो । कानूनले नै निर्देशित गरेका सार्वजनिक निकाय वा अधिकारीहरू आफ्नो जवाफदेहिताप्रति प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा उदासीन भइदिँदा आर्थिक विचलनले टेवा पाउन

पुग्दछ। कानूनको अनुचित प्रयोग र कानून प्रदत्त सद्विवेकको दुरुपयोग गरी कुनै कार्य वा निर्णय गरिन्छ भने त्यस्तो कार्य वा निर्णय आर्थिक विचलनको द्योतक बन्दछ र यो नै भ्रष्टाचारको आरम्भ बिन्दु हो। आफ्ना कामकारवाही र निर्णयमा आर्थिक अनियमिता भएको छैन भनी कानूनद्वारा अख्तियारी प्राप्त निकायलाई देखाउन सक्नुमा नै सार्वजनिक पदाधिकारीको कर्तव्यनिष्ठता निर्भर रहन्छ। कानूनद्वारा नै खडा गरिएको सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिलाई प्रयोजनहीन तुल्याइँदा सार्वजनिक निकायका प्रमुखले ईच्छाएको बोलपत्रदाताको बोलपत्र जसरी भए पनि स्वीकृत गर्ने परिपाटीको शुरूवात हुने प्रवल सम्भावना रहन्छ।

२३. विधिवत परेको उजूरी सरहको निवेदनमा कानूनबमोजिमको निकास नहुँदै र बोलपत्र स्वीकृत रकम जस्ता मूलभूत कुरा नै कानूनद्वारा अख्तियारी प्रदान गरेको निकायसमक्ष विचाराधीन रहेको अवस्थामा २४ नं. वाहिनी अड्डाद्वारा खड्का कृष्ण राशन आपूर्ति तथा सप्लायर्ससँग ठेक्का सम्झौता गरिनुलाई सार्वजनिक खरिद ऐनको उद्देश्य र मनसायानुरूप मान्न सकिदैन। आफूसमक्ष निवेदन परेको कारणबाट सोको टुंगो नलागी कुनै कारवाही अगाडि नबढाउनु भनी जारी गरिएको आदेशको अवज्ञा गरी त्यस्ता आदेशको विपरीत हुने गरी कुनै कार्य गर्नु आर्थिक पारदर्शिता र सुशासनका न्यूनतम मान्यताका विरुद्धका कार्य हुन। यस्ता कार्यलाई समयमै रोक्न सम्बन्धित निकायबाट तत्पराता नदेखाइएमा त्यस्तो संस्थाको सक्षमतामा नै आँच आउन सक्दछ। जुन कानून वा ऐनको आधारमा कार्य सम्पन्न गरिन्छ, त्यो कानून वा ऐनको पूर्ण परिपालना गर्नु उक्त निकायका अधिकारीको प्रमुख कर्तव्य र कानूनी दायित्व हो। यदि त्यस्तो कानूनले निर्धारित गरेको कानूनी कर्तव्य र दायित्वबाट विमुख भई कार्य गरेमा सोको कानूनी दायित्वको भागीदार सम्बन्धित निकाय र अधिकारी हुनुपर्दछ।

२४. सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ नेपाली सेनालाई पनि समान रूपमा लागू हुने बाध्यकारी

कानून हो। यिनै कानूनका प्रक्रिया अवलम्बन गरेर राशन ठेक्कालगायतका कार्य गरिन्छ भने त्यो ऐनले चित्त नबुझ्नेले उजूर सरहको निवेदन गर्ने व्यवस्था गरेको छ। प्रस्तुत विवादमा सो व्यवस्थाबमोजिम म्यादभित्रै निवेदन परेको छ। उक्त निवेदनको कानूनबमोजिम टुंगो लागेपछि वा तोकिएको म्याद नाघेपछि सम्झौता गर्नु कानूनको सम्मान गर्नु हो। पुनरालोकन गर्ने निकायले निर्णय दिन पनि निश्चित अवधि तोकिएको छ। निर्णय गर्ने दिन बाँकी रहँदै सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिसमक्ष निवेदन परे पनि सम्झौता गर्न सकिने कानूनमा तोकिएको अपवादात्मक अवस्था नदेखाई सम्झौता गर्ने कार्यले कानूनको सम्मान गरेको मान्न मिल्दैन। सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ अनुसार बोलपत्र स्वीकृत र ठेक्का सम्झौताको सिलसिलामा सोमा भए गरेका कामकारवाहीका सम्बन्धमा उजूरी सरहको निवेदन सुन्ने र निर्णय गर्ने निकायले दिएको निर्देशनको सीमामा रही कार्य गर्नु ठेक्का सम्झौता गर्ने वा खरिद आदेश दिने निकायको कर्तव्य भएकोमा कानूनले नै प्रबन्ध गरेको उजूरी सरहको निवेदन सुन्ने निकायले तत्काल सम्झौता नगर्नु भनी दिएको निर्देशनको अटेर गर्नु कानूनको अवज्ञा हो।

२५. यसैगरी उजूरी सुन्ने निकाय पनि कानूनको सीमामा बाँधिनु पर्दछ। आदेश पालन गर्नुपर्ने निकायले आफ्नो आदेश पालना गरेन भन्दैमा कानूनका आधारभूत कार्यविधिको त्रुटि गरी निर्णय गरिन्छ भने त्यस्तो निर्णयमा न्यायिक सद्विवेक र न्यायिक मनको अभाव हुन जान्छ। निर्णयकर्ताले कानूनको परिपालन नगर्ने पदाधिकारीलाई कारवाही गर्न साधिकार निकायलाई लेख्न सक्दछ। आर्थिक विचलन वा आर्थिक दुरुपयोग भएको अवस्था देखिए वा भ्रष्टाचार भएको आभास भए कारवाही गर्न सम्बन्धित अख्तियारवालालाई लेख्न सक्दछ। तर, आफ्नो रोकका आदेश टेरेन, आफूले निर्णय गर्न पाउने समय बाँकी छुँदै निर्णय गर्नु, छानवीन गर्न सहयोग गरेन भन्ने मात्र आधार भल्कने किसिमले खरिद सम्झौता निर्णय बदर गर्नु कानूनसंगत हुँदैन। आत्मसंयम नै निर्णयकर्ताको

आधारभूत चरित्र हो । आत्मनियन्त्रण नै न्यायकर्ताको आभूषण हो र आत्मअनुशासन नै न्यायकर्ताको चिनारी हो । सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिबाट मिति २०६८।८।१५ मा निर्णय हुँदा यी निवेदकलाई आफ्नो भनाई राख्ने मौका प्रदान गरेको देखिन आएन । मिति २०६८।८।७ मा निवेदकसँग सम्झौता भइसकेको भन्ने कुरा सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिको निर्णयमा नै उल्लेख गरिएको छ । उक्त सम्झौता बदर गर्ने निर्णय गर्दा निवेदकलाई प्रतिवादको मौका दिइएको छैन । यसका अतिरिक्त सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५०(५) (ख) को आधार लिई ठेक्का बदर गरेको देखिन्छ । तर सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ५०(५) (ख) को अवस्था ठेक्का सम्झौता नभई सकेको स्थितिमा मात्र प्रयोग गर्न सकिने हो ।

२६. कुनै विषयमा सुनुवाइको मौका प्रदान गर्न नपर्ने गरी कानूनमा नै स्पष्ट किटान गरेको अवस्थामा छु भन्ने त्यस्तो अवस्थामा मात्र सुनुवाइको मौका प्रदान गर्नु नपर्ने हुन्छ । कसैको हक हितमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी निर्णय गर्न प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तले अनुमति दिँदैन । सुनुवाइको मौका प्रदान गर्नुपर्ने भन्ने सम्बन्धमा सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ मौन रहेको स्थितिमा सो सिद्धान्त अनुशरण गर्न आवश्यक नपर्ने भनिएको अर्थ गर्न मिल्दैन । प्रतिवाद गर्न पाउनु निवेदकको हक हो भन्ने प्रतिवादको मौका प्रदान गर्नु निर्णयकर्ताको कर्तव्य हो । जुन निर्णय गर्दा यी निवेदकलाई असर पर्ने हो त्यस्तो निर्णयबाट असर पर्ने पक्षलाई आफ्नो भनाई राख्ने मौका समेत नदिइएको कारणले सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिबाट मिति २०६८।८।१५ मा भएको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुकूल नभएको प्रष्ट छ । तसर्थ यो निर्णयलाई विधिसम्मत मान्न मिलेन ।

२७. मूलतः मिति २०६८।८।७ को सम्झौताअनुसार यिनै निवेदकले मिति २०६८।१०।१ देखि राशन आपूर्ति गरिरहेको र सो अवधि २०६९ पुस मसान्तमा समाप्त हुने भई यो निर्णय गर्दाका अवस्थामा समयावधि लगभग तीन महिनामात्र बाँकी

रहेको स्थिति छ । यस सन्दर्भमा यसै अदालतबाट जारी अन्तरिम आदेश पनि विचारणीय छ । राशन आपूर्ति कार्यलाई वीचैमा रोकावट गर्न समन्यायिक नहुने हुँदा समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा मिति २०६८।८।१५ को सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिको निर्णय बदर हुन्छ । २०६९ पौष मसान्तसम्म राशन आपूर्ति गर्न दिनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी हुन्छ ।

२८. प्रस्तुत विवादमा विधिवत उजूरी सरहको निवेदन परी सोही मितिमा अधिकारयुक्त निकायबाट रोक्का आदेश भएकोमा निवेदनउपर कानूनबमोजिम निर्णय भएपछि मात्र सम्झौता गर्नुपर्नेमा सोउपर निर्णय नहुँदै मिति २०६८।८।७ मा नेपाली सेना २४ नं. बाहिनी अड्डा जुम्लाबाट ठेक्का सम्झौता गरिएको छ । यस्तो अवस्थालाई ऐनको परिपालन भएको मान्न मिलेन । तसर्थ, अब कानून तथा सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिको अधिकारको सम्मानका लागि सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को अक्षरशः परिपालन गर्दै कानूनको शासनलाई शिरोधार्य गर्न आफू मातहतको ठेक्का बन्दोवस्त गर्ने वा खरिद निर्णय गर्ने अख्तियारी राख्ने सबै निकायलाई निर्देशन दिन तथा सार्वजनिक निकायका कामकारवाही सार्वजनिक खरिद ऐन र नियम अनुकूल छन् भन्ने सुनिश्चित गर्न सम्बन्धित अधिकारीलाई कानूनद्वारा तोकिएको जिम्मेवारीप्रति सचेत गराउनु पर्ने अवस्था समेत टड्कारूपमा देखिन आएबाट विपक्षी नेपाली सेना प्रबन्ध रथी (खाद्य र परिवहन) जंगी अड्डाका नाउंमा देहायबमोजिम निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ठहर्छ :-

निर्देशनात्मक आदेश

(क) सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ बमोजिम गरिने बोलपत्र आव्हान, ठेक्का सम्झौतालगायतका कार्यमा उक्त ऐन तथा नियमावलीमा उल्लिखित कार्यविधिको प्रयोग गर्दा अक्षरशः परिपालना गर्दै आर्थिक नियमितता, आर्थिक अनुशासन र

- आर्थिक पारदर्शिता प्रदर्शित हुने गरी कामकारवाही तथा निर्णय गर्नु भनी आफ्ना मातहतका निकायलाई नेपाली सेना प्रबन्ध रथी विभाग (खाद्य र परिवहन) जंगी अड्डा काठमाडौंले प्रभावकारी निर्देशन दिनु र प्रस्तुत विवादको सन्दर्भ तथा आफ्ना निर्देशनका विषयमा प्रधान सेनापतिसमक्ष पनि जाहेर गर्नु ।
- (ख) सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ बमोजिम गरिने बोलपत्र आव्हान, ठेक्का सम्झौतालगायतका कार्यमा उक्त कानूनी प्रावधानको पूर्ण परिपालना गर्नुपर्ने नेपाली सेना प्रबन्ध रथी विभाग (खाद्य र परिवहन) जंगी अड्डा र सो निकायको मातहतका ठेक्का बन्दोबस्त गर्ने अख्तियारी पाएका सबै निकायका अधिकारीको प्रमुख कर्तव्य र कानूनी दायित्व हुने हुँदा त्यस्तो कानूनी कर्तव्य र दायित्वबाट विमुख हुने अधिकारीलाई प्रचलित कानूनको दायरामा ल्याई सार्वजनिक खरिद ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड दिनु ।
- (ग) त्यस निकाय र अन्तर्गतका कार्यालयहरूबाट हुने सबै प्रकारका ठेक्का सम्झौताको प्रक्रिया सम्पन्न गर्दा कानूनबमोजिम निवेदन परिरहेको अवस्थामा त्यस्तो उजुरी सरहका निवेदनमा सम्बन्धित निकायबाट निर्णय हुने कानूनबमोजिमको म्याद बाँकी हुँदै तथा कानूनबमोजिम रोकका राख्दाराख्दै कानूनमा वर्णित अपवादात्मक अवस्थाको अभावमा सम्झौता सम्पन्न गर्ने कार्य गरेको प्रस्तुत विवादबाट देखिँदा अब उप्रान्त यसरी परेको निवेदनमा निर्णय नहुँदै कानून प्रतिकूल ठेक्का सम्झौता गर्ने कार्य नगर्नु नगराउनु ।
- (घ) मातहत निकायहरूबाट हुने सबै प्रकारका खरिद आदेश वा सम्झौता वा ठेक्का बन्दोबस्तको आव्हान तथा स्वीकृतिलगायतका कामकारवाही प्रचलित कानूनबमोजिम भए नभएको निरन्तर अनुगमन गर्नु ।
- (ङ) सैनिक सेवा उच्च, मर्यादित र दृढ अनुशासित रहिआएको विशेष प्रकृतिको सेवा भएकोले राशन ठेक्काबन्दोबस्त समेतमा सेनाको साखलाई अक्षुण्ण राख्नको लागि आर्थिक अनुशासन कायम गर्न विशेषरूपमा सक्रिय रहनु ।
- (च) यो निर्देशनात्मक आदेशपछि अवलम्बन गरिएका उपायहरू र प्रस्तुत विवादका विषयमा भएका कामकारवाहीको जानकारी सर्वोच्च अदालत फैसला कार्यान्वयन महानिर्देशनालयलाई दिनु ।
२९. अतः सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समितिको मिति २०६८।८।१५ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर भई विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश र विपक्षीहरूमध्ये नेपाली सेना (खाद्य र परिवहन) जंगी अड्डाका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेश समेत जारी हुने ठहरेकोले यो आदेशको जानकारी सार्वजनिक खरिद पुनरालोकन समिति लगायत अन्य विपक्षीहरूलाई समेत अविलम्ब दिनु । प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु । उक्त रायमा सहमत छु ।
- न्या.गिरीश चन्द्र लाल
इति संवत् २०६९ साल भदौ १८ गते रोज २ शुभम
इजलास अधिकृत: दीपक ढकाल

